ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 4

ПОЕЗІЯ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ—1976

УІ
ФН3

Редакційна колегія:

І. І. Баєв
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
Л. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. И. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

М. Д. Бернштейн

Упорядкування та коментарі

М. Л. Гончарука

Редакція художньої літератури

70403—020
М221(04)—76 передплатне—76 © Видавництво «Наукова думка», 1976 р.

ПОЕМИ

EX NIHILO[1]

МОНОЛОГ АТЕЇСТА

I

Нема, нема вже господа на небі!
Немає творця, ані самодержця,
Нема того, що всемогучим словом
Усе з нічого вивів! Наче тінь
Велика, залягав він світ цілий,
Тьмив мóзги людські сотні тисяч літ.
Стискав серця залізними кліщами
Тривоги, шарпав душі, кров хлептав
І теплу пару різаного тіла
Хапав в неситі ніздрі! Мов опир,
На груді людськості чапів той привид
І висисав її найліпші соки.
А нині щез він! Сонце! Сонце! Світло!
Нема його! Свобода! Я черв'як,
Я, незаприміτний атом в природі,
Я вбив його, розпанахав, розвіяв!
Я стрілами думок могучих, ясних
Наскрізь прошиб його і повалив
Додолу, мов Давид той Голіафа.
Мечем знання і досвіду людського
Я голову його відсік. Моя побіда!
Його нема і не було ніколи!
Я пхнув його у те ніщо безмірне,
З котрого повороту вже немає!

Ох, кілько труду, горя і терпіння
Се діло стоїло! Якраз сьогодні

---

[1] З нічого *(лат.)*.— *Ред.*

Минає двадцять літ, як я, вернувши
Із довгих подорожей по чужині,
Із довгих студій, з'їздивши Європу,
Пізнавши наймудріших, найвченіших
Людей, які жили лиш в тім часі,
Зібравши мудрість всіх віків минулих,
Що зложена в старих книжках, узявсь
За сеє діло. Двадцять літ над ним
Сидів я. Мов закоханий коханці,
Йому я віддавав найкращі хвилі
Життя, всі пориви душі, моменти,
Коли з джерел таємних в нашім серці
Підноситься чуття могучий прилив,
А в мозгу дум широких і блискучих
Цілі рої снуються. Все те я
У розумовій кузні невтомимо
Варив і перековував, острив
І шліфував, і кров'ю серця свого,
Слізьми гіркими гартував, і тут,
В сю книгу, все складав, у сю велику
Зброївню духу людського. Вона
Мій скарб єдиний і моя заслуга,
Моя Америка, що я відкрив,
Завоював і закріпив навіки
Для всеї людськості. Яка дрібна,
Нужденна і кровава та нова
Земля іспанська супроти моєї!
Чим ті великі скарби Монтесуми
І золоті комори перуанські
Супроти тих перел неоціненних,
Супроти того світла і свободи,
Що зложені так щедро в моїй книзі!
Ті скарби зслизли, наче дим, лиш крові
Потоки полилися задля них,
І горе безконечним ланцюгом
За ними тягнеться; мій скарб дає
Всім волю та нове життя. Сей світ,
Де досі ми жили мов гості, наче
Убогі сироти, що батько з дому
Прогнав в чужину,— світ отсей віднині
Робиться наш, і ми його панами!
Не поза ним, в нім наша вітчина!
Не поза ним, а в ньому вічні ми.

Не поза ним, а в ньому треба нам
Устроювать собі життя і щастя.
Все інше — байки, дим, мана і сон,
Сон дітської уяви...
Як же бідні,
Нужденні ті казки жидівські, що нам
Накинено як догми, що відмалку
Кормлять нас ними, силою вбивають
Їх в мозок наш і видають за верх
Премудрості, за відкриття самого-
Самого бога! Як же бідні, глупі
Дитинячі казки, зовсім під пару
Тим, що у нас старі баби говорять!
Світ ще не має шести тисяч літ,
Сотворений одного тижня! Люди
Були розумні зразу і святі,
Невинні і безсмертні! Земний рай
Був їх житлом. Змія звела їх. Бог
За несуразну, дітську провину
Прогнав їх з раю і прокляв навіки
Їх і весь рід їх, помрачив їх розум
І серце попсував, а потім, потім
За штири тисячі років послав
Їм свого сина — і пощо? щоб той
З рук тих самих людей приняв страшну,
Ганебну смерть, і тим, що́ би повинно
Ще більший гнів, ще тяжчеє прокляття
На рід весь людський навести, тим він
Мав божий гнів переблагать за те,
Що яблуко Адам у раю з'їв!
Безглузда казка й не забавна навіть,
Бо з неї кров'ю пахне, безсердечним
Гнівом, заїлістю сліпою.
Бог,—
Говорять наші вчителі премудрі,—
І найсвятіший, наймудріший дух,
І милосердний враз, і справедливий,
І добрий, і страшний, отець і кат.
Він любить всіх людей немов дітей,
Він знає всяке серце, всяку думку,
Все зна, що єсть, було і буде. Він
Держить весь світ і всякую пилинку,
І все, що діється, те діється лиш ним.

Без волі бога волос з голови
Не спаде чоловіку! Бідні, бідні,
Нещасні люди, недодумки вбогі!
Вас сотні літ безглуздими, пустими
Словами затуманювали! Як
Ваш бог розумний, пощо ж сотворив
Дурних людей? Як добрий, пощо ж злу
Дав панувати в світі над добром
І пощо зле те сотворив? Як любить
Людей і всі їх помисли і вчинки
Наперед знає і в руках держить,
То пощо ж людям позволя грішити
І пощо за гріхи ті — незміримо
Дрібні, малозначучі і дитинні —
Ображен гірше деспота лихого
І проклина дітей на вічні віки,
Вкида в огонь пекельний, в люту муку?
Огидні, несуразнії казки!
Фантазії якихось людожерців!
А нам говорять, що се й есть найвища
Христова правда, одинока правда,
Котра спасти нас може!
Але годі!
Пора казкам у дітськії запічки!
Не бути їм вугольним каменем
Всесвітньої будови! Мов бджола та,
Дрібна та невтомима, по безмірних
Лугах минувшини і людських дум
Я двадцять літ літав і всяку ясну,
Свобідну думку краплю до краплини
Збирав. Де тільки людський смілий дух
Вривався на заказанеє поле
Релігії, де тільки бунтувалось
Гарячее чуття проти тиранства
Містерій, церемоній, догм, де тільки
Найвища та людськая здібність-сумнів
До брам святилищ термосилась, тайно
Основи їх підкопувала, — всюди
Я вслід їх біг, любовно їх леліяв,
Мов перли многоцінні їх збирав
В один вінок. Лукрецій і Джордано,
Сервет і Таціт, Соцін, Ціцерон
І Лукіан і многі-многі інші.

Старі й нові вільнодумці, чесні
Борці свобідної, плідної мислі,
І їх великі спільники — учені-
Відкривачі, дослідники природи —
Колумб, Коперник, Кеплер, Тіхо Браге —
Ось спільники мої, мої майстри
І вчителі!
Та я не вдовольнився
Їх світлим товариством, їх словами,
Що покріпляють духа, мов уліті
Вода погожа. Мов шпіон воєнний,
Розвідав я безстрашно і старанно
Табо́р ворожий, прокопавсь терпливо
Крізь ту гору туману та безглуздя,
Що звесь традиція церковна. В'ївся
В отих прославлених отців церковних —
Тертулліана, Йвана Златоуста,
Григоріїв аж трьох і Августіна,
Єроніма й Аквінського Тому.
Провчив собори їх і ритуали,
Слідив єретиків останки, з жалем
Поклонювався тіням Бардезана
Та Манеса, Пелагія та Цельза,
Своє завзяття гартував у крові
Вальденсів, альбігойців та морисків,
При стосах, на котрих горіли ясні
Зірниці думки вільної — Молей,
Джордано та Сервет і много інших.

Та й се ще все мене не вдовольнило,
І поза світ жидівсько-християнський
Я вилетів, провчив Коран турецький,
Хапав звістки про Будду, Зороастра,
Ваала і Мелькарта, Озіріса
Й Ізіду, про Конфуція і Тао
І про ті темні, дивоглядні віри
Людей півдиких, що гадюкам служать,
Медведів, риб та крокодилів чтять,
Що моляться до птахів, до каміння,
Дерев та рік, що бога свого б'ють,
Коли їм просьби не сповня. Усе те
Я прослідив, накільки міг. Я пильно
Прислухувався повіркам людей

Освічених, що, мов недобитки
Замерклого поганства й дикості,
Остались до наших ще часів.
І бачив я, як люди вірять в сни,
В приміти, в добрі й злії дні, у вплив
Планет і зір, у чари і закляття.
І ось се все я звів укупу, стяг
Всі докази, якими споконвіку
Змагались люди доказать собі
Існування богів, одного бога,—
І всі ті докази на прах розбив.
У сімдесят сім тез зібрав я їх,
І кожда з них, на доказах оперта,
Кінчиться окликом гордим, побідним,
Мов голос труб воєнних: Non est Deus[1].
Та не досить, що ту святу, найвищу
І всемогучую істоту я
Зіпхнув з престолу, що й престол її
І небо все у безмір світовий
Розвіяв,— я на тім не зупинився.
Я й привид сам найвищої істоти,
Ту фікцію зловіщу та криваву,
Що звуть Єгова, Аллах, Брама, Зевс,
Ра, Бааль, Фетиш, Бог,— я розібрав
Її по ниточці і показав,
Що не ся фікція, не жаден бог
Не сотворив з нічого чоловіка
На образ свій і на свою подобу,
Але противно, чоловік творив
Богів з нічого, все на образ свій
І на свою подобу. Чорний негр
Творив їх чорних, людоїдів бог
Був людоїдом, многоженців бог
Був многоженцем, бог злодіїв крав,
А бог філософів високі думи
І загадки видумував, робив
З людьми експерименти рахункові.
Non Deus hominem sed homo Deum
Ex nihilo creavit[2] — в сих словах

---

[1] Нема бога *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Не бог людину, а людина бога з нічого створила *(лат.)*.— *Ред.*

Лежить здобуток весь моєї праці,
Науки й думки. В них Америка
Моя, і з ними перейде в потомність
Ім'я моє. За них колись потомки
Благословить будуть мене, поставлять
В ряді побідників великих, що
Помалу, крок за кроком, увільняли
Людей від споконвічних пут, від тьми
І варварства. О, щоб хоч в віщім сні
Я міг зирнуть на ті часи, коли
Се вилеліяне дитя моє,
Сей скарб душі моєї буде міг
Свобідно, ярко в сонячному світлі
Пишатися! Коли у школах діти,
На торжищах дорослі мужі явно,
Свобідно зможуть повторять те слово!

Ох, та далекий ще, мабуть, той час!
І не Мойсей я, щоб з вершка гори
Зирнути міг в обіцяную землю,
В котру веду людей, а сам ніколи
Ввійти не можу. Скорбна доля наша,
Людей, що прокладають новий шлях
Будущини, відвічні скали ломлять,
Обалюють відвічнії запори.
Вони звичайно, як Самсон той, гинуть
В момент побіди і не бачать навіть
Побіди тої. Христофор Колумб
Вертав в кайданах із Нового світу,
Котрий відкрив. Та він ще щасливіший
Сто раз від мене. Він відкрив таке,
Що міг усім невірним показати,
Чого ніяка злоба ні ненависть
Сховати не могла. А я? Моє
Відкриття — пустота, ніщо в тім місці,
Де досі всього бачили основу.
Моє відкриття — воля і простір,
Котрий заповнювати треба трудом
І дослідом століть. Моє відкриття —
Се не мета, лиш шлях, котрого краю
Не видно; не спокій для втомлених,
Але товчок могучий для міцних,

Для руху й поступу; не певність та
Лінива, що хапається одного
Й лежить на тім, неначе пес на сіні,—
А сумнів, критика і дослід правди,
І думка та, що всеї правди нам,
Дрібним атомам, не вловить ніколи.

Написано в р. 1885.

СВЯТИЙ ВАЛЕНТІЙ

(ЛЕГЕНДА)

(Посвячую пам'яті
мого незабутого батька
Якова Франка)

В любві у всіх богів і у людей
В могучім Римі виростав колись
Валентій. Все дали йому боги,
Чим людська жизнь краситься: красоту,
Здоров'я, силу, розум і талант,
Високий рід, багатого вітця.
І люди все дали йому, що тільки
Найкращого, святого дать могли:
Любов і приязнь, світлий скарб знання,
І штуки блиск, бажання ідеалу.
І він платив подякою богам,
Любвою людям.

Двадцять п'ятий рік
Життя кінчив; в Афінах, в огнищі
Наук, немов пчола трудолюбива,
Ссав грецьку мудрість; книги Стагірита
І Епікура, побіч книг Гомера,
Були розкошами його душі.
Но особливо пильно він хапавсь
До дна зглибляти зв'язки ті таємні
Між людським тілом і його життям
А безконечним творенням природи.
За проводом Галена й Гіппократа
Слідив цілющі впливи сил природи,
Зір, воздуху, води, тепла й морозу,
Каміння, цвітів, органічних соків
На людське тіло; з тисячних сторін
Громадив скарби досвіду й знання,
Щоби колись їх в оборот пустити
Між бідних і страждущих.

І скінчив
Науку, і вже славним лікарем
Вернув до Рима. Фама голосна
Із дому в дім, із города у город
Сквапливо вісті рознесла про силу
Його науки, чародійський вплив
Його очей, і рук, і слів, і духу.
І, мов на прощу, потекли товпами
До нього люди, здалека і зблизька:
Багаті й бідні, хорі і здорові;
Одні, щоб користать з його знання,
Відзискати утрачене здоровля —
А то, щоб щедрості його благати
О дар, а то, щоб хоч побачить в очі
Такого лікаря. І всі від нього
Вертали раді, чуючи в душі,
Що бачили одного з тих людей
Немногих, вибраних, що раз в сто літ
Являються, мов ясні метеори,
Страждущій людськості для запомоги.

З спокійним, ясним, ласкавим лицем
І з чистим серцем працював Валентій,
Робив свою роботу благодатну,
Окружений подякою, любвою
І подивом премногих тисячів.
Любов людей не прикрилась йому,
А додавала сил нових до діла;
Подяка бідних не псувала серця
Його, а вказувала серце щире
В нужденних лахах,— і збільшала ще
Любов його до всіх людей; а подив,
Що хвилею бурхав по всьому краю,
Не доходив до ух його, не тьмив
Душі його гордині туманами.

Аж ось одного дня, коли Валентій,
Уставши рано з ліжка пухового,
Умивши тіло свіжою водою,
Натершися олійком запахущим,
У мармуровім атріум сидів
І «Енхейрідіон» Епіктета читав,—
Явилась дивна постать перед ним.

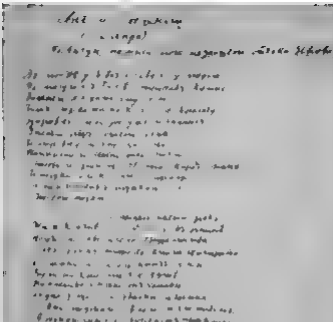

Сторінка автографа поеми І. Франка «Святий Валентій»

Високий старець в драному хітоні,
З сріблистою по пояс бородою
І з босими, кривавими ногами.
Лице його гляділо якось гордо
І враз тривожно; очі з ям глибоких
Блищали острим надприродним блиском,
Раз в раз десь гублячись в далечині.

Валентій встав, і наблизивсь до діда,
І, пильно глянувши йому в лице,
Спитав: «Ти хорий, добрий мій дідусю?»

Но гордо випрямившися, сказав
Високим, аж пискливим голосом:
«Ні, сам ти хорий!»
«Я? — всміхнувсь Валентій.—
Ну, на Асклепія, коли б лишень
Всі люди так довіку хорували!»

«Ти хорий, ти! — кричав прихожий дід.—
Смієшся? Вказуєш на те м'ясиво,
На сустави пещені? Тут-то й є
Твоя хороба! Те здорове тіло —
Се той черв'як, що тлить і точить душу!»

«Безумство, діду! У здоровім тілі
Душа здорова».—
«Бідний! Засліплений!
Скажи, які є найтяжчі хороби
Душі? Хіба не гордість чи пиха,
Не самолюбство та засліплення
На власні блуди, не упертість в злім?
Скажи по совісті: хіба ж усі ті
І многі інші ще тяжкі хороби
Не тлять твою в здоровім тілі душу?
Чи ж то не крайня гордість — уповати
На глупий розум свій, на підлі трави,
На порошки та знáряди мерзенні,
А не на волю божу, без котрої
Нам волос спáсти з голови не може,
Против котрої всі ми — черви, дим?
Чи ж то не самолюбство — так пестити
Те тіло, знаряд всіх покус чортівських,

Те джерело всіх забагів лукавих?
Чи не засліплення — лічити других,
Самому бувши хорим і уломним?
Чи не упертість непростима в злім —
Серед кадила лести і похвал
Пишатися, отрутою розкоші
Впиватися і думати, що ти
Здоров душею, ще й добродій других?»

Немов зловіщий дзвін, прогомоніли
В душі Валентія оті слова.
Він з усміхом, замерлим на устах,
Але з переляком тремгячим в серці
Глядів на того дивного старця,
Заким з уст з трудом видобулось слово:

«Глибоко, діду, ти в душі читаєш
І в моїй вичитав таке, що там
Часом лишень ворушилося стиха,
Мов під колодою гадюка кра́са.
Та що, коли читаєш так глибоко,
То, певно, вичитаєш і на теє
Правдиву відповідь... Скажи лишень,
Хіба ж не щиро я людей люблю?
Не з всього серця рад їм помагати?
Чи не віддав я вік свій молодий
На те, щоб болі людські розслідити?
Чи весь свій час, маєток, сили всі
Не віддаю на те, щоб болі ті,
Тілесні болі і суспільне горе,
По змозі сил вменшати, лагодити?
Чи ж се не добре діло? Адже ваш
Учитель мовив...» —
«Не каляй святих
Слів нашого учителя своїми
Безбожними устами! — крикнув дід.—
Учитель наш сказав: «Хто ради мене
Вітця, і мами, й брата не покине,
Той недостоїн бути враз зо мною!»
Ох, та твоя любов до всіх людей!
Заглянь лишень на дно душі своєї,
Чи там під цвітами любви тієї
Не криєсь зла гадюка самолюбства?

Себе ти любиш, стогнання подяки,
Похвал кадило і блудний огонь
Безбожної науки — не людей.
Як може той людей любить, хто бога
Не знає і не любить? О, сліпий!
І ти ще в своїм діланню безбожнім
Якеєсь добре діло бачить хочеш?
Не бачиш тільки того, що зараза,
Загибіль, пекло з твоїх рук пливе!»

Поблід Валентій, задрижав всім тілом,
В німій тривозі не зводив очей
Із дивної появи, що словами,
Немов кліщами, рвала серце в нім.

«О, так, тремти, блідній, крушися серцем!
Бо, глянь, яке добродійство ти робиш
Страждущим людям! Ті, котрих господь
Тілесним болем вигнітав, мов грожна,
Щоб золотим вином у небі стали,
Тепер, тобою видерті з тискарні
Його святої, зміняться у гній
Гріховний! Ті, котрим господь послав
Свою найвищу ласку: хрест свій, біль,
Терпіння, бідність,— твоїми руками
Позбавлені її, підуть широким
Проклятим шляхом у огонь пекельний!
І хто ж ти є, що думаєш нужденним
Обманом свого розуму й чуття
Перевернути мудрий суд господній?
І чом ти думаєш, що біль і горе
Єсть злом? Сліпий! Одно лиш є
Добро на світі — те, що нас зближає
До вічного добра, що убиває
В істоті нашій грішного Адама,—
Се біль тілесний, горе, бідність, мука!
А ти хвалишся людською любвою,
Не знаючи, що се найтяжчее
Твоє прокляття! Бо любов ота
Стосотними таємними нитками
До розкошів, покус, отрути світу
Тебе прив'язує! Порвать, стоптати
Ту грішную любов — се перший крок
До вищої, господньої любви!»

Немов ражений громом, остовпів
Валентій. Все, в що вірив від дитинства,
З чим зжився, що любив, усе, усе
Валилось, в порох розпадалось тут
Від тих страшенних слів. Як в'яне древо,
Сокирою у корені підтяте,
Так він схилився і руки опустив,
А лиш безкровні губи прошептали:
«І що ж чинити, що чинити маю?»

«Шукай поперед всього,— мовив дід,—
Лиш царства божого і правд його,
А проче все приложиться тобі».
І се сказавши, вийшов із хоромів.

«О боже мій, і де ж його шукати?
Які стежки ведуть до нього? Як
Свій ум безсильний наострити зможу
До розуміння правд тих так страшних?
О боже мій,— стогнав Валентій,— змилуйсь
І освіти мій ум, мій бідний ум!»

Но ум його вже освічений був!
В душі його під напором страшних
Старечих слів вже пукла милозвучна,
Жива струна гармонії чуття
І розуму, упала віра в себе,
І в труд свій, і в людей; на світ цілий
Він глянув враз мов іншими очима!

Із спальні вийшов батько, повітав
Сердечно і поцілував його;
Та не почув Валентій вже тепла
В повітанні і поцілуї тім,
Не радувавсь душею, не спитав
Вітця, як спалося йому, що снилось,
Не побажав щасливо день пробути.
І тихо відійшов отець від нього,
Не сміючи розпитувать, що сталось,
І в серці скривши жаль батьківський свій.
Валентій чув се все і добре знав,
Що батько буде мучитись весь день
Отим його повітанням холодним;

Щось наче шарпнуло його за серце:
Біжи і кинься батькові на шию,
Сльозами змий той холод неприродний!
Но тут згадалися слова старця:
«Хто ради мене не покине батька,
Той недостоїн бути враз зо мною»,—
І він оставсь, мов кам'яний, на місці.

Ввійшов невольник і на золотій
Тарілці з смирним поклоном подав
Йому препишну, пурпуром горючу
Лікійську рожу. «Сільвія Мамілла
Поздоровляє вранці друга свого,
Бажаючи, щоб день його днесь був
Приємний, наче запах сеї рожі».
Оті слова, люб'ячою рукою
Начеркнені на звитку паперовім,
Котрим обвитий був бадильок рожі,
Мов острий ніж, ударили у серце
Валентія. Поблід і задрижав
Нещасний. Сільвія Мамілла! Ах,
Мов сон чарівний, мов яка неземна
Поява, ціль, бажання всіх людей,
Мов квітка з раю — стала перед ним
Та дівчина, напів іще дитя,
А вже і вповні женщина. Допоки
Її не бачив, доти і не думав,
Що може женщина так сильно, ціло
Заполонити ум, мислячий ум.
А як її побачив — рік минув,—
То й сам не стямив, що се діється з ним...
Та ні вже! Не до споминок любовних
Йому в тій хвилі! Мов рожева хмара
В палкім промінні сонця, промигнула
В душі його щаслива та й болюща
Доба любовних зітхань, сліз, надій
І розчарувань, болів і утіх,
Таємних, страсних поглядів, случайних
Хвилевих стріч, німих запитань, пр́изнань,
Уриваних в півслові,— та щаслива
Доба святої першої любви!
Вона минула. Нині всі його
Надії й сни сповнились; та, котру

Він полюбив, його взаїмно любить
І гідна щирої любви; ще місяць,
І він на все назве її своєю.
Ох, аж до нині рана як же він
Щасливий був! Які рожеві думи
Снував він про своє й її буду́ще!
Тепер змінилось все, мов грім ударив
І в пил розбив пречудную будову.
«Любов ота стосотними нитками
Тебе прив'язує до злого світу!
Вона — покуса до гріха, сам гріх!
Порвать, стоптать її — се перший крок
До вищої, господньої любви!»
Оті слова, мов колесо млинське,
Загуркотіли в голові його,—
І він дрижачими руками взяв,
Пошарпав на шматочки пишну рожу,
Роздер письмо, зложив все на тарілку
І грізно приказав слузі: «Іди,
Озьми і занеси се пані сво́їй!»

Слуга глядів хвилину остовпілий,
З рознятим ротом, мов не розумів
Тих слів; но, бачачи зловіщу хмару,
Навислу на Валентія чолі,
Пішов понурившись, неначе чув,
Що вість несе страшну, убійчу, люту.
В німій розпуці вів за ним очима
Валентій; серце рвалось в нім, всі нерви,
Всі сустави кричали: «Зупини
Раба! Перекажи йому прихильне слово!
За що вбивать невиннеє дівча,
Що віддало тобі свою любов?»
Но стать старця́ йому явилась знов,
Згадалися його слова,— і ум
На ретязі залізній замкнув
Страждуще серце, щоб не доступило
До нього розбунтоване чуття,—
І він оставсь, мов кам'яний, на місці.

Но вже недужі облягли палату.
Їх сотні йшли: у лахах і в порфирі;
Мов гомін галичі, так стони їх

І зойки висіли у воздусі.
Здригнув Валентій, вчувши стони ті.
В душі його рвонулось щось, немов
Навикнення неодолима сила
Тягла його до любої роботи.
Но враз згадалися слова старця́:
«І чом ти думаєш, що біль і горе
Єсть злом? Вони — одно добро на світі!
На людях тих господній суд; господь
Їх тисне болем, мов вино в тискарні...»
І він почув, як звільна замикаєсь
У нього серце на їх біль і муку.
«Нехай терплять! Їм бог свій хрест дає!»

Но ось зближаєсь гомін і змагаєсь.
Не можучи дождатись лікаря,
Товпа валить у двір, реве, благає:
«О, змилуйся, не покидай болющих!»
І знов щось рвесь в душі його могуче
Здоровеє чуття перемагає,
Не думаючи — він іде до них.

Но — боже! — як відмінними очима
Глядить він нині на ті купи болю
І нужди, що, неначе чорна хмара,
Перед його очима переходять!
Він досі бачив тільки біль і нужду
І на їх дно очей не запускав.
Зато як много власної вини,
Розпусти, злоби, брудноти і зради
Побачив нині! Як гидкими нині,
Як низькими, фальшивими, з джерел
Брудного самолюбства йдучими,
Здались йому похвали і подяки,
Поклони, стони й сльози тих людей!
І він міг досі дихати тим чадом,
Міг жити в нім і любуватись ним
І ще себе здоровим уважати!
О горе, горе! Людська сліпото!

Немов ростина, у котрої корінь
Хробак підточить, голову схиляє,
Опустить листя, в забутті тупому

Жде смерті,— так Валентій похилився.
Невтішені ішли від нього хорі,
І сам він гриз себе за те, но чув,
Що усихає найважніший нерв
Його роботи: віра в її хосенність
І беззавітна для людей любов.

Утомлений, сумний і нещасливий,
Скінчив Валентій вечором свою
Роботу. «Ні, не можу більш, не хочу!» —
Товкло щось в голові його, мов молот,
І мисль якась рішуча дозрівала.

А в мармуровій залі стрів його
Отець старий із виразом такої
Глибокої любові на лиці,
Що аж усе болюще нутро
Валентія перевернулось. Поруч
Вітця сиділа схилена, з лицем
Відверненим і ледве ще від сліз
Обсушеним, тремтяча, мов мімоза,
Його кохана Сільвія Мамілла.

«Мій сину!» — рік отець неначе строго.
«Недобрий!» — прошептала Сільвія
Крізь сльози; но Валентій мов не чув
І, німо повітавши їх обоє, сів.
І бачачи великий біль, і сум,
І втому на лиці його, отець
Відразу скинув строгість і припав
До сина, щоб сердечно розпитати,
Розважити, розрадити його.
Припала і Мамілла, мов голубка.
«Мій друже, пане! Ти недужий щось!
Тебе щось мучить, щось болить, гризе!
О, розкажи мені! Усе, що маю,
Життя моє віддам, коли потрібно,
Щоб ти лиш був веселий і щасливий!»

Но ті слова, і погляди, і ласки
Не втішили Валентія — противно,
Ще більшу в душу навели тоску.
«Отсе ті пута, про котрі казав

Старий! — гадав він.— Ось покуса та,
Що серце й ум приковує до світу.
Ось той ланцюг, котрий поперед всього
Порвати треба!»

І, мов темна хмара,
Сидів він, а сердечні слова
Зісковзувались із твердого серця,
Мов теплий дощ зісковзуєсь з гладких,
Ополірованих плит мармурових.
Заблисли сльози в Сільвії очах;
Зітхнув отець, та не сказав нічого.

Настала ніч. Заснуло в домі все,
Лишень не спить Валентій. Наче тінь,
Він вийшов з дому, сиротами кинув
Усіх, що так його любили. В тіні
Домів, крутими уличками він
Спішив за місто, оглядавсь тривожно,
Чи хто його не здоганя; два рази
Ставав, надслухував, бо му здалось,
Що за собою чує таємничі,
Тихенькі кроки, наче дух який
Воздушними стопами йде за ним.
Та ні,— довкола пусто, самота,
І величезне місто мов завмерло;
Лиш десь далеко, в пишних лупанарах
Та в винних склепах роздавались крики
Та співи пізніх гостей, а над Тібром
Покрай дороги спали на камінні,
Покорчившись, «свобідні горожани
Столиці світу» — пролетарії.

Не зупиняючись, ішов Валентій
На схід, за місто; ранок повітав
Уже геть-геть за Римом, в чистім полі.
У млі густій за ним тонуло сонне
Могуче «вічне місто»; перед ним
Кровавим блиском жеврілося небо;
Де-де на горбиках самотні вілли
Білілися; де-де буйні отари
Товпилися з стаєнь на пасовисько,—
За ними волоклись лінивим ходом

Невиспані, обдерті вівчарі-
Раби. А впрочім пусто, сумно вкруг.
Лиш ген далеко, мрякою повиті,
У зелені густих лісів дрімають
Самнітські гори. Стрепенувсь Валентій,
Узрівши їх, і ходу прискорив.

«О, боже мій,— молився він душею,—
Спаси мене від людської любви!
Допоможи мні вирватись із пут
І в далі світу, в самоті лісній
Тобі служити естеством цілим!»

В тій хвилі край стежини, мов з нори,
З нужденної пастушої колиби
Роздався тихий, приглушений спів,
Протяжний, але жалібний такий,
Немов голосіння по умерлому.
Невольник-варвар із паннонських піль
На своїй мові варварській потихо
Свою сердечну тугу виливав.
Валентій змалку ще навчивсь тій мові
Від батькових рабів; мов свідок літ
Дитинних, дивно вдарила його
Та пісня; сам не тямлячи себе,
Він став і слухав, що співав невольник:

«Дунаю, Дунаю, мій батьку старий,
Чи ще ти дрімаєш у свойому ложу?
Поля мої рідні намулом покрий,
Бо я їх в неволі забути не можу!
Ой матінко рідна, ой сестро моя,
Чи ще ви спокійно гуляєте дома?
Чи й вас проглинула несита змія —
Проклята, проклятая Рома?..
Товариші, браття, карпатські орли,
Чи вихром на конях мчитесь ви по полі,
Чи, може, за моїм слідом ви пішли
І стогнете также в неволі?..»

«Нещасний! — стиха прошептав Валентій,—
Но тут же мисль невпинна, мов павук,
Снувати стала безконечні сіті,—

Не тим нещасний, що терпить, що раб,
А тим, що серцем прикипів, приріс
До тисячних подробиць вітчиний,
До всіх її красот і нужд, до волі,—
Та ні, до скиби чорної землі,
До берега, до коней, до хатини...
А вирваний із тої скиби — гине,
Немов бур'ян, стає безвладний, мов
Із тіла душу вирвано у нього.
От що ті пута! От що ті нитки,
Що в'яжуть нас до скиби й не пускають
Шукати царства божого пред всім».

Верх неба вже стояло сонце ясне,
Жара стояла на землі страшна,
Коли тінистий, темний ліс приняв
Валентія в свої вогкі обійми.
Хоч утруджéний, він не спочивав,
А йшов, давно покинувши стежину,
В гущавину, в глиб лісу, в дебрі темні,
В чагарі недоступні. Звір хіба
Ходив туди, гадюка плазувала
Та хижий яструб, кружачи в блакиті,
Переривав тишу зловіщим криком.

В дебрі глибокій під скалою, де
Ніколи сонця світло не доходить,
А лиш під купами гнилого листя
Журчить малесенький потічок,— тут
В вогкій печері зупинивсь Валентій.
«Тут я безпечний,— думалось йому.—
Велика, пестробарвна хвиля світських
Покус і вражень тутка не доходить.
Тут дух згромадиться, вглибиться в себе,
Тілесні пута швидко ослабіють
І спадуть, мов з увільненого в'язня!»

І на холоднім камені простяг
Струджені члени. Розігріта кров
Мов молотами стукала у жилах,
До висків тислась; в мряці танцювали
Червоні рожі пред його очима
І щось в ухах шуміло, ніби буря,

І звільна тихло, слабло, лиш бриніло,
Мов скімлення прибитої собаки,
Мов зойк розпуки десь з глибин землі,
Мов сумовита невільнича пісня.
А далі стихло все. Страшна тиша́
Могучим велетнем лягла на душу,
З-перед очей взяла кроваві рожі,
Втишила кров, зглушила звуки всі
І зупинила вражень, мислей хід...

Но враз — що се таке? — Валентій чує
Якийсь глибокий, безграничний біль
У серці; щось, мов почуття болюче
Страшної пустоти, сирітства; щось,
Немов чиїсь гіркі, пекучі сльози,
Що звільна, звільна капають на серце,
Вгризаються, сверлують і щемлять.
І чує він себе таким слабим,
Безсильним і безвільним, мов пилина,
Вітрами гнана. І заразом чує,
Як щось ворушиться в душі на дні,
Мов недобита гадина, і шепче
Таємно, тихо: «Підлий, підлий ти!
Хіба ж не самолюбство завело
Тебе сюди? Щоб сам щасливим був,
Щоби для себе рай здобуть, покинув
Людей, роботу, вбив вітця, дівчину,
Вбив тих, котрі над все тебе любили!»

В страшній тривозі зірвався Валентій
І очі впер у найтемніший кут,
І вирвались слова з дрижачих уст:
«Проч, проч, прокляті демони покуси!
Ось відки ви заходите мене!
Та ні, слова учителя святого,
Високі й ясні — се мій провідник!»

І він упав до каменя лицем
І став молитись: «Боже, спасе мій,
Спаси мене від людської любви!»

Всю ніч молився він, весь другий день
То тихим шептом, то болющим стоном.

Аж вечором зашелестіло листя
І перед ним в півтіні показалась
Якась людина в білому хітоні,
З простягненими в сумерки руками,
З лицем заслоненим. На хвилечку
При вході до печери зупинилась,
Відтак із наглим окриком, в котрім
Мішались радість, біль, і сміх, і сльози,
Перед Валентієм на землю впала...

«Мій пане, друже! — скрикнула й урвала,
Відтак лиш шептом тихим виривались
З грудей її уривані слова.—
То я... Мамілла, Сільвія... твоя...
Недобрий... милий... що се ти зробив?..
Два дні... О боже мій, які страшні
Ті дні! Що ми перетерпіли з батьком!..
По всіх лісах, по всіх ярах шукали...
Валентій, друже, серце, обізвись!..»

А він стояв немов закаменілий;
В душі його, де так недавно ще
Любов царила,— мов на пожарищі,
Лиш страх і гнів боролися з собою,
Но враз новий в умі заблиснув здогад.

«Ім'ям Христовим заклинаю тя,
Маро проклята, демоне пекельний,
Що спокушаєш мя улудним видом,
Щезни від мене!» —
«Я не демон, друже!
Я Сільвія! О боже мій, він хорий,
Він божевільний! Не пізнав мене!»

І заридала Сільвія,— а він
Все ще стояв, закривши твар руками,
Забившись в найтемніший кут яскині.
Тоді вона до нього підступила,
Взяла за руку. «Друже мій, поглянь,
Я Сільвія, твоя, жива! Скажи мні,
Що сталося з тобою? Що за демон
Тебе опутав?»

Стрепенувсь Валентій
І відіпхнув її, і крикнув грізно:
«Коли ти Сільвія — йди геть від мене!
Коли ти любиш мя — йди геть від мене!
Я ж дав тобі пізнати, що між нами
Скінчилось все,— ти не жиєш для мене!
Іди, о, змилуйсь! Я не божевільний,
Но збожеволію і вб'ю тебе,
Коли не підеш!»
М'яко, лагідно
Послідні ті слова сказав Валентій,
Но м'якість та страшнішою була
Від грізьб. Неодолимая рішучість
Виднілась в них. У Сільвії пробіг
Мороз поза спиною. Але серце
Велике і багатая душа
Були в тій дівчині; вона ще таки
Не стратила надії.
«Добре, йду!
Я не накидуюсь тобі, безумче!
І не гадай, що задля тебе я
Прийшла сюди! Лиш задля батька твого,
Котрому ти, невдячний, серце рвеш,
Котрий для тебе все віддав, котрий
Нічим твоєї волі не в'язав,
А жив лишень любовію твоєю!
Його ридання і його розпука
Мене, чужу йому, зворушили
До сліз кровавих! Оставайсь здоров!
Молитвами та оханням безплодним,
Та вірою без діл, та самолюбним
Самознівеченням дури себе!
Людей не здуриш і не здуриш бога!
І совість власну не задуриш! Вічно,
Мов голос труб, трубітиме вона,
Що ти убійця власного вітця...
І ще когось!»

Мов привид сонний, білий,
Пропала Сільвія в гущавині.
Мов труп, стояв Валентій; тільки дрож
По всьому тілу пробігала, й зуби,
Немов від стужі, цокотіли вголос.

На другий день, якраз коли Валентій
Роздумував над тим, щоб пробиратись
Ще дальше в недоступную пустиню,
Явивсь отець його і десять слуг.
Гордий, німий, він станув перед сином,
Без просьб, без сліз; лиш морщини глибокі
І побіліле за ті дні волосся
Свідчили, кілько він перетерпів.

«Ідеш додому?» — запитав він сина,
Котрий, змішавшися, стояв, мов грішник
Перед суддею.
«Батьку мій!» — зачав.
«Ідеш додому?» — перебив отець.
«О батьку, я негідний вас! Я грішний!
Лишіть мене спокутувать в пустині
Свої гріхи!» — молився Валентій смирно.
«Ідеш додому,— ще тя раз питаю?» —
«Не можу».—
«Добре, того я й чекав!
В'яжіть його!»
І кинулися слуги,
І враз йому зв'язали руки й ноги,
Відтак, безвладного на лектику
Поклавши, знов до Рима понесли.

В тяжких кайданах, в склепі кам'яному,
На хлібі і воді сидів Валентій
Вже другий місяць. Тихо, пусто вкруг,
Як в гробі. Крім немногих лучів сонця,
Ніякий звук життя не долітає
В його в'язницю. Лиш щодня вполудне
Приходить батько, відмика тюрму,
І ставить хліб і воду перед сином,
І хвилечку на нього поглядить,
І знов піде, ні слова не сказавши.
Вже місяць син не чув від нього слова,
Від тої хвилі, як привів його
Сюди, і сам замкнув в залізні пута,
І з жовчю змішані слова пророк:
«Сиди! Тут маєш муку і пустиню!»

І мучився ж Валентій в тії дні!
Не ті кайдани, не та самота

Були для нього мукою! Він зразу
Аж тішився ними, богу дякував
За те, що дав йому хоч так терпіти
Для слави свої. Але швидко мисль
Його ту радість підкопала. Мука?
Невже ж се мука? Се батьківський гнів!
І чи лиш гнів? Ох, ні, не гнів — любов!
Любов батьківська накладає пробу,
Кує його в кайдани лиш на те,
Щоб прикувать до себе! Він постиг,
Що дужче пута ті болять вітця,
Аніж його; що лиш натуга крайня
Держить ту хмару на чолі батьківськім,
Держить печать мовчання на устах;
Що батько гірко плаче за дверми;
Що там, у мармуровім гінекеї,
Сумує Сільвія. Любов, любов
Була його найтяжчою тюрмою,
В'язала, окружала і тіснила
Його. В тих путах чи ж він міг себе
Вважати мучеником, де, противно,
Він мучив сам? І той глибокий, лютий
Таємний біль, котрий почув він вперве
У лісовій яскині, все змагавсь
І гриз його, і кров його сушив.
І, мов оса влізлива, ненастанно
В ушах його бриніла сумовита
Та пісенька паннонського раба.

Не раз вночі зривався він, клякав
І, дзвонячи кайданами, молився,
Щоб спас господь його з тих пут, з тих мурів,
З обіймищ тих могучої любви.
Бажання волі в самоті, в пустині
Якимсь туманом налягло на нього,—
І накипала в серці злість на все,
Що лиш людей нагадувало; злість
Страшний осад лишала в нім — ненависть!

І він почав роздумувати, як
Зробитись вільним? Те, на що б вперед
Не був пішов ніколи,— наплило
Йому тепер немов само собою:
Підступна хитрість! Дай, підладжуся

Під волю їх! Щоби здобути небо,
Здобуду вольну волю уперед.

І перший раз за час свої неволі
Він лід мовчання проламав. Коли
Отець приніс їду йому і воду,
Він, ставши смирно перед ним, сказав:
«Мій тату!»
Сильно стрепенулось серце
У батька, судорожно задрижали
Уста його, і бачилось: туй-туй
З очей старечих триснуть ясні сльози,
І бачилось, що він готов в тій хвилі
На шию сина кинутись, і плакать,
І цілувать його за сам дрібний
Дар голосу й батьківського ім'я.
Але Валентія лице було
Спокійне, зимне, ба, понуре навіть,
З немилим виразом покори тої,
В котру маскуєсь гордість; вираз той
Відразу остудив батьківську радість.
«Чого тобі, мій сину?» — він сказав.
«Священика християнина. Я
Хреститись хочу».
Хмара залягла
На батьковім лиці, та лиш на хвилю.
Бо він, хоч давніх сам богів держався,
Не був, протеє, ворогом християн.
Противно, майже всі його раби
Були християни і могли свобідно
Справлять свої молитви в його домі.
Він знав чимало й вольних християн
І з многими дружив. Була се
Пора спокійна,— літ кількадесят
Не чуть було про гонення ніякі,
А го́ненням він був зовсім противний.
Щоправда, дуже не любив він тих
Фанатиків, аскетів християнських,
Що, перекручуючи чисту й світлу
Науку вчителя, робили з неї
Страшну підойму тьми і забобону,
Ненависті до світу і людей.
Тих не любив він здавна вже за їх

Безмірну глупу гордість, за зухвальство,
З яким самі на себе накликали
(І на невинних других християн)
Катуші й смерть, з яким не раз прилюдно
Оскорблювали власті і богів.
Але тепер ненавидів їх він,
Бо бачив, ясно бачив, що вони
Звели на темну ту, страшну дорогу
Його єдине, любеє дитя.
І з ними враз готов був проклинати
Всіх християн і бога християн.
Тому на згадку про священика
Християнина так понурився він.

Но швидко випогодилось лице
Його. Він знав, що скоро раз Валентій
Рішився хреститись на християнина,
То краще не противитись йому,
Не дратувать недужої душі.
(А що душа його тепер недужа,
О тім і хвилі він не сумнівавсь).
Та інша ще, щаслива думка блисла
В душі його: ачей же християнський
Священик зможе загоїти рану,
Котру задав аскет? Ачей поможе
Знов поєднать Валентія з життям?
Він знав священика такого! Блисла
Надія щастя в батьковій душі,
І блиск її розлився по обличчю.

«Нехай і так. Сповню твоє бажання!» —
Сказав отець і вийшов скорим ходом.

Жив в Римі десь, в далекім закаулку,
У власнім домику муляр учтивий
Памфилій, визволений раб, грек родом.
Що був письменний, правий, добродушний,
То й вибрала громада християнська,
В тій часті міста зложена з убогих
Ремісників, його на ієрея,
І посвятив єпископ по закону.
Він був жонатий, трьох синів дорослих
І три дочки мав, жив не зовсім вбого

І був з практичних, тихих тих людей,
Що раді раз здобутій вищій правді,
Але ще більше раді, сли ту правду
Спокійно, мирно можуть визнавати.
Ніколи мученицького вінця
Він не бажав; що боже — радо богу,
Але що людське — людям признавав.
Дітей ховав у боязні господній,
Але й не в меншім послусі батьківськім
Ховав не на аскетів та святих,
А на людей, хоч чесних та робучих.
І жінку в владі й послусі держав,
Хоч не вважав жіночий пол загально
За зміст гріха, за чортівську покусу.
Сказать коротко, ієрей Памфилій
Був добрий муж і щирий християнин,
Що хоч йому єднало честь, повагу
У бідних і робучих та у властей,
Зате в очах аскетів та завзятців
Непримиримих уважалось майже
Гріхом, трусливим віровідступництвом.
До того-то Памфилія удався
Нещасний батько.

Здивувавсь Памфилій,
Побачивши такого пана в своїй
Хатині; смирно, але без унижень,
Він привітав його. Но гнеть велика
Утіха суть його всю наповнила,
Коли почув, що пан той — се отець
Валентія, отого лікаря,
Що бідним даром помагав, що навіть
Його дочку від смерті відвернув.
Він сам не знав, як дякувать старому,
Де посадить, чим угостить його.
Та, вздрівши хмару смутку на чолі
Його, гнеть власну радість поскромив
І став розпитувать про сум його
І що його до нього завело.

Розговорився Валентія отець,
Все розказав, що знав; не утаїв
Своєї муки і своїх надій,

Які поклав на нього. «Кажете,
Що син мій спас від смерті ваше чадо!
О, дякую богам за ту годину,
Коли се сталось! Так тепер я вправі
Жадать від вас, просити вас: зробіть
І ви для мене ту саму прислугу!
Спасіть мені моє дитя! Влічіть
Від лютої недуги лікаря!
Хрестіть його — я не бороню вам,
Але спонукайте, щоб повернув
До давнього, трудящого життя,
Щоб жив з людьми, як чоловік, не біг
В ліси, як дик, не крився, як розбійник,
Не марнував життя, ума і сил,
Не вгонював у гріб мене предчасно!»

І батько заридав. Зворушений,
Його оповість вислухав Памфилій
І похитав поважно головою.
«Тяжка се справа! Дивний се наш час!
Не так письменний я й далекоглядний,
Щоб зрозуміть його течії всі,
Но з досвіду щоденного міркую...
Якийсь понурий дух ввійшов в людей,
Якийсь таємний біль неозначенний,
Що бридить їм життя, людей і світ,
Що розриває узи вікові,
Природні узи. Мов води прагнущий,
Так люди ті в недузі болю хочуть,
Вмирають тим, що вмерти враз не можуть
Страшна се слабість, заразлива нині!
Немов чума, що за життя недужих
Все тіло їх до кості розкладає;
Так духовий недуг той наших днів
Весь світогляд валить і ломить, весь
Стрій мислей цілковито вивертає.
Що вчора ще вважалось людським, добрим,
Вважаєсь нині найтяжчим гріхом;
Що вчора сміх будило — нині мучить;
В чім сумнівались вчора — нині вірять,
І, що найгірше, в одурі якімсь
Бажають запечатувати кров'ю
І муками ту віру, мов гадають,

Що за фальшиву віру, за обман,
За помилку і кров не попливе!
Тяжка се справа! Жаль, і дуже жаль,
Що й син ваш тож попав на сю дорогу!
Та що ж, попробую, що в моїй силі!»

І, помолившися, пішов Памфилій
За сумовитим батьком, шепчучи
Молитви по дорозі, щоб господь
І ум його, і серце освітив.

Ввійшовши до Валентія в'язниці,
Кайдани батько з сина мовчки зняв
І мовчки вийшов. Наблизивсь Памфилій
І, осінившися знаком хреста,
Сказав: «Прославлен будь господь на небі,
Що в серці твоїм, сину, розбудив
Бажання правди, світла й царства сво́го!
Я, смирний раб його, сосуд скудельний,
Вважатимусь щасливим — отворити
Тобі, освіченому, двері раю.
Велика, сину, слава твоїх діл
Пішла по світі, чесна, добра слава.
Багато ти страждущих укоїв,
Багато сліз сирітських осушив,—
А всі вони записані у бога.
Бо бог наш, сину, милосердя бог,
І син його сказав святеє слово:
«Не кождий, що мні скаже «Господи!
господи!»
Ввійде до царства мого!» Віра, сину,
Без діл мертва, і лиш трудящі руки
Та щире серце гори переносять».

Стояв Валентій, слухав і стовпів,
Мов кожде з тих спокійних, ясних слів
Було ударом молота в чоло.
Вкінці отямився, голову схилив
І смирно обізвавсь: «Я грішний, отче!»

«Бог милосердний, сину,— відказав
Памфилій,— лік лишив нам і на гріх.
Коли у тебе сокрушене серце

І щирий жаль, то сповідайсь гріхів.
Я маю власть простити їх тобі»

І звільна, запинаючись, розкрив
Валентій всі свої грижі й печалі
Перед Памфилієм, все те, що після
Розмови з старцем зрушена душа
З глибин сердечних вигребла й страшним
Гріхом вважала. Стиха, добродушно
Всміхавсь Памфилій, слухаючи тих
Уриваних, гарячих слів. Він бачив
Перед собою ясну, чисту душу,
Що рвесь невдержно до добра й до правди,
Та бачив разом, над яку безодню
Страшенних сумнівів, грижі, розпуки
І самознищення дійшла душа та,
Як тяжко з небезпечних тих шпилів
Звести її на рівную дорогу
Спокою й умірковання, що скромно
Веде по розграні добра і зла.

«Мій сину,— рік він, як скінчив Валентій,—
Один ще гріх, найбільший з всіх гріхів,
Ти утаїв мені».—
«Який гріх, отче?» —
Спитав Валентій і поблід з тривоги.

«Страшенний гріх: невіру в ласку божу!
Чи думаєш, що на землі й на небі
Є хто безгрішний, крім одного бога?
Сім раз на день упаде й праведни́к
І сім раз встане. Бог, як батько добрий,
Всі наші слабості найліпше знає,
Бо нас слабими сотворив; не так
Болить його наш гріх, як веселить
Наш жаль, покута й щира хіть поправи»

«О так, поправи щиро я бажаю!
Хрести мя, отче, і благослови
Спокутувать гріхи свої в пустині,
В молитві, сльозах, в строгій самоті!»

«Хрестити радо я хрещу тебе,—
Сказав Памфилій,— але йти в пустиню

Благословить тебе не можу, сину».—
«Не можеш?» —
«Ні, так, як господнім словом
Благословить не можу зла, убійства,
Непошанівку заповідей божих».

«Хіба ж се зло — молитись і терпіти?» —
«Чи ж се добро — вбивать вітця старого?» ·
«Щоб тішить батька — я вбиваю душу».—
«А вбивши батька, ти спасеш її?» —
«Іду туди, де менш покус до зла».—
«Герой іде туди, де густше стріл».—
«Я не герой, я зла не переможу».—
«Сли так, то й назви християнина ти
Не стоїш. Не втікать від зла казав
Христос, а з злом боротися щосили.
Бо як почнем усі від зла втікати,
То запанує зло на всій землі.
Повір мні, сину, світ не є так злий,
Як гуторять пустинники-аскети,
Котрі його й не знають. Много можна
Добра зробити, люблячи людей,
І те добро напевно переважить
Усі гріхи, з життям тим нерозлучні.
І вір мні, борше вступить в царство боже
Любов без віри, ніж віра без любви!»

Валентій слухав, але не вступали
Слова ті до його душі; якесь
Підозріння будилось в нім, чи се
Не підступ батька, щоб зловить його.
Коротка аскетична практика
Порозпускала вже коріння в серці.
І він рішивсь на підступ підступом
І хитрістю на хитрість відповісти.

«Так що ж робити радиш мні, о отче?»

«Покинь думки про сльози і пустиню,
Вшануй батьківське серце і любов,
Трудись по-давньому! Твій щирий труд
Бог надгородить вірною жоною,

Дітьми і всім добром. Отсе моя
Сердечна рада, се покута буде
За ті гріхи, що ти мені сповів.
Коли мені сповнить се приречеш,
Тоді я розгрішу тя в ім'я боже
І хрест господень покладу на тебе!»

І ті слова, хоч з серця глибини
Плили, в умі Валентія лишень
Скріпили ще підозріння погане.
Він чув, як острий біль пройшов му серце,
Но швидко переміг себе. Схилившись
І б'ючи в груди, рік він: «Прирікаю!»

Мов ангел щастя пролетів в тій хвилі
На невидимих крилах понад дім,
Так все віджило, зрадувалось в нім.
Прикликаний Памфилієм, отець
З сльозами кинувся на шию сина,
І обнімав, і цілував його,
До ніг впадав Памфилію, беззв'язні
Щасливі восклики замісто слів
Видобувалися з грудей його.
Весь дім пристроєно в празничний вид,
Усі раби дістали вольні листи
І щедрі дари. Щоб з любимим сином
Не розлучатися нічим навіки,
Отец рішився тож приняти хрест,
Рішилась тож і Сільвія Мамілла.
Все, все було забуте! Сльози всі,
Неспані ночі, перебуті муки!
Валентій жив! Між ними жив! Вертав
Назад в життя, з котрого їм грозила
Геть видерти його таємна сила.

Минають ясні дні. Радіє батько,
Радіє й Сільвія. Її дівоча
Уява вже малює їй чарівний,
Щасливий день, коли її любов
Найкращої дізнає надгороди,
Коли в руці Валентія спочине
Її рука, батьківське й боже слово

Благословить їх на щасливу путь
Життя в любві. О гарний, гарний дню,
Чи довго ж то ще ждати їй на тебе?

Та що ж, не радісно, мабуть, плили
Ті дні для того, круг котрого вся та
Любов, мов перла круг ядра, горнулась.
Валентій в домі, наче тінь понура,
Ходив в задумі мовчки, осторонь
Від всіх. В товаристві сидів, мов в терні.
Де й ділась давня бесідливість щира!
Немов медвідь на ланцюзі, глядів він
Довкола, кидав знехотя словами,
А йдучи, якось боязно довкола
Оглядувавсь, мов злодій.

Не казав
Отець його слідить, ні пільнувати,
Лякаючись ще дужче подразнить
Його уяву.
«Хорий ще,— він думав,—
А свобода — найкращий лік на ту
Хоробу». Знав він, що Валентій, давши
Святеє слово — не тікать в пустиню,
Вже й не втече. Ох, та не знав нещасний
Отець, яку страшенну муку син
Терпів! Не знав, що син щодень, щоніч
По пишному саді його блукає
І руки ломить, головою б'є
О білий камінь, то в гущавині
Кропивою, терном бичує тіло,
Що всіх молитв його один кінець,
І зойків всіх, і стогнань всіх: «О боже,
Спаси мене від людської любви!»

І звільна він почав марніти, таять
І чахнути. І заболіло знов
Вітцівське серце. Що робить? Як радить?
Памфилій мисль щасливую піддав,
Сказати краще: виразив лиш те,
Що здавна в серці батьковім дрімало:
«Женить його. При боці любої
Дружини віджиє у нього серце!»

Пречудний ранок був, сміялось небо,
Співали пташки, запах дихав з цвітів,
Іскрилася роса на всіх листочках,
І все кругом будилось, гомоніло
Величну пісню: Vivere memento! [1]
Лишень Валентій по безсонній ночі,
Проведеній в молитві, наче труп,
Ходив-бродив в тім жизні океані,
На всю красу глядів завмерлим оком.
В зболілім серці, наче темна гадь,
Клубились сумніви, понурі думи.
Аж ось до нього батько підійшов
І, руку на плече його поклавши,
Сказав: «Мій сину, що з тобою діесь?
Поглянь вокруг! Красуєсь і пишаєсь
Усе в природі, тішиться життям,
Росте і множиться! Лиш ти, мов квітка
Підтята, в'янеш! Сину любий мій,
Покинь ті думи чорні! Глянь на сивий
Мій волос! Небагато вже осталось
Мені до гробу. А я так сердечно
Бажав ще бачить своїми очима
Тебе вітцем, родини головою!
Так га́ряче бажав дожить потіхи —
Гойдать дітей твоїх в обіймах своїх!
Невже ж ти хочеш вік свій молодий
Згирити в самоті? Невже ж не жаль
Тобі вітця, не жаль і тої, сину,
Що задля тебе тілько протерпіла
І людський поговір стягла на себе?
Ей, сину, сину, гріх тобі тяжкий
Отак робити! Бог же сотворив
Людей на те, щоб множились, росли
І спільно, у любві його хвалили!»

Давно вже ждав Валентій тої мови,
Давно лякавсь її! А все ж тепер,
Почувши те сподіване, зжахнувся,
Немов на гадину ступив. Та що ж!
Хоч як він досі духом хоробрився,
Хоч[а] на опір готувавсь,— тепер

---

[1] Пам'ятай про життя! *(лат.).* — *Ред.*

На батькові слова не міг нічого
Найти сказать. Заколупнув старий
Синівське серце своїми словами,
Не так словами, як слізьми, що, мов
Горох, сплили на бороду сріблисту.

«Не плачте, тату, все зроблю для вас!» –
Сказав Валентій і аж сам злякавсь
Тих своїх слів,— та вже було запізно.

«Мій сину! Любий! Ох, як я щасливий!
Ходи, ходи, вона там, бідна, плаче!
О сонце ясне, радуйся зо мною!
О боже, з серця дякую тобі,
Що ти сповнив мої усі бажання!
Ходи, мій сину! Нині, нині ще
Обручимо вас. Радість, радість нам!»

І, сам себе не тямлячи, побіг
Старий, задихавшись з утіхи, в дім.
У всіх закутинах зчинився гармидер
І втішний гомін; зароїлось в домі,
Обручну учту кинулись готовить,
Гостей просити, ладити дарунки.
Лишень Валентій по відході батька
Остався сам, і руки заломав,
І простогнав, мов під обухом ката:
«Що я зробив, що я зробив, о боже!»

Смеркалось. Свічі в домі запалали,
В їдальні гості шумно залягли,
І музика чудова задзвеніла,
А наречена пара молода
Посередині в вінцях, пишних строях
Приймала дари. Лиця Сільвії
Горіли щастям; німо і понуро
Додолу очі похиляв Валентій.

Скінчився обряд — учта почалась,
І він, як скоро здужав вирватись,
Полетів в сад. Сріблистий місяць тихо
Чарівне світло лив на сонну землю.
Збентежений, тремтячи весь, Валентій
На землю кинувсь. «Боже, боже мій!

Так ти мене оставив! Прикуваєш
Мене до світу, до гріха, до жінки!
Ти... ти ненавидиш мене, не хочеш,
Щоб я спасений був! О боже, змилуйсь,
Спаси мене! Пошли мні наглу смерть...
Ні, ні,— не смерть! Позволь спокутувать
Гріхи! Пошли мені таку недугу,
Щоб всі вони злякалися мене,
Щоб, дивлячись на мене, се́рця їх
Стинались ледом, щоб їх руки мліли,
Заким до мене доторкнуться, щоб
В обридження і страх змінилась їх любов!»

І диво сталось. Враз здалось йому,
Що вся земля смертельно застогнала,
Що безкінечний біль прошиб її,
Такий могучий, що в одній хвилині
Усі живії твори умертвив.
Одно зітхання — і ціла земля
Осталась тільки величезним гробом,
Мільярдами бездушних трупів повним.
Валентій зі́рвався на рівні ноги,
Повів довкола блудними очима...
Як тихо, глухо!.. І ніщо не видно...
Не бовваніє в далі Капітолій,
Не видко мурів батьківського дому,—
Пустиня, рівно! І немов моряк,
Що сміло відкрива краї незнані,
Так вдаль летять його свобідні очі
Із краю в край. Поля, ліси, і гори,
І море, й сушу обнімають. Всюди
Пустиня, смерть. Він віддихнув свобідно.

Но що се? Десь на другім краю світу,
В нутрі мов найпустішої пустині,
Щось двигаєсь, здіймається, росте,
Страшне, таємне. Наче чорна хмара
Клубиться, воздух весь пройма грозою,
На крилах вихру копотить до нього.
Валентій дарма напружає очі,
Вкладає в них всю силу духу свого:
Хоч проникає землю всю наскрізь,
А хмари тої проникнуть не може.

Вона зблизилась, заслонила небо
І тягарем страшенним налягла
Валентію на душу. Він аж весь
Подався додолу, мов та деревина
Під снігом. Втім підвів нечайно очі
І бачить: перед ним стоїть панич
В тіснім хітоні, з розкудовченим
Волоссям, з піною кровавою
В устах, з посинілим лицем страшенним.

«Лиш ти один остався ще живий,
А другий я,— промовила поява,—
Но нам замало місця на землі
Обом. Борімось на життя і смерть!»

«Зачим мені боротися з тобою? —
Сказав Валентій.— Чи ж не мож нам жити
Обом самотньо? Я тебе не знаю,
Ані твоєї смерті не бажаю».

«Не знаєш мя, а прецінь в серці твоїм
Я викохався і виріс! Я — ненависть
До всіх людей! Борись, борись зо мною!
Я не стерплю, щоб жив хто ще, крім мене!»

«Ім'ям господнім заклинаю тя,
Демоне клятий, уступись від мене!»

«Га-га! Ім'ям господнім заклинаеш,
А сам о мене господа просив!
Його ім'ям приходжу я до тебе
І те несу тобі, о що благав ти!»

І вдарила страшенная поява
Його в грудь п'ястю. Від удару того
Спинилось серце в своїм скорім руху,
Застигла кров, посиніло лице,
Кровава піна стала на устах
І завернулись у орбітах очі.

Мов труп, на землю покотивсь Валентій
І так лежав, мертвий, заціпенілий.
Тоді коліном приклякла поява,

Притисла, що аж кості затріщали,
І, нахилившись над його лице,
Щось тихо шепнула йому до уха,
Таке страшне, глибоко таємниче,
А так пекуче, мов жало оси,
Заправлене в пекельную отруту.
І верглось враз Валентієве тіло,
Як мечесь ящірки відтятий хвіст,
І почали всі сустави пручатись
І кидатись, о землю бить собою
В страшенних судорогах. Руки рвали
Траву і зілля; скреготали зуби,
А з здавленої груді добувавсь
Звірячий, дикий, прошибливий голос.

В землі вже яму вибив під собою,
З-під нігтів рук повиступала кров,
І піною покрилося лице,
Коли вкінці поява відступила
Від мученика. Зціплий, недвижимий,
Посинілий, страшенний, він лежав,
Мов труп. Лиш звільна підносились груди,
Свій обіг звільна починала кров,
І довгих хвиль було потрібно, щоб
В болющім тілі знов затліла іскра
Життя, і мислі, й тямки. Звільна, тихо
Валентій встав, хитким, непевним кроком
Ступив наперед і спинився знов.

У голові його була пустиня:
Що сталось з ним — не тямив. Все від хвилі,
Як кинувся на землю, просячи
Недуги в бога, потонуло в чорну
Тьму забуття. Лиш біль лишився лютий,
Якийсь таємний, невловимий біль,
Котрого він не знав причини й місця.
Страшна утома тіла ще зміцняла
Той біль, хоч се був біль душі, не тіла.

І враз йому неясно пригадалась
Страшна поява, що боролась з ним,
І пригадалось, що якісь страшні
Слова вона йому шептала в ухо,

Що від тих слів душа його замерла
І тіло заметалося, мов кождий
Сустав в нім рвавсь від цілості осібно,
І що слова ті — се причина болю.
Жало, що й досі в рані ще стримить.
Та що се за слова? Який їх зміст?
Він дарма хору думку напружає,
Ворушить споминки! Немов залізна
Стіна довкола слів тих засклепилась,
Добратися до них ніяк не може.

І, сам себе не тямлячи, в задумі
Повільним кроком він у дім пішов
І в залу, повну гостей, світла, шуму
І радості, вступив, мов дух Ереба.
Один лиш крик смертельної тривоги
Пройшов по гостях, остовпів отець,
Зомліла Сільвія на вид його.
Блідий, розхристаний, з лицем кровавим,
З розкудланим волоссям, в порваній
Одежі, з впертими наперед себе
Очима, він стояв хвилину в дверях,
Немов нагадував, де він зайшов,
Мов дивувавсь, чого помовкли так
І побіліли й затремтіли всі.
Відтак повільно, мовчки перейшов
Півперек зали й сів коло невісти.

Мов ангел смерті пролетів над домом,
І замахнув мечем, і перетяв
Усі живі нитки, що серце з серцем
В'язали,— так нараз почули гості
Якусь відразу, страх, обридження
До мученика. Мовчанка засіла
Мертва на місце радості; музики
Утихли, світла гаснуть почали,
І гості тихо, боязно розповзлись
Із зали. Німо, миючись сльозами,
Не оглядаючись, пішла вкінці
І Сільвія. Лишень отець старий
З розбитим серцем, у страшеннім горі,
Котрого сам не розумів, не збаг,
Остався з сином, що все ще сидів

Німий, недвижний, витріщені очі
Впер в одно місце і всі сили духу,
Всі мисліі нерви напружав і мучив,
Щоб відгадати демонські слова.

Отець сидів і не зводив очей
З його лиця, і холодом у нього
Стиналось серце, і не шевелились
Уста сказать хоч словечко до сина.
Неначе чув, що бездна отворилась
Між ним і сином і що вже ні сльози.
Ні молитви, ні жертви бездни тої
Не замостять. Вкінці підвівся, встав,
І хусткою обтер лице кроваве,
І слуг покликав, щоб обмили пана.
Відтак, задуманого, взяв за руку
І в ліжко, мов дитину, положив,
І хрест зробив над ним, і рік: «Засни!»
А сам всю ніч без сну над ним просидів.

О серце батька! Ти, як звід небесний,
Такий всеобнімаючий, просторий!
Такий чудово чистий, лазуровий,
Коли всміхається до нас весною!
Такий могучо-потрясаючий,
А враз і благодатний, оживлющий,
Коли в літнюю спеку громи шле,
І бурю, й дощ і дрожжю наповняє
Слабії твори, але чистить воздух
І освіжає землю, кормить ріки.
Такий в важкій задумі сумовитий,
Коли вмира дитя його любиме,
Чудове літо, і такий старанний,
Коли вкрива дрімаючу дочку,
Царицю землю, в чисті, білі ризи,
Щоб свіжа, ясна, пробудилась знов!
О серце батька! Як же велична,
Здорова, сильна, покріпляюча,
До жертви скора, фальші несвідома,
Глибока й тиха враз твоя любов!

На другий день заплакана, тремтяча
Прибігла Сільвія; їй думалось,

Що вже Валентія в живих не взрить.
А він, проспавши ніч усю спокійно,
Встав хоч блідий, та май зовсім здоров,
І навіть вираз дикий, боязкий
З лиця вступив, лиш дивная задума,
Мов шукання напружене за чимсь,
Чого найти не можна — надавало
Лицю його несамовитий вираз,
Він Сільвію ввічливо повітав,
Спокійно, хоч без жару, споминав
Вчорашнє свято; про страшний кінець
Не згадував, здавалось навіть їй,
Що й сам о нім не тямив він зовсім.
І взагалі балакав так розумно,
Так неподібно до недавнього
Нелюдсько-аскетичного жаргону,
Що серце Сільвії, зморожене
Вчорашньою кровавою марою,
Мов віск м'який, знов таять почало
І липнуть до Валентія.

Минуло
Так кілька день; вже й батько силувавсь
Втішатися надією, що все те
Ще добре буде,— хоч глибоко в серці
Якийсь зловіщий голос не втихав,
Віщуючи нове, ще тяжче горе.

Аж вечір раз, коли у розговорі
Сиділи всі в світлиці: батько, син,
І Сільвія, й Памфилій,— встав Валентій
І поспішив у сад, мов звав го хтось,
Мов щось забув і квапився найти.
Стривожені поглянули на себе
Оставшіся в світлиці; мовчки ждали,
І серце в груді замирало всім.
Аж через півгодини увійшов
Валентій. Боже, як він виглядав!
Се не Валентій був, а труп, руїна,
Недобиток, котрого лиш зняли
З хреста. В розбитім і кровавім тілі —
Здавалось, ледве що держиться дух,
А на лиці така виднілась мука,

Таке розпучливе напруження
І безнадійність відгадати те,
Над чим томилися всі сили духа,—
Що з уст усіх один лиш вирвавсь зойк,
Один болющий окрик. У нетямі
Ішов нещасний. Кинулись до нього,
Обмили тіло, зсиніле і збите,
Олійками понатирали, мовчки,
Мов хореє дитя, на постіль завели,
Де зараз сон мертвий його обняв.

Не можучи сказати ані слова,
Всі троє у несказанній тривозі
Гляділи перед себе. Лютий біль
У серці Сільвії слізьми розлився,
І не найшов ніхто для ней потіхи
Аж як самі собою вгамувались
Дівочі сльози, обізвавсь Памфилій:

«Страшна, над всякий опис се страшна
Недуга! Демон злий якийсь узяв
Над ним свою прокляту власть. Та праве
Життя його ламає власть бісівську,
Тож біс, як злодій, лиш вночі, часом
На нього із-за угла нападає.
Молитва й піст — отсе ліки нехибні
На демонів таких. Молімся всі,
Пильнуймо чутко кождий крок його,
А демон злий до нього не приступить».

Як потопаючий за стебелину,
Так нещасливий батько за ту раду
Вчепився. В свій дім Памфилія спровадив
І упросив його — не відступати
Від сина день і ніч. Не спротивлявсь
Валентій тому, а розумні, щирі
Памфилія розмови звеселяли
Його понуру душу. Лиш часом
Якесь таємне, страшне остовпіння
На нього вечорами находило,
Він, мов крізь сон, кричав: «Іде! іде!»
І блід, і синів, деревів увесь.

Але Памфилій не теряв відваги,
Молився, співав, кропив, а рівночасно
Насилу з батьком рушав, скоботав
Валентія і тер холодні руки,
Аж поки той не приходив до себе.

Пройшов так місяць в вічній боротьбі.
І хоч не мав за весь той час Валентій
Ані одного нападу такого,
Як перші два, то все ж за місяць той
Подався, одряхлів, ослаб і тілом,
І духом. Де поділась та краса,
Та ясна, свіжа, привітна поява,
Що чарувала всіх! Де дівсь той ум
Мислячий, бистрий! Скулений, блідий,
З тремтячими колінами, потусклим,
Зів'ялим оком, звільна, наче тінь,
По мармурових залах безучасно
Валентій плентавсь. Порохом припали
Його любимі книги. Під дверми
Надармо ще стогнали день від дня
Недужі: висхло джерело води
Цілющої, погиб лікар великий!

Лиш батько ще надії не теряв,
І Сільвія його не покидала.
А вечором, коли пора страшна
Зближалася демонських нападів,
Всі троє обсідали коло нього
І в розговір живий його втягали,
Щоб ум його насилу відтягти
Від темної задуми; то часом
Читала Сільвія Арістофана
Та інші твори веселі, смішні,
Щоб оживити застигавшу кров!
І, бачилось, усе те помагало,
Та хоч щовечір майже чулось їм
В очах, лиці Валентія тривожнім,
Що пролітав над ним зловіщий демон,
То все присутність їх його прогнала.

Аж раз — понурий був, проклятий вечір.
Жаркий сироко віяв із-над моря

І віддих запирав в здоровій груді,
Лягав, мов змора, на кожніське серце
Від рана вже непокоївсь Валентій,
Весь день не їв нічого, все ходив
По всім будинку, наче навіжений,
Заглядував у всі кути, всі скритки
І сам себе про щось розпитував.
То знов в розпуці руки опускав
І скрикував: «Дарма, дарма, не можу!
Не пригадаю! Боже, як болить!
Слова, слова! Три слова лиш згадати,
А все мине, спокій поверне, щастя!»

Надармо батько у страшній тривозі
За ним ходив, розпитував і тішив,
Памфилій дармо всі псалми святі
Переспівав і окропив весь дім!
Чим нижче сонце, наче кров червоне,
Хилилося з полудня, чим густіший
І гарячіший залягав туман,
Чим дужче і глухіше вітер вив,
Тим неспокій Валентія збільшався.
А як у морі сонце потонуло,
Він став і попрощав його рукою:
«Прощай, о сонце, вже тя не побачу!»

З кутів високі тіні піднялись,
І звільна поповзли по всіх покоях,
І залили собою весь простір.
Немов осуджений на смерть, тремтів
Валентій, на потіхи всі глухий,
Широко витріщеними очима
Шукаючи когось в просторі темнім.
А втім, посинів і, руками очі
Закривши, крикнув: «Ох, іде вже, йде!»

«Оружжя на диявола хрест твій!» —
Кричав Памфилій і кропив щосили,—
Між тим отець і Сільвія взяли
Валентія за руки, мов бажали
Його собою заслонить, но чули,
Як він в руках їх костенів, холов.

Пройшла так хвиля. Той страшенний вираз,
Що на лиці Валентья малювавсь,
Показував, що наближаєсь хвиля
Самого нападу. Нараз він скрикнув
Нелюдським голосом і стрепенувсь
Так, що попадали, немов снопи.
Отець і Сільвія — і він упав.

І почалась найтяжчая година,
Якої лиш в житті вони зазнали,
Година мук пекельних, крику, стону
І скреготу зубів, важких ударів
Всім тілом, головою й грудьми
О гладкий камінь. Мов закаменілі,
Стояли зрителі, в німій тривозі
Гляділи на те конання страшенне
Того, хто був так дорогим для них.

Часом здавалось, що в безмірних муках
Пручаєсь він і силується встати,
Щось спутаним белькоче язиком
І судорожно рвучими руками
Б'єсь в грудь, в лице, показує кудись.
Но все те, мов у гарячковім сні,
Мішалось, млилось перед їх очима
І ледом в жилах їх стинало кров.

Вкінці ослабли кидання його,
Лиш грудь ще віддих піднімав слабий
І кров'ю зайшлі очі так благально,
Так жалібливо вперли погляд свій
В Памфилія, що той, мов духом пертий,
Прикляк і тихим голосом тремтячим
Зачав співати: «Упокой, владико,
Созданіе твоє!»

Немов таємна сила
Розбила лід на серці батька й діви,—
І розляглися голосні ридання,
Нарікання, мольби й закляття ніжні,—
І серед тої сутолоки звуків,
Посеред тих, що так його любили,
Мов свічка, тихо, звільна згас Валентій.

Та демон той, котрого випросив
На себе він, з ним разом не помер,
Але пішов по світі. В нерви, в кров
І кості своїх жертв засіяв він
Страшнее сім'я. Батько, і Памфилій,
І Сільвія, і все потомство їх
Погибли тою ж смертю, що й Валентій.
І потяглась страшенна нитка муки
Від них по всьому світу. І прозвали
Ту таємничу, лютую недугу
Недугою Валентія святого.

Століття йшли, лавиною тяжкою
Котилось горе по серцях людей,
Котились муки, болі і терпіння,
То слабнучи, то зміцнюючись знов.
Царила тьма, світало світло правди,
Боролось зло з добром, а людський дух
Боровсь з терпінням і чимало мук
Улагодив, усунув, лиш на ту
Недугу досі не найшов лікý.

Но він найде його! Століття йшли,
І кров лилась під зубцями коліс,
В огні кострів живе шкварчало тіло,
В ім'я любви господньої царила
Ненависть до людей і до природи.
Тоді Валентія святого демон
Багате жниво мав! Сотками тисяч
В його страшнее царство перлись люди,
А другі тих, котрих він катував,
Домучували як чарівників,—
Страшні картини, від котрих повік
Стинатись буде кров у людських жилах!

Століття йшли, світало світло правди,
Пануюча ненависть, наче тьма
Нічна — поблідла, власть втеряла, розійшлась,
І віджила погорджена любов.
А разом з розсвітом нового дня
Ослабла й сила демона страшного.
Мов тінь іще волочиться він нині
По світі, та рука його не здужа

Такі могучі завдавать удари,
Як за панування ненависті.
Він жде пори, коли в новій красі,
Мов сонце ясне й теплеє на небі,
Любов всеоб'ємлюща і вселюдська
Поміж людьми вчариться на землі,-
І буде се його послідня хвиля,
Бо рани, що ненависть завдала,
Одна лишень любов згоїти може.

Грудень 1885

ЛИС МИКИТА

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ

Отсе вже третій раз, дорогі браття, стає перед Вами «Лис Микита» в новім виданні. Друге видання, друковане в 3000 примірників, розійшлося протягом чотирьох літ. Як на наші відносини, та ще з увагою на те, що ані з першого, ані з другого видання ані 100 примірників не пішло до Росії, де живе звиш 25 мільйонів нашого народу, се треба вважати добрим знаком; здається, ані одна галицько-руська книжка досі не мала такого щастя у читачів. Надто, як зачуваємо, в Росії приготовляють окреме видання «Лиса Микити», підладжене більше для розуміння тамошнього народу.

Отсе третє видання являється повторенням другого, хоч зовсім не дослівним. Я не вважав потрібним розширювати ще далі старе оповідання або переробляти його часті. Але, проте, користуючись почасти увагами наших знавців, а головно деяких учителів, а почасти й своїм власним язиковим почуттям, не в однім далі розвиненим супроти 1896 р., я перед друком шліфував та перебудовував не одну строфу, усуваючи дещо таке, що мені тепер видається менш відповідним або слабшим, і старався довести по змозі до того, щоб оповідання читалося гладко, плавно, було ясне й прозоре, щоб із кождої строфки віяло нашим рідним, українським духом.

Далі подаю для познайомлення цікавіших читачів розвідочку про те, відки взялася повість про «Лиса Микиту» і з яких джерел я зачерпнув її; ся розвідочка була яко послісловʼє додана до другого видання на с. 143—153. Жаль, що поки що наше Товариство педагогічне не може спромогтися на кращі образки, що, певно, причинились би до піднесення вартості книжки. У всіх народів

рік-річно тисячами розходяться видання таких книжок з гарними кольоровими образками. А у німців є видання «Лиса Микити», оздоблене більш як 150 чудовими рисунками великого німецького маляра Каульбаха. Сі рисунки самі для себе — правдива поема; переглядаючи їх не раз, аж зайдемося зо сміху, а ще частіше по сміху наступає глибша задума, так там майстерно схоплено дійсне життя звіряче й людське. Ну, та чень колись і наші діти та молодіж діждуться того, що зможуть за невеликі гроші діставати книжки, гарні змістом і гарні назверх.

Ів. Франко.

ПЕРЕДМОВА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ

Отсе четверте видання, по вичерпанню третього, являється накладом Української видавничої спілки, крім дрібніших язикових і правописних поправок, не змінене супроти третього видання. Київське ілюстроване видання, про яке було згадано в передмові до третього видання, ще й досі лишається невиконаним планом, хоча цензурні строгості, що стояли на перешкоді давнішому виданню в Києві, тепер належать до минувшини.

Ів. Франко.

ХТО ТАКИЙ «ЛИС МИКИТА» І ВІДКИ РОДОМ?

Отся віршована казка, як ви, дорогі браття, певно вже читали, над котрою дехто, може, тільки сміявся, а дехто, може, й глибше задумався, міркуючи, що й у нас, між хрещеними людьми, не одно таке діється, про яке тут у казці розказано,— се не моя видумка, а має свою історію і то досить цікаву історію. Хоч то ніби вчена і зовсім книжницька справа — історія книжки, яку прочитаєш та й забудеш,— та, проте, я думаю, що не завадить розповісти вам хоч коротенько сю історію,— може, вона й між вами кому прийдеться до смаку. Ну, а кому не до смаку, тому, розуміється, вільно її не читати.

Та не тільки для простих людей я пишу отсі рядки. Здається, що й наші вчені та книжники також не дуже добре знають, хто такий «Лис Микита» і відки він родом. Бачите, вийшло ось що. Отся казка уперве друкувалася в часописі для дітей «Дзвінок», а відтам передрукована була окремою книжкою. На титулі я написав був так само, як і тепер, що се я «з німецького переробив», а не писав виразно, з якої книжки. Чому? Се зараз побачите. Та наші книжники знають, очевидно, одну німецьку книжку про Лиса Микиту,— ту віршовану повість, що звичайно друкується між творами найбільшого німецького письменника Йоганна Гете і називається там «Reineke Fuchs». Наші письменники думають, мабуть, що сю повість видумав сам Гете із своєї голови і для того, оголошуючи про вихід мойого «Лиса Микити», вони гуртом пописали, що мій «Лис Микита» перероблений із Гете. Вийшла з того для мене неприємна річ: буцімто я взяв свою казку з Гетевої повісті, та й пощось затаїв назву правдивого властителя, а тільки загалом написав «з німецького», щоби збаламутити нетямучих. Дуже негарне діло!

Що вже робити, треба вияснити письменним і неписьменним, що і в кого я взяв і в чиєму пір'ї пишаюся.

Читаючи в отсій книжечці про пригоди Лиса, Вовка, Медведя, Зайця, Кота, Цапа і інших звірів, Ви, певно, мусили пригадувати собі: «А, таке саме або дуже подібне розповідають собі у нас прості, неписьменні люди під веселу годину!» І справді, оповідання і байки про різних звірів і їх пригоди находяться у всіх народів на світі, навіть у таких, що ми їх називаємо дикими. І всюди в тих оповіданнях звірі говорять по-людськи, поводяться так, як люди, дізнають більше або менше таких пригод, як люди. Відки се походить? Легко се зрозуміти, коли придивимося, як наші діти, бавлячись, обертаються зі звірями: псами, котами, курми, гусьми і т. і. Хто не бачив, як вони з ними розмовляють, вітаються, сваряться, перепрошуються, гніваються і люблять? Очевидно, вважають їх чимсь рівним собі, так само розумним, як і вони. Діти не чують розділу між чоловіком (т. є. собою самими) і звірем і не раз уважають звіра навіть розумнішим, хитрішим від себе. Коли вам діти почнуть оповідати по свої іграшки, то будуть про пса, кота чи іншого звіра говорити як про свого товариша. «Ми з Лиском робили

те й те», «Тату, чого той гусак від мене хоче, що так на мене сичить!», «Скажіть що тому котові, щоби не дрянався!» і т. і.

Колись перед тисячами-тисячами літ усі люди своєю вдачею і своїм розумом були подібні до наших дітей. Вийшовши зі стану дикості, люди займалися стрілецтвом, риболовством і, очевидно, весь свій вік мали найбільше діла зо звірами. В тих часах треба й шукати перших початків отих байок і оповідань про пригоди звірів між собою і з людьми. Певна річ, що з тих самих давніх-давніх часів походять також перші засновки й тих оповідань, що зведені докупи в нашій казці про Лиса Микиту.

Ми не говоримо сього наздогад, а маємо дуже стародавні докази, що воно справді так було. На дві, три або й більше тисяч літ перед різдвом Христовим були вже у старім Вавілоні оповідання про звірів дуже подібні до наших байок. Ті оповідання списувано на глиняних табличках, поки глина була мокра, а потім її випалювано, і так вони доховалися аж до наших часів. З деяких оповідань маємо тільки рисунки — також такі стародавні, і з них ми можемо доміркуватися, що оповідання, до яких відносяться рисунки, були так загальновідомі, що, поглянувши на рисунок, кождий знав, що він значить. Те саме ми знаходимо і в Єгипті на 1000—1500 років перед Христом; окрім писаних оповідань, маємо й рисунки, з яких зараз можна пізнати, що вони відносяться до байок і казок, де головними особами були звірі. Найславніші з тих рисунків є війна котів зі щурами і осел, що грає на лірі. Дуже красні і стародавні байки та оповідання, в яких говорять звірі та дерева, маємо також у жидівській Біблії.

Відси, з Вавілону, Єгипту, від жидів та фінікійців оповідання про розмови та пригоди звірів розійшлися на схід, до Індії, і на захід, до греків. У греків їх посписувано і надано їм дуже красну форму. Найстаршим грецьким байкописом був Езоп, що жив на яких 500 літ перед Христом. Його байки здобули собі широку славу між греками, хоч сам Езоп був бідним невольником. Його байки не дійшли до нас, тільки в пізніших грецьких і латинських переробках. Та, обік байок, греки знали й ширші казки, де головними особами були звірі. До нас дійшла одна така віршована грецька казка «Війна

Обкладинка другого видання поеми І. Франка «Лис Микита» 1895

жаб з мишами», якої основа, певно, була запозичена з Єгипту.

Дуже правдоподібно, що з Вавілонії разом зі штукою письма дісталися також і звірячі байки та казки на схід, до Індії, де розрослися і розвилися ще пишніше, ніж у Греції. Індійці — народ обдарований багатою фантазією і бистрим розумом, що любить запускатися в глибокі роздумування над найвищими питаннями про бога, про призначення чоловіка і про його життя на землі. Для вияснювання таких високих думок вони часто вживали й звірячих байок, перероблювали старі або складали нові, що й досі глибоко зворушують нашу душу. Вчені знавці догадуються, що й у пізніших часах, у III і II віці перед Христом, індійці попереймали чимало звірячих байок від греків, що під Александром Македонським завоювали були перську державу і потім пару сот літ мали свою державу в Бактрії о межу з Індією і мали з Індією часті зносини.

По різдві Христовім починається нова вандрівка байок і казок звірячих і всяких інших, а власне зі сходу на захід. В самій Індії ще на 500 літ перед Христом постав був чоловік з царського роду, що, покинувши панування, зробився пустинником, а далі вбогим жебраком і почав навчати людей милосердя, чесноті і рівності та любові. Він учив, що людське життя — то тяжка проба для людської душі, то ненастанне горе; що всі земні втіхи і розкоші — то отрута для душі, бо горе тим тяжче болить по них; що одинокий спосіб увільнити себе від болів і клопотів земного життя — се зректися світу, його розкошів і радощів, зректися батька, матері, дому, родини, маєтку і жити в побожних думках і молитвах, працюючи лише стільки, щоб їсти, а їдячи лише стільки, щоб жити. Сього чоловіка прозвали Буддою, т. є. просвіченим і просвітителем. Він стався основателем нової віри, що розширилася звільна по цілій Індії, а далі й геть по Азії і ще нині числить коло 500 мільйонів своїх вірних. Отож важно, що власне незадовго перед різдвом Христовим головні проводирі буддівської церкви прирадили вислати на всі сторони світу проповідників, які мали ширити сю нову віру. Від того часу Буддова наука перейшла поза границі Індії, до Тібету, Китаю, Монголії, Японії. Та певна річ, що буддівські апостоли ходили й на захід, до персів, греків, арабів, жидів, і коли тут

не принялася Буддова віра, так се головно для того, що тим часом у Палестині постала нова віра, де в чому дуже подібна до Буддової, а де в чому значно вища від неї — християнство. Для нас важне те, що власне від буддистів старі християни приймали деякі їх оповідання і пристосували їх до своєї проповіді.

Християнство, що зразу стояло ворожо до грецької і римської освіти, що від римських цісарів довго зазнавало тяжких переслідувань, остаточно побідило і переняло в себе спадщину греко-римської освіти. Ширячися між півдикими народами Європи, воно несло з собою також зерна просвіти, здобутки думок греків і римлян, в тому числі й ті байки та повісті, що становили духову страву широкої маси тих народів. Особливо звірячі байки і казки найшли серед тих народів дуже податливий грунт, бо тут люди жили ще в лісах і полях, у близькім сусідстві до звірів і певно дуже любили оповідати свої власні стрілецькі пригоди. Оті пригоди спліталися з грецькими та латинськими байками; довгими зимовими вечорами люди бажають слухати довгих, безконечних оповідань, і так помалу з коротеньких грецьких байок, звичайно заострених так, щоб із них випливала якась глибша філософічна думка, поставали довгі оповідання, в яких не стільки ходило про глибоку філософію, кілько про забавний, цікавий зміст. Особливо в XI і XII віках по Христі розвилися такі оповідання. В тім часі християни багато разів ходили до Азії воювати з турками і арабами, що, принявши Магометову віру, захопили були Палестину, Єрусалим, Віфлієм і всі ті святі місця, де колись жив Ісус Христос. Отож християни йшли великими купами до Палестини воювати «за святий хрест» і відбити у турків Єрусалим, от тим-то й названо ті війни хрестовими війнами. Здобувши Єрусалим, хрестові вояки держалися там якийсь час, мали в Єрусалимі своє королівство, жили в сусідстві з людьми Магометової віри і попереймали від них велику силу оповідань та байок, що або були поскладані самими арабами, або через персів і арабів прийшли були з Індії. Ті оповідання принесено до Європи, їх слухали люди дуже цікаво, списували їх, перероблювали, сплітали докупи зі своїми власними, і так постала в Європі величезна сила гарних повістей та поем, що довгі віки були духовим кормом наших прадідів і ще й досі не перестали нам подобатися.

Оттоді-то була зложена й наша повість про Лиса Микиту. Що вона не була видумана тими, хто її списував, а взята з книжок і давніших, здалека занесених оповідань, на се маємо докази в тім, що перші записи тої повісті зладжені в латинській мові, людьми книжними, духовними, і хоч ті записи зложені були в Лотарінгії або у Фландрії над морем (відки найбільше людей ходило у хрестові походи), то в них виступають такі звірі, як лев, папуга, леопард, яких не було тоді в Європі, а навіть згадано про якусь індійську рибу, з котрої мозок лічить недугу. Найстарше таке оповідання має назву «Вихід невольника» («Ecbasis captivi») і зложене було одним лотарінгським монахом коло р. 940, т. є. ще на 100 літ перед хрестовими походами. Невольник, про якого мова в тім оповіданні, се теля, заперте в стайні. Воно виривається на двір, біжить у гори, щоб догонити стадо, погнане на пашу, та тут блудить і попадається в неволю вовкові. Сей хоче його роздерти, та теля пригадує йому проголошений царем супокій. Вовк запроваджує невольника до своєї печери, та тут на другий день являється стадо з псами виручати невольника. Починається облога вовчої кріпості. Вовк не боїться своїх противників, а тільки боїться лиса і оповідає своїм слугам про свої давніші пригоди з тим хитрим ворогом. Та от являється лис в таборі обложників, викликає вовка з кріпості, сей гине на рогах вола, а невольника, теля, випроваджують із печери. В се головне оповідання про теля вставлено оповідання про неприязнь лиса і вовка.

Як уже згадано, під час облоги вовк оповідає своїм слугам, чому він боїться лиса. То раз цар лев був занедужав. Усі звірі зібралися до нього, тільки лис не прийшов. Уже вовк намовив царя, що лиса треба за се замучити і вбити, коли ось надходить лис і каже, що вилічить хорого царя. У нього є мозок індійської риби, ним він натре царські крижі, а тим часом треба з вовка здерти шкіру і обгорнути нею хорого царя, то його гарячка минеться. Се так і зроблено, лев виздоровів і зробив лиса своїм найстаршим міністром.

Те саме оповідання про хорого льва, якого лис вилічив якимись зіллями і здертою з вовка шкірою, є основою другої латинської поеми, що зложена була у Фландрії в початку XII віку і має назву «Isengrimmus» (то таке прозвище вовка). Яких 50 літ пізніше зложена була

третя латинська поема «Reinardus» (се назва лиса), далеко ширша від попередніх; тут зведено докупи 13 оповідань, із яких деякі находяться і в нашій переробці «Лиса Микити», а власне:

1. Оповідання про те, як лис учив вовка хвостом ловити рибу (у нас пісня одинадцята, с. 120—123);

2. Оповідання про те, як вовк був баранам за геометра (у нас пісня перша, с. 2—4);

3. Оповідання про те, як лис сповідав когута (у нас пісня десята, с. 102—108);

4. Оповідання про те, як вовк у кобили лоша купував (у нас пісня дев'ята, с. 96—98);

5. Оповідання про барана, що сам хотів скочити вовкові в пащеку (у нас пісня сьома, с. 68—70).

Оті латинські віршовані оповідання швидко розходилися по монастирях, школах, а далі й по дворах учених панів у Франції, Німеччині та Нідерландах. Двірські співаки, вандрівні школярі та рицарі розносили їх щораз далі переробляли їх на народні мови: французьку німецьку та нідерландську. Найважніша й найширша переробка — французька. Се, властиво, не одна повість, а цілий ряд повістей, майже не пов'язаних одна з одною, раз коротших та знов довших. Ті повісті, писані різними людьми в XI і XII віках, були надруковані аж в XIX віці і заповнили 4 здорові томи; вони разом мають мало що не 50 000 віршів.

Загальна їх назва «Повість про Ренара» («Le Roman du Renart»), а поодинокі повісті називаються «браншами», тобто по-нашому «галузями». Таких галузей було, здається, значно більше; до нас доховалося їх 36. Та вони разом не творять цілості, а та подія, що в пізніших переробках, а також і в нашім «Лисі Микиті», є осередком повісті і громадить докола себе всі інші оповідання, себто власне оповідання про суд льва, про триразове кликання лиса, про його засудження, про хитрощі, якими він викрутився від смерті, і про поєдинок лиса з вовком, хоч і находиться в старофранцузькій поемі, та є там тільки одною галузею в ряді інших, а не осередком цілості.

Із французької мови переробив сю повість на старонімецьку мову коло р. 1170 альзатський рицар Генріх Гліхезер. Він дуже вкорочував французькі оповідання, докуди додавав дещо нового, але також не вмів зробити з розрізнених пригод одної цілості.

Доволі вдачною пробою скомпонування такої цілості треба вважати італьянську переробку одної часті французької поеми, а то власне тої часті, де розказано про суд льва над лисом. Італьянська переробка має назву «Райнальдо»; вона дуже коротка супроти французької поеми і не здобула собі ширшого впливу.

Аж нідерландському поетові Віллємові, що коло 1250 р. переробив повість про лисові пригоди на нідерландську (долішньо-німецьку) мову, удалося се діло. Оповідання про суд льва він зробив тою основою, довкола якої громадяться інші оповідання, як хрусталі довкола спільного ядра. Віллємова поема була коло 1280 року перекладена на латинські вірші і пізніше перероблювана на прозу (по-нідерландськи друковано 1479 і 1485, по-німецьки друк[овано] 1498, по-бельгійськи друк[овано] 1564). Старонімецьку прозову переробку, де лис називається «Reinke», переклав в р. 1794 великий німецький поет Гете на німецькі гекзаметри, держачися старої друкованої книжки майже крок у крок; його переробка називається «Reineke Fuchs» і відновила славу старої нідерландської повісті в цілім світі.

Від кінця XV віку, коли були надруковані прозові переробки старих повістей про лиса, повісті ті сталися улюбленою людовою книжкою в Німеччині, Нідерландах, Бельгії, а відси переходили чи то в перекладах, чи в усних оповіданнях до інших народів. Усні оповідання людові, дуже подібні до «галузів» старофранцузької поеми, здибаємо у всіх європейських народів; є їх чимало і у народів слов'янських, а особливо у русинів, москалів і сербів, хоч писані, книжні переробки французької поеми в давніших часах сюди не заходили. Дуже багато оповідань про лисові та вовкові пригоди оповідають собі семигородські саксонці, що осіли тут ще в XV і XVI віках. Навіть в устах галицьких жидів, що не вміють читати по-німецьки, чув я широке оповідання про лиса, зовсім подібне до основної повісті в нашій поемі; те саме оповідання записано навіть з уст півдиких муринів-готтентотів у полудневій Африці, де воно було занесене європейськими проповідниками разом з наукою Христової віри; віра Христова у них не прийнялася, а оповідання про лиса і вовка лишилося в їх тямці.

Треба мені ще сказати кілька слів про свою переробку сеї стародавньої повісті. Пишучи її, я взяв тільки голов-

ну раму нідерландської поеми Віллєма, значить, ту саму, що є і в німецькій книзі про Рейнке і в Гетевім перекладі, та я виповнював ту раму зовсім свобідно, черпаючи і з старофранцузьких «галузів» і з багатого скарбу наших людових оповідань. Бажаючи написати книжку для молодіжі, я мусив із старого твору, а значить, і з того, що є у Гете, повикидати багато такого, що зовсім не годиться до молодіжі. Натомість я повводив із старих оповідань та з наших людових байок дещо нового, так що загалом у другім виданні моєї переробки враз із тим оповіданням, що становить рамку цілості і тягнеться через усі пісні, вплетено тридцять більших або менших оповідань і уступів.

І ще одно. Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нівідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї праці — в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя. Друге видання, що виходить у протягу трьох літ, дає мені хоч скромний доказ, що я зумів попасти в тон нашого народного оповідання, зумів дійсно присвоїти сей твір нашому народові.

Нове видання «Лиса Микити» являється перед читачами значно змінене. Вже одно те, що невідповідну до духу нашої мови старосвітську правопись перемінено на фонетичну, що позволяє віддати гнучкість та мелодійність нашої мови. Та в другім виданні сама поема значно розширена і доповнена; з дев'яти пісень першого видання зробилося дванадцять. І в тих частях, що лишилися з першого видання, мало котра строфка лишилася без зміни, багато дечого пододавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й українців і наближувалася до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, якої витворення так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою. За цінні уваги при роботі дякую тут моєму щирому приятелеві М. Вороному.

Ів. Франко.

ПІСНЯ ПЕРША

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику.

Лев, що цар є над звірами,
Пише листи з печатками,
Розсилає на весь світ:
«Час настав великих зборів!
Най зійдесь до царських дворів
Швидко весь звірячий рід».

Ось ідуть вони юрбами,
Мов на відпуст з корогвами —
Все, що виє, гавка, квака;
Лиш один мов і не чує,
В своїм замку знай ночує —
Лис Микита, гайдамака.

Ой, недаром він ховаєсь!
Знать, сумління обзиваєсь:
«Кривдив ти звірячий люд!»
Тим часом в своїй столиці
Цар засів поруч цариці,
Щоб творити звірам суд.

Перший вийшов Вовк Неситий.
«Царю,— каже,— від Микити
Вже мені хоч пропадать!
Діток моїх б'є, кусає,
А Вовчицю обмовляє
Так, що й сором повідать!

А й мене — хіба ж то чесно? —
Як він хитро і облесно
Мало в гріб раз не ввігнав!
Се було ще того разу,
Як я з царського указу
Мировим суддею став.

От до мене вбіг Микита:
«Вовче, справа знаменита!
Штири барани ось тут.
Їм лишилася по батьку
Гарна частка поля в спадку,
І на твій здаються суд.

Бачиш, почали свариться,
Ані руш їм поділиться —
Геометри в них нема.
Я веду їх в сюю нетру:
Будь їм ти за геометру,—
Праця буде недарма».

Втішився я — нема що крити.
Бачте, баранів мирити
Дуже я люблю над все:
Як зроблю їм справу в поли,
То вам жаден з них ніколи
Вже рекурсу не внесе.

От я швидко збираюся,
З баранами вітаюся —
Хлопці повні, як стручки!
«Ну-бо, хлопці, поспішімо,
На той спорний грунт ходімо!
Маєте пальки, дрючки?»

«Все є,— кажуть,— все готове!»
Вийшли в поле Баранове,
Стали мірять — ні, не йде!
Тут замного, там замало,
Вшир не хочуть, вздовж не стало,
Бо тут ліпше, там худе.

Далі каже Лис Микита:
«Тут одна лиш стежка бита
Вас до правди заведе.
Вовче, стань на середині,
А з них кождий в сій хвилині
На ріг ниви най іде.

Станьте й стійте там спокійно,
Кожний уважай подвійно!

Як я крикну: раз, два, три! —
То з вас кождий без уговку
Якнайшвидше к пану Вовку,
Що є сили просто дри!

Хто найшвидше дочвалає,
Вовка з місця геть зіпхає,
Матиме найбільшу часть.
Зрозуміли?» — «Зрозуміли!» —
«Ну, ставайте ж, і до цілі
Най вам бог добігти дасть!»

Всередині став я радий,
Не доміркувався зради,
А Микита на межи
Аж у собі радість тисне —
Як не гаркне, як не свисне:
«Раз — два — три! А враз біжи!»

Ледве крикнув Лис Микита—
Гей, як рушили з копита
Барани у той сам час!
А як збилися докупи,
То, вам наче штири ступи,
В мене гопнули нараз.

Штири барани відразу
Мої кості на логазу,
Бачилося, потовкли;
Я лиш зіпнув, закрутився
Та й на землю покотився,
Очі кров'ю заплили.

Та прокляті бараниська
Не вважають, що смерть близька,
Що зомлілий я лежу:
Сей рогами звідси пхає,
Той в противний бік штовхає,
Щоб посунути межу.

Довго ще так правувались,
Щохвилини розбігались
Та й рогами в мене бух!

А Микита, той собака,
Реготавсь, аж лазив рака,
Що так з мене перли дух.

І були б за нюх табаки
Там на вічну ганьбу та́ки
Вовка вбили барани,
Та, дав бог, моя Вовчиця
Там надбігла подивиться,—
Аж тоді втекли вони».

Хоч як жалібно сю повість,
Мов сумную дуже новість,
Вовк цареві голосив,
То цариця хихоталась,
Та й цар, щоб не знявся галас,
Ледве в собі сміх душив.

Гектор, Цуцик, неборака,
Став на лапки та й балака:
«Царю, страже наших прав!
Ковбаси я мав шматочок
Та й сховав її в куточок,—
Лис і тую в мене вкрав!»

Кіт Мурлика скочив жваво:
«Бач, яке собаче право!
Ковбаса була моя!
Що Лис злодій, я не спорю,
Але ковбасу в ту пору
В ковалихи викрав я!»

«Чиста правда, що й казати,—
Рись почав так промовляти,—
Лис Микита злодій є.
Він сумління, честь і віру
За дриглі, горівки міру
Без вагання продає.

Таж то нехрист, таж то Юда!
Патріот — у нього злуда!
Хто ж добра б від нього ждав?
Знаю я його натуру!

Він царя б жидам на шкуру
За свинини фунт продав.

Заяць ось — душа спасенна,
Як жиє, ні в ніч, ні денно
Зла нікому не хотів.
Ну, пішов він до Микити,
Той, бач, мав його навчити
Тропарів і кондаків.

Ой, гірка була наука!
Лис відразу взявсь до бука,—
А прийшли на п'ятий глас,
Він струснув Зайця, мов грушу;
Був би витряс з нього й душу,
Якби я його не спас».

Аж ось виступив до трону,
Щоб взять Лиса в оборону,
Стрий його, Борсук Бабай.
«Добре то старі казали:
Жди від ворога похвали!
Що тут наплели, гай, гай!

І не сором вам, Неситий,
Власну ганьбу розносити,
Відгрівати давню пліснь?
А ви краще б нагадали,
Як ви з Лисом мандрували,—
То правдива, свіжа пісня.

Вірним другом був Микита,
Але ваша злість несита
Злом платить найліпшу річ.
Раз ото степами йшли ви,
Голод мучив вас страшливий,
Хоч коліна власні їж!

Аж тут чути: «Гатьта! Вісьта!»
Іде шляхом хлоп до міста,
З рибою на торг, мабуть.
«Гей,— Лис каже,— мисль щаслива!
Брате, буде нам пожива,
Лиш гляди та мудрий будь!»

Скочив Лис з одного маху,
Бач, і впав посеред шляху,
Мов здохлий, простяг лапки.
І лежить отак простертий —
Він же ж міг пожити смерти
Від мужицької руки!

Хлоп над'їхав — що за диво!
З воза зліз, за камінь живо,
Щоб його добити там.
Далі бачить — він не диха!
«От мій зиск,— промовив стиха,—
На клапаню буде блам».

Взяв Микиту за хвостину
Та й на віз між рибу кинув,
Сів і їде в божий час.
А Микита, той проноза,
Ну ж метати риби з воза,
В кадці лиш лишився квас.

Риб не стало, Лис мій в ноги!
Здибав Вовка край дороги,—
Той остатню Щуку мне.
«Ну-бо, брате Миколайку,
Ти лишив для мене пайку?
Погодуй тепер мене!»

«О,— говорить Вовк Неситий,—
Осьде пай твій знаменитий!
На, смакуй, та не вдавись!»
І — зміркуй безодню злості! —
Дав йому лиш самі ості
З риб, що вкрав так сміло Лис!

А для Зайця річ нелюба,
Що надрав учитель чуба?
Ніби нас не драли всіх?
Хто ж то бачив, щоб наука
Йшла до голови без бука?
Се розмазувать — лиш сміх.

А той Цуцик, Гектор куций,
Сам спіймавсь на своїй штуці!

Кіт Мурлика нам сказав:
Ковбасу ту знакомиту,
За що скаржить він Микиту,
Сам він у Мурлики вкрав.

Мій братанок — муж побожний.
Всякий проступок безбожний
Є для нього наче хрін.
Ось вже цілий рік минає,
Як твердий все піст тримає,
Не бере в рот м'яса він.

Я вже сам не раз журився,
Що так голодом зморився...» —
Тут урвав нараз Бабай,—
Бач, кумпанія чимала
Бог зна звідки причвалала
З криком, шумом в царський гай.

Старий Півень перед веде,
За ним по два у ряд іде,
Носять мари на плечах:
А на марах Курка лежить,
За марами весь рід біжить —
Плач і лемент, ох і ах!

Півень перед троном царським
Крикнув тенором лицарським:
«Милосердя, царю мій!
Вся надія ваша вбита!
А убійця — Лис Микита!
Най нас суд розсудить твій.

Ми в монастирі святому
Проживали й зла нікому
Не чинили. Та не раз
Бачив я, що попід брами
Лис мишкує,— все за нами
Своїм хижим оком пас.

Я сі штуки добре знаю,
Своїм дітям повідаю:
«Стережіться, крий вас біг!

В ліс мені не вибігати,
Бо там ворог наш зубатий,
Він життя вас збавить всіх».

Аж тут раз стук-стук до брами:
В волосянці перед нами
Став Микита, як монах,
Повітав нас благодаттю,
І з цісарською печаттю
Лист отвертий мав в руках.

«Ось вам,— каже,— лист безпеки!
Каже цар, щоб відтеперки
Між звірами був спокій,
Щоб братався Вовк з Вівцями
І щоб я навіки з вами
Був як друг, як брат, як свій!

Бач, пустинником я стався
І від м'яса відцурався,
Їм лиш зілля й дикий мід.
Мир вам, діти! Жийте з богом!»
І, вклонившись за порогом,
Він пішов собі у світ.

«Ну,— тут дітям я говорю,—
Воля, діти! Можна з двору
Нам по стернях погулять!»
Радість, втіха, спів між нами!
Всі ми рушили до брами,—
Та не всім прийшлось вертать.

Лиш ми вийшли,— гульк, з укриття
Як не скочить Лис Микита
Та й хахап мою дочку!
Я як крикну: «Кукареко!»
Але він вже був далеко,
Вже сховався у ліску.

Я кричу, мов в дзвони дзвоню...
Вірні пси за ним в погоню
Кинулись — та, боже мій! —
Принесли лиш труп бездушний!..

Так той злодій непослушний
Зневажає наказ твій!»

Цар сказав: «А що, Бабає?
Дуже острий піст тримає
Твій братанок! Бачиш сам,
Як то він спасає душу!
Ні, кінець зробити мушу
Всім подібним хапунам!»

І Медведя зве, Бурмила:
«Як тобі в нас ласка мила,
Друже, меч свій прив'яжи,
Йди до Лиса,— най, мосьпане,
Зараз тут на суд мій стане,—
Строго-строго накажи!

А вважай на ту падлюку,
Щоб не вдрав яку він штуку,
Бо то, брате, хитрий звір!» —
«Що, мене б він смів дурити?»
Закричав Медвідь сердитий
Та й потяг в Микитин двір.

ПІСНЯ ДРУГА

Гей, хто в лісі не буває,
Той не бачив, той не знає,
Як Микита Лис живе.
Лисовичі — славний замок.
Не один там хід і ганок,
Ям, скриток чимало є.

Лис Микита в своїй буді
Спочива собі по труді,
Аж нараз почув: стук, стук!
Глянув — ой, небесна сило!
Аж се сам Медвідь Бурмило,
А в руках страшенний бук.

«Гей, Микито! Де він, ланець?
Вилізай! Ось я, післанець

Від саміського царя!
Наробив ти зла багато,
Злий на тебе Лев, наш тато,—
То й спокутувать пора!

Кличе цар тебе на суд:
«Най мені явиться тут
Лис Микита, гайдамака!
А не хоче йти в мій двір,—
На тортури, під топір!
Най пропаде, мов собака!»

Лис Микита зчулив вуха,
Коло брами пильно слуха
Тих грізних медвежих слів.
«Ех,— гадає,— що б зробити,
Сього дурня раз провчити,
Щоб так гордо не ревів!»

Хитро в шпарку зазирає,
Чи де засідки немає?
Але ні, Бурмило сам!
Ну, тоді він вийшов сміло,
Втіхою лице горіло:
«Вуйку, ах, вітайте ж нам!

Вуйку, ви ж се? Бійтесь бога!
Так далекая дорога,
А такий надворі сквар!
Ви втомились, ви без духа,
Піт вам скрізь тече з кожуха!
Що ж то, наш вельможний цар

Інших вже послів не має,
Що найліпших посилає,
На найстарших труд валить? —
Ну, подвійно рад я тому,
Що хоч раз до мого дому
Гість так чесний загостить.

Суд для мене— з маслом каша!
Знаю-бо, що мудра ваша
Рада захистить мене.

А як ви за мене слово
Скажете, то все готово,
Царський гнів тяжкий мине.

Вуйку, ми ж одного роду!
З вами я в огонь і в воду!
Лиш сю нічку ще заждіть!
Гляньте, небо замрячене,
Ви втомилися, а в мене —
Вибачте — болить живіт».

«А се що тобі, небоже» —
«Ох, вуйцуню, страх негоже!
Я ж пустинник, то й не слід
М'яса їсти. Ось і мушу,
Щоб не брать гріха на душу,
Ссати той обридлий мід».

«Мід? — аж крикнув пан Бурмило.-
Мід обридлий? Божа сило!
Я ж за мід би й душу дав!
Де він? Де його купуєш?
Як мене ним утрактуєш,
Вір — не будеш нарікав».

«Вуйку,— каже Лис,— се жарти!» -
«Жарти? Дай лиш зо три кварти,
То й присягою скріплю!
Мід — се райський корм чудовий!
Все за мід я дать готовий,
Над усе я мід люблю!»

«Га, як так, мій вуйку милий,
То ходім! Хоч в мене сили
Дуже мало — що робить!
Розказ твій — то голос з неба.
Для так чесних гостей треба
Сил, здоровля не щадить.

Недалеко тут — ось тільки
Буде відси зо чверть мильки —
Є багатий хлоп Охрім.
В нього меду тьма безбожна,

Що не то що їсти можна,
Але хоч купайся в нім!»

«Ой! — зітхнув Медвідь Бурмило.—
Аж на серці замлоїло!
Ну, Микито, ну, біжім!»
Сонце сіло вже за гори,
Як добігли до обори,
Де багатий жив Охрім.

На землі там, близь города,
З дуба грубая колода
Бовваніла. Майстер Гринь
Хтів поздовж її лупати,
То й почав з кінця вже гнати
Здоровенний в щілку клин.

З на дві п'яді вже отверта
Щіль була; колода вперта
Про тото не тріскла ще,
Лиш від клина заскрипіла,
Ніби зуби заціпила,
Прохрипівши: «Ов, пече!»

«Вуйку! — шепче Лис Микита.—
Ось колода ся відкрита —
Ти пощупай їй під бік!
Хоч крива вона та сіра,
Та в ній меду, що не міра,
Відси й я не раз волік.

Глянь, вже темно по долині.
Хлоп давно лежить в перині,
Тож нічого ти не бійсь!
Іж досхочу в ім'я боже!
Я постою на сторожі...
Ну лиш, сміло в шпарку лізь!»

«Спасибіг тобі, небоже! —
Рік Бурмило.— Стій, щоб, може,
Не надліз який злий дух!
Ой, вже чую запах меду!
Ти, небоже, стань спереду,
На до рук отсей обух!»

І за сим Медвідь Бурмило
Лапи, голову й карчило
В ту широку щіль запхав;
Лис тим часом трах! обухом
Клин із дуба вибив духом,
І Бурмила дуб спіймав.

«У! — сказав дуб.— Є ще сила!»
Гей, як вхопить він Бурмила,
Аж стріщав у нього лоб.
«Вуйку! — крикнув Лис Микита.-
Правда, шпарка знаменита!
Знав, де мід ховати, хлоп».

А Медведя заціпило!
Стогне, сапа мій Бурмило,
Але дуб трима й трима.
Шарпнув вуйко зо три рази,
Затріщали лапи й в'язи,
Але вирвати — дарма!

«Вуйку,— каже Лис,— як чую,
Дуже вам медок смакує,
Та, мабуть, вас муха тне.
Іжте ж, але міру майте,
Бо, як об'їстеся, знайте:
Мід вам пупом поплине».

Та Медведю не до меду!
Крутить задом, а спереду
Дуб держить, мов у кліщах...
То він шарпне, дряпне, смикне,
Далі з болю як не рикне,
Аж почули в небесах.

Лис на кпи його здіймає:
«Бач, як вуйко мій співає!
Вуйку, що за нута се?
Вуйку, вуйку, будьте тихо!
В хаті світло — буде лихо!
Вуйку, хлопа біс несе!»

А Охрім, багач-мужик,
Пробудився,— що за рик?

Виглядає у кватиру —
Що за диво? При колоді
Щось чорніє... Може, злодій!
Хлоп хапає за сокиру.

Вибіг з хати, приглядаєсь:
Се Бурмило борикаєсь!..
Репет підійма Охрім:
«Гей, сюди, сусіди любі!
Ось Медвідь зловився в дубі!
Гей, Медведя бить біжім!»

У! Кипить в селі тривога!
Наче ті вовки з берлога,
Позривались мужики.
В чім хто був, в тім вибігає,
Що попало, те й хапає
Як оружжя до руки.

Як прискочуть до Бурмила —
В сього ціп, у того вила,
В баби кочерга в руках,
А Охрім з тяжким обухом —
Кинулись на вуйка духом!
Лиш луп-цуп! та трах-тарах!

Біль додав Бурмилі сили:
Як не шарпне — боже милий!
Шкіру всю з чола зідрав!
Ще раз шарпнув — вирвав лапи,
Але шкіру й кігті-дряпи
Дуб, немов своє, забрав.

«Вирвавсь! Вирвавсь!» — закричали
Люди, врозтіч поскакали,
А Бурмило трух-трух-трух!
В ліс, у корчі збіг борзенько,
Ліг та стогне так тяженько,
Мовби з нього перло дух.

Аж тут суне Лис Микита.
«Ну, вуйцуню,— мовить,— сита
Вже душа? А добрий мід?

Та й гаразд ви попоїли!
Хочете, я щонеділі
Справлю вам такий обід!

Ой, а я трохи не плакав,
Як там з вами хлоп балакав:
Я гадав, що буде бить.
Ну, та, бачиться, ви чемно
З ним розсталися,— дещо, певно,
Вам за мід прийшлось платить.

Е, що бачу! Ви з гризоти
Вбрались, ніби на зальоти,
У червоні сап'янці!
А сю шапочку червону
Де купили? Чи додому
Несете її доньці?..»

Так Микита насміхався,
А Бурмило лиш метався
Та бурчав собі під ніс.
Аж на третій день ходою
Він з тяженькою бідою
Ледве в царський двір приліз.

Як побачив цар ясенний,
Що Медвідь такий нужденний,
То аж руки заламав.
«Гей, Бурмило, любий друже,
Хто се збив тебе так дуже
Та зо шкіри обідрав?»

«Царю, пане! — рік Бурмило.—
Горенько мене постигло!
Се Микита все зробив.
Через нього муки много
Я приняв,— ох, мало свого
Я життя не загубив!»

Ух! Затупав цар ногою!
«Я короною ось тою
Заклинаюсь: не уйде
Сей злочинець злої муки!

Дай мені його у руки,
То до завтра не дожде!»

Потім трохи мислі ладив
І з сенатом раду радив:
Щоб Микиту взять на гак,
Постанову мав велику.
Приклика́ Кота Мурлику
І до нього мовить так:

«Ти, мій вірний Кіт Мурлика,
Хоч постава не велика,
Та розумний ти за трьох.
Ось тебе я шлю: піди ти
Сам до Лиса до Микити,
У його злодійський льох.

І кажи, щоби як стій
Він у двір явився мій!
Загрози йому, що гака
Не мине й тяженьких пут,
Як на суд не стане тут
Лис Микита, гайдамака!»

Кіт Мурлика поклонився
І в дорогу спорядився,
Хоч по шкірі дер мороз;
Страх не рад він був тій чести,
Та що цар дав, їж до решти!
Сперечатися не мож.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Кіт Мурлика до дороги
Добре взяв за пояс ноги,
В торбу впхав печену миш
І лісочком, холодками
Так на підвечерок самий
Він прибув до Лисович.

Стукнув в браму, дожидає...
Лис в кватирку виглядає.
Кіт Мурлика шапку зняв,

Поклонивсь йому низенько,
Привітав його борзенько
Та й такі слова сказав·

«Не прогнівайся, нанашку!
Не приніс я жадну фрашку,
Але царський вам наказ:
Другий раз се цар, наш владця,
Через свойого посланця
На свій суд ось кличе вас.

Що тут довго говорити!
Дуже цар на вас сердитий,
Тож я раджу вам: ходіть!
Цар поклявся на корону:
Як не ставитесь до трону,
То пропащий весь ваш рід».

«Мурцю! — скрикнув Лис Микита.-
От не ждали! От візита!
Боже милий, як я рад!
Ну, ходи в мої обійми!
А про те казать не смій ми,
Щоб як стій іти назад!

Таж Лисиця, твоя тітка,
Так тебе видає зрідка,
Що не пустить нас під ніч.
А маленькі Лисенята,
Чи ж вони пустили б брата?
Ні, то неможлива річ!

Повечеряєм гарненько,
Проспимося, а раненько
Холодком — та й в божу путь!
Я про царський суд не сто́ю.
А що рад піду з тобою,
Ти про сеє певний будь!

Он з Медведем інше діло!
Ти розваж: прийшов Бурмило,
Мов розбійник, у мій двір.
Та й до мене з криком, фуком,

З величезним в лапах буком —
Я ж малий, слабенький звір!»

«Ой, нанашку,— рік Мурлика,—
Ласка ваша завелика...
Але ліпше ми не ждім!
Ніч чудова, місяць світить...
Попрощайте жінку й діти,
Та й у путь як стій ходім!»

«Мурцю,— каже Лис,— май розум!
Ніч не тітка, ми не возом
Будем їхать, ні літать.
Всяка погань лісом лазить,
Ну ж но хто на нас наважить!
Ні боротись, ні втікать!»

Ті слова Кота Мурлику
Кинули у дрож велику.
«Ваша правда,— він сказав.—
Мушу на ніч вже лишиться...
Та скажіть, щоб поживиться,
Де б я тутка що дістав?»

«Що ж, не гнівайсь, Мурцю дільний!
Чоловік я богомільний,
Піст твердий держу день в день.
Та тобі вже я придбаю
Найсмачніше, що лиш маю:
Крижку меду з'їж лишень!»

«Меду? Тьфу! — відрік Мурлика.—
Най Бурмило мід той лика!
Ним мене ти не вкорми́ш!
Та у вашому фільварку
Чей же є де в закамарку
Хоч єдна порядна миш?»

Лис Микита рік до Мурка:
«Ти жартуєш! Навіть турка
Я б мишми не трактував!
Що ти видумав, небоже!
Миші їсти!.. Милий боже!
Про таке я й не чував!

Та як мишей ти бажаєш,
Мурку любий,— тут їх маєш,
Що хоть ними гать гати!
Тут у вийтовім будинку
Мишей тьменна тьма, мій синку,
І близенько нам іти!»

«Ах, нанашку мій наймильший,
Поведіть мене на миши!
Я на миші дуже звик!» —
«Добре! Так ходи ж за нами!»
І полізли бур'янами,
Аж де вийтів був курник.

Там в стіні діра пробита,
Нею часто Лис Микита
Ніччю в курятник гостив;
Вчора ще пустив він крові
Вийтовому Когутові,
Аж Когут і дух спустив.

Вийт, зо злості зчервонівши,
З Когута лиш пір'я вздрівши,
Крикнув: «Ні, вже не стерплю!
Мушу злодія зловити!»
Край вікна дав присилити
Мотузяную петлю.

Лис Микита се пронюхав
Та й говорить: «Мурку, слухай,
Як там мишки цвіркотять,
Мов горобчики невинні!
А ось тут і дірка в глині —
Тільки влізти та й хапать!»

«А безпечно ж тут, нанашко?
Нині за біду не тяжко,
А вийти — то хитрий люд!» —
«Га,— говорить Лис зрадливий,—
Хто занадто боязливий,
Най такий покине труд!

Всередині там не був я
І про хитрощі не чув я,

Та коли боїшся ти,
То ходім раніш додому,
Повечеряєм по-свому:
Редьку й медові соти».

Кіт Мурлика застидався.
«Що, гадаєш, я злякався? —
До Микити він озвавсь.—
Страх не є котяче діло!»
І у дірку скочив сміло,
І шасть-прасть! в сильце спіймавсь.

Ой, повис він у воздухах,
Затріпавсь, та по тих рухах
Шнур ще дужче горло стис.
Кинувсь — вдаривсь до одвірка!
А згори, де клята дірка,
Заглядає зрадник Лис.

«Ну, що, Мурцю мій наймильший,—
Каже він,— смакують миші?
Правда, що за пишний смак!
Хочеш солі? Я покличу,
Або в війта сам позичу,—
Чи волиш вже їсти й так?..

Ого-го, вже й ти співаєш!
Але славний голос маєш!
Тенор! Ах, люблю на смерть!
Жалібно, аж ллється в душу!..
Ох, бігме, я плакать мушу...
Ну, спасибіг за концерт!»

Раптом двері заскрипіли,
Війт роздягнений, спотілий
З палицею сам впада;
А за ним сини і слуги,
Сей з ремнем, з буком другий —
Ось де Муркові біда!

«Бийте злодія! — війт крикнув.—
Вчора Когута нам смикнув!
Бийте, поки спустить дух!»

І луп-цуп! летять удари...
Мій Мурлика з уст ні пари,
Мов осліп уже й оглух.

«Бийте!» — вийт кричить і кропить.
Втім Мурлика скік! Як вхопить
Пана вийта за сам ніс!
Хруп та й хруп, мов миш велику,
Кігтями роздер всю пику,
Мовби гречку грабав біс.

«Гвалг! Рятуйте!» — крикнув з болю
Вийт і впав, як сніп, додолу.
Всі до нього.— «Гей, світіть!
Гей, води! Гей, губки, вати!»
Кинулися кров спиняти,—
Вже й не в голові їм Кіт.

А в Кота тверда натура:
Лиш відсапав та й до шнура,
Взявся гризти і кусать.
Далі шарпнувся щосили,
Шнур урвався, і в тій хвили
Кіт свобідно міг гасать.

Ну, він ми́шей відцурався,
В курнику й не обзирався,
А задравши хвіст, як міг,
Драпнув в дірку та до ліса,
А лісами, мов від біса,
Просто в царський двір прибіг.

Як уздрів його Лев-батько,
Збитого, мов кисле ябко,
З злості аж позеленів.
«Що? — кричав звірів правитель.—
Чи знов сміє той урвитель
Насміхатись з моїх слів?

Ні, вже того забагато!
Будь я пес і пес мій тато,
Коли се йому прощу!
Військо шлю на гайдамаку!

Скоро зловлю,— на гілляку
І гніздо все розтрощу!»

Грізно цар ревів і тупав,
Був би Лиса з кістьми схрупав,
Якби мав його в руках.
Аж як гнів пройшов безмірний,
Виступив Бабай покірний
І сказав при двораках:

«Царю, явна річ, не скрита:
Вольний є козак Микита,
Право ж каже тричі звать
Винного на суд твій, пане.
Аж як третій раз не стане,
Суд заочний видавать.

Що в тім правди чи неправди,
Що про нього клеплють завжди,
В те не входжу,— та для всіх
Рівне право! Тож пошли ти
І мене ще до Микити,
Чей, прийде до твоїх ніг».

Цар махнув лиш головою,
Дав знак згоди булавою,
Та ні слова не сказав;
А Бабай як стій зібрався,
У дорозі поспішався,
В Лисовичах на ніч став.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Лис собі в вечірню пору
З діточками коло двору
Розмовляючи гуляв,
Аж тут голос у діброві
Обізвався: «А, здорові!
Ось до вас я причвалав!»

«Ах, Бабай! Чи ти се, стрику?
Ну, мабуть, якусь велику
Новину несеш до нас!

Ти втомився? Ти сумуєш,
Ну, до хати! Заночуєш,
То й балакать буде час».

Всі гарненько привітались,
Про здоров'я розпитались,
Випив вишнячку Бабай.
Сів на приспі, віддихає,—
Лис про царський двір питає:
«Ну, балакай, не зітхай!»

«Гей, синашу, схаменися,—
Так сказав Бабай до Лиса,—
Що за збитки робиш ти?
За що ти з посланців кпишся?
Чи направду ти боїшся
На той царський суд іти?

Я ж гадаю, синку милий,
Що ти зможеш в одній хвили
Ворогам заткати рот.
Адже всі їх глупі мізки
Проти твого стоють тріски!
Отакий то весь народ!»

«Правду кажеш, любий стрику,
Рік Микита,— і велику
Ти охоту в мні підвів.
Що ж, піду! Най всі побачуть!
Хто сміється, ті заплачуть.
Цар на ласку змінить гнів!

Хоч там цар на мене лютий,
Та він знає, що в мінути
Небезпечні, в чорний день
Всі торочать не до ладу,
Але дати мудру раду
Вміє тільки Лис оден».

І ввійшли оба в світлицю,
Привітав Бабай Лисицю,
Всі засіли край стола.
Лисенята Міцько й Міна

Повлазили на коліна —
Живо гутірка пішла.

«Дуже лютий цар, Бабаю? —
Рік Микита.— Знаю, знаю,
Жаль йому медвежих мук!
Та в нас був старий рахунок,—
Довго ждав я на трафунок,
Щоб дістать його до рук.

Тому літ ще небагато,
Як Бурмила Лев, наш тато,
Губернатором зробив
На підгірські наші бори,
Щоб звірячі справи й спори
Всі по правді він судив.

Оттоді-то Вовк Неситий
Напосівсь мене здушити,
А з Бурмилом змову мав;
І на суд губерніальний
За мій помисл геніальний
Перший раз мене позвав.

Що за помисл? Слухай, друже!
З Вовком раз, голодні дуже,
На поживу вийшли ми.
День. У церкві дзвін десь дзвонить,—
Та нас голод з лісу гонить
Серед лютої зими.

До села йдемо осторожно,
Нюхаємо, де би можно
Чим масненьким поснідáть,—
Аж тут сала, м'яса запах
Не лиш в носі, а аж в лапах
Закрутив нам — хоч тут сядь!

Тії пахощі нас гарні
До попівської спіжарні,
Мов по нитці, довели.
Стали ми довкола нюхать,
Чи безпечно всюди — слухать,
Аж віконце ми знайшли.

Страх тісне було віконце.
«Лізем, Вовче?» — «Лізем конче! —
Каже Вовк.— Ти перший лізь!
Глянь, чи де нема заліза!
За тобою й я полізу —
(Так Вовк каже) — лізь, не бійсь!»

Я проліз досить вигідно,
Роздивився. «Лізь свобідно!» —
Так до Вовка я сказав.
Він голодний був, тоненький,
Ну, та в отвір той вузенький
Ледве тулуб свій пропхав.

А в спіжарні — боже кріпкий!
Світ затьмився нам до дрібки,
Стільки там добра для нас:
М'яса, сала, вуженини,
Штири пілті солонини
І довжезний ряд ковбас.

Став я думать, міркувати,
Як тут господарювати,—
Та мій Вовк мов оцапів:
Перший полоть хап зубами!
Рве, куса, гризе без тями —
Став і їв і знай сопів.

«Ну,— гадаю,— їж, небоже!
Та для мене се негоже».
Я беруся до ковбас.
З жердки легко їх здіймаю,
Крізь віконце викидаю,
Поки всіх отак не стряс.

А за ними й сам в віконце
Вискочив та й ну чимскорше
Всі на шию надівать.
Навантажив, як коралі,
Та й до лісу далі, далі,
Скарб у яму щоб сховать.

Скарб у яму заховавши,
Спокійненько поснідавши,

До спіжарні знов біжу.
Прибігаю: Вовк ще голить!
Не доївши, кинув полоть,
З смальцем розпочав діжу.

«Вовче,— шепчу,— час до гаю!
З церкви люди вже вертають,—
Щоб нас тут хто не застав!»
Вовк, почувши се, зжахнувся,
В дірку прóжогом метнувся,
Та вже ледве шию впхав!

Бачиш — повний був, мов бочка!
Став у дірці, тілько очка
Витріщив, немов баньки.
Страх відняв у нього мову...
Я ж кричу: «Чого став знову?
Ну, якої бідонькй?»

Вовк не тямить вже, що діє!
Пхаєсь в дірку, аж потіє,
Та дармий його весь труд.
Далі з лютої розпуки
Заламав передні руки —
«Лисе,— каже,— згину тут!»

«Вовче,— кажу,— чи здурів ти,
Чи від смальцю оп'янів ти?
Вилізай, пора нам в гай!» —
«Ой, не можу, мій Лисуню!
Бачиш, пуза не просуну!
Ой, Микито, помагай!»

Ну, скажи ти сам, Бабаю:
Що я тут чинити маю,
Як драбузі помогти?
Лишу Вовка — може згинуть.
Ліпше, думаю, не кинуть,
Але до попа піти.

Попросить по добрій воли,
Щоб дав пилки і позволив
Більшу вирізать діру.

Здумавши сю річ штудерну,
Мовлю Вовку: «Жди, я верну!»
І в попівство просто дру.

Піп був власне у покою:
В пообідньому настрóю
Люльку, ходячи, курив.
У вікно я заглядаю,
Лапою шкряб-шкряб, благаю,
Щоб вікно він отворив.

Піп поглянув, підбігає...
«Лис у вікна заглядає!
Гей, ловіть його! Біжіть!»
Я й незчувся, а за мною
Слуги, служниці юрбою,—
От я духом через пліт.

Крик за мною, як в гамарні...
А я просто до спіжарні
Та й сховався під поміст.
Тут погоня надлітає:
«Де він? Де той Лис? — питає.—
Показав нам тільки хвіст!»

Втім зирнули, а з віконця
Вовк Неситий проти сонця
Визирає! «А, ти тут?
Ой, нещасная головка!
Таж се Вовк! А бийте ж Вовка!
Тут йому зробіть капут!»

Вовк їх там не дожидався,
А в спіжарню заховався,
При саміських дверях став.
От вони як отворили,
То Неситий скік в тій хвили —
З сеї шпарки скористав.

Та дістав там з дивовижі
Скілька буків через крижі,
Так що ледве в ліс доліз,
І про справу сю немилу

Заразісінько Бурмилу
Він на мене скаргу вніс.

Хоч сам винен за лакомство,
А на мене віроломство,
Злобу й зраду наклепав.
Ну, а, думаєш, Медвідь
Розібрав усе як слід,
По закону поступав?

Де тобі? Суддя той ласий,
Як дізнався про ковбаси,
Що я з тру́дом розстарав,
Як ревне на мене туго:
«Зараз все віддай, злодюго!
Будеш ти ковбаси крав?»

«Ти й віддав?» — Бабай питає.
«Що ж було робить, Бабає?
Адже ж хтів відтяти хвіст!
Та щоб всі віддать — а дзуськи!
Штири дав йому тонюські,
А собі лишив ще шість.

От Медвідь так судить справу:
«За побої, за неславу,
Вовче, маєш ковбасу!
Решту я з'їм. Ти ж, Микито,
Рад будь, що тебе не бито!
Марш, бо кості рознесу!»

Так-то нас судив Бурмило!
Гірко се мене вшпилило!
Я присяг на царський хвіст:
Як його дістану в руки,
То за всі ті подлі штуки
Він тяженько відповість».

Надоспіла і вечеря;
З пір'ям пряжена тетеря —
Всім досить її було.
Як гарненько поживились,

Де про що розговорились
Та й пішли собі в стебло.

А як рано повставали,
То гарненько поснідали:
Іли сало з часником,
Потім гусячу потравку,
Закусили ж сю приправку
Ще копченим судаком.

Отоді Микита вбрався
До дороги й так прощався
З господинею й дітьми:
«Люба жінко, будь здорова!
Час іти мені до Львова,
Тож ключі усі прийми!

Наглядай як слід в коморі,
Бо ті миші красти скорі,—
А про мене не журись!
Хоч тепер на нас цар лютий,
Але легко може бути,
Що всміхнеться ще колись.

А ви, дітки, не пустуйте,
Поза домом не гарцюйте,
Мамі збитків не твориті
Глянь-но, стрику, що за звірик
Отой Міцько! Хто повірить,
Що йому ще тільки рік!»

І дітей поцілувавши,
Жінці в вухо пошептавши,
Що там ще сказати мав,
Лис Микита, мов у гості,
В Львів, назустріч царській злості
Враз з Бабаєм почвалав.

ПІСНЯ П'ЯТА

Гу-гу-гу! — в дворі гуділо,
Мов бог зна, яке там діло —
«Лис Микита! Лис приспів!»

А Микита мов не чує,
Гордо, сміло машерує
Між рядами ворогів.

Перед троном зупинився,
І цареві поклонився,
І такі слова сказав:
«Царю наш великодушний!
Слову твойому послушний,
Я на суд твій правий став.

Вірю в велич твого духа,
Не прихилиш свого вуха
Ти поганим брехунам,
Що байками і брехнями
Раді б розлад поміж нами
Сколотить на шкоду нам».

Але цар глядів понуро
Й крикнув: «Підла креатуро!
Ти ще тут хвостом вертиш!
Смієш прав допоминаться!
Нам ще хочеш підлизаться!
Ні, вже нас не підлестиш!

Глянь, ось Півень у жалобі!
Кіт Мурлика ось при тобі
І Бурмило, мій барон!
Тямиш біль їх, ганьбу, муки?
Гей, беріть його у руки
І до трибуналу! Вон!»

«Царю,— смирно рік Микита,—
Чи ж так явна вже й відкрита
Щодо них вина моя? —
Що Бурмило був упертий
Конче хлопський мід ізжерти,
То чи ж тому винен я?

А Мурлика,— боже, боже!
Він ще жалуваться може?
Хто ж на ловах не прийма

Бійки, невигід подібних?
Та й хіба ж для мишей бідних
Конституції нема?

Кажуть: злодій я, поганець!
А Мурлика, твій посланець,
Тож не менший горлоріз.
Бо чи ж то не для злодійства,
Кроволиття і убійства
Він у тую шпарку вліз?

Царю, я підданий вірний!
Як такий твій гнів безмірний —
Дай на смерть мене судить!
Дай малих злочинців вішать,
Най великі тим ся тішать!
Коли так — не варто й жить!»

Та цар Лев не вів і вухом!
І взяли Микиту духом,
І зв'язали, й повели
Стражники у трибунали;
В трибуналах засідали
Старі цапи і осли.

Став Микита та й балака,
Та найстарший пан Осляка
Вже п'ять років, як оглух.
Присудили: «На галузці,
Лису висіть на мотузці,
Поки з нього вийде дух».

Вовк, Бурмило і Мурлика
Як почули се, велика
Радість обняла їх ум.
Зараз за катів обрались
І Микиті нахвалялись
Причинить до смерті глум.

Лиса вивели. Бурмило
Трах його прилюдно в рило!
«Се за сап'янці мої!»
Вовк для гіршої ще муки

Взад скрутив Микиті руки:
«Не уйдеш тепер гіллі».

Кіт Мурлика вже на гільку
Виліз і міцную сильку
Мотузяну засилив.
Крука ще гукнув навмисне,
Щоб Микиті, як повисне,
Зараз очі з лоба пив.

Хто лиш жив, глядіть зійшлися,
Як то будуть вішать Лиса:
Стала страж кругом, як мур.
Лис іде, як мокра курка,
Вовк Неситий ззаду штурка,
А Медвідь веде за шнур.

«Не лякайсь,— сказав Неситий,—
Ми відразу задушити
Не гадаємо тебе.
Будеш дригав ще лапками,
Поки Крот під дубом ями
У твій ріст не вигребе́».

Обернувся Лис до нього:
«Що ж то,— каже він,— міцного
Шнура не знайшлось у вас?
Міг вам Кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дригав раз».

«Замовчи! — ревнув Бурмило.—
Щоб язик тобі зціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кайся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти!»

Привели його під гільку,
Завдали на шию сильку,
На драбину Лис вступив
І, звернувшися до миру,
Він царю вклонився щиро
І ось так проговорив:

«Наступає вже година,
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном усну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаю
Просьбу вволь мені одну.

Тут в обличчю смерті й гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідаться всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб ніхто по моїй смерти
За моє зло не терпів».

Так сказав, усім вклонився
І тяженько прослезився,
Зрушив душі всіх хижак;
Цар задумавсь на хвилину,
Берло похилив вдолину
І сказав: «Най буде так!»

Лис Микита б'ється в груди:
«Православні, чесні люди!
Много, много я грішив!
Чи є хоч один між вами,
В кого б ділом чи словами
Добру пам'ять я лишив?

Від дитинства сам собою
Я привчався до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!
Серце рветься в мні ось тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

Був я штучка невеличка,
Та «від личка до ржемичка»
Щораз далі, далі ліз:
Вже ягнята й козенята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму ніс.

Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимався з Неситим:

Він учитель мій у злім.
І коли я нині сто́ю
Під смертельною вербою,
То його заслуга в тім.

Раз ото на переднівку
Ми таку злодійську спілку
Зав'язали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що зиск — по рівній части;
Нині кара б'є мене!

Але як прийшло ділиться,
То ніколи, як годиться,
Половини Вовк не брав:
Загарчить — не смій і писнуть!
Сам же, хоч би мусив тріснуть,
До крихітки все зіжрав.

А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий як ревне,
Вже Вовчиця тут з синами!
М'ясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

Адже ж тямлю так, як нині:
У одної господині
Ніччю виліз я на під;
Висів тамка у димарни
Солонини полоть гарний,—
Ну, його й дістати слід.

Кажу: «Вовче, ти дри стріху,
Я ж сей полоть нам на втіху
Живо з вішалки здійму».
І поліз я на бантину,
Довго мучився, поки скинув
Полоть просто в рот йому.

Вовк м'ясиво хап — і драла!
Та мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:

А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курей довгенький ряд.

Підіпхавшися по платві,
По бантині, мов по дратві,
До курей я вже підліз.
Серце б'ється... тихо... темно..
От в такі-то хвилі, певно,
Найлюбіш жартує біс.

Вийшла ж і мені ярмурка!
Я гадав, що скраю Курка,
А то крепкий був Індик.
Я на Курки шийку мірив,
Індика в крило і вцілив —
А Індик як здійме крик!

Я зубами хап за тепле,
А Індик крилом як стрепле!
Даром, що старий я Лис,—
Світ мені заморочився,
Я схитнувся, поточився,
З Індиком гегеп униз!

Ну, та й мав я тут пригоду!
Полетів, та не до поду,
А на тік у сіни впав.
Гепнув так з цілого маху,
Думав: кожду костомаху
Мов у ступі зопихав.

Не кінець тут моїй лазні!
В сінях був я, мов у казні,
Вийти не було куди.
От запхався я в куточок
І стулився у клубочок:
«Тихо! Лихо пережди!»

Та даремну мав надію!
Чую голос: «Гей, Андрію!
А поглянь-но до сіней!

На поді там щось кричало
І у сіни щось упало!
Ну, Андрію, встань-но, гей!»

Чути: наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і стукоче,—
Світло він світив, мабуть;
Далі двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
«Що за дідько гримнув тут?»

Глип! Індик по сінях ходить.
«От хто крики тут заводить!
З сідала Індик упав!»
Втім в куток зирнув нечайно...
«Ай! Хазяйко! Уставай-но!
Гість до нас тут завітав!»

«Що за гість?» — «Та Лис Микита!»
«Бий, Андрію!» — «Чим же бити?
Встаньте радше з подушок!
Та обоє ми без труду
Сю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок».

Поки там вона збираєсь,
Наймит зблизька призираєсь
Знай до мене з каганцем.
Я ж сиджу, тремчу, все чую
Та й усе собі міркую,
Як би тут втекти живцем?

Ось хазяйка лізе в сіни;
Того й ждав я, як відчинить
Двері в комнату вона:
Шусть їй прудко попід ноги,
В хату вскочив та й з порога
Просто скачу до вікна.

Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув;

Ну, та вирвався на волю.
Та й садком, відтак по полю,
Мов безумний, в ліс махнув.

Довго бігав без уговку,
Поки врешті в нетрі к Вовку,
Ледве дишачи, добіг.
«Ой, Вовцуню! Я аж гину!
Дай же м'яса одробину,
Що для мене ти зберіг!»

«О, зберіг! — сміється Неситий.—
Тим ти, певно, будеш ситий:
На, і знай дар щедрий мій!»
І — зміркуйте підлу штуку! —
Дав мені дубову клюку:
Полті вішають на ній.

Отаке сказати мушу:
Тільки гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав,
А й за гріш не мав пожитку
І без власного прожитку
Був би з голоду пропав.

Але я не дбав нітроха,
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так багатий,
Що ледве би міг забрати
На сім возів у мішках».

Лев, про скарб такий почувши,
Насторожив пильно уши.
«Лисе, що се ти верзеш?
Про який се скарб гадаєш?
Чи ще й досі скарб той маєш?»
Лис сказав на те: «Авжеж!

Царю,— каже,— пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого ніяким світом

Не сказав би жінці й дітьом,
Се тобі я розкажу.

Знай же, царю, скарб той грубий
Статься мав твоєї згуби
І нещастя джерелом.
Не вкради його Микита,
Кров твоя була б пролита,
Стався б страшний перелом!»

Лев, неначе ужале́ний,
Скочив, рикнув, мов шалений:
«Що, що, що се ти сказав?
Що се за смалені дуби?
Перелом? Нещастя? Згуби?
Все розказуй, щоб я знав!»

Каже Лис: «Я царську волю
Рад сповни́ти, тільки мо́лю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгині
Важну річ відкрию нині
І Гороха скарб віддам».

«Гей, здійміть із нього пута
І ведіть його ось тута!» —
Крикнув гучно Лев катам.
Ті нерадо розв'язали
З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита, волю вчувши,
Свобідніше відітхнувши,
«Слава богу! — прошептав.—
Ну, коли не раз здихати,
Наострись гаразд брехати!»
З тим перед царем він став.

«Ну,— цар каже,— сядь, Микито,
Сміло все кажи й відкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то, їй-богу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висів на гілли!»

ПІСНЯ ШОСТА

Слухайте ж, як Лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустився й лесть!
Щоб лиш на гіллі не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь.

«Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузі б'є мене!
За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

Парканадцять літ вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місці, хто се зна — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра йому нітроха
Скарб той клятий не придбав.

Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був його любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать міністром скарбу,
Він на се острився страх.

Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядів, прогнав Микиту,
А міністром став пан Рись.
І пішов мій батько в пущу,
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

В пущі скарб знайшов заклятий
І почав він міркувати,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славну ж царську корону
Щоб Медведеві віддать.

Спілку він зібрав велику.
З листом шле Кота Мурлику
До Бурмила: «Так і так.
Льва ми хочем скинуть з трону;
А як ти його корону
Хочеш взять, пришли нам знак».

Ну, на вість таку Бурмило,
Начеб що його вжалило,
Схопився і сам прибіг
«Браття,— каже, я все з вами!
Або ляжем головами,
Або Льва зав'яжем в міх!»

Батько мій і Кіт Мурлика
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня — усі зійшлись
І на бунт, на чорну зраду,
Братобійчу, люту зваду
Всі врочисто сприсяглись.

Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну її основу
Став я пильно міркувать.

Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, його особу,
Непочесну і смішну,
Став рівнять з тобою, пане,
І кажу: «Сей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!

Знав ти скарб знайти великий,
Та біда, коли владики
Ліпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — цар народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів».

І неначе голос з неба
Звав до мене: «Треба, треба

Зав'язати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!»

Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько,
Як була умова, знай,
Там у зрадників тих темних,
На вербунок військ наємних
Рушить у сусідній край.

Вже давніше, в передніпку,
Вислідив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Ну ж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все дочиста я забрав.

Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Генералів назначити —
Хоч в огонь воно піде!

Не вітав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлів!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

Що він біга, шкряба, нюха,—
Скарбу ні сліду, ні духа!
Тут старий ума лишився!
Заскомлів, немов на зуби,
Далі, шнур знайшовши грубий,
На гілляці задушився.

А Неситий і Бурмило,
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:

Страх лояльні поробились
І служить тобі пустились,—
Зрадником остав сам Лис.

Днесь вони — підпори трону!
Я ж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив,—
Під гіллякою тут стóю
І смерть бачу над собою.
Ну, повісьте! Я скінчив».

Так-то Лис в брехні був смілий!
Всі присутні остовпіли,
А сам Лев аж затремтів.
«От воно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... ти де подів?»

«На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінні вниз жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скальне.

Там лежить той скарб неткнутий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі його зберіг!
Жалко тільки, що нікому
Не сказав я стежки 'д ньому,
Щоб по моїй смерті мґг...»

Лев не дав йому скінчити.
«Хто тут сміє говорити
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царське право є — прощати.
Зараз з нього шнур той зняти!
Ми касуєм весь процес.

Більше маєш ти заслуги
Між звірами, ніж хто другий!
А гріхи ті, що за них
Мав ти висіть, правду рікши,

Всі не варті торби січки
Супроти заслуг цінних.

Тільки слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш скоро світ:
Лиш я сам до того льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід».

«Царю,— Лис сказав маркітний,—
З радої душі охітний
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертную годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

Пішки до святого Рима,
Відтам до Єрусалима
Шлюбувався я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб відразу весь твій стане,
Найбагатшим будеш ти!»

«Що ж,— Лев мовив,— річ побожна!
Шлюбував — ламать не можна,—
Тож іди й здоровий будь!»
Далі возних зве на згоду,
Щоб вони всьому народу
Вибубнили царський суд:

«Всім, кому на тім залежить,
Відати про се належить:
Цар по силі своїх прав
З Лиса, званого Микити,
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов приняв.

Хто б смів Лиса попрікнути,
Лапою його діткнути
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить».

Ой, як вчув Медвідь, Мурлика,
Вовк той засуд,— страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далі рушили кричати,
З ними їх рідня ціла́.

Але вже було запізно!
Лев із трону крикнув грізно:
«Хто там сміє ще бурчать?
Га, то ви, поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Присяглись замордувать?

Бач, які святі та божі,
А в душі думки ворожі!
Лис вам на заваді став?
Але годі вже мантачить!
Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть
І Кота зв'яжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця світ!»

Так-то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близький ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишався,
У кайдани враз попався
І пішов в тюремний льох!

ПІСНЯ СЬОМА

Був у замку льох підземний,
Зимний, і вогкий, і темний —
Там заперто в'язнів трьох.
Кіт мовчить, Медвідь куняє,
А Неситий проклинає:
«Ах, той Лис, бодай він здох!»

Час обідать! Бідолахи
Не привикли саламахи
Арештантської вживать.
Як наклали їм три миски,
Нюхають: аж кривить писки!
Стали чихать і плювать!

Довго Вовк сидів і думав,
Далі з жалю як зарюмав,
Як завив, як заридав!
Своїм спільникам недолі
Про свої пригоди й болі
Ось таке розповідав:

«Небо, земле і всі мо́ря!
З глибини свойого горя
Плач підношу я до вас,
Щоб вас плач той і ридання,
Образ мойого страждання,
До основ, до дна потряс.

Вовком звуть мене, Неситим.
Що бог добрим апетитом
Наділив мене — чи ж стид?
І чи ж я щось тому винен,
Що в живіт пхать все повинен,
Бо живіт все «Дай!» кричить?

Вовк неситий, Вовк зажертий!
Вовк усе є гідний смерти,
Вовка бий, де лиш найдеш!
А що Вовк той голодує,
Жінку й діточок годує,
Се байдуже всім! Авжеж!

Вовк убійця! Вовк прожора!
Що душа у мене хора,
Що сумління в труби дме,
Серце в мене незрадливе,
Милосердне і чутливе,
Сьому й віри світ не йме.

Я ж так чесний, так побожний!
Якби світ весь був порожний,

Якби я все ситий був,—
Я б такий був добрий, вірний,
І лагідний, і покірний,
Щоби й очі світ забув.

Я й тепер — та що балакать!
Як почне жолудок плакать,
То й сумління заглушить.
Та проте його проводу
Кілько я, собі на шкоду,
Слухаю, то й не злічить!

Раз на лови йду я радо,
Аж гусей здибаю стадо.
«Гуси, гуси, я вас з'їм!»
Гуси кажуть: «Їж, Вовчище!
Лиш хвилиночку пожди ще,
Помолиться дай нам всім!»

«Ну, моліться! Ось вам хвиля!»
То вони угору крила
Піднесли побожно так,—
Піднесли, загеготіли
І всі вихром полетіли,
Я ж лишився, мов дурак.

«Ну,— міркую, стовпом стоя,—
Що за спосіб се і що я,
Піп, чи дяк, чи паламар,
Щоб гусей молитви слухать?»
І пішов я далі нюхать,
Щоб знайти новий товар.

Зирк, Свиня лежить в баюрі,
А при ній рожево-бурі
Поросятка — штук зо сім.
«Гей, Свине, моя голубко,
Вилізай з болота цупко,
Най я свинок твоїх з'їм!»

«Добре, їж, коли охота,—
Відрекла Свиня з болота,—
Тільки, бач, один тут гріх,

З тих гріхів, що непрощені:
Поросятка нехрещені,
Як же ж будеш їсти їх?»

«Справді, клопіт! Що робити?» —
«Слухай,— каже,— мій Неситий,
Тут є річка і млинок,
То ходи тихенько з нами,
Стань собі понижче тами,
Там я похрещу діток.

Похрещу, обмию з бруду,—
І одно за другим буду
Прямо в рот тобі давать».—
«Ну,— подумав я,— се можна,
Чесна, бач, Свиня й побожна,
Свинки чей не полетять».

Я під тамою, мов в ямі,
А Свиня з дітьми на тамі
Хрюка, плюска, муркотить.
«Ну,— міркую,— річ побожна,
То й перебивать не можна:
Се вона дітей хрестить».

А вона насеред тами
Заставку взяла зубами,
Як запреться — піднесла.
Гур! Як жбухнуло на мене
Море мокре і студене,
Мене й пам'ять відійшла.

Вхóпила мене потопа,
Понесла з на десять хлопа
Вниз, мов тріску, мов стебло.
Мало там не дав я душу!
Поки видряпавсь на сушу,
Вже свиней мов не було.

Став я мокрий та й міркую:
«Ну, гляди ж святошу тую,
Як мене втягнула в рів!
Ну, а я ж то що за колик?

Православний чи католик,
Щоб свиней хрещених їв?»

Сильну взявши постанову,
Що не дам здуриться знову,—
А голодний, аж пищу,—
Йду. Аж зирк! Баран блукає.
Я до нього — не втікає.
От я здалека й кричу:

«Стій, Баране! Стій, рогатий!
Маю щось тобі сказати».
Став Баран та й ще пита:
«Ну, які там маєш вісти?» —
«Га, тебе я мушу з'їсти!
Що, смакує звістка та?»

А Баран — ну, хто б подумав? —
Не злякався, не зарюмав,
А вклонився мені до ніг.
«Пане,— каже,— бог привів вас!
Я ж три дні уже глядів вас,
Вам назустріч сам я біг.

Не дивуйся і не смійся!
Я Баран-самоубійця!
В світі вже не жить мені!
Люд мій весь в неволі гине,—
В вас життя його єдине,
То мені ви не страшні».

Річ таку почувши дику,
Я в задумі звісив пику
І стояв, дурний, мов сак.
«Що се ти торочиш, блазне,
Щось такеє несуразне?
Не второпаю ніяк!»

«Пане, підожди хвилину,
Будеш знати, за що гину,
Чом так радо йду вмирать,
Чом рідня моя рогата
Свого спаса, свого тата
В тобі буде величать.

Знай же, пане, біль мій тайний!
Я не єсть Баран звичайний,
Я — овечий патріот!
Думка в мене — розбудити
І з неволі слобонити
Весь овечий наш народ.

Здавна думав я про тее,
Щоб овечим стать Мойсеєм,
Вивести овець з ярма —
Із хліва — на вольну волю.
Много труду, мук і болю
Я прийняв — та все дарма.

У тісні овечі мізки
Думки свіжої нітрішки
Не втокмачиш: серце їх
Боязливе. «Що нам воля?
Вовк поїсть нас серед поля,
Нам про волю думать гріх!»

Ну, подумай, пане чемний,
Про важкий мій стан душевний!
Насміх долі так хотів:
У душі пророцькі речі,
А кругом лоби овечі,
Сіно, жвачка, теплий хліб!

Щоб влекшить себе хоч трошки,
Я удався до ворожки
І такий почув завіт:
«Хочеш Баранів ти спáсти,
Мусиш сам себе покласти
В жертву вольну за свій рід.

В поле йди, коли охочий,
Поблукай три дні й три ночи,—
Здиблеш Вовка-моцаря.
Сей по мойому показу
Проковтне тебе відразу,—
Оттоді нова зоря

Для овець усіх заблисне».
Пане, серце туга тисне

Запитать тебе сей час:
Маєш ти показ сей віщий?
Можеш ти, мій найлюбіщий,
Проковтнуть мене нараз?»

«Ну, плети собі, мій любий,—
Думав я,— коб тільки в зуби
Я дістав тебе,— не бійсь!
Будеш знать, як я ковтаю!»
Та й до нього промовляю:
«Синку любий, заспокійсь!

Віщий сон сьогодні мав я —
І на тебе вже чекав я,—
Проковтну тебе як стій!» —
«Ну,— Баран рік,— богу слава
Та й тобі, судьбо ласкава!
От тепер в душі спокій.

Пане любий, стійте ж тутка!
Я на горбик вийду хутко,
Розбіжусь і просто в рот
Кинусь вам, а ви ковтайте
І, ковтаючи, згадайте:
Так вмирає патріот!»

Треба ж дурня, щоб згодиться!
Мій Баран як розбіжиться
Та й рогами в лоб мене
Як не грюкне! Я скрутився
Та й зомлілий покотився,
А Баран як не чкурне!

От я встав, аж плачу з болю.
Проклинаю злую долю
Та й клену нерозум свій.
«Чи то я овечий батько?
Чом не вхопив швидко, гладко
Барана й не з'їв як стій?

Всьому винна та чутливість!
Пощо мав я терпеливість
Слухать теревенів всіх?

Ну, тепер не зловиш, Грицю!
Затверджу чуття, як крицю.
Я голодний! Се не сміх!»

Отаке постановивши,
Зуби міцно заціпивши,
Я пішов у дальший шлях.
Лізу, лізу, шкандибаю,
Чоловіка надибаю,—
Кравчик був, мені й не страх.

Скоро лиш його я з'очив,
То й до нього я прискочив:
«Кравче, кравче, з'їм тебе!
Не тікай, не боронися!
Не благай і не проспся,
Бо в кишках мене шкребе!»

«Я тікати — не прудкий,
Бороииться заслабкий,
А проситься — хто повірить?
Тільки ж: як мене з'їси?
Трошки замалий єси.
Ну, позволь тебе помірить!»

Поки я поміркував,
Злегка він мені приклав
До хребта своє мірило,
Потім враз хахап за хвіст,
Як не швасне разів з шість,—
Аж на серці зав'ялило.

«Ой,— кричу,— що робиш, кравче?» —
«Маєш! Щоб ти знав назавше:
Чоловіка не займай!» —
«Ой, не буду, поки жити!»
Та кравець, лихий, сердитий,
Б'є та й б'є, хоч ти конай.

Що я вию, що ридаю,
Що кленуся і благаю,—
Він за хвіст мене держить
Та й перещить, повен злості,—

Швидко, бачиться, від кості
Шкіра й м'ясо відлетить.

Чую я, що ось вже гину!
Як не шарпнув — половину
Власного хвоста урвав!
А тоді давай бог ноги!
Як забіг я до берлоги,
То три дні відхорував.

Отаке-то вовче лихо!
Ну, скажіть, як бути тихо,
На таке не нарікать?
А тепер іще вдодатку
Зрадник Лис цареві-батьку
Кинувся на нас брехать!

Ні вже, ні, я не потішусь.
Ще поплачу та й повішусь!» —
Так Неситий гомонів.
Спав Бурмило вже й Мурлика,—
То Неситий з горя, з лиха
Всі три саламахи з'їв.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Вранці-рано по сніданні
В подорожньому убранні
Лис царю вклонивсь до ніг.
«Царю, будь мій рідний тато,
Поблагослови в се свято,
Щоб на прощу йти я міг!»

Лев сказав: «То шкода, сину,
Що так швидко йдеш в чужину!» —
«Царю,— скрикнув Лис,— ох, цить!
Серце в мене краєсь тоже!
Та що вдіємо! Що боже,
Богу треба заплатить!»

Лев сказав: «Так, так, мій друже!
Радує мене се дуже,
Що такий побожний ти,

Рад би я тобі й від себе
Для вандрівної потреби
Хоч чим-будь допомогти».

«Ца...рю,— хлипав Лис крізь плач,-
Дуже ласкав ти... Ось бач:
Я і торби в путь не маю!
А в Медведя у Бурмила
Доброго кожуха сила,—
Він шматок віддасть, я знаю...»

«Схоче чи не схоче дати,
Ми накажемо зідрати! —
Мовив Лев.— Ну, ще чого?» —
«Дуже ласкав ти, мій царю!
Чобіток би ще хоч пару.
Бач, я босий! Як його

Тільки світ чимчикувати,
Ноги шпигать та збивати!
Скалічію де-небудь!
А он має Вовк дві парі,
То одну чей схоче в дарі
Відступить мені в ту путь».

«Що там схоче, чи не схоче! —
Крикнув Лев та аж тупоче.—
Гей, там! У тюрму підіть,
Із Бурмила торбу здріте,
А з Неситого здійміте
Пару Лисові чобіт!

Ви ж, моя дружино славна,
Щоб усім зробилась явна
Ласка наша для Микити,
Проведіть його з гоно́ром
До могили там, під бором!
Я ж іще піду спочити».

І потюпав Лис мій гладко.
Смирний, тихий, як ягнятко,
При торбині, з костуро́м...

А круг нього, мов ворони,
Всі бояри та барони
Проводжають всім двором!

Цап — секретар гоноровий,
Зайць — гвардиста народовий,
Поруч Лиса дружно йдуть.
Хоч і як розмова мила,
Та вже ось тота могила,
Попрощаться треба тут!

Лис Микита промовляє,
Сльози рукавом втирає:
«Ах, Яцуню, притулись!..
Я... з тобою розстаюся!
Ах, подумати боюся,
Жаль пройма мене наскрізь!

Ох, Базильку, любий друже!
Я тебе люблю так дуже,
Що без тебе й жить не рад.
Не відмов же просьбі мо́їй,
Ще шматок дороги тої
Проведи мене, як брат!»

Се сказавши, просльозився,
Їм у ноги поклонився.
«Ви оба з-між всіх звірів
Справедливі й непорочні,
Лиш траву й листочки сочні
Все їсте — і я так їв!

Про убійства, про рабунки
В вас немає ані думки,
Вам м'ясних не хочесь страв.
Вас-то, щирі, праві душі,
Я, пустинником ще бувши,
За взірець собі обрав».

Так-то лестними словами
Лис їх знадив, аж до ями
Лисової підійшли.

«Слухай,— каже Лис,— Базильку,
Ти зажди на нас тут хвильку,
Ось траву собі щипли!

Ти ж, Яцуню, любий свату,
Потрудись зо мною в хату!
Знаєш, жінка там моя
Як почує чутку туе,
Що на прощу я мандрую,
То-то буде плач!.. А я

Страх не рад з жінками плакать
І не вмію забалакать,
Ні потішить їх гаразд!
Мій Яцуню, ти в тім справний!
Тож ходи, мій друже давний,
Вид твій духу їй додасть!»

Серце в Заяця добряче:
Вчув се й мало сам не плаче.
«Бідна жінка!» — він озвався.—
Я її, як рідну маму,
Рад любить!» І в лисю яму
Він з Микитою попхався.

Входять — боже! Серед ями
Микитиха з діточками
Плаче, сліз потоки ллє!
Як побачила Микиту,
Схóпилась... «Микито! Ти тут!
Діти! Батько ваш жие!»

Ну Микиту цілувати
І до серця пригортати!
«Любий! Що ж? Біда пройшла?
Говори-бо швидше, швидше!
Я гадала, що ти згиб вже...
Ох, що сліз я пролила!»

«Радуймось! — сказав Микита.—
Цар наш — славою покрита
Будь його держава вся! —
Дарував мені провини,

І від нинішньої днини
В ласці царській тішусь я.

Вороги ж мої запеклі
Десь там нині ледве теплі:
Царський гнів їх б'є всіх трьох:
Кіт, Неситий і Бурмило
Мусили стулити рило,
Ще й попали в темний льох.

А отсей фальшивий па́яц,
Що свідчи́в на мене, Заяць,
Відданий мені у власть:
Чи живим його лишити,
Чи відразу задушити,
Скоро викупу не дасть!»

Як почув се Яць сарако,
Стало так йому ніяко,
Мовби хорт за ним туй-туй.
«Базю! — крикнув.— Чесний отче,
Лис мене тут з'їсти хоче!
Базю, Базю, ох, рятуй!»

«Зараз тихо будь, драбуго!» —
Крикнув Лис і вхо́пив туго
Зайця й горло перегриз.
«Ось тобі від мене штука!
І всім злюкам то наука,
Щоб Микити стереглись!»
А відтак, поссавши крови,

Лис Микита втішно мовив:
«Діти, нині на вечерю
Маєм з Заяця печеню!
Славний буде потім сон!

А тепер послухай, люба,
Як мені грозила згуба
І як вибрехався я!»
І, розсівшися вигідно,
Розповів усе довідно
«Та й смачний же, бестіон!
З початку аж до кінця.

А Лисиця й Лисенята
Посідали коло тата —
То сміються, то тремтять.
«Голово моя ти мила! —
Так Лисиця говорила.—
Ну, та й знав ти, як їх взять!

Лиш одно тото негарно.
Що ти нас покинеш марно
І на прощу йдеш кудись».
«Жінко,— скрикнув Лис поспішно,-
Ти гадаєш, що я дійсно
Зараз дурень став якийсь?

Там, де смерть перед очима,
То плелось, що тільки слина
Приноси́ла на язик.
Чи я па́ломник, абощо?
Що там Лев мені і проща?
Я тепер сміюся з них!

Най їсть сіль, в кого оскома!
Я ж лишусь з тобою дома,
А про прощу ні ду-ду!»
Втім почувся крик знадвору:
«Яцю, де ти? Кільку пору
Я вже тут на тебе жду!»

Вибіг Лис. «Базильку, друже,
Ти не гнівайся так дуже!
Нічим нам тебе занять.
Яць там з жішкою моєю,
І з маленькою сім'єю
Преприязно гомонять».

«Кажеш: гомонять приязно?
Але ж бо я чув виразно
Яців крик: «Рятуй!» — рік Цап.
«Правда,— Лис рік,— як Лисиця
Вчула, що нам тра проститься,
Вмліла і на землю хляп!

Тут-то Яць — здоров най буде! —
Жбухнув їй води на груди

Та й почав рятунку звать:
«Ой-ой-ой, рятуй, Базильку,
Моя тітка вмре за хвильку!»
Та тепер вже благодать».

«Ну, то дякувати богу!
Я гадав, що Яця мого
Там зо шкіри хто дере».—
«Базю, чи ж тобі не стидно?
Яць прийде лиш що не видно,
Ще й дарунків набере.

Базю, бородатий ребе,
В мене просьба є до тебе!
Бачиш, цар мені казав,
Щоб, заким ще рушу з дому,
Про одну річ, нам відому,
Лист йому я написав.

Отже, поки Яць там бавився
З жінкою й дітьми, я справився:
Два грубезнії листи
Написав. Тебе, мій друже,
Я просити хочу дуже
До царя їх занести».

«Добре,— Цап сказав,— гляди лиш,
Щоб де в мене не згубились,
Не зламалась би печать!» —
«Правда є! Зажди хвилину,
Я в медвежую торбину
Зав'яжу їх, можеш брать!»

І побіг до хати живо,
А в душі сміється злосливо:
«Будеш мав лист! Жди лише!»
Зайця голову кроваву
В торбу шасть, шнурками жваво
Позав'язував, несе.

«Ось, Базуню мій любезний,
Тут в тій торбі лист грубезний
І два меншії лежать.

Ти неси їх осторожно,
А розв'язувать не можно,
Бо зламається печать.

А про Зайця не журися!
Він там так заговорився,
Що казав перепросить!
Йди наперед шмат дороги,
А вже Заяць бистроногий
Дожене тебе за мить.

І ще знаєш що, мій друже?
Лев, наш батько, любить дуже
Дотеп, гарний, гладкий стиль.
Сі листи — я не хвалюся —
До смаку йому прийдуться,
В них майстерства мого шпиль!

Вже ж я, де лиш міг, небоже,
І про тебе слово гоже
Вкинути не занедбав.
І я певний, що цар-тато
Ласки й честі ще багато
Більше дасть тобі, чим дав.

Тільки будь ти все притомний,
Не чинися надто скромний!
Сміліть виграє в війні.
Мов цареві: «На листи ті
Я дораджував Микиті,
Їх завдячив він мені».

Як почув се Цап Базилий,
Задрижали в нім всі жили,
Аж підскочив з радощів!
Ну Микиту цілувати!..
«От тепер я буду знати
Хто мені добра хотів!

Друже, брате! Я мов в раю!
О, твій дотеп добре знаю!
Лев задре з утіхи хвіст!

Не минуть мене гонори,
А і край весь заговорить:
«Бачте, Цап який стиліст».

Тут я виступлю вже сміло,
Бо, як справді малось діло,
Се ніхто не буде знать.
Ну, прощай же! Дасть бог, може,
Я й тобі віддячусь тоже,
То не будеш жалувáть!»

«Прощавай!» — сказав Микита.
А як Цап пішов, то скрита
Вилилась словами злість:
«Отсей дурень квадратовий
Є секретар гоноровий!
Ух, аж б'є на мене млість!

Що за ряд! Яка держава!
Дурням в ній гонори й слава,
Бідний, слабший хижих лап
Не уйде! А членом суду,
Що мене судив на згубу,
Чи ж не був сей глупий Цап?

Але я помстивсь на тóбі!
Будеш жив чи ляжеш в гробі,—
Вже не змиється сей хляп,
Що прилип на твоїй пиці;
Стане притчею в язиціх
Слово те: дурний, як Цап!»

За той час Базьо поспішно
В царський двір прибіг і втішно
Перед троном гордо став:
«Лис Микита із дороги
Клониться цареві в ноги
І отсей пакет прислав.

Три листи є в нім грубезні;
Стиль, язик, думки — чудесні!
Се й не диво. Адже ж я
Не одну йому дав раду

Щодо стилю, щодо складу,—
То й заслуга тут моя!»

Цар до рук пакет приймає,
Шнур за шнуром відпинає,
Глип у торбу — аж з'умівсь.
«Що се! Лист якийсь ухатий!
Базю, Цапе ти проклятий,
Ти кровавий лист приніс!»

Зайця голову нещасну
Вгору виняв, рикнув страшно,
Що аж Цап на землю впав:
«Так-то Лис сміється з мене!
На таке письмо мерзенне
Цап йому ще раду дав!

Га, кленусь на царську гирю,
Що вже більше не повірю
Клятим Лисовим брехням!
Гей, біжіть в тюрму щосили,
Вовка, і Кота, й Бурмила
Увільніть з тяжких кайдан!

О безсовісний брехачу!
Через тебе то я, бачу,
Дурно мучив вірних слуг!
Та за те даю їм плату:
Цапа й всю рідню патлату,
Щоб із неї дерли смух!

А поганий той Лисюра,
Що так вибрехавсь від шнура,
Він є винятий з-під прав:
Хто де здибле сю облуду,
Може вбить його без суду
І не буде кари мав».

Так-то Яць і Цап Базилій
Головами наложили,
Винуваті без вини;
А хоч жертви злоби й сили,
Та проте не полишили
Й згадки доброї вони.

Особливо Цап сарака!
Ну, скажіть, яка подяка
Випала за те йому,
Що до сильних він лестився,
В царський двір він примостився,
Мав царицю за куму?

Що дворак був, ордеровий
І секретар гоноровий,
В трибуналі засідав?
А проте на кпини, з жарту
Через Лисову ту карту
Душу цап'ячу віддав.

І донині сю пригоду
Хто з хрещеного народу
Добрим словом ізгада?
Як хто злий з марниці згине,
Чи ж не кажуть: за цапине
Покоління пропада?

А хто дметься, і балює,
І леститься, й спекулює
На нечесні бариші,
Всім любенько рад балакать,—
Чи ж по нім не будуть плакать,
Як по Цаповій душі?

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Лис Микита в своїм замку
По обіді меду склянку
Преспокійно спорожнив,
Сів у кріслі, люльку курить
І нічого ся не журить,
Зла мов зроду не чинив.

Втім почув: стук! стук! до брами.
Скочив, вибіг враз з дітками —
«Ах, Бабай! Се ти оп'ять!
Ну, здоров, Бабаю! Що ж то,
Ти, знать, від царя йдеш просто?
Що ж там доброго чувать?»

«Мало доброго! — журливо
Рік Бабай.— Та щедре жниво
На погані новини!
Цар присяг тобі загладу,
Військо кличе, радить раду,
Будуть тутка за три дні!»

«Тільки всього? — каже Лис.—
Як лиш тільки, не журись,
Друже мій, старий Бабаю!
Тим погрозам ти не вір!
Я з тобою в царський двір
Ще сьогодні почвалаю.

Вже я вибрешусь, будь певний!
Та тепер, мій любий кревний,
Прошу в хату! Вже пора
Підвечіркувать. Аж в лапах
В'есь мені печені запах,
Що зготовила стара!»

Ось ввійшли, сидять, гостяться...
Лисенята стали граться.
«Бачиш, стрику,— Лис сказав,—
Мінка ловить вже курчата,
Міцько ж, бестійка завзята,
Вчора Утку сполював!»

«Справді, маєш чим гордиться! —
Рік Бабай.— Та й не дивниця:
В батька й діти удались!» —
«Так-то, так! Талант — незгірше,
Та виховання ще більше
Тут значить!» — відмовив Лис.

«Ну, та час нам в путь спішиться!» —
«Що? — аж скрикнула Лисиця.—
Ти, Микито, знов кудись?
В царський двір? Та бійся бога!
Всиротить нас ся дорога!
Скрийся дома, схаменись!»

І сльозами залилася,
І руками вчепилася,

Щоб Микиту не пустить.
Він, її поцілувавши
І від себе відірвавши,
Каже: «Жінко люба, цить!

Цар не з'їсть мене там преці,
А назустріч небезпеці
Ліпше вийти, ніж в кутку
Дожидать на себе грому!
Я ж держу все по-старому
Філософію таку:

Наше все життя — війна є,
Кождий борець в ній, як знає:
Сей зубами, той крильми,
Третій кігтями міцними,
Інший скоками прудкими...
Чим же боремося ми?

Ми ні силою не годні,
Ні, як карпи, многоплодні.
Ні нічвиди, як Сова,
Ані бистрі, як той Заєць,
В нас підмога лиш одна єсть —
Се розумна голова.

Нею треба нам крутити,
Ум, мов бритву, наострити,
Все обдумать в один миг,
Іншим сіті наставляти,
Але добре пильнувати,
Щоб самим не впасти в них!

Цар ось грóзить нам війною.
Хоть-то я не маю бою
Перед військом тим його,
Та все ліпше в самій річи
Зразу злому запобічи,
Ніж чекать бог зна чого.

А на те вже я, небого,
Чую в собі сили много!
До таких я штук привик.

А подумати, як цупко
Я почну брехати, любко,
Аж свербить мене язик!»

Ще раз цілувались в лиця,
І потішилась Лисиця;
Але брами всі замкнуть
Наказав Микита й жваво
Стежечками вліво, вправо
Почвалав з Бабаєм в путь.

Гріє сонце, небо чисте,
Ліс шумить, тріпочесь листя,
Цвіти пахнуть — просто рай!
Лис любуєсь красотою,
Та, прибитий гризотою,
Сумно штильгає Бабай.

«Стрику, що тобі такого? —
Весело рік Лис до нього.—
Тьфу, об землю лихом вдар!
Бач, що тут краси довкола!
Блиск який, тепло і воля!
Хто живий, той нині цар!»

«Ой небоже,— рік Бабай,—
Ти так надто не брикай!
Не уйдеш ти кари!
Де ж пак, Цапу в торбу дати
Голову Зайця й послати
Се цареві в дари!»

«Ха-ха-ха! — смієсь Микита.—
Штучка дéшева й сердита!
Дуже нею я горджусь.
Трошки цар, мабуть, просапавсь,
Поки правди в ній долапавсь...
Та щоб карі буть — а дзусь!

Нині хто рад жить, не схнути,
Той святим не може бути,
Як в пустині той монах.
Кождий тут держись на-тузі,

Хто не хоче по заслузі
Бути другому в зубах.

Яць скакав поперед мене,
Мов дитя новохрещене,
Мов дразнив: «Ану, злови!»
Аж мені так стало млісно,
Що я хап його, й незвісно,
Як він став без голови.

Ну, а Цап! Скажи, будь ласкав!
Він на мене в суді траскав:
«Винен, винен! Най умре!»
А як я вспів відбрехатись,
То він лізе цілуватись!
Най же чорт його бере!

Що ж, мій гріх, а його шкода.
Вбійство, помста — се ж є мода
Скрізь загальна у звірів.
І сам цар грабує чисто,
А не хоче особисто,
Шле медведів і вовків».

І всміхнувсь Микита стиха,
Нюх табаки взяв і чихав,
А відтак сказав оп'ять:
«Ет, все байки, мій Бабайку!
Слухай лиш отсюю байку,
Що я хочу розказать.

Кажуть: кара за рабунок!
Ось тобі такий трафунок,
Як наш брат хтів чесно жить.
Є товар, є грошей досить,
Він не скупиться, ще й просить,
А хоч гинь, не мож купить.

Раз от я і Вовк Неситий,
Минувши гостинець битий,
На мандрівку ми пішли.
Ба, зайшли за ліс, за води,—
Ні притулку, ні господи,
Лиш степи, луги були.

Тут нас сонце припікає,
Ба, вже й голод дотискає,
Аж тут зирк, Лоша пасесь!
Та таке гладке та любе,
Що мій Вовк аж острить зуби,
Шкіра вся на нім трясесь.

Сів, бідняга, важко сапа...
А з Лошатком мама Шкапа,
Вкрасти вже вона не дасть.
Каже Вовк: «Піди, Микитко,
Запитай ту Шкапу швидко,
Чи Лоша нам не продасть?»

Я пішов, вклонивсь їй низько.
«Що, матусю, пасовисько
Тутка маєте незгірш?
Та й Лошатко! От пахолок!
Чей його нам на виховок
Продасте за добрий гріш?»

«Що ж, купуйте, люди божі!
Я й не що великі гроші
Буду правити від вас.
Ось лиш прочитай значки ті,
Що на задньому копиті:
Се тобі ціна якраз».

Ну, та я не в тім'я битий
До копита підходити!
Шкапі поклонивсь до ніг
Та й кажу: «Спасибі, мати,
Та не вмію я читати».
І до Вовка знов побіг.

«Друже, Шкапа ся лагідна,
І Лоша продати згідна,
І ціни не хоче драть.
Каже, в неї цінники ті
Є на задньому копиті —
Жаль, що я не вмів читать».

«Що,— Вовк крикнув,— ти, нездаро!
Навіть кінських літер пару

Ти не вмієш прочитать?
Я в письмі тім дуже вчений,
До гімназій, академій
Виходив років аж п'ять».

І пішов мій Вовк Неситий
Шкапу за Лоша просити.
Шкапа ж відповіла: «На,
Ось лиш прочитай значки ті,
Що на задньому копиті,—
Там написана ціна».

Вовк Неситий нахиляєсь,
До копита признаєсь,—
Ех, як фрасне Шкапа враз,
Як у лоб не вцідить просто,
А була підкута остро,—
То мій Вовк, мов свічка, згас.

Шкапа ж як не зарегоче
Та з Лошатом потеркоче,
Що і слід обох пропав
А Вовчисько добру хвилю
Полежав в такім знесиллю,
Мов зовсім небіжчик став.

Далі очі продирає,
Доокола позирає,
Але встати ані руш.
«Гей,— кажу йому,— Неситий,
Сам Лоша ти з'їв? Лишити
Не хотів мені ні кус?

Га, ненаїсна прочвало!
З'їв усе, ще й того мало!
Друга на обід не клич!..
Адже ж я, невдячний цапе,
Перший торг робив у Шкапи,
То належавсь могорич.

Ну, скажи так правду гладко:
Дешево купив Лошатко?
Людська, знать, ціна була.

Ви й не довго торгувались,
По-приятельськи розстались —
Втішна щось вона пішла.

А проспавсь ти смачно, друже!
По такім обіді дуже
Се плявдує на живіт.
А як славно ти, Вовчуку,
Вмієш кінську азбу́ку —
Справді, чудо на весь світ!»

Так я з Вовка кпив до ночі,
Він же, витріщивши очі,
Все лежав та лиш: «Ах, ах!»
Далі каже: «Будь ти чесний!
Що за торг би був чудесний,
А та дич — б'е по зубах!»

«Ой,— сказав Бабай,— Микито,
Не смішний твій жарт, бо скрито
В нім гіркої правди шмат.
А найгірш те, що Неситий
Нині ворог твій забитий,
З світу рад тебе зігнать».

«Е,— рік Лис,— наплюй на нього!
Все у Вовка злоби много,
Але злоба ум сліпить.
Світ би весь пожер він скоро,
Ба, коли не влізе в горло!
А розумний з злоби кпить!»

ПІСНЯ ДЕСЯТА

При розмові шахом-махом
Лис з Бабаєм битим шляхом
Не спішаться, звільна йдуть.
Втім Бабая штурк Микита.
«Стрику, осьде ямка скрита,
Живо заховаймось тут!»

Під місток, що був на шляху,
Втік Бабай в великім страху,

Думав: може де стрілець?
А за ним шмигнув Микита,
Та на шлях глядів з укриття...
Пст! А сам трясеться ввесь.

А тим шляхом ізо Львова
Йде процесія здорова,
Що ходила там на суд:
Старий Півень перед веде,
За ним його весь рід іде,
Тільки мар вже не несуть.

Заховавши жаль у серці,
З горя випивши по чвертці,
Всі співають «Комаря»:
«Гей, там в лісі шум зробився,
Комар з дуба повалився!
Кличте, кличте лікаря!

Розбив собі головище
На дубовий конарище
(Соло Півень витяга);
Вилетіла Муха з хати
Комаренька рятувати
(Вся рідня підпомага).

Ой Комарю, господарю,
Жаль мені вас непомалу,—
Тягне Півень голоском.—
Чим же я тебе улічу?
Бо тобі я щиро зичу! —
Хор підхопив весь гуртком.—

Продам хату, продам сіни,
Щоб добути медицини,
Ще й покличу лікаря́;
Продам граблі і мотику,
Заплачу ще і аптику,
А вздоровлю Комаря.

Ой, як гукне Муха люба,
Поскакали кліщі з дуба,
Комарю спинили кров.

Мурашечки прибувають,
Подушечки підстеляють,
Щоб на нього сон прийшов».

Так-то куряча рідня вся
Верещить, аж порівнявся
Старий Півень із містком;
Втім, мов блискавка, з укриття
Як не скочить Лис Микита
Та й хахап його мельком!

«Га, ти тут мені, драбуго!» —
Скрикнув Лис і вхопив туго
І головку враз відгриз.
Півень лиш крильцями стріпав
І лапками довго сіпав:
З трупом в яму скочив Лис.

«Бійся бога, мій синашу,
Заварив нову ти кашу!
Чи зовсім ти з глузду збивсь?
Півень сей — велика сила,
Мав протекцію в Бурмила
І цариці полюбивсь».

Так Бабай остерігає,
Та Микита вже не дбає,
Півня радісно скубе.
«Ти начхай на се, мосьпане!
Глянь лиш, що тут за сніданне!
Пишно погощу тебе!

А на Півня сього, стрику,
Здавна злість я мав велику,
В серці й досі ще кипить:
Не за позов, не за шкоду,
Але за одну пригоду,
Про яку й згадати стид.

Раз голодний, що аж плачу,
Йду я попід сад і бачу:
Півень піє на вербі.

Як би тут його ошвабить,
Із верби додолу звабить
І до рук дістать собі?

І як стій я для потреби
Вдав пустинника із себе,
Мимрю: «Господи воззвах»;
Далі під вербу підходжу,
Очі скромно вверх підводжу
Та й говорю, як монах:

«Любая моя дитино,
Дивна, райськая пташино,
Здоровлю тебе сим днем!
Дбаю я про тебе ревне,
Про твоє добро душевне
Дай розмову розпочнем!»

Півень крикнув сміховито:
«Ой, мій таточку Микито,
Видко, ти давно не їв!
Любиш ти у мене, певне,
Більш тілесне, ніж душевне!
Зголоднів — то й спобожнів!»

«Не гріши, душе честива!
Я відрікся від м'ясива,
Їм лиш мід да корінці,
Піст твердий держу щоднини
І живу собі в пустини
В найтемнішому кінці».

Півень крикнув сміховито:
«Ой, мій таточку Микито,
Та й масні ж твої слова.
І язик твій медом капле.
Але зуб твій люто хапле,
Злоби повна голова».

Я кажу: «Ой гарна пташко,
Знов грішиш ти дуже тяжко!
Знай же: задля тебе я

Із далекої пустині
Вмисно аж сюди йду нині.
Ось до тебе річ моя:

В сні почув я голос з неба:
«Встань, Микито, живо треба
У село іти тобі.
Ти не гайся й не лякайся,
Якнайшвидше поспішайся,—
Здиблеш півня на вербі.

Півень сей — страшенний грішник,
Многоженець, і насмішник,
І безбожник. Тож іди,
Розворуш йому сумління,
Змий гріховне затвердіння,
До покути приведи!»

Синку ти мій гребенястий!
Швидко можеш ти пропасти,
І душа піде в смолу.
Злізь з гілляки, сповідайся,
У гріхах своїх покайся,
Душу збережи цілу».

Мовить Півень сміховито:
«Ох, мій таточку Микито,
В чім же той тяжкий мій гріх?
Чи то я краду, грабую,
Чи вбиваю, чи мордую,
Чи святе беру на сміх?»

«Ей, небоже,— мовлю грізно,—
Кайся, щоб не було пізно!
З серця гордість викинь пріч!
У тяжких гріхах конаєш,
А і сам про них не знаєш —
Се погана дуже річ.

Чи ж не маєш ти, признайся,
По дванадцять, по п'ятнадцять
І по більше ще жінок?

По якому се закону
Ти жиеш в грісі такому?
Будеш в пеклі в сірці мок!»

Тут мій Півень став, мов змитий:
Тон мій, острий і сердитий,
Зрушив, бач, його нутро.
«Ой, мій таточку Микито,
Бачу ясно і відкрито
Се гріховнее тавро!

Та сей раз ще змилостився!
Я не постив, не молився,
В серці скрухи не збудив.
Кепська сповідь буги може,
Тож лякаюся, крий боже,
Щоб і тут не поблудив».

«Грішнику! — ревнув я строго.—
Чорт говорить з горла твого!
Сповіді боїться біс!
Геть жени його! Покайся!
Із покутою не гайся!
Зараз тут до мене злізь!»

Отакого-то я шваба
Підпустивши, сього драба
Таки за печінку взяв.
Звільна з гільки він на гільку
Став злітати і за хвильку
На землі край мене став.

Тут я хап його та й кличу:
«А, ти тут мені паничу!
Сповідайсь, не сповідайсь,
А великої покути
Вже тобі не оминути.
Зараз із життям прощайсь!

Будь я пес, не Лис Микита!
Буде кров твоя пролита,
А жупан червоний твій
Я розмикаю й розкину,

Грішне тіло в домовину,
У живіт спакую свій».

Зміркувавши, де попався,
Півень стишився, не тріпався,
Звісив голову униз
І промовив сумовито:
«Ой, мій таточку Микито,
Що вже діяти, живись!

Видко, бог судив так, любий,
Щоб через твої я зуби
В рай блаженний увійшов.
Так бери ж собі те тіло,
Щоб в зубах твоїх хрумтіло,—
Поживай і будь здоров!

І жупан отсей червоний,
Що ним часто во дні они
Я пишавсь серед курок,
Рви, шматуй,— я не жалію,
Тільки дай мені надію,
Що в смолі не буду мок.

Лиш один ще жаль сердечний
В світ загробний, безконечний
Понесу з собою я,
Жаль тяжкий для серця мого,
Бо й для тебе шкоди много
Принесе та смерть моя.

Бачиш, голос мій чудовий
Так сподобався попови,
Слава скрізь о нім така,
Що в єпископському соборі
При архієрейському хорі
Мав я стати за дяка.

Обіцяли паляниці,
Штири кірчики пшениці,
Ще й м'якого хавтуря;
Та я пункт поклав конечний,
Щоб Микита, муж сердечний,
Був там за паламаря.

Ось тепер, коли я гину,
Мали у твою пустиню
Три каноніки прийти
Закінчить твоє злидарство,
Запросить на паламарство
І завдаток принести».

Я артист є, любий стрику!
Кожде слово в мні велику
Силу вражень підійма.
Тож, як вчув слова такії,
Розгулялись в мене мрії,
Скокнула душа сама.

Рот роззявивши без тями,
Живо сплеснувши руками,
Мовлю: «Отакий пан Лис!»
А в тій хвилі півень-злюка
Скочив, пурхнув, мов гадюка,
Та й на гілку тільки блис.

«Ой, мій таточку Микито,—
Мовить відтам гордовито,—
Так ти паном буть забаг?
Для мерзкого паламарства
Зрікся б ти і неба, й царства!
А мене ти мав в зубах!»

Тьфу, та й згадувати годі,
Як із мене кпив сей злодій,
Як пишавсь, мов генерал!
Я звір тихий і рахманний,
Все дарую, бійку, рани,—
Та до смерті мщу скандал».

Отакеє розповівши,
Враз з Бабаєм півня з'ївши
І спочивши під містком,
Наші любі подорожні,
Мов святії та побожні,
Далі тюпали пішком.

«Кажеш, стрику: Півень — сила,
Мав протекцію в Бурмила

І в цариці в ласку вліз?
То-то й є наш лад, нівроку:
Без протекції ні кроку!
Щоб вас божий грім розтріс!

Чи ти вчитель, чи фаховець,
Чи урядник, промисловець,
Чи поет, чи ремісник,
Будь ти здібний, пильний дуже,-
Без протекції, мій друже,
За весь труд свій маєш пшик.

Ласка панська, вплив жіноцтва
Вищі понад всі свідоцтва;
Шéпне слово пан барон,
Чи прийде білет княгині,—
Весь твій труд в одній хвилині
В пил розсиплеться, мов сон.

Так-то, любий мій Бабаю!
Силу ту я добре знаю,
А як знаю — не боюсь.
Адже ж я не в тім'я битий
І для себе вмів зробити
Там претекційку якусь.

При дворі коло цариці
Є на місці фельдшериці
Малпа Фрузя, удова:
Ніби лікарка потрошка,
Ніби знахарка, ворожка,
А вродлива, як сова.

Хоч давно вже не панянка
І страшна емансипантка,
Всіх ненавидить мужчин,
А до мене потихенько,
Чує щось її серденько,—
Звісно, що не без причин.

Правду рікши у цариці
Я їй місце фельдшериці
Виєднав — і дуже рад;

А тепер вона, небоже,
Все в дворі зробити може,
Всіх на свій звертає лад.

Та хоч би мене й не знала,
То за мною би обстала,
Бо не любить Вовка — страх.
Чом не любить — се я знаю
І скажу тобі, Бабаю,—
Швидше нам минеться шлях.

Ще як з Вовком мандрував я,
Раз в чужину заблукав я
Аж над море, в Малпин край.
Змучені оба, голодні,
Нічого зловить не годні,
Хоч лягай та умирай.

Глянь — між скалами криївка,
Малпи Фрузі се домівка.
От Неситий повіда:
«Йди, Микито, в сю хатину,
Може, нас приймуть в гостину,
Бо тяжка нам тут біда».

Йду я, входжу — серед хати
Малпа, наче чорт лабатий.
А круг неї діточки,
Та такі вам обридливі!
Чортенята всі правдиві,
Що аж страшно, бідочки.

Визвірились всі на мене,
Аж пробігло щось студене
Попід шкіру — тьфу, пропадь!
Очі всі повитріщали,
Зуби так понаставляли,—
Думалось: от-от з'їдять.

А Малпиця, та прочвара,
Підступа, мов чорна хмара:
«Що вам треба? Хто ви є?»
Ну, я їй давай брехати:

«Я прийшов, щоб вам віддати
Ушанування своє.

Із далекого Підгір'я
Богомільний, чесний звір я
І, мабуть, свояк ваш єсть,—
З прощі йду — та, чувши масу
Про красу і мудрість вашу,
Я прийшов віддать вам честь».

Подобріла Малпа зараз,
Від тих слів аж облизалась.
«Прошу сісти! Так, значить,
Ви про мене щось чували?» —
«Пані, ах, які похвали
Фама скрізь про вас кричить!

А сі любі ангелятка —
Ваші діточки? А татка,
Певно, дома десь нема?» —
«Ох, мій пане, я вдовиця!
Та вам, може б, поживиться?
Зараз зладжу я сама!»

«О, спасибі, люба пані!
(А в кишках, мов в барабані,
Пусто, марша тне живіт!)
Їсти в вас я й не посмів би!
Вашим любим словом хтів би
Ум свій, серце напоїть!»

«Бачу, друже, що ти чемний,
І розумний, і приємний,—
Любий гість мені такий!
Будем говорити много,
Та проте поперед всього
Зараз їж мені і пий!»

І метнулась до комірки,
Принесла аж три тарілки
М'яса, шницлів, ковбаси;
Перед мене все приносить,
Потім сіла та ще й просить:
«Їж! Чом більше не їси?»

Ну, я їм, аж хата ходить!
Малпа тим часом розводить
Теревені всі свої
Про жіночі нерви ніжні,
Про мужчин чуття побіжні,
Про рабство жінок в сім'ї.

Про «небіжчика» спімнула
Та й тяженько так зітхнула:
«Він мене не розумів!»
Далі скочила в культуру,
Ворожбу, літературу,
Стрій, політику і спів.

Я потакую й смакую,
Та для форми десь-якую
Опозицію зведу;
Малпа спорить, гарячиться,
Бачу, потік не скінчиться,
Тож, наївшись, більш не жду.

«Пані люба, я щасливий,
Що такий тут скарб правдивий
Несподівано знайшов!
Тут скріпив я тіло й душу,
Та простіть, спішити мушу,
Та прийду швиденько знов».

Малпа щось там ще плескала,
Я не слухав, як дам драла,
Коло Вовка опинивсь.
«Ах, Микито, я тут гину,
А ти там цілу годину!
Ну, приніс що? Поживився?»

«Поживився,— говорю,— брате,
Та з собою страву брати
Не подоба, просто стид.
То ти йди до хати, друже,
Малпа гостям рада дуже,
То й тебе вона вгостить».

Вовк у хату. Я се бачу,
Добре знаю вовчу вдачу,

То під стінку притулився,
Слухаю. Ось Вовк вітаєсь,
Малпа щось його питаєсь,—
Вовк на лавці розвалився.

«Дай обідать, Малпо глупа!
А се що? Чортяток купа?
Ну, та й погань, боже крий!
Та бо й ти — хай дундер свисне!
Глянеш — молоко аж кисне...
Ну, а де твій чорт старий?»

Так Вовчисько ляпав здуру.
А втім Малпа цеглу з муру
Як ухопить, як шпурне
В саму морду — боже любий!
Висипала штири зуби...
Мій Неситий як ревне!

Був би Малпу вбив на місці,
Ба, коли Малпи звинніщі,
Як не скочать діточки:
Сей камінням Вовка пражить,
Той знов очі видрать важить,
Двоє хапле за дрючки.

Лущать, б'ють без милосердя!
Ледво-не-ледво відпер я
Двері й крикнув: «Вовче, йди!»
От він вискочив в тій хвили,
Бо були б його убили,
Ніби гамана жиди.

Відтоді у Малпи Фрузі
Став я в ласках по заслузі,
Вовк же гірший полину.
Тож я вірю щастю свому:
Серед бурі, серед грому
Інші тонуть, я сплину».

Отака велась розмова,
Поки шляхом Лис до Львова
Враз з Бабаєм дочвалав!

Саме в пообідню пору
На майдані просто двору
Він на суднім місці став.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Повідають мудрі люде:
Прибудь розум, щастя буде.
Того й Лис державсь усе:
Хоч мороз шкребе по тілі,
Але рухи бистрі, смілі,
Гордо голову несе.

Так він виступив охоче:
Всі на нього вперли очі,
Всім зробилось прикро так,
Мов чекали грому, бурі...
Між ряди німі, понурі
Лис вступив, мов весельчак.

«Га, убійце ти проклятий!
Ти ще смієш тут ставати? —
Грізно з трону крикнув цар.—
Гляньте, панство, він ступає
Так свобідно, мов не знає,
Як гидкий прислав нам дар.

Га, ти міх брехень і зради!
Ні, не надійся пощади!
Яця ти на смерть загриз!
Цап, твій спільник в Яця смерти,
Вже на штуки є роздертий,
Се й тебе жде, пане Лис!»

Лис поблід, почав тремтіти,
Наче перший раз у світі
Новину таку почув;
Далі, руки заламавши
І лице слізьми облявши,
На все горло так зарув:

«Ой-ой-ой, годино чорна!
Яць загиб, душа моторна,

І проклятий Цап іздох!
Ох, окрадений Микито,
Твій найбільший скарб десь скрито!
Що ж почну я! Ох-ох-ох!»

«Що се ти верзеш, брехуне?» —
Цар до нього гнівно суне.
«Царю, вбий мене тепер!
Се ж мій скарб пропав безцінний,
То й я жити вже не склінний,
Ліпше б я відразу вмер!

Га, я думав, що на Яця
І на Цапа можна здаться.
Через них я й передав
В запечатанім пакунку
Скарб для тебе в подарунку —
Світ такого не видав.

Та діамант був чудовний,
Що вночі, мов місяць повний,
Серед потемків світив;
Там був перстінь рубіновий,
Що склоняв всіх до любови
К тому, кто його носив

Се цареві слав я радо,
Для цариці ж ще свічадо[1]
Смарагдове приложив:
Хто глядівсь в нім за погоди,
Набирав здоровля, вроди,
Навіть мертвий би ожив.

Отакі цінні клейноди
Я, не надіючись шкоди,
Через Яця передав.
Чи ж міг думать я хоть хвильку,
Що вб'є Яця Цап Базилько,
Щоб дарунки зграбував?

А тепер же, рідна мамо!
Яць погиб і Цап то само,
Де ж я скарб свій віднайду?

[1] Зеркало.

А на мене злі язйки
Тут звалили гріх великий,
Щоб упхати у біду.

Царю, й ти, Царице-пані,
Всі підозріння погані
Геть відкиньте, сплітки всі!
Щоб потомки не судили,
Що ви лихом відплатили
Найвірнішому слузі!»

Втих Лис. Цар насупив лиця,
Та захлипала Цариця —
Страх чутлива була,
Ще й по добрім підвечірку,
Бо, сама обдерши шкірку,
З'їла смачно чверть Вола.

«Ні,— почав знов Лис по хвили,—
Бачу, вороги закрили
Ваші царські очі знов!
То й мені життя обридло!
Бо підданих сила й світло —
Царська ласка і любов.

Так прощай же, білий світе!
А ви, кляті, виходіте,
Завзятущі вороги!
Хто що мав мені закинуть,
Виступай! Чи жить, чи згинуть,
Будем биться без ваги!

Що ж вас, труси, не видати?
Лиш позаочі шептати
Вмієте, а щоб в лице
Стати сміло, доказ дати
І життям за правду стати,—
О, то вас нема на це!»

«Брешеш, навісний брехуне! —
Крикнув Вовк і сміло суне
З-між звірячої товпи.—
Я з тобою биться хочу.

Клятий твій язик вкорочу,
Щоб не брав ти нас на кпи!

Перед бога й царські очі
Я стаю й бороться хочу,
Та на смерть, не на житте,
Щоб ствердить, що ти поганець
І брехун, і ошуканець,
Топчеш все, що є святе!

Не те, що мені творив ти,
Але всі звірячі кривди
Против тебе ставлю я.
Не за себе хочу мститься,
А за тее, що Вовчиця
Перетерпіла моя.

Слухайте, яку публіку
Він зробив їй, що й довіку
Не позбуться їй знаку.
Над ставом сидить Вовчиця,
Лис надбіг і аж давиться,
Смачно рибу їсть жарку.

«Що се ти їси, Микитко?» —
«Адже рибу»,— каже швидко
Лис. «Та дай же ж і мені!» —
Просить жінка. «Що вам, тітко,
Риби хочесь? Поглядіть-ко,
Тут в ставку їх тьма на дні!»

«Е, в ставку! Чи я не знаю?
Що ж, коли їх не спіймаю!» —
«Тіточко, я вас навчу.
Я ж їх ловлю всяку днину:
Де лиш сіть свою закину,
Десятками їх тащу!»

«Що за сіть?» — пита Вовчиця.
«Сього зараз мож навчиться.
Ось зо мною лиш ходи!»
Сніг був, вітер на болоню,
Став замерз, одну лиш тоню
Хтось протяв серед води.

От сюди-то припровадив
Лис Вовчицю й так їй радив:
«Тітко, гляньте, що тут їх!
Лиш у воду хвіст запхайте,
Подержіть та й витягайте —
Риб спіймете повен міх!»

І так щирим він чинився,
Так Вовчиці піддобрився,
Що повірила вона:
Поквапно на лід присіла,
В ополонку хвіст встромила
Та й держить, держить — дурна!

«Лисе,— каже,— щось щипає!» —
«Цить, то риба так хапає».
А то хвіст хапав мороз.
«Лисе, може, вже тягнути?» —
«Е, ще мало мусить бути,
Ще потримай, поки можі»

«Лисе, тисне щось і мика!» —
«Цить, се щука є велика,
Та така, немов баран!»
А то хвіст обмерз вже кріпко.
«Лисе, тягну!» — «Ні, ще дрібку!
Бач, хапається шаран!»

Далі вже терпцю не стало,
Шарпнула вона помало —
Не пускає. «Ой, тягни,—
Каже Лис,— тут риб так много!
Витягай же їх, небого,
Щоб не розтеклись вони!»

Шарпнула ще раз Вовчиця,—
Ні, хвіст у леду держиться!
Тягне міцно — ані руш.
«Тітко,— Лис рік,— дякуй богу,
Ось з села нам на підмогу
Люди йдуть, зо двадцять душ!»

Як Вовчиця тее вчула,
Зо страху себе забула —

Як завиє!.. Боже мій!
Люди люті, гульк, надбігли,
Як її примерзлу вздріли,
Хап за палички як стій.

Сиплються удари градом!..
Бідна жінка крутить задом,
В'ється, рветься, а ті б'ють!
Далі шарпнула щосила,
Півхвоста в леду лишила
Та й шмигнула в божу путь!»

А на се Микита гречно:
«Так, се правда, безперечно,
Лиш крихітка в ній брехні!
Непотрібно, Вовче, тільки
Всю захланність свої жінки
Ти приписуєш мені.

Будь вона порядна й чесна,
Швидко б хвіст з води піднесла,
Мала б рибу й хвіст увесь.
Та вона мов оцапіла,
Став весь виловить хотіла,
Ще й на мене жалуєсь».

Збір увесь зареготався,
А Неситий аж стікався,
Під собою землю гриз.
«Га, поганець! — крикнув лютий.—
Ось як він вертить і крутить.
Щоб невинним все був Лис!

Та не дочекаєш, клятий,
Нас усіх на сміх підняти!
Підлих справок твоїх — тьма,
Ну, скажи, там при криниці
Чи була вина Вовчиці,
Чи твоя лиш злість сама?

При цімброваній криниці
Висіли два відра з криці
На валу на ланцюсі.

Лис води хотів напиться —
Скік в відро, щоб вниз спуститься,
Друге ж звисло на версі.

Ну, п'є воду і смакує
І нараз собі міркує:
«Боже, що се я вчинив?
Вниз я з'їхав, але вгору
Хто ж мене підтягне впору?»
Бідний з жаху аж завив.

Треба ж тій біді лучиться,
Щоб той плач його Вовчиця
Вчула, йдучи бережком.
До криниці зазирає...
«Лисе, що там є?» — питає
Своїм ніжним голоском.

Лис мій сквапно забалакав:
«Ах, тітусю, риби, раків
В тій криниці осьде гук!
Півгодини тут лапаю,
Піввідра вже ось їх маю
Та й наївсь, неначе струк!

Жаль, що стільки їх ся лишить!
Влізь в відро, що тамка висить,
Та й до мене їдь униз!
Наїсися, ще й додому
Купу занесеш старому!»
Так брехав їй хитро Лис.

Ні, а се вже вам не тайно,
Що Вовчиця, як звичайно,
Страх голодная була.
Як про рибу й раки вчула,
Зараз у відро стрибнула
Та й з ним шусть! униз пішла.

Вниз пішло відро Вовчиці,
Вверх пішло зо дна криниці
Те відро, де Лис сидів.
«Ну, тітусю, будь здорова!

Я спішу до Магерова! —
Крикнув Лис, як вверх летів.—

Славну ти вдала драбину:
Я йду вгору, ти вдолину;
Так-то в світі все ведесь.
Риб там не знайдеш, небого,
Та подумать можно довго,
Як дістаться вгору днесь!»

Вчула жінка річ лайдацьку;
Страх такий напав бідачку,
Що аж сперли в бік кольки.
Втім з відром у воду впала,—
То завила, застогнала,
Аж піднеслися бульки.

Вчули люди крик Вовчиці,
Позбігались до криниці;
Мислите, що хоть один
Змилувавсь, хтів поміч дати,
Що є жінка й дітям мати?
Ні, в їх руки впав, то гинь!

«Вовк в криниці! Вовк в криниці!
За лошата і ягниці
Відплатім йому тепер!
Витягайте осторожно,
Але бийте, скілько можно,
Щоб нам зараз тут умер!»

Ну, подумайте, вашеці,
Що там діялось в їй серці,
Як ті вверх її тягли!
Там внизу вода, потопа,
А вверху зо двадцять хлопа,
А з палка́ми всі були!

Лиш на світ вона вказалась,
Як не знімесь лускіт, галас —
Б'ють, товчуть, мов околіт!
Бідна знітилась в відерці,

А тут вже розпука в серці
І в очах померк їй світ.

Сил їй додала тривога:
Скочила з відра, небога,
В найгустіший стиск пали́ць:
Навіть в казці не сказати,
Кілько їй прийшлось набрати
Суковатих паляниць.

Як вона спастися вспіла
І жива з їх рук убігла,
Сього вже не знаю я.
Се, брехуне ти огидний,
Твій був поступок єхидний,
Справка підлая твоя!»

«Ой Вовцуню, коб ти знав,
Як то я їй дякува́в
За той вчинок милосердний,
Що дала собі накласти
Те, що правно мало впасти
Та на мій хребет мізерний!..

Благородная Вовчиця!
Вчинком тим ти б міг гордиться.
Є заслуга тут моя...
А при тім вона, нівроку,
Суковатого оброку
Знести може більш, ніж я!»

Так-то Лис з Вовчиці кпився.
Всі сміялись, Вовк казився.
«Брехо! Митко! — він кричав.—
Най кордюк язик твій сточить!
Як ти все в живії очі
Біле в чорне пробрехав!

Але ні, не язиками,
А зубами і руками
Будем биться! Най умру,
А тобі, брехуне, вбійце,
Зраднику і кровопійце,
Хавку клятую запру!»

Крикнув Лис: «Ти, грубіяне!
Думаєш, що лайка стане
Латкою на честь твою?
В лайці ти міцніший, синку,
А як хочеш поєдинку,—
То почуєш, як я б'ю!»

«Ну, досить тих сварів! Годі!
Чортзна, хто з вас прав, хто злодій!-
Вставши з трону, цар сказав.—
Завтра рано бій остатний
Вкаже, хто лихий, хто вдатний.
Ось вам проба ваших прав!»

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

Рано сонечко схопилось,
У росі перлистій вмилось
І сміється, не пече...
Лис Микита ще любісько
Спить, розлягшись на все ліжко,
Втім, хтось штурк його в плече.

«Гей, ти, спюху, час вставати!
Зазирає день до хати:
А ти знаєш, що за день?
Він рішить, чи до побіди
Ти дійдеш, чи смерть і біди
З бою винесеш лишень!»

Так при ліжку Лиса ставши
І його за руку взявши,
Малпа Фрузя прорекла.
Всю ту ніч вона не спала,
Все за Лисом промовляла,
Де в кого лише могла.

Буркнув Лис крізь сон гнівливо,
Та, протерши очі живо,
Коло ліжка Малпу вздрів.
«Фрузю, ти се? — скрикнув втішно,
З ліжка схопився поспішно.—
З чим же бог тебе привів?»

Фрузя каже: «Ах, Микито,
Що колись було прожито,
В мене з тямки не зійде!
Бо жіноче серце любить
Вічно того, хто нас губить,
Навіть вдячності не жде.

Так тобою я турбуюсь
І за тебе все піклуюсь,
Хоч про се ніхто й не зна.
Але нині бійка люта
Привела мене аж тута.
Мучить мисль мене страшна!..

Ой Микито, Вовк могучий,
А хоч хитрий ти, і ручий,
І проворний на язик,
То все ж легко бути може,
Що пропáдеш ти небоже,
Жартувати Вовк не звик!

Тим стурбована я дуже
І прийшла сюди, мій друже,
Щоб тобі допомогти.
Знаєш, де прийде до звади,
Добра й баба до поради,—
Слухай моїх рад і ти!»

Лис сміється: «Фрузю люба,
В тебе ні одного зуба
Не хибує! Що ж притьмом
Бабою тобі чиниться?
Ти ще можеш похвалиться
І красою, і умом!

Вчинок твій великодушний!
Радо буду я послушний
Твоїй раді, тíльки радь!»
Фрузя плеснула в долоні —
Гей, Малпи, що на вигóні
Ждали, всі гуртом біжать.

«Го-го-го,— сказав Микита,—
Тут рідня вся знакомита!
Фрузю, що ж се все значйть?»
Фрузя каже: «Не журися,
Сядь на лавці, простягнися,
А про решту тихо, цить!»

Тут нараз три Малпи-злюки
Як візьмуть Микиту в руки:
Голять, миють, милом труть;
Гладко тіло все обстригли,
Потім принесли оливи
І на хвіст кудлатий ллють.

Каже Фрузя: «Ну, Микито,
Все обстрижено, обмито,
Тільки в кудлах хвіст лишивсь:
Се на те, щоб Вовк нікуди,
Ні за крижі, ні за груди,
Ні за лоб тебе не ймивсь.

Як на тебе він накинесь,
Ти чинись, мов з страху гинеш,
Втеки! Та не дуже квап!
А як буде Вовк вже близько,
Обваляй в пісок хвостисько
Та й в лице йому талап!

Буде се йому несмачно
І остудить запал значно;
Поки очі він протре,
Всядь на карк йому ти сміло
І велике зробиш діло,
Вовка дідько забере.

А тепер клякни покірно,
Чари дам тобі, що вірно
Доведуть все до пуття:
«Іракі чо и рачіш реп,
Йирям узори рачін веп,
Яттучь цімішь ліб й анат» [1].

---

[1] Кождий рядок треба читати взадгузь.

Ну, тепер вставай, мій друже,
Йди здоров, не гайся дуже
І з побідою вертай!
Ви ж ведіть, Малпятка, Лиса
Там, де звірі всі зійшлися,
На ту то́локу під гай!»

Йде дружина знакомита,
Гордо суне Лис Микита
Просто перед царський трон.
Цар, уздрівши, як він вбрався,
За живіт зо сміху взявся.
«Хитрий же ти бестіон!»

Але Лис, поважний, строгий,
Поклонившись цареві в ноги
А цариці до колін,
А відтак на місце бою,
Вкруг обступлене юрбою,
Виступив спокійно він.

Озирнувсь — аж Вовк вже тута:
Наче чорна хмара люта,
Виступає з-між рядів;
Аж зубами він скрегоче,
Мов свічки, блищаться очі —
Так з кістьми би Лиса й з'їв.

І махнув цар головою,
Знак подав їм булавою
Починати боротьбу.
Сурми, труби загриміли,
Всі затихли, заніміли,
На непевну ждуть судьбу.

Перший скочив Вовк лапастий,
Лиса в зуби щоб попасти
І зробить йому капут.
Лис завив, перелякався
І швиденько взад подався,—
Вовк за ним ось тут... ось тут!

Наздогнав його вже близько,
А втім Лис в бігу хвостисько
По піску проволочив,—
Як не свисне Вовка в очі,
Так йому темніше ночі
Світ увесь заморочив.

«Ой, та й сучий же ти злодій!» —
Крикнув Вовк, та гнать вже годі,
Став і тре з очей пісок.
«Що, Вовцуню, будем биться,—
Рік Микита,— чи мириться?
Ну, подай свій голосок!»

Обернувсь Микита скоро,
Вовка вхопити за горло
Вже ось-ось він наостривсь —
Але Вовк скакіць до нього
І зубами хап за ногу —
Лис на землю повалився.

«Га, собако ти брехлива,
Ось тепер приходять жнива:
Все, що сіяв, те й пожнеш!
Раз в мої попав ти руки,
За всі кривди, збитки, штуки
Ти заплату відбереш!»

«Ов — подумав Лис,— се бридко,
Тут пропасти можна швидко!
Нумо з смирного кінця!»
І щоб час лиш протягнути,
Він почав на жальні нути
Промовлять такі слівця:

«Стрику, майте бога в серці!
Я ж якась рідня вам преці!
Що се ви так завзялись?
Чи ж то честь, гонори знатні,
Що, мов бестії остатні,
Б'ються на смерть Вовк і Лис?

Ой, стрицуню рідний, чуйте,
Лиш сей раз мені даруйте,—
А кленусь вам, поки жить,
Я і всі мої народи
Сумирно, без перешкоди,
Вірно будем вам служить.

Все робитиму для тебе,
Всякий труд прийму на себе,
Не доїм і не досплю,
А тобі гусей, качаток,
Риб, і раків, і курчаток
Повну кухню наловлю.

Та й згадай, чи то я бою
Іменно хотів з тобою?
Як я довго вагувався!
І тепер як дбав я пильно,
Щоб тебе не вдарить сильно,
В своїй силі гамувався!

Що лиш хочеш, хоч як трудно,
Все я вчиню! Хоч прилюдно
Підлим брехуном назвусь!
Ой, болить! Рідненький стрику!
Милість покажи велику,
Най надарма не молюсь!»

«Ні,— гарчить Неситий,— годі!
Знаю я, який ти злодій,
Бреха і крутій єси!
Обіцяєш злота мірку,
А по тому завше дірку
Із обарінка даси.

Та тепер хоч присягни ти
Нас усіх озолотити,
Віри я тобі не йму!
Гамувавсь ти в бою ладно,
Що мені у очі зрадно
Впер піску чортівську тьму!

Ні, хоч як бреши й звивайся,
А з життям уже прощайся!
Я здурить себе не дам.
Помолися швидко богу,
Кайся всіх гріхів — в дорогу
Мусиш нині йти к дідам!»

Так гарчав Неситий гордо,
Рад би Лиса взять за горло,
Але ногу мав в зубах.
А Микита поки рюмав,
Хитрість вже нову обдумав,
Як минувся перший страх.

Ніби молиться він богу,
А тим часом задню ногу
Всунув Вовку під живіт...
Як нараз запоре жмінку
Попід саму селезінку,
Вовкові змінився світ.

«Ай!» — ревнув, згадавши бабу.
Фіть! Лис з пащі вирвав лапу,
Задньою ж ще раз потис:
Вовк зомлів і повалився —
Гульк, наверху опинився
И хап його за горло Лис.

«Га, тепер проси пощади!
Тут заплату за всі зради
Ти дістанеш!» — Лис кричав.
Вовк, запінений, заїлий,
Лиш метавсь, мов ошалілий,
І, слабіючи, гарчав.

Та Микита, вже не глупий,
Силу всю зібрав докупи,
Мов кліщами горло тис;
Тягне, шарпає, термосить,
Аж Лев крикнув: «Досить! Досить!
Побідив сим разом Лис!»

Лис на тее царське слово
Вовка відпустив здорово.
«Царю,— каже,— я корюсь!
Я хотів лиш пляму стерти,
Вовчої не хочу смерти,
На безсильнім я не мщусь».

Тут піднявсь утіхи галас!
Малпа крізь юрбу пропхалась
Із лавровим вже вінцем.
Всі приятелі зійшлися,
Славили й вітали Лиса,
Що таким явився борцем.

Не один, що ще недавно
Був би з'їв його, вив: «Славно!
Жий, Микито, много літ!»
Лис подякував уклоном,
Потім клякнув перед троном,
Щоб чуть царський заповіт.

«Встань, Микито! — цар озвався.—
Славно, сину, ти списався,
Честь свою оборонив.
Що було, нехай минає!
Цар дарує і прощає,
Що коли ти завинив.

Днесь конець сварні і зваді,
І віднині в царській раді
Ти про спільне благо радь!
Честь прийми від мене тую:
Канцлером тебе йменую,
Віддаю тобі печать.

Як ти мудро вмів держаться,
Від біди обороняться,
Так державу борони!
Що порадиш — цар прикаже,
Що напишеш — цар не змаже,
Лиш сумлінно все чини!»

Каже Лис: «Мій царю й тату,
За так щедру і багату
Ласку чим я відплачусь?
Сил у мене є не много,
Але весь для блага твого
Й для держави посвячусь.

Ще лиш на однім прости мя!
На деньок домів пусти мя:
Жінка й діточки десь там
Плачуть, тужать... Най же нині
О щасливій переміні
Сам я звістку їм подам».

Цар сказав: «Іди, мій друже!
Я й цариця раді дуже,
Щоб весь смуток їх пропав.
Маєш дозвіл на три днини,
А вертай же разом з ними,
Щоб я тут їх привітав».

Тут кінчиться наша казка.
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же боже много літ!
Най і наш весь сум пропаде!
А тим, хто нам коїть зради,
Най зійдеться клином світ!

ПРИГОДИ ДОН-КІХОТА

МІГУЕЛЬ СЕРВАНТЕС І ЙОГО «ДОН-КІХОТ»

Мігуель (Михайло) Сервантес де Сааведра, славний іспанський письменник, родився в початку жовтня 1547 р. в іспанськім місті Алькала-де-Генаре із старого шляхетського, хоч і зубожілого роду. Вчився два роки в славнім тоді університеті в Саламанці, зразу богословія, яке незабаром покинув, занявшися літературою. Від р. 1568 перейшов до Мадріда, де почав писати поезії, повісті й драми. Але писання не давало йому ніякого доходу, і вже 1569 р. він з біди мусив покинути рідний край і подався до Італії, де нанявся на службу до багатого кардинала Джуліо де Аквавіва в Римі трохи що не за лакея. Сю службу він сприкрив собі швидко і вже 1570 р. вступив до іспансько-неаполітанського війська, котрого начальником був славний воєвода тих часів дон Жуан австрійський. Сервантес відзначився в славній битві під Лепанто 1571 р., де одержав чотири рани. Хоч хорий на пропасницю, він станув до бою разом зі своїм братом, держався хоробро, стратив ліву руку і одержав з рук самого Дон-Жуана перед цілим полком відзнаку. Пролежавши всю зиму в шпиталі в Мессіні на Сіцілії і ледве вилічившися з тяжких ран, він брав участь в походах іспанців на Туніс і Наварин, причім відпросився на якийсь час на відпустку додому. Пливучи до Іспанії з поручаючим письмом від неаполітанського короля, коли йому всміхалася краща доля, він разом з братом і цілим кораблем попав у руки морських розбійників (піратів) із Туніса. Знайшовши при нім королівське письмо, розбійники подумали, що мають у руках якусь важну особу, і тому, коли отець Сервантеса прислав за своїх синів окуп, вони випустили тільки молодшого брата, а

Мігуеля задержали. При поділі добичі він дістався в руки дуже жорстокого пана Гассан-аги, перевертня з греків, що безсердечно знущався над своїми невільниками. Сервантес був чоловік безумно відважний і непосидючий; раз по разу він робив змови між невільниками, аби вирватися на волю, а раз навіть зробив таку змову, аби опанувати весь Туніс. Коли змову відкрито, багато з її учасників погибло з катівських рук, та Сервантесові даровано життя за його сміліть. Нарешті, по 5 літах неволі його викуплено д[ня] 19 вересня 1580 р. Вернувши до Іспанії, він вступив знов до війська в службу до короля Португалії, брав участь у поході на острови Азорські і аж від р. 1583 осів постійно в ріднім краю, покинувши військову службу. Він оженився з любові з убогою панною, що звалася донна Каталіна де Палатіос і Салазар. Для заробітку написав першу часть пастирської повісті «Галатея» (1584), вступив до театру, для якого в короткім часі написав майже 30 драматичних штук. Ті штуки грано з поводженням у Мадріді, але тривкої вартості вони не мають, окрім хіба одної, п[ід] з[аголовком] «Нумансія». Не знаходячи при театрі заробітку, що заспокоював би всі його потреби, він вступив у службу при королівському інтендантстві, і йому було поручено закупувати провіант для «Непоборної Армади», яку тоді іспанський король Філіпп II приготовляв проти Англії. Пізніше бачимо його таким самим інтендантом для індійської фльоти, а дальші пригоди його життя губляться на протязі кількох літ. Задля якогось непорозуміння він попав навіть у тюрму; одні кажуть, що за довги, яких наробив його несовісний спільник, а інші кажуть, що задля бійки королівських дворакіе перед домом, у якім він жив, і до якої привід мала дати його прислуга. В тім тільки згоджуються перекази, що власне в тюрмі йому прийшла думка написати повість про шляхтича, що, начитавшися лицарських повістей, виїздить у світ у лицарській зброї рятувати пригнетену невинність і шукати чудесних пригод, а стикаючися з дійсним, далеко не лицарським світом, попадає в безконечний ряд смішних і трагічних пригод. І ось 1604 р. вийшла перша часть славної повісті п[ід] з[аголовком] «Глибокоумний шляхтич Дон-Кіхот з Ламанчі». Ся повість мала нечуваний досі успіх; перше видання розійшлося протягом 4 тижнів, а ще того самого року вийшли дальші чотири

видання. В тім самім році почали також появлятися її переклади на інші мови, особливо у Франції, коли французький посол у Мадріді, прочитавши її по-іспанськи, написав про неї до Парижа з незвичайними похвалами. Відомість, яку подають деякі біографи, буцімто повість зразу не йшла, і Сервантес, бажаючи зацікавити нею публіку, випустив безіменну брошуру, вимірену ніби проти неї п[ід] з[аголовком] «El Buscapio» (бомба), в якій підпустив увагу, що се сатира, вимірена на високопоставлені особи, по новішим дослідам оказалася пізнішою видумкою. Розуміється, що власне задля великої популярності книжки не обійшлося без докорів, а навіть доносів на автора, якого матеріальне положення до смерті не перестало бути незавидним. Від р. 1603 він жив у Вальядоліді, не друкував нічого цілих 8 літ по появі першої часті «Дон-Кіхота» і тільки в р. 1614, коли якийсь недотепний писака видав безіменно її другу часть, Сервантес написав свою другу часть «Дон-Кіхота» і видав її 1615 р. Немов бажаючи реабілітувати славу лицарської повісті, яку так безпощадно та дотепно осмішив у своїм «Дон-Кіхоті», він у остатнім році свойого життя написав і сам простору лицарську повість п[ід] з[аголовком] «Терпіння Персілеса й Сігізмунди». Він умер 23 цвітня 1616 р., того самого дня, коли в Англії вмер великий драматичний поет Уільям Шекспір; кілька день перед смертю він приняв чернечу рясу.

«Дон-Кіхот» Сервантеса — се перша повість у новішім значенні того слова і один із найславніших та найпопулярніших творів людського духу. Сатира на романтичні та далекі від дійсного життя лицарські повісті, якими кілька сот літ зачитувалася вся Європа, поглиблюється і розширяється тут ступнево в величний малюнок боротьби між благородними поривами чуття та твердою дійсністю, між поезією й прозою життя. Тому «Дон-Кіхот» має безсмертну вартість в історії духовного розвою всеї людськості і по заслузі зробився улюбленою книжкою для всіх освічених людей. Про його популярність може свідчити хоч би те, що від 1604 до 1857 р. сю книгу видавано в Іспанії не менше як 400 разів, що перекладено її на мови англійську 200 разів, французьку 168 разів, італьянську 96, португальську 80, німецьку 70, шведську 13, польську 8, датську 6, російську 2 рази і на латинську 1 раз. Повного українсько-руського пе-

рекладу «Дон-Кіхота» досі ще не маємо, та й, мабуть, не швидко діждемося. Те, що подаю тут читачам,— се свобідна переробка головної основи першої часті та закінчення другої часті повісті, переробка з прози на вірші, уложені на взірець іспанських народних романс. Ся моя переробка появилася перший раз у часописі для дітей «Дзвінок» 1891 р. і окремою відбиткою з невеличким числом ілюстрацій, а другим, доповненим і поправленим, виданням у р. 1899, оба рази накладом Руського товариства педагогічного у Львові. Отсе третє видання являється з передмовою трохи перероблепою, з тими самими ілюстраціями, з численними поправками в тексті, але без ніяких доповнень, накладом Укр[аїнсько]-рус[ької] видавничої спілки у Львові.

Писано дня 22 мая 1913 р.

Іван Франко.

ПРОЛОГ

Іспанія! Іспанія!
Мов у казочнім сні,
Той земний рай, чудовий край
Ввижається мені.

Яркеє сонце сипле жар
Тепла і красоти,
Зима на горах там сидить,
Не сміє вниз зійти.

Вічнозеленії ліси
Розкішно шепчуть, знай,
І ріки срібнії шумлять
І поять спраглий край.

Один лиш серед блисків тих
І гір, лісів і рік,
Посеред раю земного
Бідує чоловік.

Хоч не зверху, то в серці ще
Він носить, в голові
Тиранства і пониження
Кайдани вікові.

Тепер він звільна двигаєсь
На новий світлий шлях,
Та давні рани ще болять,
Не вигас давній жах.

Іспанія! Іспанія!
При слові тім у нас
Не нинішній явиться край
І не вчорашній час.

А та величная доба,
Коли півмісяць впав,
Скінчилась вікова борба,
Іспанець паном став;

Коли в одно сполучений
Народ народом вчувсь,
І з запалом побідника
До діл, наук метнувсь;

Коли то Хрістоваль Колон
Іспанські кораблі
В щасливую годину вів
До нової землі;

Коли з Італії прийшло
Відродження наук,
І з ним до лету й творчості
Відро́дився людський дух;

Коли лицарство не було
Суспільним тягаром,
Владало з рівним хистом ще
І шпадою й пером;

Коли й мужик іспанський ще,
Немов удільний князь,
На батьківській землі сидів
І чув з народом зв'язь;

Коли ще ум його живий
У морок не зблудив,
І Санчо Панса бік о бік
Із Педром Креспом жив [1],

Латинська книга сумирно
З арабською жила,
І пісня милозвучная
По краю всім плила.

В той час турнірів, і пригод,
І романтичних трель

---

[1] Санчо Панса — один із героїв повісті про Дон-Кіхота. Педро Креспо — герой славної драми Кальдерона «Війт Заламейський», перероблені мною також на нашу мову і кілька разів виставлюваної на сцені.

Родився і жив в Іспанії
Сервантес Мігуель.

Убогий хоч шляхетський рід
Привів його на світ;
Немного радощів в житті
Зазнав він — много бід.

Наука, школа і пісень
Солодких вчасний дар —
І тут же служби панської
Невитерпний тягар...

Тягар той на вояцький стан
Він швидко проміняв,
Австрійський славний дон Жуан
Йому сей шлях вказав.

Як при Лепанті став з хрестом
Півмісяць на дуель,
То славно бився в бою тім
Сервантес Мігуель.

Хоч хорий — станув у рядах
І не подався взад;
Хоч ліву руку стратив сам,
Та ціло вийшов брат.

Каліка-вояк, він вертав
У рідний край назад,
Та на судно його напав
Із Туніса пірат.

П'ять літ в тяжкій неволі був,
В кайданах протомивсь,
Та хоч грозила смерть не раз,
З поганцем не мирився.

«Один каліка той,— казав
Поганий пан його,—
Грізніший він для Туніса,
Аніж іспанців сто».

А як свободи день настав,
Він в рідний край верта,
Воює шпадою й пером
В тяжкій борбі життя.

Вояк, письменник... Тут любов
Всміхається йому,—
І тут же за чужу вину
Він попада в тюрму.

В сільці Ламанчі Туніс він
Мав серед вітчини,
Там славу й честь Іспанії
Топтали барани.

Отам в тюрмі в його умі
Дитя те почалось,
Що на весь світ, у всі віки
Соколом понеслось.

Отам невиплатний довжник,
Каліка і старе́ць,
Неоціненним жемчугом
Світ збагатив увесь.

Хоч вийшов він на волю знов
І честь свою обмив,
Та все ж у бідності тяжкій
Літа свої скінчив.

Самотній, без приятеля,
Посеред ворогів
До смерті він з неправдою
Борбу завзяту вів.

І в Дон-Кіхоті свій портрет
Духовий нам списав,
Безумця благородного
Нам образ завіщав.

Без боязні, без огляду
На біль, інтере́с свій,

За славу, за невинність він
Іде в нерівний бій.

Він — аж до старості дитя —
Прямує на провал,
Побитий, та невигаслий,
Несе свій ідеал.

I

У місцевості Ламанчі,
В невідомому присілку
Жив собі убогий шляхтич
Дон [1]... Кіхада [2] чи Кесада [3].

Земелька його маленька,
Не препишнії палати,
Служби не щоби багато:
Сам свій пан і сам свій наймит.

Лиш старенька економка,
Молода її сестрінка
Та слуга, що враз конюх був,
Дроворуб і водонос.

Чи великі антенати
Були в нашого Кесади,
Де, коли й як відзначились,—
Щось історія мовчить.

Лицар наш був муж спокійний:
Щит предківський коло печі
Був за заткальницю в нього,
В шоломі гніздились кури.

Спис проржавілий на кухні
За рожен вертівсь раз в тиждень,
Бо раз в тиждень штуку м'яса
Для господаря пекли.

---

[1] Пан.
[2] Вилиця.
[3] Плесканка сиру.

Що ж робив наш славний лицар?
А робив він небагато:
Полював собі з хортами,
А то більше так сидів.

Чоловік уже в літах був —
Перебіг за п'ятдесятку,
Не женився, не дружився,—
Вкучно стало дармувать.

Ось він на старії літа
Вдарився в літературу,
А що був новак в письменстві,
То й попав на манівці.

Вхопився за старі романи,
За лицарські пригоди,
За ті пестрі, безконечні,
Дивовижні казки.

Де лиш мав яку копійку
Чи продав горох, чи просо,
Чи воли, чи гурт овечок,—
Все в книгарню так і пер.

Ба, не стало незабаром
Ні гороху, ані проса,
Ні волів, ані овечок,
А читать хотілось страх!

Ось почав наш лицар славний
Земельку свою шматками
Продавать — а все на книги...
І читав, читав, читав.

II

Південь! А іспанське сонце
Пражить, наче приском сипле.
Люди, звірі, навіть мухи
Поховались, сплять в кутах.

Тільки лицар дон Кесада
Не ховаєсь, не дрімає,
Але в своїому покою
Дивні повісті читає.

Піт з чола горохом сипле,
Крізь розхристану сорочку
Груди видно, вище ліктів
Рукави він закотив.

Розкудовчивши волосся,
Очі дико завертає,
То смієсь, то морщить брови,
А чита, чита, чита.

Вечір! Стиха наближаєсь
Економка, їсти кличе
З часником фасолю й м'ясо —
А втім кликне лицар: «Смерть!

Смерть усім вам, Ганелони!
Смерть вам, зрадники Роланда!
З часником фасолю й м'ясо
Я б віддав, щоб пражить вас!»

Ізлякалася старушка.
«Свят, свят, свят, чи пан сказився?
Боже відверни! І де се
Злості він набрав такої!»

Північ, все село дрімає,
Гавкають де-де собаки,
Річка шепче по камінні,
Та в дуплі кричить сова.

Тільки лицар дон Кесада
При свічках сидить на кріслі,
Пальці впутав у волосся
І чита, чита, чита.

Дійсний світ і дійсні люди,
Їх життя і їх природа,
Межі всі часу й простору —
Все щезає перед ним.

І в розпаленій уяві
Вихром носяться скаженим
Люті велетні криваві,
Люті змії стоголові,

Славні лицарі з мечами,
Що по пахи в крові бродять,
І красавиці чудові
На високих пишних ганках,

Битви, свари, поєдинки,
І нечувані пригоди,
І блискучії турніри,
І розкішнії обіди.

Дивні пестощі любовні,
Рани й лічення в моменті,
Нині бідність, завтра царство
Лицарю паде в подолок.

Мов колеса млиновії,
Все те путалось, мішалось,
Клекотіло, торохтіло
У лицарській голові.

День по дневі, ніч по ночі,
Мов невпинная гарячка,
Йшла та вбійчая робота,
Світ пожерла весь йому.

Ні до діла, ні до мови,
Ні до думки вже не здібний
Став сірома — просто мовить:
Бідний лицар одурів.

III

Славний лицар дон Кесада
Думає глибоку думу:
То сідає, то зірветься,
Мов до лету воробець.

То він ходить по покою,
То неначе стовпом стане,
Щось воркоче та муркоче,
Далі так став говорить:

«Світ страшенно попсувався,
Мов та бочка розісхлася
Та тече в усіх уторах —
Конче тра набить обруч.

Зледащіло все лицарство,
Животи пасе, розводить
Все любовні теревені,
А пригод не йде шукать.

А неправда скрізь пануе
І гнете невинність люто,
Землю божую плюгавить
І поганить красоту.

Велетні жорстокі ходять,
Діток без страху з'їдають,
Мучать в погребах красавиць —
Оборони їм нема.

Гей, Алонсо, схаменися!
Весь свій вік прожив ти чесно,
Злу не потурав ніколи,
То й тепер не потурай!

Хоч всі правду відступили,
Наплювали на невинність,
Красоту відбігли в горі,—
Ти її не відбіжи!

Світ страшенно попсувався
І не може він стояти,—
Без блукаючих героїв
За псю душу пропаде!

Гей, Алонсо, схаменися!
Будь ти світу порятівник,
Будь ти злому лютий месник,
Оборона правді будь!

Годі тутка дома киснуть,
Мов в кропиві печериця,
Коли тамка світ весь гине!
Гей, спасати світ ходім!

Діло славне і велике
Зве тебе: часи лицарства
Відновити! Ну ж до діла!» —
Так наш лицар говорив.

Блудним лицарем зробиться,
На геройськії пригоди
Рушить з дому в світ широкий —
Ось що враз задумав він.

І почав усе ладнати,
Що до сього діла треба
І про що читав у книгах —
Много там не тра було.

Поперед усього — зброї.
Ся найшлася по шматочку:
Що на стриху, що у кухні,
Що в овечому хліві.

Взяв наш лицар шмату й цеглу
Та й ну терти, дряпать, шкрябать,
Поки зброя прадідівська
Стала на людей похожа.

Все мов і до ладу вийшло,
Тільки з шоломом був клопіт,
Бо візира не ставало —
Ну, біда! Хоч сядь та й плач!

Взяв наш лицар шмат тектури,
Викроїв візир із неї,
Срібним обліпив папером,
До шолома прикрутив.

Бачилось — чого б ще треба!
Та підвів лихий Алонса

Взять меча і стрібувати,
Чи тривкий його візир.

Рубонув він раз і другий,
Розлетівсь візир на кусні,
І пропала вся робота,
І прийшлось новий ліпить.

Та тепер на розум взявся
Славний лицар дон Кесада
І візир свій тектуровий
Бляхою підшив зі споду.

Лицарю коня потрібно.
Славний лицар дон Кесада
Мав коня — таку драндигу,
Що лиш шкіра й кість була.

Та не дбав про се наш лицар,
Твердо вірив, що небаром
Кінь його славніший стане,
Ніж той Сідів Бабієка [1].

По лицарському звичаю,
Про який читав у книгах,
Він прозвав свою драндигу
Шумно-дзвінко Росінанте [2].

По лицарському звичаю,
Про який читав у книгах,
Мусив і собі наш лицар
Винайти нове ім'я.

А ім'я те, що небаром
Малось стати голоснее
На весь світ, затьмити назви
Амадіса, Галоара.

---

[1] Сід, властиво Руї Діаз, національний герой іспанський, особа історична, жив у XI віці.
[2] Від rocin — коняка і ante — давніше; значить: давніше був поганою конякою, а тепер, мовбито, ось чим став.

Беліана, Передура,
Платіра, Еспландіана[1], —
Се ім'я повинно бути
І значуче, і дзвінке.

Вісім день ходив наш лицар
У задумі стофунтовій,
Поки назву ту придумав:
Із Ламанчі Дон-Кіхот[2].

Та, крім того, ще одного
Потребує всякий лицар
По лицарському звичаю,
Про який у книгах пишуть,—

Потребує лицар дами,
У котрій би закохався,
Щоб в ім'я її бороться,
Їй здобути славу й честь.

Він без дами — борщ без сала,
Хліб без солі, гла без уха,
Бо лицарство без любові —
То немов горіх-свистун.

Десять день ходив наш лицар,
І шукав такої дами,
І зітхав, і так балакав:
«Боже, як то буде гарно,

Як прийде до мої дами —
Велетень Каракуламбро,
Цар острова Маліндрани[3],
І такі слова рече:

---

[1] Назви героїв тих лицарських повістей, котрими до одуру зачитувався наш лицар.
[2] Quijote — по-іспанськи значить наголінник; quijada — вилиця, quesada — плесканка сиру.
[3] Назви взяті з тих же лицарських повістей, зовсім фантастичні.

«Препрославлена госпоже!
Вірний ваш великославний
Лицар Дон-Кіхот у бою
Збив мене й сюди прислав».

Лиш кого б то в біса вибрать
Дамою свойого серця?»
Довго мучився наш лицар,
Поки врешті не знайшов.

В близькому селі Тобозо
Дівчина була, мужичка,
Звалась Домка Лоренцівна,
Дівка гарна, що й казать.

Славний лицар наш до неї
Здалека зітхав часами,
Та вона про те й не знала,—
От її він обібрав.

Видумав для неї назву:
Дульчінея із Тобозо,
Закохався в ній — та, звісно,
Все по-книжному, як слід.

Так готовився наш лицар
На своє велике діло,
Поки вирушив із дому
Світ від згуби рятувать.

IV

Рано-рано, ще не встало
Сонце на кастільському небі,
Враз з курми та воробцями
З ліжка схóпився лицар наш.

Взяв на себе славну зброю,
Вивів з стайні Росінанта
І крізь фіртку, загумінком
Тайком вирушив у світ.

«Слава богу,— думав лицар,—
Що так гарно се вдалося,
Що баби мої ще спали,
Бо готові б не пустить».

Хоч хоробрий був наш лицар,
Та боявся економки,
А язик її сестрінки
Був остріший від меча.

«А тепер, мій славний коню,
Ти неси мене, де хочеш!
Я тобі здаюсь на волю,
Бо ж се спільний виїзд наш!»

Та заледво се промовив,
Втім, неначе грім небесний,
Думка темна і зловіща
Шибла в голову йому.

Одубів наш славний лицар,
Мало що з коня не кицнув,
Мало не вернувсь додому:
Він ще л и ц а р е м не був!

Бачите, закон лицарський,
Про який читав у книгах,
Каже, що ніхто не сміє
З лицарем до бою стати,

Хто врочисто, по закону,
Не прийме «удару й плаза»
З рук лицарських і не буде
Між лицарства цвіт «побитий».

Ах, а він же, Дон-Кіхот,
Ні удару, ані плаза
Досі не дістав, в лицарство
Він побитий ще не був!

Та не довго клопотався.
«Що ж,— подумав,— не дістав ще.

То дістати мушу швидко
Те лицарськеє биттє.

Перший лицар, що в дорозі
Напіткаю, мусить службу
Сю мені зробить, а славу —
Славу я здобуду сам!»

І, вспокоївшись на тому,
Випрямився на кульбаці,
Світ увесь очима змірив
Та й погнав у божу путь.

V

«Пишно сонце золотеє
Розпустило на всю землю
Золоті свої пачоси
І вітало світ увесь;

Гармонійно щебетали
Пестропері пташенята,
Світ вітаючи небесний
На кастільськім небосклоні;

Оттоді преславний лицар
Дон-Кіхот покинув гордо
Те своє пухове ложе,
Зброю ясную надів.

А в подвір'ї вже готовий
Ждав преславний Росінанте,
Щоб на честь усьому світу
Взять його на свій хребет».

Так, мабуть, почне колись-то
Чародій якийсь премудрий
По надземному вітхненню
Опис моїх славних діл.

О щасливе те століття,
Рік щасливий і година,
У котрій на світ явиться
Пречудовий опис той!»

Се наш лицар так балакав,
Їдучи під скваром сонця
На драндизі своїй полем;
Далі так почав зітхать:

«О княгине Дульчінеє,
Владнице отого серця,
Що тобі до свого скону
Вірно присягло служить!

Як же ти жорстока, пані,
Що мене від себе гониш,
Поки світ не буде повен
Слави наших двох імен!

Та дарма! Обіт сей свято
Заприсягся я сповнити;
І сповню. Лиш ти, о пані,
Ти про мене не забудь!»

Оттаких дурниць без міри
Городив наш мудрий лицар,
Тюпаючи чистим полем
На своїому Росінанті,

Пережовуючи в тямці
Глупі повісті лицарські,
Мов вівця, що румегає
Недогризену траву.

А тим часом — був се липень
Сонце пражить, мов наняте,
Бачиться, могло б і мозок
Висушити в голові.

А довкола рівне поле,
Ні села, ні хат не видно,
Ні душі нема живої —
Сумно тюпа Росінант.

Лицар вже десятим потом
Обливаєсь, із гостинця

Курява його обсіла,
Та й у животі бурчить.

Аж надвечір показалась
Ветха коршма край дороги,—
Зміркував наш лицар зараз,
Що се пишний замок був!

Перед коршмою на присні
Подорожні дві дівчини,
Що в Севілью в найми їдуть
І тут на ніч припинились.

Зміркував наш лицар зараз,
Що се, певно, дві княгині,
А погоничі, що там же
Годували своїх мулів —
Що се знатні чури їх.

Дуже врадувався лицар,
Став при вході та й чекає,
Поки в замку ріг затрубить,
Гостеві подасть привіт.

Втім тру-тру! нараз почулось —
Се свинар гнав свині з ріпи
І трубою в купу кликав,—
Лицар думав: «Кличуть нас».

Ось він в'їхав преповажно
На коршемнее подвір'я —
Та, страховище уздрівши,
Врозтіч кинулись дівки.

«Не лякайтесь, ясні дами!
Я вам зла чинить не хочу,—
Мовив лагідно і чемно
Славний лицар Дон-Кіхот.—

По лицарському закону,
До котрого признаюся,
Обов'язок мій — служити
Аж до гробу щиро вам».

На страховище залізне,
Густо порохом покрите,
Що такі слова казало,
Витріщилися дівки.

Але те, що «ясні дами»
Він до них сказав, се так їх
Розсмішило, що наголос
Реготаться почали.

Се діткнуло Дон-Кіхота.
«Скромність — красоти оздоба;
Нерозумний лиш сміється
З незначучої дрібниці.

Я ж нічого вам такого
Не сказав, що б вас вразило;
Я лиш вам служить бажаю,—
То з чого ж сміяться вам?»

Та дівки ще більш хихочуть...
Дон-Кіхот уже й озлився,
Та, на щастя, вийшов з коршми
Грубий та товстий коршмар.

Вид худого Дон-Кіхота
У залізі серед спеки,
Певно, був смішний для нього,
Але перед острим списом
І мечем він респект мав.

Він сказав, проте, приязно:
«В добрий час! Гість до нас!»
Дон-Кіхот йому вклонився
І з коня на землю зліз.

«На ніч, лицарю, до мене? —
Говорив коршмар.— Усе
В мене є, лиш ліжка бог дасть»
Дон-Кіхот махнув рукою.

«Зброя — се моя перина,
Боротьба — моя забава,

Ясний пане каштеляне»,—
Різко лицар відказав.

«Га, як так,— коршмар промовив.—
То буде вам вся вигода:
Міть перин тверде каміння
Галабурда замість сну».

Тим часом дівки зблизились,
Поздіймали з нього зброю,
Наголінники і панцир,
Тільки шолома ні руш.

Він був зв'язаний шнурками,
Ті прийшлось би розтинати,
А на се, хоч гинь, наш лицар
Подозволить не хотів.

За той час коршмар у стайню
Втяг голодную драндигу,
Дав їй сіна й Дон-Кіхоту
Повечеряти приніс.

Сів у шоломі наш лицар,
Вгору здер візир руками,
А услужнії дівчата
Пхали страви в рот йому.

Ще з вином було смішніше:
Горілиць поклався лицар,
А коршмар йому до рота
Просто з лійки лив вино.

VI

Так «прип'явши душу к тілу»,
Встав наш лицар покріплений,
Коршмаря узяв за руку
І до стайні з ним пішов.

Там нараз беркиць у мерву,
Перед коршмарем прикляк,

Ще й низенько поклонився
І йому ось так сказав:

«Славний пане каштеляне!
Тут клячатиму й не встану,
Поки згодитесь мені
Те зробить, чого попрошу!»

Спудився коршмар, та був він
Хитрий і бувалий в світі,
Та й доміркувався зараз,
Що у лицаря, мабуть,

В голові нема всіх дома.
«Встаньте, лицарю! — промовив.
Що лиш треба вам, усе те
Я вчинить для вас готов».

«Бачите,— сказав наш лицар,—
Власна воля й обов'язок
Звуть мене у світ широкий
На пригоди й боротьбу.

Блудним лицарем зробиться
Я задумав, поражати
Всю нечисту, вражу силу
І невинність боронить.

Та біда, що я ще досі
Не принятий в стан лицарський,—
Так ви завтра, ясний пане,
В лицарі мене побийте!

По лицарському звичаю
Я сю ніч продержу варту:
В вашій замковій каплиці
Буду зброї пильнувать.

Завтра ж рано, милость ваша,
Звольте законні удари
Дать мені й благословити
На той славний шлях мене!»

«Ну,— коршмар подумав,— буде
Нам на сю ніч забава!»
Та на голос рік поважно:
«Лицарю, най буде й так!

Думку вашу похваляю.
Сам я замолоду також
В світ ходив пригод шукати
І келішками дзвонить.

Жаль лише, що в моїм замку
Поки що нема каплиці,
Але можна й край криниці
Зброї вам допильнувать.

А тепер скажіть, мій пане,
Маєте ви дещо грошей?» —
«Ані дудка! — мовив лицар.—
В жадних книгах я ніде

Не читав, аби лицарство
Мало хоч би гріш при собі».—
«Ну, се помилка, мій пане,—
Відказав йому коршмар.—

Може, в книгах там про сее
Не писали, та се певно,
Що блукаюче лицарство
В світ не гналось без дрібних.

Певно й те, що не пускалось
І без чистої сорочки,—
Як не лицар сам, то чура
Мав при собі все, що слід.

І бальзам на рани також
Мусили при собі мати,
Бо у битвах, у пустинях
Де цирулика візьмеш?

Все те, лицарю мій любий,
Мусите ви роздобути;
А тепер здіймайте зброю
І до рана стережіть!»

VII

Ніч. Неначе вовчі очі,
Виіскрилось темне небо,
Холод тисне аж до кості,
Місяць зирка з-над хліва.

Дон-Кіхот в одній сорочці,
Мов мара висока, ходить
По подвір'ї, лічить зорі
І вартує власну зброю.

Зброю ту поклав на купку
На кориті водопою,
Тільки спис узяв у руки.
Ходить, стане, знов верта.

Холод тисне аж до кості,
Цокотить герой зубами,
Споминає Дульчінею,
Шепче вірші, та дарма!

А з вікна коршмар-собака
І дівчата заглядають
Та сміються з Дон-Кіхота,
Аж дзеленькають шибки!

Втім, один погонич мулів
Заспаний устав з запічка
Та й поплівся на подвір'я
Своїх мулів напоїть.

Ледве вздрів його наш лицар,
Зверещав до нього грізно:
«Стій, безумче, мої зброї
Навіть пальцем не діткни!»

Та погонич тільки буркнув:
«Чорт не вхопить гарматури!»
Вхопив зброю за реміння
Та й шпурнув її набік.

Наш відважний лицар, вздрівши
Сю нечувану зневагу,

Звернув до неба очі,
Дульчінею спогадав.

Потім вхóпив спис обіруч,
Як погонича не трахне
Зверху в голову! Мов громом
Поражений, той упав.

Зараз кров його облила,
Пам'ять вся його лишила —
Якби ще раз так дістав,
Був би, певно, вже не встав.

А наш лицар преспокійно
Взяв свою лицарську зброю,
Знов поклав на тім кориті,
Знов принявся вартувать.

За маленькую хвилину
Зліз погонич другий з печі
І поплівся на подвір'я
Своїх мулів напоїть.

Він не знав, що з першим сталось,
І спокійно наближався,—
Аж ось Дон-Кіхот муркоче:
«Дульчінеє, поможи!»

Знов ухóпив спис обіруч,
Як погонича не трахне
Зверху в голову! Та сей мав
Твердший череп і не впав.

Крик зробився на подвір'ї,
З коршми всі повибігали
В сорочках та пестрих коцах,
Мов страховища які.

Дон-Кіхот як стій подумав,
Що ворожі чародії
Вислали нечисту силу,
Щоб знущалася над ним.

І він крикнув: «Га, прокляті!
Виходіть! Валіть юрбами!
Скорше в штуки дам порватись,
Ніж на крок уступлю вам!»

Бачить наш коршмар, що лихо,
Що не знає жартів лицар,
Що безкарний божевільний,
Хоч би їх і всіх посік.

То втишив юрбу швиденько,
Геть забрать велів ранéних,
Сам до лицаря зблизився
І такі слова сказав:

«Славний лицарю, даруйте
Мужикам сим їх провину,
За котру вони аж надто
Остру кару приняли!

Ваша проба вже скінчилась!
Ви дали непоборимий
Доказ вашої відваги,
Час вам лицарем зістать».

Дон-Кіхот був рад тій мові,
Зараз же прикляк покірно
У болото край корита,
Щоб принять удар лицарський.

А коршмар дівок покликав,
Ще й приніс якесь книжище —
Давній якісь рахунки —
Взяв лицарський меч до рук.

Ось почав він щось мурчати,
Мов молебень то читає,
Потім викрикнув виразно:
«Гарам баран гукір геп!»

При остатнім слові міцно
Затиснув кулак — як гепне
Дон-Кіхота в карк, аж сльози
Бризнули йому з очей.

«Сей удар,— коршмар промовив,—
Щоб останній був! Най згине,
Хто би ще посмів рукою
Вашого каркý діткнуть!»

Потім меч узяв у руку,
Як не лусне Дон-Кіхота
Плазом через плечі — бідний
Дон-Кіхот аж застогнав.

«Се плазування,— коршмар так,—
Най для вас остатнє буде!
Відтепер вам тільки вістрям
Вільно уживать меча!»

Церемонія скінчилась;
Встав наш лицар, а коршмар
Приказав дівчатам зброю
Наложить на Дон-Кіхота.

Ось одна вложила панцир,
Друга меч приперезала,
Лицар шолом свій насунув,
Став готов, мов страхопуд.

Шумно-гучними словами
Дякував він коршмареві,
Дякував обом дівчатам
За лицарськую послугу.

Потім, врадуваний дуже,
Сів на свого Росінанта
І, хоть ще ні світ ні зоря,—
Він попер у дальшу путь.

VIII

Хто се, хто се до схід сонця
По дорозі, по безлюдній
Так жене, мов оглашенний?
Га, се славний Дон-Кіхот.

Гордість грудь йому розперла:
Він вступив в закон лицарський,

А тепер летить додому
Грошей взять і сорочок.

«Ще конечно чури треба!
Може би сусід мій Санчо
Хтів поїхать»,— думав лицар.
Втім «Ай-ай! Ай-ай!» — почув.

Крик плачливий і болющий
Доходив з ліска праворуч.
«Га, невинність там мордують!» –
Муркнув лицар Дон-Кіхот.

Зараз гатьта взяв коняку
Та й в лісок на крик поїхав.
Недалеко й їхать мусив.
Швидко ось що він уздрів:

Хлоп сорочку зняв з хлопчини,
Прив'язав його до бука
Та й ременем б'є по плечах,
Аж довкола ляск іде.

Б'є та й все приповідає:
«А пильнуй худоби, драбе!»
Хлопець — добрий вже підпасич
Лебедить: «Ой-ой, пустіть!»

Як побачив се наш лицар,
Крикнув грізно: «Га, тиране!
Ось ти як невинність мучиш!
Боронись, бо смерть твоя!»

Хлоп, уздрівши над собою
Дивовижнее страшило
На коні, в залізних бляхах,
Думав: «Смерть моя прийшла!»

І тривожно відмовляє:
«Пане, се не є невинність,
Се Андрійко, мій підпасич,
Пренедбалий та пустий.

Що вже я його благаю:
«Ей, пильнуй худоби, сину,
Щоб вовки її не рвали
Або в шкоду щоб не йшла!»

Та куди тобі! Щоднини
Все одна бракує штука.
Шкоди наробив без міри —
Мушу розуму повчить».

«Пане,— крикнув битий хлопець,—
Мій господар скупиндряга,
Б'є мене, щоб я від нього
Втік зі служби пред часóм,

Щоб мені не заплатити».—
«Брешеш, драбе!» — хлоп озвався.
«Сам ти драб і сам ти брешеш! —
Гримнув грізно Дон-Кіхот.—

Зараз відв'яжи хлопчину!»
Хлоп покірливо послухав.
«Зараз заплати біднятку
Все, що винен ти йому!»

«Пане, я не маю грошей
Тут у лісі. Най Андрійко
Перейде до мого дому,
Я віддам йому, що слід».

«Пане,— злебедів Андрійко,—
В дім його я не покажусь,
Там мене він обезвічить!
Се без серця чоловік!»

«Ні, небоже, не посміє
Він піднять на тебе руку,
Я вже зроблю так, що смирно
Все тобі він заплатúть.

Слухай, ти, тиране лютий!
Присягни ось тут на меч мій,

Що даси йому всю плату!» --
«Присягаю»,— рік мужик.

«І ну, гляди ж, а як присяги
Не додержиш, то страшенна
Не мине тебе відплата
Із лицарської руки!

Бо тоді зо мною справа.
А ти знаєш, хто я? Славний
Лицар Дон-Кіхот з Ламанчі,
На все злеє божий бич!»

Се сказавши, лицар гордо
Обернувсь на Росінанті
Та й шлап-шлап поїхав з лісу.
Хлоп глядів, аж він іщез.

А тоді сказав до хлопця:
«Ну, ходи сюди, Андрійку!
Ну, ходи сюди, небоже,
Най тобі свій довг сплачу!»

Вхопив хлопчика за руку,
Прив'язав його до дуба,
Як почне ременем прати —
Ледве в тілі дух лишив.

«Ось тобі твоя заплата!
А тепер іди, небоже,
Того лицаря шукати,
Щоб тобі сей біль злизав!»

І пішов мужик, а хлопець,
З болю стогнучи, зібрався
В путь, щоб лицаря шукати,
Що мав біль його помстить.

Так-то наш преславний лицар
Боронив святу невинність,
Так поборював неправду,
Людську кривду направляв!

IX

«Понад всі дівчата в світі
Ти тепер найщасливіша,
О прекрасна Дульчінее! —
Бубонів собі під ніс.—

Бо ж тобі судила доля
Власть над першим з-між лицарства,
Над преславним Дон-Кіхотом,
Що поборює все зло!» —

Так бурчав собі наш лицар,
Плетучись безлюдним шляхом,
Аж нараз напроти нього
Їде купочка людей.

Се купці були з Толедо;
Мавританські парасолі
Над собою розіп'яли,
З ними з десять слуг було.

Слуги пішки йшли з бичами,
А купці тряслись на мулах.
Звільна, тихо йшла ватага
Десь на ярмарок, мабуть.

Але лицар наш подумав,
Що й вони пригод шукають;
Ось він став серед дороги
І «до штурму» знизив спис.

«Стійте! — крикнув він щосили,—
Світ увесь най зупиниться!
Кроку я не дам зробити
Жадному, хто зараз тут

Не признасть і не присягне,
Що нема в цілому світі
Кращої цариці й дами,
Як з Тобозо Дульчінея!»

Зупинились подорожні,
Бачать: лицар у залізі,

З мови видно, що безумний...
Ось один і запитав:

«Пане лицарю, не маєм
Честі знати вашу даму.
Покажіть нам сю красуню.
Покажіть її з лиця.

А коли вона так гарна,
Як ви мовите, то радо
Ми признаєм і присягнем,
Як се вам на щось потрібно».

«Маловіри! — крикнув лицар.—
Що ж була б вам за заслуга
Красоту її признати,
Бачивши її лице?

Ні, не бачивши признайте,
Присягніть і бороніте!
А як ні, то з сього місця
Рушитися вам не дам!»

«Пане лицарю,— озвався
Знов купець,— та майте ж ласку
Покажіть нам хоч малюнок,
Дами вашої портрет!

Най він буде й так маленький,
Щоб на ньому ваша дама
Виглядала, як бабруна [1],—
Ми признаємо вам все.

Най на тім портреті навіть
Праве око зизом бачить,
Ліве сіркою й цинобром
Капає — признаєм все».

«Чорт з вас капає, поганці! —
Крикнув люто славний лицар.—

[1] Рід комахи.

Бороніться, за сей насміх
Ви кістьми заплатите!»

І, «до штурму» спис пустивши.
Штуркнув лицар Росінанта
В бік острогами так люто,
Що сей мало не сказився.

Грізно шарпнулась коняка,
Грізно рушила з копита,—
Гірко би прийшлось купчині,
Коб не спас його випадок.

Наче вихор, гнав наш лицар,
Втім тарах! насеред шляху
Спотикнувся Росінанте
Та й гегеп! об землю впав.

Брязнув твердо славний лицар
О каміння головою;
Повернувся, щоб устати,
Та за зброєю не міг.

Крушняючись серед шляху,
Він кричав: «Не руште з місця!
Стійте, труси! Я ж не винен,
Що мій комонь спотикнувся!»

Та купці лише сміялись,
А один погонич скочив,
Сміло вхопив спис лицарський
Та й до лицаря підбіг.

Як не лусне раз і другий
Списом лицаря по ребрах,
Аж зломилося ратище.
Вхопив кусні ті мужик,

Як почне валити ними
Лицаря, куди попало!
Дон-Кіхот клене, злословить,
А погонич б'є та й б'є.

Аж як дуже утомився,
На скіпки розбив ратище,
Кинув лицаря на шляху,
За купцями сам пішов.

Знов трібує лицар встати —
Та куди тобі! Побитий
Так, що ледве дух у тілі,
Ледве повернутись міг!

І, немов на бойовищу
Лежачи, почав наш лицар
Дульчінею споминати,
Глупі вірші городить.

Так найшов його на шляху
Із його села господар,
Що возив у млин пшеницю
І додому повертав.

Бачачи, що він в гарячці,
Добрий хлоп із нього зброю
Зняв, поклав на Росінанта,
А самого на осла

І потяг обох додому.
Так-то звеличив наш лицар
Дульчінею! Так скінчилась
Перша поїздка його.

X

«Ой нема, нема ні вітру,
Ой нема, нема ні хвилі,
Ані вістки, ані чутки,
Де наш добрий пан подівсь».—

Так зітхала економка,
Бідкалась її сестрінка,
Сумував поважний, гідний
У селі тім панотець.

Панотець (звавсь Педро Перец),
Ще й голяр сільський Микола

В Дон-Кіхотів дім прибули,
Потішали дам сумних.

Аж ось глянь — мужик-сусіда
Тягне в браму Росінанта,
Тягне і осла, на ньому ж
Славний Дон-Кіхот лежить.

«Пан наш! Пан наш! Слава богу!» —
Всі скричали, на подвір'я
Вибігли, щоб Дон-Кіхота
Щирим серцем привітать.

Але він мов і не бачить,
Але він мов і не чує,
Держачись осла за шию,
Все знай вірші декламує:

«То не буря в чисте поле
Стадо соколів загнала,
То славетний дон Родріго
Гнав побитих ворогів.

Граф із Мантуї Алонсо,
Сеньйор Нарваєц могучий,
Ще й Бен Дараєц арабський
Б'ють на нього з всіх боків».

Річ йому тут перервали.
«Вуйку! Пане! Дон Алонсо!
Що се з вами? Схаменіться!
Де були ви тілький час?»

Лицар наш хотів устати,
Та не міг. «Я бився, бився!
Десять велетнів на мене! —
Простогнав він на ослі.—

Га, візьміть мене на щит мій,
Занесіть мене у замок,
Кличте мудрую Урганду
Мої рани зав'язать!»

Кинулись жінки: «В вас рани?
Ми самі вам без Урганди
Їх зав'яжем! Ах, панове,
Поможіть нам занести!»

Положили Дон-Кіхота
У покою на постелі,
Кинулися ран шукати —
Ран немає, лиш синці.

«Се мій коник тому винен,—
Так буркоче славний лицар,—
В саму найгарячшу хвилю
Спотикнувсь — і я гегеп!»

Нанесла тут економка
Камфори і оковити,
Геть натерли Дон-Кіхота,
Вкрили добре — він заснув.

«Зле з ним,— панотець озвався.-
Се така шальга на нього
Книжкова найшла, з книжок се
Все безглуздя почалось».

«Ой панотченьку, книжок тих
В нього повно в кабінеті —
Та такі вам здоровенні,
Що й вола б убити міг!»

Так сказала економка,
І покивав головою
Панотець: «Книжки безбожні,
Бачте, до чого ведуть!

Зараз ви повикидайте
Всі ті книги на подвір'я,
Накладіть огонь терновий
І спаліть до крихти всі!»

«Ось, їй-богу, мудре слово!» —
Закричала економка

І два рази того слова
Не дала собі казать.

А коли книжки згоріли,
Панотець казав і двері
В кабінет замурувати,
Щоб і слід їх не лишився.

А як Дон-Кіхот пізніше
Своїх книг почав шукати
І дверей від кабінету
Ані руш не міг найти,

То проворная сестрінка
З видом лютої тривоги
Почала страшную повість
Лицарю розповідать:

Як він виїхав із дому,
В той же вечір появився
Серед бурі, граду й грому
Чародій якийсь страшний.

Він влетів до кабінету;
Що робив там — бог се знає,
Та так, може, за годину
Дім весь димом закурився.

Чародій із того диму
Вилетів, летячи крикнув:
«Я Фрестон! А Дон-Кіхоту
Пам'яточку я лишив!»

Так балакала сестрінка.
Страшно лютився наш лицар,
Закричав, ногою тупав,
Кулаками вітер сік!

«Фрестон! Підлий чародію!
Знаю я тебе! Чекай лиш!
Я тобі і твоїм другам
Ще доїду всім кінця!»

Знов ось у важкій задумі
Лицар наш ходив по хаті,
А ще більш лежав у ліжку,
Бо боліли всі кістки.

XI

Дві неділі так минуло.
Дон-Кіхот держався тихо,
З панотцем часóм балакав
Та щодня в село ходив.

Був в селі мужик порядний,
Не багатий і не вбогий
Та й і розумом не крепкий,
Але чесний хлоп з кістьми.

Називався Санчо Панса.
От його наш славний лицар
Угледів собі на чуру
І принявся підмовлять.

«Ідь зо мною, Санчо Панса,
На лицарськії пригоди!
Швидко слава імен наших
По всім світі прогримить!»

«Пане, що мені по славі?
Я гриміти так не хочу.
В мене, пане, жінка й діти,
А маєток мій скупий».

«Брате Санчо, не турбуйся!
Не саму худую славу
Я здобуду! Чи ж не знаєш,
Що, крім слави, ще нас жде?

Адже ж в першій битві, Санчо,
Царство я здобути можу,
Взяти скарби незліченні —
Так всім лицарям було.

А як царство я здобуду,
То не будь я лицар, Санчо,

Як тобі не дам півцарства!
Будеш, брате, королем!»

Санчо в голову пошкрьобавсь.
«Королем я міг би бути,
Та моя Варвара, пане,
В королеви не годиться!

Де вже їй до королеви!
Ще там на яку графиню,
Може б, від біди здалася,
Та на королеву — ні».

«Ну, так слухай, брате Санчо!
Як здобуду сильне царство,
Дам тобі островець гарний,
Щоб ти в ньому володів.

Губернатором, мій друже,
На великому острові
Я зроблю тебе. Ну, як же,
Хочеш їхати зо мною?»

«Губернатором остро́ва
Я згоджаюсь бути, пане.
Будь він і який великий,
Я вже зро́блю в ньому лад!»

Отаку зробивши згоду,
Лицар і славетний чура
Тайком почали збиратьсяся
На діла лицарські в путь.

Дон-Кіхот, що міг, попродав,
Де лиш міг, дрібних позичив,
Справив щит, полатав шолом,
Спис новий десь роздобув.

Санчо взяв осла з собою —
Звавсь Сірко і був правдива
Перла у ослячім роді —
Та й барильця не забув.

Через плечі добру торбу
Перевісив, в неї шмаття
Свого й панського наклавши,
До дороги був готов.

І от раз у темну нічку
Змовились оба́, жіноцтву
Не сказавши ані слова,
Та й чкурнули в божу путь.

XII

А тепер, матусю Музо,
Рукави тра засукати,
Та кріпкенько дух заперти,
Та порядно кашлянуть.

Неабиякої сили,
Неабиякого хисту
Тра нам, Музо-паніматко.
Щоб то вислaвить як слід

Сю нечувану, преславну
І щасливую пригоду,
Що мав лицар наш на вступі —
З вітряками боротьбу.

Дон-Кіхот і Санчо Панса,
Розмовляючи любенько
Про лицарські пригоди
І про царство та остров,

В'їхали на рівну площу,
На котрій в широкім крузі
В місці вітрянім стояло
З тридцять-сорок вітряків.

Дон-Кіхот, розгарячéний
Своїх мрій густим туманом,
Вздрівши вітряки, підскочив
І до Санча закричав:

«Санчо, брате! Наше щастя
Ближче нас, ніж нам здається!

Бачиш, онде виступає
Сотня велетнів на нас!

Ну, коли вони міркують
Налякать мене юрбою,
То не в ті попали двері —
Я їм інші покажу.

Слухай, Санчо, я в сій хвилі
Стану з ними тут до бою,
Всіх поб'ю — се глупі труси,
А весь скарб їх буде наш!

Боротьба ся справедлива,
Бо ж се діло богу миле
Від таких гидких поганців
Землю божу очищать!»

«Пане,— з дивом мовив Санчо,—
Про яких се ви поганців
Щось говорите? Яких се
Велетнів уздріли ви?»

«Що? Не бачиш? — крикнув лицар.—
Тих, що грізно так махають
Предовжезними руками,
Наче кплять собі із нас?»

«Пане, та ж се не поганці,
Але вітряки,— рік Санчо,—
І не руки, тільки крила,
Що їх вітер оберта».

«Брате Санчо,— мовив лицар,—
Зараз видно, що в лицарськім
Ремеслі ти ще не битий
І не знаєш, що й куди.

Велетні, не вітряки се!
Та коли ти їх боїшся,
То стій тут, молися богу,
Я вже їх поборю сам».

І, не слухаючи далі,
Як кричав до нього Панса,
І просив його й божився,
Що се таки вітряки,

Лицар наш погнав галопом
К вітрякам, дивись очима,
А не бачив... Надлетівши
Близько, так почав кричать:

«Стійте, підлі, не втікайте!
Я один-одніський лицар
Всіх вас разом визиваю
Битись на життя і смерть!»

В той момент подув сильніше
Вітер, крила заскрипіли,
Швидше почали вертітись,
Захитались вітряки.

Лицар взяв се за наругу.
«Га, поганці,— крикнув люто.—
Хоч би мали ви ще більше
Рук, ніж клятий Бріарей [1],

Я вам тут усім дам раду!»
І зітхнув до Дульчінеї,
Спис взяв низом, щитом вкрився,
Сп'яв острогами коня.

Мов безумний, кинувсь з болю
Росінанте і щодуху
Полетів страшним галопом
Просто к першому млину.

Щастя лицарю сприяло:
Кінь не гепнув по дорозі!
Своїм списом він відразу
Вітряка крило пробив.

---

[1] Бріарей, після вірування греків, був ст велетень (гігант).

Але втім повіяв вітер,
І крило поперло вгору,
А з собою й Росінанта,
Й Дон-Кіхота підняло.

В тій же хвилі сильний розмах
Кинув їх обох далеко;
Лицар і його коняка
Полетіли, мов грушки.

Хруснули кістки лицарські,
Клуб оббив собі конисько.
І оба, на землю впавши,
Ворухнуться не могли.

Санчо, вздрівши се, прискочив.
«Пане,— мовив,— чи ж то я вам
Не казав, що з вітряками
Ви взялися воювать?»

«Тихо, Санчо,— мовив лицар,—
Я вже знаю, як се сталось:
Се той ворог мій смертельний,
Фрестон-чарівник, зробив.

Він позавидів мені
Слави й світлої побіди
І тих велетнів поганих
В вітряки перемінив.

Але жди ти, поганине!
Всі твої чортівські штуки
Я своїм мечем могучим
На капусту посічу!»

«Все се зробить бог, як знає»,—
Мовив Санчо і, піднявши
Лицаря й коня на ноги,
Сісти лицарю поміг.

Наче кучма на п'яниці,
Так набакир славний лицар
На коні сидів, аж Санчо
Запитав, що се йому?

«Та болить, небоже Санчо,—
Мовив лицар,— та в лицарстві
Не ведесь так, щоб жалітись,
Коли що в кого болить».

«Га, як так,— промовив Санчо,—
То нехай! Хоч я волів би,
Щоб ви жалувались, пане,
Як чого вам не стає.

Бо про себе я скажу вам,
Що не думаю держатись
Сих звичаїв: як що-небудь,—
Буду йойкать і кричать».

Усміхнувсь на сюю мову
Лицар. Та що ніч запала,
То вони під дубом в полі
Розложились на нічліг.

Санчо повечеряв добре
І побулькотів з барильця,
Але лицар, Дульчінею
Споминаючи, не спав.

Так скінчився день той славний,
Що імення Дон-Кіхота
Й Санчо Панси по вік вічний
В людській пам'яті вписав.

XIII

Дон-Кіхот і Санчо Панса,
Вставши не зовсім то й рано,
Поснідавши, що там мали,
Рушили на битий шлях.

«Тут, небоже Санчо, буде
Нам пригод, мов бобу в місі! —
Мовив радісно наш лицар,
Підганяючи коня.—

Тільки, знаєш, як до бою
З лицарем яким я стану,—

Ти шануй лицарський звичай.
Помагать мені не смій.

Інша річ, якби на мене
Деякі драби напали,
Хлопи, слуги, голодранці,—
Тут до бою й ти спіши!»

«Пане любий,— мовив Санчо,—
Чоловік я супокійний,
У лицарськім ділі дурень,—
Де ж мені вам помогать?

От хіба би хто на мене
Кинувся, тоді, даруйте,
Я, як зможу і зумію,
Борониться буду сам».

Поки ся велась розмова,
Глянь: помалу їдуть шляхом
Два черці-бенедиктини
На високих, добрих мулах.

На очах великі, темні
Окуляри, парасолі
Розпущені понад ними,
Лисини у каптурах.

А за ними п'ять-шість кроків
Їде гарний, критий повіз,
Вколо нього штири кінні
Й два погоничі пішком.

Аж підскочив на сідлі
Дон-Кіхот, уздрівши сеє.
«Санчо,— крикнув,— ось пригода,
Найкраща з всіх пригод!

Голову свою даю,
Що сі чорні два спереду —
То могучі чародії,
Чорнокнижники якісь.

А в колясці сій, напевно,
Вкрадену якусь царівну
Під сторожею міцною
На край світу десь везуть.

Ну, такого я насильства
Стерпіти не можу, Санчо!
А ті кляті чародії
Здавна допекли мені!»

«Господи! — злякавшись дуже,
Скрикнув Санчо.— Тут нам буде
Гірше ще, ніж з вітряками!
Пане, що се вам здається?

Гляньте, се не чародії,
А черці-бенедиктини,
А в колясці, певно, їде
Якесь панство до Севільї.

Схаменіться, пане любий!
Ні з попами, ні з панами
Не вдавайтесь у пригоди,
Бо добром не скінчите!»

«Санчо,— згірдно крикнув лицар,
Не плети, чого не вмієш!
Я кажу: се чародії!
Зараз се побачиш сам!»

І, під'їхавши близенько,
Став конем посеред шляху
І, до штурму спис спустивши,
Так покрикнув до черців:

«Ви, погане, дідьче плем'я,
Зараз випустіть царівну,
Що везете в тій колясці,
Бо інакше вам капут!»

Стали монахи, зжахнулись,
Далі кажуть: «Пане любий,

Ми не є погане плем'я,
Ані дідьче, ми черці.

Хто там їде в тій колясці —
Ми не знаємо. Самі ми
Поспішаєм у святого
Бенедикта монастир».

«Брехуни! мене не здуриш!» —
Крикнув лицар і коняку
Сп'яв острогами та й просто
Списом на черця погнав.

Був би, певно, скрізь-наскрізь
Проколов йому живіт,
Та чернець не ждав, а з мула
Кинувшись, беркиць під пліт.

Другий бачить, що біда,
Шарпнув мула вбік уздою,
Скочив в рів, а відси в поле
Та й погнав навпроцапи.

Отаке сповнивши діло,
Дон-Кіхот поїхав гордо
Назустріч колясці — славну
Там пригоду він найшов.

А бенедиктинець бачить,
Що той чорт у блясі вже
На його не диба душу,
То й вільніше відітхнув.

Ось він рачки, хильцем-хильцем
Виповз із рову, на мула,—
Як шурне у чисте поле,
Тільки порох закурився.

Швидко здибав свого фратра,
Що, відсапавшись, край жита
Ждав, що далі з того буде,—
Аж розплакались оба.

«Фратер, що за біс якийсь
Учепився нас? — промовив
Перший.— Що було з тобою?
Він не вбив тебе? Пустив?»

«За гріхи се наші, брате,—
Мовив другий, цокотячи
Із переляку зубами,—
Смерть зирнула в очі нам!»

І оба хреститись стали
І молитись та зо страхом,
З каяттям у монастир свій
Манівцями поплелись.

XIV

«Радуйтесь, прекрасні дами,—
Мовив тим часом наш лицар,
Наблизи́вшись до коляси,—
Ви тепер свобідні вже.

Чорна шайка та злодійська,
Що вас силоміць везла
На затрату, перхла в поле,
Моїм списом поражена.

А щоб знали ви, хто вам
Висвідчив таку прислугу,—
Я се Дон-Кіхот з Ламанчі,
Блудний лицар, ваш слуга.

Блудний лицар, а невольник
Дульчінеї із Тобозо.
К ній ви їдьте, їй скажіте
Все, що я зробив для вас».

Розбалакався наш лицар
І не швидко б і скінчив,
Аже тут наблизивсь до нього
Подорожніх дам слуга.

То біскаєць був, конюх.
З мови лицаря второпав

Лиш тото, що до Тобозо
Він вертатись їм велить.

Се розлютило його.
«Йдіть до чорта, пане лицар!
Не спиняйте нас в дорозі,
Бо вас заб'ю, як свердка».

Гордо глянув Дон-Кіхот
На слугу. «Не будь ти лицар,
Я б з тобою тут лицарську
Мав розправу, ти, блощице!»

«Я не лицар? Я блощиця?
Брешеш ти, сухая тико!
Я біскаєць, а біскаєць
Кождий лицар, чорт бери!

Ну-бо, киньте сю коцюбу,
А возьміть за шаблю! Я вам
Гнеть покажу, чи я лицар!» —
Так біскаєць говорив.

Не сказавши й слова більше,
Дон-Кіхот свій спис відкинув,
Виняв шаблю й на біскайця
Рушив, наче кіт на миш.

Та біскаєць тож не заєць.
Шаблю з піхви, а з коляси
Вхопив подушку візницьку
Шкіряну замість щита.

Ледве лицар наблизився.
Як не втне його біскаєць
У рам'я! Напевно, був би
Пересік його напів.

Але лицар захистився
Своїм щитом. Не чекав
Наш біскаєць, що дальш буде,
Але ще раз рубонув.

В голову попала шабля,
Відкусила, мов собака,
Часть лицарського шолома,
Ще й пів-уха на закуску.

Гей, розлютився наш лицар!
Встав у стременах, обіруч
Вхопив меч і наче громом
Враз біскайця оглушив.

Зверха в тім'я меч талапнув,
Та хоч не розсік доразу
Голови задля подушки,
То, проте, такий міцний

Був удар, що у біскайця
Аж свічки в очах засяли,
Кров із уст, із ух, із носа
Бризнула, і він, мов сніп,

Впав на землю. Дон-Кіхот
Гнеть зіскочив з Росінанта,
До очей йому наставив
Вістря свойого меча.

«Піддавайся! — крикнув грізно.-
Піддавайсь, коли не хочеш,
Щоб я тут в отсій же хвилі
Голову тобі відсік!»

Та біскаєць був зомлілий,
Лежачи, ногами дригав
І харчав, і, певно, був би
Не добром скінчився бій,

Якби дами із коляси,
Бачачи, куди йде діло,
Не повисідали живо,
Щоб спасати конюха́.

Ось вони просити стали
Лицаря, аби дав спокій.

«Га, як так,— відмовив гордо
Дон-Кіхот,— най буде й так.

Сьому лицарю готов я
Дарувать життя, лиш мушу
Ставити одну умову,
Від котрої не відступлю:

Най мені він прирече
Зараз їхать до Тобозо
І прекрасній Дульчінеї
Там віддать себе в услуги».

«Добре, добре»,— прирекли
Переляканії дами,
Навіть не дочувши добре,
Що там лицар говорив.

«Га, як так,— сказав наш лицар,—
То прощайте, красні дами!»
І, вклонившись чемно, сів
На коняку та й поїхав.

XV

Не проїхав десять кроків
Дон-Кіхот до того місця,
Де лишив був Санчо Пансу,
Коли сей на землю — тиць!

«Пане,— каже,— от тепер ви,
Певно, царство вже здобули,
То зволіть мені в владання
Дать обіцяний остро́в!»

«Сину мій,— відмовив лицар,—
Не здобув я ще остро́ва,
Тільки стратив ось півуха,—
Та бог ласкав ще на нас!

Та й болить же кляте вухо!
От би так при собі мати

Фляшку дивного бальзаму —
Мов рукою б відняло!»

«Що се за бальзам?» — спитав
Санчо, видобувши вати
Ухо пану зав'язати.
«Фераграса то бальзам! —

Мовив лицар.— Всякі рани,
Всякі болі в одній хвилі
Гоїть. У лицарських книгах
Много писано про нього.

Щоб нам тілько до господи,
Я зварить його зумію,
А тоді всі битви, рани,
Навіть смерть нам не страшна».

Але тут побачив лицар,
Що шолом його ще гірше
Пофалатаний, ніж вухо,—
І розлютивсь так що страх:

«Бий мене господня сила,
Коли буду хліба їсти,
Воду пити, в хаті спати,
Поки не помщусь за се!»

«Пане,— мовив Санчо Панса,—
Не кленіться так страшенно,
Бо прийдеться довго ждати,
А той лицар вже геть-геть».

«Ну, то поки не здобуду
В бою свіжого шолома!» —
Так поправився наш лицар,
І поїхали оба́.

Їдуть, їдуть, їдуть шляхом —
Не стрічаєсь жаден лицар.
Щастя ще, що проти ночі
Пострічались пастухи.

Стадо кіз вони там пасли.
Кози спали вже в кошарі,
Пастухи пекли козятко
На вечерю. В самий час

Лицар наш і його чура
В їх компанію прибули.
До своєї їх вечері
Запросили козярі.

Правда, дивною здалася
Їм чудна лицарська зброя
І балакання чудацьке,
Але в своїй простоті

Думали: «Мабуть, в столиці
На панів така вже мода
Надійшла, то й бог із ними!
Але лепський пан якийсь!»

Як козлятину поїли
І вином її запили,
На закуску перед го́стей
Дали жолудь пастухи [1].

Взявши в руку жолудину,
Лицар наш подумав хвильку,
А відтак, «уста отверзши»,
Ось яку промову втяв:

«О щасливі ті століття
Предковічні, що їх нині
Золотим віком зовемо —
Не для того золотим,

Що в них золото, як нині,
Над усе було в ціні —
А щасливі за про тее,
Що незвісні в них були

---

[1] В Іспанії єсть така жолудь, котру можна їсти людям.

Ті слівця: «моє», «твоє»!
Все тоді було ще спільне.
Всякому земля прещедра
День у день давала страву.

Жолудь ось така смачная,
Мід, що в дупла пчоли зносять,—
Се була єдина страва
Преблаженних тих людей.

Кришталевая водиця —
Се був їх напій здоровий,
А кора з дерев високих —
Одіж і хатчина враз.

Та зате була в них згода,
Єдність, супокій, братерство!
Не пороли маму-землю
Острим плугом ще тоді.

Ненарушуване поле
Добровільно їм давало
Все, чого було їм треба —
Не було багатих, бідних.

Без прикраси і без строїв
Непорочнії дівчата
Весело тоді гуляли
І безпечно по лісах.

Простим, щирим, ясним словом,
Не сонетами крутими,
З серця к серцю промовляла
Молодечая любов.

І жила святая правда,
Непохитна справедливість
Між людьми: розбої, війни
Ще й не снились їм тоді.

Не було царів, ні дуків,
Ні судів, ні криміналів,

Ні катів, ані злочинців —
Всі були брати, всі люди.

Так було колись! А нині?» —
І зітхнув наш лицар важко,
І повів довкола оком,
Та який побачив вид?

Пастухи і Санчо Панса,
Що ні в зуб не розуміли,
Що й до чого він говорить,
Всі поснули край огню.

«Он як!» — мовив славний лицар,
Похитавши головою,—
Він махнув лишень рукою,
Ліг і також вмить заснув.

XVI

Мов залізний вовк, на небо
Вилізло горюче сонце,
Розбудило Дон-Кіхота,
Розбудило пастухів.

Поснідавши, що там бог дав,
Дон-Кіхот і славний чура
Поплелися далі шляхом,
Щоб біди собі шукать.

На полудне потомлені
В'їхали в лісок, пустили
Росінанта на полянку,
А самі лягли спочить.

Та лихе якесь хотіло,
Що на тій самій полянці
Спочивать лягли янгези,
Славні в краю конюхи.

Коні їх також там паслись.
Що там з ними Росінанте
Мав за діло — бог се знає,
Та дійшло до п'ястуків —

Чи то до копит. Ударив
Росінант одну коняку
Так, що та перевернулась,--
Розізлились конюхи.

Збіглись та й давай палками
Молотити Росінанта
Так, що той, приголомше́ний,
Мов небіжчик, ниць упав.

Се побачив славний лицар,
Схопився і виняв шаблю.
«Санчо,— крикнув,— сю зневагу
Мусимо на них помстить».

«Що там, пане, за зневага,—
Мовив Санчо,— ви дивіться:
Нас тут два, а їх зо двадцять,
Ми їм ради не дамо!»

«Що там двадцять! — крикнув лицар.-
Я один за сто їх стану!»
І, не гаючися довше,
На янгезів налетів.

Гей, як першого тарахнув!
Йор вписав йому на лікті,
Кровця бризнула довкола.
Крикнув з болю той конюх.

А тут ззаду й Санчо Панса,
Теж здобувшись на відвагу,
Як не лусне по маківці
Ще одного конюха!

Спудились мої янгези,
Але бачачи, що тільки
Два якісь на них напали,
Зараз кинулись до них.

Обступили їх довкола
Та й луп-цуп, ізмолотили
Чисто на квасну квасницю
Палицями їх обох.

А побачивши, що лицар
І слуга лежать, мов трупи,
Швидко з кіньми спакувались
Та й дали копитам знать.

Довго, довго ще лежали
Мовчки лицар наш і Санчо
І не рушались, неначе
Пильно слухали чмелів.

Далі обізвався Санчо:
«Пане, пане, Дон-Кіхоте!» —
«Га?» — озвався Дон-Кіхот.

Санчо

Оттепер би то нам, пане,
Дуже здався той чудозий
Харабарсовий бальзам!

Дон-Кіхот

Е, чого б тоді нам треба!
Та кленусь тобі, мій друже,
Не мине два дні, а певно
Будем мати той бальзам!

Санчо

Не мине два дні? А як ви
Думаєте, пане любий,
Кілько днів мине, заким ми
Зможемо на ноги встать?

Дон-Кіхот

Щодо себе, справді, друже,
Я сказать сього не можу.
Ну, та сам я тому винен!
Се ж не лицарі були.

Тілько з лицарями биться
Річ моя, а прочу зграю
Ти, мій друже, сам повинен,
Мов Самсон той, побивать.

Санчо

Пане, чоловік я тихий!
Побивать нікого в світі
Не бажаю і не буду.
Бог із ними з усіма!

Дон-Кіхот

Санчо, ось ти як говориш!
А острóв би хтів дістати?
Але ж там прийдесь, небоже,
Часто бунти усмирять.

Санчо

Ей, господь там з тим островóм!
Радше силуймося встати,
Та підняти Росінанта,
Та шукати нічлігу.

Дон-Кіхот

Ох-ох-ох! Болять же крижі!
Всі кістки мов перебиті...
Ні, небоже, я не встану,
Хоч би тут і пропадать.

Санчо

Ну, скажіте, любий пане,
Чи то все в лицарськім стані
Отакі гради та тучі
Лицарям на плечі йдуть?

Дон-Кіхот

Санчо, Санчо! Сто раз гірші
Муки, болі і пригоди
Мусили не раз терпіти
Попередники мої!

Лицар Амадіс, попавшись
В руки ворога, до стóвпа
Був прив'язаний і битий
Кінською уздою добу.

Лицар Феб попався в руки
Ворога, і той дав нáказ

Із піску, кременя й леду
Впакувать йому обід».

Так балакали нещасні,
Поки врешті Санчо Панса
Змігся, йойкаючи, встати
Й лицаря підрятувать.

Підняли оба коняку.
Та що з того: ані лицар
Сил не мав на нім сидіти,
Ані кінь — його нести.

От тоді-то Санчо Панса,
На осла, мов між полови,
Натерхавши свого пана,
До осла коня прип'яв.

Сам же взяв осла за повід
І помаленьку, щохвилі
Проклинаючи лицарство
І янгезів, далі в путь!

Щастя бідним посприяло.
Не проїхали і мильку,
Як натрафили гостинець
І шинок на роздоріжжі.

Аж перехрестився Санчо.
Але Дон-Кіхот як тільки
Вздрів шинок, так зараз з нього
Пишний замок ізробив.

Чура, кінь, осел і лицар,
Наче півтора нещастя,
В'їхали у двір шинковий —
Що то там спіткає їх?..

XVII

«Відчиняйте замку брами,
Привітайте цвіт лицарства!» —
Так декламував наш лицар,
Лежачи вдовж на ослі.

«Гей, шинкарю! — мовив Санчо.—
Двох небіжчиків прийміте,
Хоч живих ще, та таких,
Що три чверті їм до смерті».

«Що ж се вам?» — шинкар питає.
«Ет, туман якийсь опутав:
Гримнули ми в пропасть кляту
І страшенно потовклись!»

Добродушний був шинкар,
Ще добріша в нього жінка,
Та не мали де, крім стайні,
Своїх гостей помістить.

Ліг на постелі наш лицар,
А край нього на землі
Санчо Панса на соломі
Під дірявим петеком.

Добродушная шинкарка
Принесла води, оливи
Та шматин, обом помила
Та перев'язала рани.

«Бог вам заплать, ясна пані! —
Мовив лицар.— Ще лиш нині
Ваша поміч нам потрібна —
Завтра й чорт нам не страшний.

Завтра я не сплю, не їм,
Поки не зварю чудовий
Ферабрасовий бальзам
І всіх болів не позбудусь!»

Глянула на Дон-Кіхота
Та шинкарка, мов на тура,
Та й питає Санчо Панси,
Що їй видавсь розумнішим:

«Хто такий твій пан, мій друже?» -
«О, мій пан — се славний муж! —

Мовить Санчо,— найблудніший,
Найхрабріший між лицарством!»

«Чом же се він найблудніший?
Що за гідність се така?» —
«О, се гідність страх велика:
Нині буків повні плечі,

Завтра царство, і корона,
І остро́в для чур в додатку».—
«Чом же ви,— пита шинкарка,—
Не здобули й графства ще?»

«О, ще час короткий, пані!
Місяця нема, як ми
Їздимо пригод шукати.
Та й пригоди ті, що досі

Нам лучалися, були
Все дрантиві. Та як пан біг
Дасть нам видержать всі біди,
Буки, болі, битви й глум,

Що нам суджено, то, певно,
Не мине нас царство-панство»,—
Так балакав Санчо Панса,
Поки з горя не заснув.

Та не так-то легко спати,
Як усі кістки й сустави
Пораховані ломаччям
Та пописані синцями.

Тож, як тільки засвітало,
Пробудився Дон-Кіхот,
Пробудився й Санчо Панса,
Але жаден встать не міг.

Довго ще вони чекали,
Розмовляли і стогнали,
Поки не прийшов шинкар
Глянуть, чи вони живі ще.

«Гей, вельможний пане графе! —
Мовив лицар.— Майте ласку
Дать нам трохи розмарину,
Солі, і вина, й оливи».

Добродушний був шинкар;
Бачить, що людина хора
І плете щось у гарячці —
Дав усе, чого просили.

Ледво-не-ледво зволікся
Дон-Кіхот з твердого ліжка,
Замішав свій лік в горшку
І поклав його варити.

Клекотить в горшку бальзам,
Лицар стогне та хреститься,
Шепче: «На морі, на морі»,
Хуха, дмуха і плює.

Як зварилась мішанина,
Він зілляв її в флящину,
А із решти, що лишилась,
Випив добру половину.

Та й огидний же був смак!
Ледве випив лік свій лицар,
Щось в нім рявкнуло: у-е!
Мовби ложку впхав у горло.

Видав з себе все бідак,
Ще й позавчорашню жолудь,
А з страху та задавління
Весь троїстим потом вмився.

«Положіть мене й укрийте!» —
Простогнав нещасний лицар,
Але зараз же заснув,—
Спав, як камінь, три години.

Сон, зворушення і піт
Покріпили в нього сили,

Встав освіжений, здоровий,
Що хоч зараз їдь в похід.

Аж в долоні плеснув Санчо.
«Чудо сталось з моїм паном!
Очевидно, є се діло
Пречудовного бальзаму!»

І він сміло вхопив горщик,
Духом випив аж до дна.
Ой, та швидко неборака
Світ весь і бальзам прокляв.

Як почав той вар огидний
В животі його лоточить,
Нудить, мучить і млоїти —
То він з болю вивсь, як в'юн.

Почало щось підступати
То під серце, то під горло,
Так що Санчо справді думав,
Що вже смерть його прийшла.

«Санчо, синку! — мовив лицар,
За чоло його держачи.—
Що з тобою? Ой, а може,
Се тому, що ти не лицар?»

«Горе мому всьому роду! —
Зойкнув Санчо. — Ви ж се знали,
Що сей вар лиш для лицáрів,
То пощо ж мені дали?»

Та в тій хвилі вже бальзам
Переміг натуру Санча,
І експлозія страшенна
Все нутро його стрясла.

Довгий був, страшенний вибух,
І не покріпив він Санча,
Але змучив так, що, бідний,
Ледве на ногах держався.

Та не ждалось Дон-Кіхоту.
Сам він осідлав коняку,
Зануздав осла і Пансі
Сісти на сідло поміг.

Ой, не встиг наш славний лицар
З місця рушити хоч кроком,
Аж ось вийшов пан коршмар
І низенько поклонився.

«Пане графе,— мовив лицар,—
Славно ви нас угостили.
Чим же б міг я вам віддячить?
Будьте ласкаві, скажіть.

Може, є у вас який
Ворог, кривдник, супостат.
То вкажіть його, а сили
Моїх рук він не мине».

«Пане лицарю,— відмовив
Тут коршмар,— яким у біса
Графом я вам показався?
Я коршмар собі, та й годі.

Сили ваших рук не треба,—
З кождим ворогом і сам
Я собі вже раду дам,
А ви, пане, заплатіть!»

«Що, платити? — крикнув лицар.
Се не замок, як я думав,
А шинок собі звичайний?» —
«Так, шинок»,— сказав коршмар.

«Га, як так, то знай, коршмарю,
Що блукаюче лицарство
Не платйть ніде ніколи
За гостину по шинках.

Всі його гостять безплатно
За ті труди, невигоди,

Що воно терпить по світі,
Щоб невинність боронить».

«Все те, панцю, чиста байка, —
Рік коршмар.— У мене так є:
Хто ночує, їсть і п'є,
Мусить за се все платити».

«Е, ти дурень!» — скрикнув лицар,
Дав остроги Росінанту,
Вискочив за браму й хутко
Геть у поле почвалав.

«Он як! — закричав коршмар. —
Ну, чекай же! Втік пан лицар,
То вже не втече пан чура.
Гей, ти, мой! Плати за все!»

«Я? — озвірився Санчо Панса. —
Я платити? Як мій пан
Не платить, то й я лицарське
Право не буду ламать».

«Хло, та я тобі всі кості
Поламаю»,— рік коршмар.
«Хоч січіть мене живого,
А я й феника не дам!»

На сю сварку позбігались
Інші гості, що в тій коршмі
Ночували — шаповали,
Ковалі та шматярі!

Вчувши, про що річ зайшла,
Скочили нараз до Панси,
І стягли його з осла
І лиш моргнули по собі.

Зараз принесли із коршми
Грубий коц, простерли добре,
По краях забрали в руки,
Пансу бухнули на коц.

В тій же хвилі розмахали —
Гуп! і Санчо, мов ворона,
З розмахом летів угору —
Гуп! і знов на коц упав.

Гей, як стануть опалати!
Мов опука, бідний Санчо
То літає, то спадає,
А кричить, кричить, кричить.

Вчув сей крик могучий лицар,
Обернувся — боже милий!
Розпростерши руки й ноги,
Санчо, наче птах, літа!

Рушив чурі на підмогу,
Та була заперта брама,
Перелізти ж через мур
Заслабий був бідний лицар.

Сидячи на Росінанті,
Він одно зробив, що міг:
Кляв, ганьбив катів поганих,
Але ті лиш реготались.

Аж набавившись доволі
І втомившися, пустили
Санчо Пансу; вирвавсь, бідний,
З коршми, мов з криниці кіт.

XVIII

Пражить сонце, як наняте.
Утруджені і нещасні
По безлюднім шляху їдуть
Санчо Панса й Дон-Кіхот.

Аж нараз знялась на шляху
Перед ними величезна
Курява, мов сіра хмара,
Валом по степу лягла.

«Санчо, друже! — скрикнув лицар -
Ось талан наш, наше щастя!

Бачиш, військо величезне
Виступає против нас!»

«Пане, гляньте! — мовив Санчо.—
Онде йде, мабуть, і друге!»
І вказав на другу хмару,
Що наближувалась збоку.

«Так і є! — промовив лицар.—
Се два війська, два ворожі,
Тут на битву виступають.
О, я знаю, знаю їх!

Глянь, ось проти нас надходить
Аліфанфарон-поганець,
Цар острова Тапробани,
І з ним тридцять шість язик [1].

А се з боку йде з ним биться
Цар Пентаполін, володар
Гарамантів — християнську
Він релігію держить.

А дочка у нього гарна.
Аліфанфарон доконче
Хтів її за жінку взяти,
Та Пентаполін не дав.

«Відречися Магомета,
Попали Коран фальшивий,
То тоді дочку дістанеш»,—
Так казав Пентаполін».

«Добре мав! — озвався Санчо. —
Оттакому пану, певно,
І допомогти не жаль!» —
«Так і зробимо! — рік лицар. —

Та ми їдьмо на сей горбик,
Щоб докладно озирнути

[1] Племен.

Армії обі й лицарство,
Що надходить в їх рядах».

Стали. Курява страшенна
Все змагалась, наближалась
Нічогісінько крізь неї
Видіти не мож було.

Та в уяві Дон-Кіхота
Все снувався безконечний
Ряд героїв — в тім тумані
Він побачив їх усіх.

«Глянь, о Санчо, онде лицар
В жовтій зброї, се Лоркалько, —
А тамтой в плащі зеленім —
Міколембо се страшний.

Онде велетень могучий
Брандабарабан з Боліша,
А гетьман отсеї купи —
Тімонель із Каркахони».

І пішов наш лицар купу
Імен, гербів і країв
Вичисляти; Панса слухав,
Обзирався — і не бачив.

«Пане! — скрикнув він нарешті,
Де у біса ті герої,
Велетні, і зброї, й герби?
Я не бачу нічогісько!»

«Як то? — мовив Дон-Кіхот,—
Чи ж не чуєш: сурми грають,
Коні ржуть, кітли гукають,
Барабани торохтять?»

«Я лиш чую, — мовив Санчо,—
Як блеють ягнята й вівці,
Дзвонять дзвоники на шиях,
Туцкаються барани».

Так воно й було направду.
Ті два війська — то були
Дві овечі турми — Санчо
Аж тепер се розглядів.

«Боягуз ти, любий Санчо,—
Мовив лицар,— се лиш страх
Перед битвою два війська
В барани тобі змінив.

Та сиди ось тут! Я сам
Кинуся в ту битву люту.
Меч мій вистарчить, щоб славу
На наш бік перехилить...»

Шпигонувши Росінанта,
Дон-Кіхот пустився дочвал
Просто між овече стадо
Та й давай рубать, колоть!

«Гей, за мною, ви, герої,
Пентаполіна дружино!
Биймо Аліфанфарона
І його полки погані!»

Бачачи такеє диво,
Вівчарі зжахнулись зразу, —
Далі видять, що наш лицар
Коле, топче баранів.

«Гей, ти, мой! — вони скричали. —
Чи сказився? Що ти робиш?
Дай спокій! Се наші вівці!»
Але лицар мов не чув.

«Де ти, Аліфанфароне?
Покажися, стань до бою!
Дон-Кіхот тебе ось кличе! —
Трусе підлий, гинь, пропадь!»

І він сік, колов, товкмачив
Баранів, немов се кровні

Вороги його, аж лютість
Верх взяла у вівчарів.

Гей же вхопили за пращі
Та й давай бомбардувати
Дон-Кіхота камінцями
За́вбільшки, як п'ястуки.

Вмить один у бік тарахнув
Так, що аж в нім дух заперло;
Лицар думав, що смертельну
Рану хтось йому завдав.

Хопив фляшечку з бальзамом,-
Тільки що почав був пити,
Як не лусне другий камінь —
Вибив фляшку з рук йому.

Та не лиш самую фляшку —
Вибив з п'ять зубів із рота,
Так що лицар, наче горстка,
З Росінанта вниз упав.

Вівчарі перелякались,
Думали, що лицар вбитий,—
Похапавши баранів
Поранених, гей навтеки!

У страху надбіг і Санчо.
Він на горбику аж тріскав,
Так кричав на свого пана,
Щоб дав спокій баранам.

«Ви живі ще, пане! пане!
Чи ж я не остерігав вас,
Що се барани? Ой боже,
Що ж ви наробили, га?»

«Тихо, Санчо, — мовив лицар,-
Се той чарівник проклятий
Знов зробив нам сього збитку,
Військо в барани змінив.

Та я ще йому досолю!
А тепер коли б води де!
Бач, у мене кров із рота
Як дзюрчить — зубів нема!»

І, на Росінанта сівши,
Держачися за болючі
Вилиці, поплівся лицар
Вслід за Санчовим ослом.

XIX

Щоб хоч трохи розірвати
Дон-Кіхота в лютім болю,
Розпочав балакать Санчо,
Що прийшло йому на ум.

«Знаєте, коханий пане,
Чом се наші всі пригоди
Так кінчаться нещасливо
Дрючням, буччям та камінням?

Я гадаю, що за ваш
Гріх великий. Спогадайте:
Ви ж дали страшну присягу,
А сповнить її забули.

Присягли не їсти хліба,
Під дахом не спати, доки
Не здобудете шолома
Кращого, як той на вас!»

«Санчо, Санчо! — скрикнув лицар.—
У щасливую годину
Ти сказав се! Бач, он їде
Лицар з шоломом блискучим!

Знаю шолом сей, о, знаю!
То неоціненний шолом
Многославного Мамбріна —
Бог мені його несе!»

«Пане,— мовив Санчо Панса,—
Що за шолом? Таж се їде

Із Сеговії цирульник
З тацкою на голові».

«Не сліпий я, брате Санчо, —
Мовив лицар,— бачу добре,
Що той шолом пречудовий
Попсувала зла рука.

Проклятущі чародії
Цирульницьку тацку з нього
Намагалися зробити,
Але се їм не вдалось!

Ось чекай, хоч як недужий,
Я до бою з сим поганцем
Стану й шолом сей преславний
Мушу нині ще здобуть!»

І заким ще Санчо Панса
Зміг спинити Дон-Кіхота,
Вже сей, низом спис спустивши,
На цирульника летів.

«Стій, погана, зла личино! —
Верещав крізь біль наш лицар.—
Гинь із моїх рук, а ні, то
Шолом сей мені віддай!»

Спудився цирульничина,
Кинув тацку, палку й торбу,
Сам же — подавай бог ноги!
В кукурудзи тільки шусть!

«Га, моя побіда, Санчо! —
Скрикнув лицар. — Бач, помана
Щезла, а чудовий шолом
Ось у мене вже в руках!»

І він вмить пробив дві дірки
В таці і продяг шнурочок,
Щоб під бороду надіти —
І готовий шолом був.

Санчо ж тим часом, радіський.
Що так дешево скінчилась
Ся пригода, хопив торбу,
Що цирульник був поверг.

У торбині хліб був, сало,
І цибулька, і флящина
Доброго вина. «Се, пане,
Ще цінніше, як ваш шолом!»

Зараз стали, покріпились.
Дон-Кіхот на зуби йойкав...
Щоб хоч трохи розірвати
Пана, Санчо знов почав:

«Ну, дав бог, коханий пане,
Що, хоч по часі, присягу
Ви сповнили. Та все ж досі
Зламана була вона!»

«Ох, і сам я се міркую, —
Мовив лицар, — і за тее
Вже придумав я покуту
По-лицарськи відбувать.

Бачиш, друже мій, сі гори,
Віковим покриті лісом?
Там поїду я, в найглибші
Дебрі та яри заб'юсь.

Скину з себе зброю й одіж.
Відречусь напою й страви,
Буду жити корінцями
І томитися чуттям.

Ти ж до дами Дульчінеї
З листом, друже мій, поїдеш,
Все їй скажеш, що для неї
Я терпів і ще терплю.

Все їй скажеш, і допоки
Призначить мені ся пані
Так томитися в пустині,
Поти буду я терпіть.

Се могучая покута,
Чари всі вона ламає,
І її відбувши, сміло
Рушу світ весь здобувать!»

Здивувався Санчо Панса,
Про таку покуту вчувши.
Та його манила думка
З листом їхати домів.

Тож не дуже й сперечався,
Надто ще, коли пан лицар
Всю покуту брав на себе,
А його морить не хтів.

XX

Гори! Гори! Подивиться,
Близько ви, подать рукою, —
А як доведеться тюпать,
То нехай вас чорт візьме!

Їдеш день і їдеш другий,
А ви як були близенько,
Так і є — подать рукою,
А доїхать ані руш.

Так було і з Дон-Кіхотом.
Їде, їде, поганяє,
Гори все, здається, близько,
Та доїхать ані руш.

Ось вже стало вечоріти.
Бачить Дон-Кіхот, а шляхом
Валка дивного народу
Проти нього пил мете.

Передом комісар їде
В королівському мундурі,
Шпада збоку, а на шапці
Королівський знать орел.

А за ним по парі пішки
Йдуть якісь блідії люди,

З рук і з ніг висять пута,
Ланцюги знай дзінь та брязь.

По боках і ззаду їдуть
З карабінами жандарми,
Здоровенні, і вусаті,
І червоні, мов кати.

«Санчо! Санчо! — мовив лицар. —
Ось нам ще одна пригода!
Та коли й се будуть чари,
То хай чорт мене візьме!

Ось невільники нещасні,
Що їх люті лиходії
У тяжких кайданах гонять
У далеку чужину.

Тут меча мойого треба
І лицарської відваги,
Тут я покажу, як славне
Те лицарське ремесло!»

«Пане любий, — мовив Санчо, —
Бога бійтесь! Розміркуйте!
Се ж комісар королівський,
А не жаден лиходій.

Гляньте, а при нім жандарми!
А ті в путах — таж се, певно,
Арештанти і злочинці,
Що на каторгу ідуть».

Та не слухав славний лицар
Слів розумних, спис ухопив
І, його зложивши низом,
Серед шляху гордо став.

А як надійшла ватага,
Він промовив дуже чемно:
«Пане, можу вас просити
Річ одну сказать мені?»

«Що вам треба?» — рік комісар.
«Будьте ласкаві сказати,
Що за люди се в кайданах
І куди ведете їх?»

«Се злочинці, — рік комісар,—
Що, засуджені на кару
І на каторжні работи,
Під конвоєм [1] ось ідуть».

«А не міг би я просити,
Щоб ви ла́скаво сказали,
За що сю тяжкую кару
Мають принимать вони?»

«Пане, — відповів комісар,—
Се нехай вас не обходить.
Тут на шляху не пора вам
І не місце говорить».

«То позвольте, чемний пане,
Що я їх самих спитаю, —
Се не довго потриває,
А мені потрібно знать».

Не противився комісар,
А жандарми навіть раді,
Бачачи, що в того пана
Не всі дома, — так і буть.

«Ну,— міркують, — варто чути,
Як то буде розмовляти
Лицар сей з отсим гультяйством.
Що так ласе на брехню!»

Перший був у першій парі
Здоровенний парубіка.
«За що ти сюди попався?» —
Запитав наш Дон-Кіхот.

«Пане, я зовсім невинний, —
Відповів покірно злодій.—

---

[1] Під сторожею.

Закохавсь я і за теє,
Бач, на каторгу іду».

«Закохався? Як же ж можна
За любов іти в кайдани?»
Тут усі зареготались,
А закоханий найгірше.

«Закохавсь — та не в дівчині,
А в сусідській повній скрині.
Тяжко працював я, пане,
Поки розлупав її.

Тут мене при ній зловили,
Не було що й признаваться.
Засудили на сто буків
І на каторгу на рік».

«Гм», — сказав преславний лицар
І до другого звернувся,
Але сей схилився сумно,
Ані слова не сказав.

«Сього, пане, не займайте!
Се канарок і за теє
Йде на каторжні роботи,
Що замного виспівав».

«Як то, як то? — скрикнув лицар. —
Чи ж можливо, щоб за спів
На таку тяжкую кару
Хтось судить його хотів?»

Знов усі зареготались,
А злодюга мовив: «Бачте,
Спів — то страх погане діло,
Як не впору й не на місці.

Сей бідак був конокрадом.
Що ж, і се по людях ходить.
Мудро він провадив діло,
А як схопили його,

Не було на нього свідка,
Не було знаку, лиш тільки
Край воріт його згубились
Коней крадених сліди.

Ну, скажіть, хіба ж се доказ?
Але він, дурний та глупий,
На тортурі сам на себе
Виспівав усе, що знав.

Оттакий-то він канарок!
Двісті буків взяв на плечі,
Ще й п'ять літ у «пані Кліпи» [1],
А то все лиш за свій спів».

«Ну, а ти? — промовив лицар
До слідуючого.— За що
Йдеш до пані Кліпи в гості?» —
«За пусте,— промовив сей —

Недостало п'ять дукатів».—
«Я б тобі їх дав і десять, —
Добродушно скрикнув лицар, —
Щоб ти так іти не мусив».

«Оттаке! — сказав злочинець.—
Що мені тепер з дукатів!
Так, як тому серед моря,
Що в судні без хліба мре.

Якби мав я їх вчасніше,
Я б секретарю від суду
Підмазав був ними руки
І свобідний був тепер».

До четвертого зблизився
Дон-Кіхот,— се був поважний
Чоловік сивобородий,
Із задуманим лицем.

На лицарське запитання
Він нічого не відмовив,

---

[1] Кліпа — біда, неволя, каторга.

Лиш зітхнув з цілого серця
І заплакав, як дитя.

«Сей дідусь,— сказав за нього
Говіркий його товариш,—
Був, говорять, чорнокнижник,
Небезпечний чарівник».

«Ну,— сказав поважно лицар,—
Се вже крайняя дурниця
За ті бабські забобони
Слать на каторгу людей.

Се ж, звичайно, прості сплетні
Або дурнота бездонна!
Хоч би сам мені признався,
Що потрафить чарувать,—

Я б послав його до чубків,
До шпиталю божевільних,—
А тим, хто його прискаржив,
Я би дав по двадцять п'ять».

«О, спасибі вам, мій пане,
За сердечне, мудре слово! —
Скрикнув радісно каторжник. —
Якби-то так думав суд!

Ні, я, пане, не признався,
Ні в чому було признаться,
Я наукою займався,
А не чарами, їй-богу.

Я робив експерименти,
А ті темні, прості люди
Се взяли за злії чари,—
Суд їх віру потвердив.

Мало, мало бракувало,
Щоб на стосі не спалили;
Тільки з ласки на повільну
Смерть осуджено мене.

Адже ж ті чотири роки
Каторги мені старому
Та ще й хорому,— се, пане,
Неохибна, певна смерть».

Так пройшовши за порядком
Кождого із тих злочинців,
На остатнім, що був ззаду,
Зупинився Дон-Кіхот.

Сей був скований подвійно,
На руках мав, крім кайданів,
Ще залізну добру штабу
І на шиї мав обруч.

«Ну, а сей що заподіяв,—
Дивувався славний лицар,—
Що в такі перстені й штаби
Запроторили його?»

«Пане,— відповів комісар,—
Сей один злочинець має
Більше злого на сумлінню,
Ніж ті інші всі нараз.

Се злодюга з біса хитрий,
Тим-то ми для обезпеки
Так його зашпунтували;
Боїмося, щоб не втік.

Се був голосний опришок,
Зветься Джінес Пассамонте,
Або, як звичайно кажуть,
Джінезілло Парапілло».

«Пане,— скрикнув Пассамонте,—
Я не є вам жадна митка!
Не поганьте мені назву!
Що я вам за Парапілло?

Я вам Джінес Пассамонте,
Відтепер на десять літ

Я функціонер державний
Так самісько, як і ви.

А ще хто з нас двох вартніший,
Се покажеться, як світ
Прочитає повний щирий
Опис мойого життя».

«Се не жарт,— сказав комісар.—
Сей злодюга в криміналі
Написав здорову книгу,
Та й цікава ж, біс бери!»

«Е, се ще лиш перша часть,—
Величався Пассамонте,—
Та, дасть бог, скінчу, то буде
Світові що показать.

Ну, а ви, мій пане лицар,
Маєте нам дещо дати,
То давайте, бо вже того
Балака́ння нам досить».

Оттоді преславний лицар,
Ставши просто, наче тика,
До комісара звернувшись,
Урочисто мовив так:

«Слухайте ви, добрі люди!
Хоч за сі чи ті провини
Вас засуджено на кару
Справедливо або й ні,—

Та, щоби вам показати,
Що я лицар і недаром
Взяв на себе сю зброю,
Клявсь нещасних боронить,—

Бачачи, що ви нерадо
Йдете там, куди вас гонять,
Ще й заковані та биті,
Всякій людськості на глум,—

То до вас, пани жандарми,
Й ви, комісарю вельможний,
Я заношу чемну просьбу:
Випустіть отсих людей!

Се ж негарно, негуманно,
Чесним людям недостойно
Катувати своїх ближніх,
Навіть хоч би за гріхи.

Нагрішили — ви лишіть їх
Грижі власного сумління,
Най сам бог їх покарає,—
Ви ж не спротивляйтесь злу!»

Тут обрушився комісар:
«Що ви, пане, одуріли?
Хочете, щоб королівських
Арештантів я пустив?

Я на се не маю права!
Ви ж, коли не всі в вас дома,
Тацку сю собі поправте
На макітрі й їдьте геть!»

«Сам ти тацка і макітра,
Збитий череп і поганець!» —
Крикнув лицар і свій спис
На комісара направив.

Ані глипнув, ані зіпнув
Пан комісар, як лицарський
Спис його з сідла на землю
Зшиб, неначе околот.

Рушилися тут жандарми,
Щоб в'язати Дон-Кіхота,—
Се побачив Санчо Панса,
До катòржників метнувсь.

Допоміг їм розірвати
Ланцюги, тоді нерівна

Боротьба розпочалася,
І жандарми драла всі.

Лиш один насеред шляху
Мов пришиблений комісар
Бовванів,— його злочинці
Геть обчистили дотла.

Всі папери геть подерли,
Що мав грошей, то забрали,
Від кайдан ключі дістали,
Шмаття догола зняли.

Оттоді преславний лицар
Скликав їх довкола себе
І говорить: «Ну, панове,
Ви тепер свобідні всі.

Богу дякуйте за тее,
А мені замість відплати
Лиш одну сповніте просьбу,
Невеличку просьбу сю:

Поспішайте до Тобозо
І прекрасній Дульчінеї
Поклоніться й розповіджте,
Що для вас я учинив».

«Пане,— мовив Пассамонте,—
Богу дякувать ми будем,
Але бігти до Тобозо —
Неможливе се для нас.

Нам спішити треба в гори,
В дебрі і ліси ховаться,
Щоб жандарми не зловили,
А не пхаться знов під ключ».

«Так? — аж скрикнув Дон-Кіхот.—
Ах ти, підлая личино,
Джінезілло Парапілло,
Чи як з біса звешся там!

Хай мені не що, абощо,
Як тебе я не примушу,
Щоб ти сам у своїх пугах
До Тобозо зараз біг!»

Пассамонте теж гарячий.
Він моргнув на своїх другів,
Ті розскочилися живо
Та й хахап за камінці.

Як почнуть бомбардувати
Лицаря і Санчо Пансу,—
Ледве ті втекли з душею
Від розлючених злодюг.

Так скінчилась та пригода,
Що невольників з кайданів
Вирвав і синців від них же
Тут набрався Дон-Кіхот.

XXI

«Слухай, Санчо,— мовив лицар,
Коли щезли злодіяки,—
Бачиш, як то зле невдячним
Ізробить якесь добро».

«Я чи бачу! — скрикнув Санчо.—
Ви сього, ласкавий пане,
І не бачили й не хтіли
Бачить, хоч я мовив вам».

«Га, тепер, небоже Санчо,
Буду вже обережнішим».—
«Ви обережнішим, пане?
Скорше в зайця буде хвіст.

Скорше рак на дубі свисне!
Та подумайте лиш тее,
Що тепер велике лихо
Грозить нам, тяжка біда».

«Що нам грозить, брате Санчо?»
«Адже ж, пане, арештантів

Ви пустили, а комісар
Чи не зранений від вас?

Се ж значить, тепер жандарми,
Поліцаї, ревізори
Кинуться, як пси, за нами.
Пане, лихо буде нам!

Я би радив якнайшвидше
Забиратися в ті гори,
Влізти де в хащі, у дебрі,
Переждати пару днів».

Трохи думав славний лицар,
Далі мовить: «Слухай, Санчо,—
Не з страху перед ким-небудь,
А для тебе се зроблю».

І стежками, манівцями
Поплелися, Санчо Панса
Передом, а славний лицар,
Наче журавель, за ним.

Їдуть, їдуть, серед поля
Купку парубків догнали,
Що з ціпками, і дрючками,
І з вилами йшли кудись.

Зразу Панса їх боявся,
Та зрівнявся з ними лицар,
Людяно почав питати,
Хто вони, куди спішать?

«Пане,— з них один озвався,—
На війну йдемо».— «Що мовиш?
На війну? Куди? І за що,
З ким ідете воювать?»

«Се історія не проста!
Та що нам одна дорога,
А ще й ви, здається, вóяк,
То я все вам розповім.

Буде тому вже півроку,
Як у нас із пасовиська
Втік, мабуть, через недогляд,
Війта нашого осел.

Що питали, що шукали,
Все надармо. Десь за тиждень
На торзі наш війт здибає
Війта з другого села.

«Куме,— каже чужосільний,—
Що мені дасте, я знаю,
Де осел ваш».— «Ой кумунцю,
Буде добрий могорич!»

«Вчора бачив я у лісі
Вашого осла, та дуже
Він здичів, то я зловити
Ані руш його не міг.

От ходіть зо мною разом,
Я пока́жу вам те місце!»
Війт наш дякує і втішно
Із сусідом в ліс іде.

Надійшли — осла не видно.
Що шукають, заглядають
У зруби́, в хащі густії,
Ані руш осла знайти.

«Куме,— мовить чужосільний,—
Ще один я маю спосіб:
Мусимо його надибать,
Хоч би під землею скрився.

Я умію пречудово
По-ослячому іякать,—
Як ви троха сеї штуки
Свідомі, то буде лад».

«Троха? — наш війт образи́вся.
В нашому селі цілому

Не було осла, котрому б
Крик я не закасував».

«Ну, як так, то дуже добре.
Йдіть же ви одним окопом,
Я піду противним боком,
І іякаймо раз в раз.

То хіба би ваш осел
Не осел був або здох,
Щоб, почувши наші крики,
Та не обізвався нам».

«Дуже добра ваша думка»,—
Мовив наш війт. І швиденько
Розійшлися в різні боки,
Все іякаючи, йшли.

Та тут, пане, сталось диво.
Що один іякне, другий
Думає, що се осел,
І біжить в той бік на голос.

Стихне крик, він сам іякне;
Перший знов, почувши крик,
Думає: осел іякнув,
І собі біжить в той бік.

А що в лісі крик лунає,
Відбивається по дебрях,
Раз він відси йде, раз відти,
То зблудили гнеть оба.

Довго лазили, кричали,
Далі якось-то зійшлися.
«Ви се, куме?» — «Ви то, куме?
Я б присяг був, що осел».

«Ну, та й вмієте іякать,—
Каже наш війт до чужого,—
Я ніколи б не подумав,
Аби так міг християнин».

«Але й ви, мій кумцю любий,—
Каже вийт чужий,— теж майстер,
Що й мене ви ошукали
Тим іяканням своїм».

«Як то, боже,— наш вийт каже,—
Чоловік живе й не знає,
В чім він майстер. Я й не думав,
Щоб я майстер був такий».

«Так-то, кумцю,— відмовляє
Чужосільний,— дуже часто
В невідомості живе
І вмира талант великий».

Так собі поміркувавши,
Знов вийтове розійшлися
Та, як почали іякать,
Знову збились із стежок.

Врешті вмовились іякать
Кождим разом по два рази,
Щоб пізнати, що іяка
Се пан вийт, а не осел.

Так зійшли вони весь ліс,
Та осел не відкликався;
Проста річ, бо тої ночі
Бідолаху вовк роздер.

У однім ярку вийти
З нього здибали кістки
І, задихані, похриплі,
Повернули до села.

Сей і той свою пригоду
Повідáв своїм сусідам,
Сей і той хвалив, як славно
Зна іякати сусід.

Рознеслася тая чутка
По всіх селах, і неначе

Чорт підбунтував народ весь,
Почали сміяться з нас.

Де лише хто з нас явиться,
Всюди нам «ія» гукають,
А як хочеш що сказати,
То ревуть: «ія-ія!»

На торзі, на пасовиську,
В коршмі, в лісі чи де-небудь
Іншого нема привіту
Нам, як лиш: «ія-ія!»

Вже ми по-добру просили,
Вже сварились і з усіми
Перегнівались, все дарма,
Все кричать: «ія-ія!»

От ми й здумали за зброю
Взяться, кров'ю сміхованців
Змити лютую образу,
Списом їм роти заткать.

Тут край поля на долині
Битва має бути нині,
Оттуди спішать стежками
Наші люди і чужі».

Дон-Кіхот на Росінанті
Аж підскакував, а Санчо
Реготався дорозпуку,
Чувши дивну повість сю.

«Ах ви, люди! Що за люди! —
Мовив Дон-Кіхот понуро.—
За ослячий крик готові
Голови собі розбить!»

«Славні хлопці!— мовив Санчо.—
Так і треба! Не піддайтесь!
Вибийте їм кимаками
Сміх із черепів пустих!

Хто сміяться з мене сміє,
Той мов батька мого за́бив.
За́бив ти мойого батька,
За́б'ю я твою свиню!»

Так говорячи, прибули
На долину, де вже купи
Уоружених стояли,—
Розділяла їх ріка.

З сього боку чути крики:
«Га, погані сміхованці!
Нині ми дамо вам знати,
Як то брати нас на кпи!»

А по другім боці річки
Тільки й чути сміх та регіт,
Та різкеє, непастанне
Те ослячеє «ія!»

Та на хвилю всі замовкли,
Бачачи в залізній зброї
Дон-Кіхота. Він поважно
В'їхав поміж них на міст.

«Люди добрі,— мовив лицар,—
Поки рушите до бою,
Я просив би вас подумать:
За що, пощо биться вам?

Ви, направо, чи ж то слід вам
Ображаться тим, у чім є
Славним майстром ваш пан війт?

Ви, наліво, чи ж то слід вам
Голос божого створіння
Повертати на образу
І на насміх ваших ближніх?»

Тут закашлявся наш лицар.
Замість нього Санчо Панса
Весело собі ж підхопив:
«Хлопці, геть образи всі!

Погодіться по братерськи!
Адже й ви і ви відмалку
Все іякали і ваші
Прадіди, діди й батьки!

Чим же тут вам ображаться?
Ну-ко, спільно, всі до гурту
Станьте враз і дружнім хором
Втішно крикнімо: «ія!»

Тут промову Санчо Панси
Заглушив великий репет
По обох боках ріки.

Сі гадали, що він лає
Їх за насміхи, а другі,
Вчувши крик його, озлились,
Буцімто він з них сміється.

Гей, як хоплять за каміння!
Відси й відти полетіли
І на лицаря й на чуру
Здоровенні камінці.

«Бийте, бийте тих приблудів!» —
Так іякавці кричали,
І кричали згідно з ними
Антиякавці собі ж.

Не минули дві хвилини,
А вже Дон-Кіхот і Панса,
Мов снопи, насеред моста
Повалились із сідел.

Аж тепер опам'ятались
Роздратовані селяни
І, подумавши, що вбили
Чужинців,— урозтіч всі!

Та, на щастя, Дон-Кіхот
Камінцем лиш в бік дістав,
Санчо Панса — не дістався,
Для безпеки сам упав.

А побачивши, що поле
Чисте, живо повставали
І на сідла посідали,
Далі в гори потягли.

XXII

Гори, гори! Ось вже й гори!
Дзвінко клекотять потоки,
Тужно ліс шумить зелений,
Любо диха холодок.

На вершках тремтить проміння,
Вівці, мов сніжні платочки,
По зеленій полонині
Розтрусились тут і там.

А у дебрях мешка холод,
А у зворах днює сутінь,
А в верхах крислатих дубів
Тихий вітер шепотить.

Вечоріє. На полянці
У глибокім, темнім лісі
Розложились почувати
Санчо Панса й Дон-Кіхот.

«Пане,— мовить Санчо Панса,—
Небезпечно тут у лісі!
Ті злодюги, що ми з пут їх
Увільнили,— тут сидять».

«Що ж вони зробить нам можуть?
Мовив лицар.— Срібла, злота,
Щоб закрали нам,— не маєм,
А на бійку не підуть».

«Пане,— мовив Санчо Панса,—
Добре вам се говорити,—
В вас нема їм що й украсти,
А мені вкрадуть осла.

То вже ви що хочте дійте,—
Стереженого, як кажуть,

Стереже сам бог. Сю нічку
Буду спать я на ослі».

«Ну, як хочеш, друже Санчо»,—
Мовив лицар, розібрався,
Спутав свого Росінанта,
Ліг під дубом і заснув.

А в густім хащі за дубом
Злодій Джінес Пассамонте,
Що слідив їх всю дорогу,
Слухав слів тих і сміявсь.

«Ну, чекай!— шептав злодюга.—
Вже я дам тобі пізнати,
Що значить порядний злодій!
Ось лиш ти засни мені!»

Не минуло півгодини,
На сідлі заснув наш Санчо
Тим твердим та непробудним,
Тим здоровим хлопським сном.

Джінес з близької кошари
Видобув вузеньку дошку
І чотири рівні тики,
З тим до Санча він підліз.

З разу розв'язав попруги,
Під сідло підсунув дошку,
Спер її на штири тики
І осла з-під Санча вкрав.

Пробудився Санчо зрана —
Боже милий! Він на дошці,
Дошка на чотирьох тиках,
А осла нема й сліду.

«Пане! Пане! — репетує,—
Подивіться, що за диво!
Чи се чари, чи направду
Хтось осла з-під мене вкрав?»

«Певно, чари, друже Пансо,—
Мовив лицар,— бо з-під пана
Щоб осла хто вкрав про се я
В жадній книзі не читав».

Сим не втішивсь Санчо Панса,
Він почав ридать, і плакать,
І на собі рвать волосся,
Голосити за ослом.

«Осле, осле мій коханий,
Вірний друже! Обізвися!
Де ти є і що з тобою?
Серденько моє потіш!

Ти був щирий і розумний,
Працьовитий і терпливий,
Наче рідная дитина,
Наче син ти був мені!

Що ж робить мені без тебе?
Як мені домів вертати?
Ох, я сирота нещасний,
Через тебе згину й сам».

Та нараз, коли він плакав
І кричав, об землю бився,
Із густих хащів розлягся
Любий крик: «ія! ія!»

«Боже! Що се?» — кинувсь Санчо
У гущавину й за хвилю,
Аж танцюючи з утіхи,
Свойого веде осла.

Вивів, кинувсь обіймати,
Морду сірую цілує,
І пестить довжезні вуха,
І пестить, і промовля:

«Де ж ти був, мій бідний друже?
Як дістався ти з-під мене?

Де той чарівник поганий,
Що такий зробив нам жарт?»

«Я той чарівник, мій друже,—
Обізвався Пассамонте,
Висунувшися з-за дуба
І регочучись, як бик.—

Я хотів вам показати,
Що значить талант злодійський,—
Та за те, що через вас я
Вільний,— ось вам ваш осел».

Щез у корчах Пассамонте.
Дон-Кіхот і Санчо Панса
Ще довгенько дивувались
На отсей злодійський жарт.

Поснідавши, що там мали,
Далі рушили в дорогу,
Щоб знайти придатне місце,
Де покуту відбувать.

І заїхали у гори,
Віковим покриті лісом,
У яри глибокі й дебрі,
Так, що й світу не видать.

«Тут мені придатне місце! —
Мовив лицар.— Тут лишуся,
Аж від пані Дульчінеї
Не одержу добру вість».

Там зліз лицар з Росінанта
І заходився писати
Лист любовний — та, на лихо,
Атраменту не було.

Ось він кров пустив із пальця,
І на свиточку паперу
Лист надряпав і смолою
Із смереки заліпив.

Ну, та, певно, ви цікаві,
Що стояло в тому листі?
Ось послухайте — не швидко
Трафиться таке почуть:

«Многострунні інструменти
І пузатії пузани,
Арфи, цитри і цимбали,
Свиставки і пищавки —

Епопеї, гіменеї,
Мадригали, ні сонети,
Ані оди, ні балади,
Ані вірші, ні пісні

Не достойні оспівати
Ані світу передати
Красоту твою, о пані
Дульчінеє із Тобозо!

Лиш одна для тебе слава,
Що тебе достойна, пані,
Се та слава діл лицарських,
Про які ще світ не чув.

Я, твій раб і твій невольник,
Лицар Дон-Кіхот з Ламанчі,
Відданий тобі, о пані
Дульчінеє із Тобозо!

Вже гуде ціла Ламанча
Гомоном оружжя мого,
Вже невинність тріумфує,
Зло ховається в нору.

Та спочити я не смію,
Поки всі іспанські межі,
Поки світ не буде повний
Слави наших двох імен.

І за теє все одного
Я благаю: хоч маленький

Знак прихильності твоєї,
Дульчінеє із Тобозо!»

З листом тим поїхав Санчо,
А наш лицар, сам зіставши,
Ну ж зітхать, як міх ковальський,
Бить собою о траву.

Далі став ричать, як віл,
Хрюкать, мов кабан, став землю
Рити, дертись по смереках,
Рачкувати, як бидля.

Стрібував ходити трохи
Догори ногами, тільки ж,
Гепнувшись задóм в ломаччя,
Дуже він потовк себе.

Утомившися сим ділом,
Кинувся копать коріння
Та не знав, котре там добре,
Дрантя всякого наївся.

Ой, почав живіт боліти!
В'ється Дон-Кіхот із болю,
Споминає Дульчінею,
Поки врешті не заснув.

XXIII

Так минуло днів чимало.
Дон-Кіхот, як скіпа, висох
На покуті в темнім лісі.
Де-то Санчо пробував?

Він поїхав не в Тобозо,
А додому. Був у жінки,
Був у домі Дон-Кіхота,
В голяра і в панотця.

Всім про дивнії пригоди,
Про побіди незабутні

Свого лицаря докладно
І широко розповів.

Аж об поли бивсь руками
Панотець, і став він думать,
Як би лицаря з пустині
Знов на розум навести.

Врешті видумав він хитрий
План і вислав Санчо Пансу,
Щоб ніс лицарю в пустиню
Сю від Дульчінеї вість:

«Ваша славна, преосвітла
І незрівняна богиня
Засилає вам подяку
І домів велить вертать».

Але лицар так відмовив:
«Не осмілюся заглянуть
В сині очі Дульчінеї,
Поки слава моїх діл

Не буде лунать широко,
Не обійме всього світу».
Інший план придумать мусив
Щиросердий панотець.

Раз, коли преславний лицар
Відбував свою покуту,
Перед ним нараз явилась
Гарна дама на коні.

З нею на прекраснім мулі
Лиш один слуга був. Дама,
Вздрівши лицаря, упала
На коліна перед ним.

«Славо славная Ламанчі,—
Почала вона благати,—
Я, покривджена, нещасна,
Ось до стіп твоїх іду.

Я царівна ефіопська
Із країн Мікомікону,—
Велетень один поганий
З царства геть прогнав мене.

Сиротою в край іспанський
Приплила я; тут же слава
Вашого ймення приводить
З просьбою мене до вас.

Лиш на вас моя надія
І на вашу сильну руку.
Як ви велетня страшного
Не поб'єте — згину я».

«Пані,— скрикнув славний лицар,—
Все, що маю, все, що можу,
Я для вас готов зложити!
Їдьмо в ваш Мікомікон!»

Зараз взяв на себе зброю,
Санчові велів сідлати
Росінанта і швиденько
Рушили в Мікомікон.

Швидко їхали, та край був
Не близенький, аж надвечір
Стали в тім шинку, де Санчо
Так на коцах прогулявся.

Там вже панотець чекав їх
(Бо царівна ефіопська —
То не хто був, лиш сестрінка
Економки Дон-Кіхота.

А слуга її — голяр був,
Що у змові з панотцем
Се придумав, аби з лісу
Вивабить борця на світ).

Дуже змучений був лицар
І не знав, куди заїхав,
Лиш проспв, аби швиденько
Зладили йому нічліг.

Завели його два слуги
Десь далеко і поклали
В ліжко спати; мов поліно,
Зараз лицар наш заснув.

Чи він коротко, чи довго
Спав отак — мовчить переказ.
Раптом будиться: палає
Свічка в нього при ногах.

А напроти себе бачить
Він страшенну, дику морду,
Що, всміхаючись огидно,
Вихиляєсь з темноти.

«Га, то велетень поганий,
Ворог мій з Мікомікону»,—
Думав лицар і, з постелі
Схопившись, за меч хапа.

«Стій, поганче!» — крикнув грізно
І, як був в одній сорочці,
Кинувся з мечем у той бік,
Де страшенну морду вздрів.

Але диво, з полупітьми
Вихилилось ще з десяток
Морд таких же, глупо-грізно
Всі на лицаря глядять.

«Стійте, кляті супостати! —
Крикнув лицар.— Не гадайте,
Що погані ваші пики
Можуть налякать мене!»

І щосили рубонув
Він мечем, і полилася
Кров червона з величезних,
Препоганих тих голов.

Верещить наш храбрий лицар
І рубає, та й рубає,
По кістки вже в крові бродить,—
Ворог головний упав.

Нагло двері відчинились,
І заляканий коршмар
Вбіг без духу. «Боже,— крикнув,—
Що тут сталося таке?»

А побачивши, що сталось,
Мало не зомлів. «Проклятий,—
Крикнув від до Дон-Кіхота,—
Чи сказився ти зовсім?

Враже, що тобі зробили
Шкіряні мої боклаги?
Ой, пропав увесь мій запас,
Все червонеє вино!»

І на лицаря він кинувсь
Та давай його товкмачить
Кулаками, аж прибігли
Та розборонили їх.

Ледво-не-ледво уговкав
Коршмаря розумним словом
Панотець, усяку шкоду
Обіцяв йому сплатить.

Але Дон-Кіхот велично,
Вбравшись, вийшов із пивниці
І княжні Мікомікону
Препокірно поклонився.

«Бог поміг мені, о пані!
Ворог наш лежить убитий,
Голова його страшенна
В крові плаває онтам.

Хоч він сам з помічниками
Сонного мене наскочив,
То прийшлось йому зазнати
Сили мойого меча.

А тепер вертайте, пані,
Весело до свого краю...»
Та в тій хвилі сталось диво,
Ставсь нечуваний скандал.

Сталося такеє диво,
Про яке в лицарських книгах
Не писали, про якеє
В світі не чував ніхто.

Що там сталось, як скінчилась
Ся предивная пригода,
Се почує, хто дослухать
Схоче повість до кінця.

XXIV

Враз ні сіло, ані впало,
З брязком відчинились двері,
І невидана, страшлива
Впала до шинку юрба.

Десять велетнів грубезних,
З головами, мов колоди,
Чорних, мов із сажі родом,
Втепенилось до шинку,

Язики у всіх довжезні,
А червоні, аж криваві,
Ще й заложені за пояс —
Аж огидливо глядіть

Не говорячи ні слова,
Кинулись на Дон-Кіхота
І скрутили руки й ноги
Лицарю в один момент.

Не говорячи ні слова,
Лицаря, мов сніп бобовий,
Взяв із них один на плечі
І з шинку надвір поніс.

Там стояла на колесах
Збита з лат велика клітка,
В клітку лицаря всадили,
Розв'язавши з мотузків

Не злякався храбрий лицар,
Тільки дуже дивувався,

Жалував лишень одного,
Що не був при зброї він.

«Санчо! -- крикнув.— Де ти, Санчо?» —
«Ось я, пане! — обізвався
Санчо Панса.— Ось я близько,
Та не можу помогти вам!»

«Що ж тобі, небоже Санчо?» —
«Ой, якісь страшні поганці
Вхòпили мене й за ноги
Прив'язали до осла.

На ослі сиджу, нещасний,
Та не можу з нього злізти!» —
«Тихо, Санчо,— мовив лицар,—
Видно, чари се якісь.

Жаль лиш, що при мні немає
Ані зброї, брате Санчо,
Ані мого Росінанта».—
«Росінант ось тут при мні!

І на ньому ваша зброя
Вся прив'язана, мій пане!» —
Мовив Санчо. «Слава богу! —
Мовив славний Дон-Кіхот.—

Але де ми, брате Санчо?
Бо мені здалось, що кляті
Ті поганці миль за сотню
Занесли мене в руках».

«Ні, мабуть, ми на подвір'ї
Тої клятої коршемки,
Де сю ніч ми ночували.
Тільки що тепер тишá,

Наче вимерли усі в ній,
І нема й живого духа.
Але гляньте, пане любий,
Ось ізнов ідуть вони!»

Справді, велетні погані
Знов явились і пригнали
Пару воликів, до воза
З кліткою їх припрягли.

Скочив лицар наш у клітці,
Вздрівши своїх супостатів.
«Стійте, кляті! Що ви з нами
Робите, скажіть мені!»

Але велетні ні слова,
Начеб їм позакладало.
Замахнули батогами —
Звільна рушили воли.

Заскрипів старий возище,
Рушили за ним прип'яті
Санчо Панса на ослі,
За ослом же Росінанте.

Та як в браму виїздили,
Залунав страшливий голос
(Се голяр ревів, укритий
В голуб'ятнику край брами):

«Слухай, славний Дон-Кіхоте!
Не журися, не смутися!
Ся хвилевая неволя
До добра тебе веде!

Я тут Каракуліамбро,
Чародій з Мікомікону —
Вдячний я тобі до гробу,
Що ти велетня убив.

Се мої могутні чари
Від погибелі страшної
Ось тепер тебе рятують —
Здайсь на мене й будь спокійний.

Я веду тебе незримо.
Де тобі велю спиниться,
Там пробудь, аж знов до слави
Зорі призовуть тебе!»

Вчувши голос той, наш лицар
Заспокоївся, і звільна
Покотилася ландара
З Дон-Кіхотом в дім його.

Ніч була. Заснув у клітці
Лицар, а як пробудився
Рано — бачить, що він дома,
Економка ось при нім.

«Що зо мною?» — мовив лицар.
«Пане любий, престрашенні
Велетні учора ніччю
Вас додому привезли.

А найстарший з них вам остро
Наказав ось тут чекати,
Поки сам він не покличе
Знов вас слави добувать».

«Добре, добре!» — мовив лицар,
Але в серці щось так сумно,
Важко так йому зробилось,
Мовби все ще в клітці був.

Чув себе таким безсильним,
Збитим, змученим, нещасним
І позбавленим надії,
Що весь день той не вставав.

К вечеру прийшов до нього
Панотець, прийшов голяр
Привітать його з дороги
І розмовою розважить.

Та нерадо розмовляв
Дон-Кіхот, а все в задумі
Слухав, слухав їх розмови,
Поки не пішли вони.

Другий день було не ліпше.
Дон-Кіхот лежав недужий,

Ані їсти, ані пити,
Ні балакати не міг.

Не минули дві неділі,
Як до смертної постелі
Дон-Кіхота всі зібрались,
Хто лиш знав його в селі.

«Слухайте, брати кохані,—
Слухайте і ви, панотче,—
Ледве дихаючи, мовив
Славний лицар Дон-Кіхот.—

Лежачи отсе недужий,
Ладячись у путь далекий,
Я докладно передумав
Все, чим гризся за життя.

Проминув вже час лицарства,
І дурний був весь мій почин
Відновить його; на інший
Шлях тепер весь світ пішов.

Та не жалую я того,
Що робив, хоч не одному
З вас дурними видаються
Щирі змáгання мої.

І не жалую й крихітки
Відходити з сього світу,
Що дурними міг вважати
Щирі змáгання мої».

Се було остатнє слово
Дон-Кіхота. Він зітхнув,
Обернувся, простягнувся
І на вічний сон заснув.

БІДНИЙ ГЕНРІХ

ГАРТМАН ФОН АУЕ

Давно, дуже давно, сімсот літ тому назад, жив на світі той, що зложив отсе віршоване оповідання про лицаря Генріха, котре ми вам тут подаємо. Звався він Гартман, і сам також був лицарем а що служив у можної швабської лицарської родини панів фон Ауе, то й сам себе підписував таким прізвищем Про життя його ми небагато знаємо Гартман уродився в Швабії, в німецькім краю, около р 1170 Вчився у якійсь монастирській школі перших початків читання, писання і граматики; бо таких шкіл, які нині всюди маємо, тоді ще зовсім не було, і тільки по монастирях бували вчені люди, держалися писані книжки (друку ще тоді не знали), та й було не стільки спокою, щоби займатися наукою.

А були тоді часи неспокійні, войовничі. Черці й пани римські раз за разом підбивали великі купи лицарства з різних країв воювати з турками й арабами, щоби відобрати від них Єрусалим і гріб Христа. Були се так звані хрестові походи, в котрих пролилося ціле море християнської і магометанської крові. Остаточно магометани удержалися в посіданні Єрусалима, але й християни з тих походів користали чимало: пізнали багато світу, понаносили з далекої Азії різних книжок, розширили свої погляди на світ і людей, почали свобідніше думати. І наш Гартман ще молодим хлопцем два рази, в рр. 1189 і 1197, ходив у ті хрестові походи і аж опісля, осівши в Швабії, не покидаючись своєї лицарської служби, взявся й за перо і списував свої віршовані повісті та пісні, котрі з'єднали йому велику славу у сучасних і у потомних. Його віршованих повістей дійшло до нас чотири, а іменно: «Ерек», «Бідний Генріх», «Івайн зі львом»

і «Григорій на камені». З них «Ерек» і «Івайн» були властиво переробками з таких же повістей французьких Кретьена де Труа, а «Бідний Генріх» і «Григорій» взяті автором із старих оповідань народних, що перейшли до німців, а також до інших народів і до нас із Азії. В «Бідн ім Генріху» оповідає автор про страшну азійську слабість, проказу, на котру тоді не знали (і тепер ще не знають) ліку і думали, що її може вилічити тільки кров людська. З тою повіркою дуже гарно сплетена стародавня повість про посвячення родичами своєї дитини для вилічення свого гостя або пана, тільки що Гартман зробив сю дитину дорослою дівчиною, що сама бажає посвятити себе для рятування здоров'я свого пана. Образ тої дівчини, котра на наших очах виростає в правдиву героїню, змалював Гартман дуже гарно, так, що, раз прочитавши його повість, уже її чоловік ніколи не забуде.

Перекладаючи повість Гартмана із старонімецької мови, ми не держалися її слово до слова, а переказували свобідно, іншим розміром, скорочуючи декуди розволікливий спосіб давнього оповідання і підносячи трохи ті місця, в котрих талант автора виявляється найяркіше.

Чий се замок, що там, запустілий,
У прекрасній Швабії сумує?
Хопта й папороть росте на сходах,
А сичі загніздились у вежах.

Славний лицар Генріх фон дер Ауе
Донедавна панував в тім замку —
Цвіт лицарства, молодий, вродливий,
Чесний, наче дзеркало без скази,
І хоробрий, і мов скеля вірний.
Щирий серцем, праведний душею.
Всім нещасним щит і охорона,
До пісень дотепний і до бою.

Та простер господь свою правицю
Над сим лицарем, послав на нього
Болість злу, гидку та невлічиму,
Струп огидний, що проказа зветься.
І як був він уперед всім любий,
Так тепер з обридженням від нього
Відвернулись всі його знайомі,
Відцурались свояки найближчі.
І прокляв пан Генріх у розпуці
День, годину, що на світ родився,
Побивався тяжко своїм горем,
Та не міг найти собі розради.

Він покинув замок свій високий,
Свої добра здав на божу волю,
Сам пішов у бідну хлопську хату.
Там, край лісу, в затишній долині
Хутір був самотній, невеликий,
В нім мужик жив, Генріхів підданий,—
От сюди болящий пан подався.

Добре кажуть: злого пана горе
Радує покривджених підданих,
Але пана доброго нещастя
Є підданим часто злом подвійним,
Злий пан в горі сторонить здалека
Від підданих, мов від злого вовка;
Але той, що в своїх слуг у горі
Захисту шукає і притулку —

І любов знаходить, щире серце,—
Певне, сей не був для них злим паном.

Щире серце і любов велику
Генріх-пан найшов у хлопській хаті.
Наче сина, заходив слабого
Сам господар; мов дитя безсиле,
Так його пильнує господиня;
А їх донечка, котру пан Генріх
Часто жартом жіночкою кликав,
Тільки й діла має, тільки й думки,
Щоб його доглянуть, обслужити,
Щоб йому то жартами, то співом
Приносити пільгу в лютім горі,
Біль влегшити і грижу прогнати,

Третій рік отак минув недузі,
І, важкою думкою занятий,
Бідний Генріх раз сидів на ліжку,
А при нім господар, господиня
І дочка їх в кутику, край ліжка.
І сказав господар теє слово.
«Пане, вам не тратити б надії,
Адже є досить докторів мудрих
В Муппансілії та у Салерні,—
Там би ви поради попитали».

Пан на се, всміхнувшись гірко, каже:
«Був я в Муппансілії, в Салерні
За порадою три роки тому;
Много я питав докторів мудрих,
Не найшов потіхи ні в одного.
Лиш один подав мені пораду,
Та таку, що ліпше б і не чути.
Лиш один є лік на тую болість,
Та найти не можна сього ліку».

Хлоп на те: «Чудна се мова, пане!
Що за лік такий на тую болість,
Що найти його ніде не можна?»

Мовить Генріх: «Здивувавсь чимало
Й я, таку почувши майстра мову.

Але швидко ясно мені стало.
«Приведіть мені,— говорить доктор,—
Непорочну, чистую дівчину,
Що за вас сама, по добрій волі
Вмерти схоче і живцем із груді
Дасть собі живеє серце винять,—
Отсе й буде лік на вашу болість».

І оба замовкли. Тихо стало.
Похилились голови мужичі,
Лиш зітхнула, сеє слово вчувши,
Їх дочка в куточку коло ліжка.

Ніч прийшла, лягли старі обоє,
При ногах їх спать лягла дівчина,
Та важка її проймає дума,
Гонить сон від неї люте горе.
Що згадає, бідна, свого пана,
То з очей річками ллються сльози,
Батьку й неньці ноги обливають,
Їх зо сну смачного пробуджають.

І пита отець свою дитину:
«Що се, доню? Ти чого так плачеш?»
Та мовчить дочка, не каже й слова.
І питає батько вже ізгрізна:
«Що ти плачеш, не даєш нам спати?»
Та мовчить дочка, ще гірше плаче.
Жаль зробилось батькові старому,
Лагідно почав їй промовляти,
Щоб сказала, що їй серце тисне.
«Що згадаю, тату, свого пана,
Що згадаю його люті муки,
Що згадаю, як він добрий, щирий,
То з очей самі ті сльози ллються».

А на те сказали батько й мати:
«Правду кажеш се, дитино люба!
Добрий, щирий пан наш, ані слова,
Та що ж сльози ті йому поможуть?
Бог простер над ним свою правицю,—
Божа воля! Цить, не плач, дитино!»

Так вони зацитькали дівчину,
Та вона не спала всю ту нічку
І весь день німа, сумна ходила.
І знов ніч, лягли всі троє спати,
Та не спить дівчина у постелі.
Дивне щось наклюнулось у серці
І росте, всю душу обгортає,
По-своїому гне і ум, і волю.
Аж як стала міцно й непохитно
Думка та в душі її: віддати
Свому пану кров свою і серце,
Аж тоді їй легко, ясно стало.
Та нова вродилася турбота
І тривогою зціпила душу:
Чи позволять рідні батько й мати,
Чи позволить Генріх, пан ласкавий,
На сю жертву? Се згадала, бідна,
І лились з очей річками сльози,
Батьку й неньці ноги обливали,
Їх зо сну смачного пробуджали.

І підвівшись, строго мовить батько:
«Нерозумна, вперта ти дитино!
Що надармо сльози ллєш, нас мучиш?
Бог один лиш може тут порадить!»

А вона їм відмовляє стиха:
«Отже мовив пан наш, що для нього
Є один, один іще рятунок.
Чом же я не маю бути варта,
Щоб йому отим рятунком стати?
Батьку, мамо, молю вас, благаю,
Не спиняйте ви моєї думи,
Най я з богом кров із серця свого
Радісно віддам за пана мóго!»

Мова ся старих прошибла жахом,
І сказав, перехрестившись, батько:
«Боже, що се мовиш ти, дитино?
Чи ти знаєш, що се ти сказала?
Ще ти злої смерті не видала;
Безрозумно рвешся на се діло.

Ні, покинь ті мрії непотрібні,
Спи і нам не вгаюй сну по праці!»

І затихла — та не спить дівчина,
Сон її не брався всю ту нічку,
І весь день німа, сумна ходила.
Ніч прийшла, лягли всі трое спати,
Та рида дівчина у постелі:
Із очей течуть річками сльози,
Батьку й неньці ноги обливають,
Їх зо сну смачного пробуджають.

Підвелась зо сну старенька мати,
Строго мовить до дочки небоги:
«Що се ти задумала, нещасна?
Ти, котру під серцем я носила,
Котру з болем на сей світ родила,
Ти, що мала бути нам підпора,
На старії літа підпомога,
Дому втіха, у людей пошана,—
Хочеш власну душу погубити,
Молодий свій вік занапастити,
Нас старих навіки всиротити!»

А на се крізь сльози каже доня:
«О, якби я слів могла дібрати,
Щоб вам те сказать, що в серці маю!
Батьку, нене, ви мої рідненькі,
Чи ж то я була вам зла дитина,
Непокірлива та неслухняна,
На пустеє ласа, в злім уперта?
Чи зазнали ви мене дурною,
Чи не вчили ви боятись бога
І людей любити? Не гадайте,
Щоб нараз тепер науку вашу
Я забула та розледащіла.
Не погу́блю я душі своєї,
Ані вас покину сиротами;
Бог вложив мені сю думку в серце.
Видно, се його така вже воля,
Видно, він мене до себе кличе.
Я про смерть не мрію легкодушно,

Добре, пильно я їй придивилась,
Серцем біль її прокуштувала,
І вона вже не страшна для мене.
Адже вмерти треба хоч на старість,
Але важко старітися в горі.
А як дехто у гріхах вмирає,
То волів би був і не родитись.
А мені се бог у ласці своїй
Посилає смерть без труду й горя,
У весні життя, велить віддати
Чисте ще своє дівоче тіло,
Чисту душу іншим для здоровля.
Чи ж ся жертва в гріх мені влічиться,
А чи не в найбільшую заслугу?
Кажуть люди, що лицем я гарна
І всім тілом напрочуд вродлива.
Погадайте, як я старша стану,
Кілько-то покус мене чекає
І як легко гріх краси чіпаєсь!
А як навіть вийду з дому заміж,
То, хоч буде милий муж для мене,
Вже не буде з ним мені утіхи,
Скоро лиш про пана я згадаю,
Що так мучиться, а через мене
Міг би був найти собі здоровля.
А як буде муж мені нелюбий,
То подвійне жде мене нещастя,
Бо з нелюбим жити я не хочу.
А тепер любовник найсвітліший
К собі кличе, щастя прирікає,
Що не змилить, не мине ніколи.
А як пан мій любий через мене
Віднайде здоровля, то чи ж можна
Мій рівнять короткий біль хвилевий
З тим добром, яке він всій країні
Довгі літа ще творити зможе?
І чи ж вас я лишу сиротами,
Як його придбаю вам за сина?
О, подумайте, мої рідненькі:
Як себе я не віддам для нього,
Швидко в гріб вжене його та болість,
Швидко інший пан у нас настане,
А яка тоді чека нас доля?»

Мов ножем, порізали по серці
Ті слова старих вітця і неньку.
Страх проняв їх; бо їм так здалося,
Що якась таємна, владна сила
З уст дитини їх проговорила.
І не сміли довше спротивлятись.
«Дух святий, мабуть, говорить з неї,
Як із уст святого Миколая,—
Мовили старі одно до 'дного, —
Най же ж буде, як сама бажає».

Врадувалась сим словам дівчина
І весело світу дожидала,
Та ридали важко батько й мати,
Сидячи безсонні на постелі,
Хлипали старі, неначе діти,
Руки дряхлії слізьми мочили,
Світу ждали, госпо́да просили,
Щоб сю ніч ще продовжи́в роками.
Оттака-то боротьба важкая
В темну ніч ішла в мужицькій хаті
У троїх мужицьких простих душах.

А як рано ясне сонце встало,
Схо́пилась дівчина, одяглася
І до пана свого поспішила.
«Пане, ви спите?» — вона сказала.

«Ні, не сплю,— відмовив бідний Генріх.—
А як моїй жіночці там спалось?
І чого так вчасно завітала?»

«В вашій власній справі я приходжу,
Ваше власне зве мене тут горе».

«Дякувать тобі, моя дитино,
Що ти так взяла собі до серця
Моє горе! Бог тобі стосотно
Надгородить ту любов велику,
Хоч мойому горю не поможеш».

«Ні,— сказала радісно дівчина,
І її очиці заблищали,—

Я гадаю, що помóжу-тáки.
Ви ж казали, що один рятунок
Є для вас, коли б дівчина чиста
Добровільно смерть для вас приймила
Я дівчина, пане, я ще чиста
І не хочу жити дня одного,
Доки ви так мучитесь страшенно,
А здоровля ваше в мóїй крові.
Пане мій, візьміть сю кров і жийте!
Я дівчина бідна, що я варта!
Ви ж усього краю честь, оздоба.
Їдьмо до Салерна, я готова!»

Диву дався, вчувши се, пан Генріх.
Диву дався, ухáм своїм не вірить,
А по тому жалісно всміхнувся.

«Спасибі тобі, моя дитино!
Виджу я любов твою велику
І твою великую відвагу,
Та не можу я її приняти.
Спасибі тобі й за сеє слово,
На яке ніхто з найближчих мóїх
Не здобувсь. Досúть мені і того,
Щоб пізнати, як мене ти любиш.
Але їхать до Салерна, доню,
Не мені вже! Ти покинь сю думку!
Швидко інший лікар тут прибуде,
Що весь біль навіки заспокоїть,—
Всякі інші ліки не для мене».

І заплакала дівчина гірко.
«Боже,— каже,— що ж то я вам винна,
Чом я вам не мила, що без серця
Ви мою відкидуєте жертву?»

«Жіночко,— сказав їй бідний Генріх,—
Ти говориш, мов мала дитина,
Що напресь чогось і не міркує,
Чи се їй на користь, чи на шкоду;
Як чого забагне, дай їй зараз.
Нині дасть щось, завтра пожаліє;

Так і ти пожалуєш, дитино,
Бо то смерть — страшне, не легке діло!»

Та спокійно мовила дівчина:
«Пане, мало ви мене пізнали.
Не кажіть сього, не досвідившись!»

Сумно мовив далі бідний Генріх:
«А при тім же ти не одинока,
В тебе батько є й старенька мати,
Що ж вони на сеє скажуть, доню?»

Не рекла на се ніщо дівчина,
Лиш покликала вітця і матір.
Гірко плачучи, старі припали
Коло ліжка Генріха обоє.
«Пане,— кажуть,— видно, божа воля!
Ми три ночі їй се відмовляли
І словами, і слізьми гіркими.
Та сильніша в неї тая думка,
Ніж намови наші й наші сльози.
Тож прийми від нас дитину нашу,
Чень дасть бог тобі поздоровіти».

І заплакав гірко бідний Генріх,
Перший раз заплакав в своїм горі,
І з сльозами враз в душі зболілій
Сильна жáдоба життя, здоровля
І всіх радощів життя проснулась.
Буть здоровим! Чуть себе свобідним
Від страшної слабості! Ся думка
Всякі інші почуття зглушила
У душі його, і він промовив:
«Добрі люди, бог вам надгородить
Сю любов нечувану, велику,—
Я її надгородить не зможу,
Хоть би все вам дав, що світ дать може.
Як така незмінна ваша воля,
То нехай же буде так! Приймаю
Вашу жертву й вашої дитини».

Залунав великий плач загальний
При сім слові у мужицькій хаті:

Гірко плакали отець і мати,
Що ще досі на́діялись та́йком,
Що пан, може, не прийме їх жертви;
З радості заплакала дівчина,
Та вона всміхнулась зараз втішно;
З туги за життям заплакав Генріх,
Та при тім і жаль йому зробився
Другого життя, що мало згинуть,
Щоб йому життя й красу вернути.
Лютий сумнів гриз зболілу душу,
Чи не грішне почина він діло,
Чи не завагається дівчина,
Чи не буде жертва та даремна?
Та вспокоїла усіх дівчина,
Всім відваги додала і віри,
Всіх впевнила певністю своєю.

До Салерна лагодиться Генріх,
Квапить слуг, за гори рветься духом,
А ще більше рветься там дівчина.
Пишно вбрать велів її пан Генріх
У атласи, шо́вки дорогії,
Мов до шлюбу молоду княгиню.
Та не рада строям тим дівчина,
Бо одно у неї лиш на думці.

Надійшов день від'їзду. З сльозами,
З болем в серці бідні батько й мати
Попрощали в вічную дорогу
Ту свою єдиную дитину;
За життя її ще, мов покійну,
Голосно оплакали небогу;
Та вона спокійними словами
Потішала їх і, мов до шлюбу
Вибираючись, їх руки й ноги
Цілувала і слізьми росила.

Ось вони прибули до Салерна.
Зараз доктора найшов пан Генріх
І веде до нього він дівчину.
«Майстре,— каже,— ось тота дівчина
Рада вмерти, щоб мені вернути
Силу і здоровля, як ти мовив».

Диву дався доктор сивоусий,
Глянув на дівчину і подумав:
«Певно, пан їй наказав, грізьбою
Всилував її на сеє діло».
І сказав до Генріха се слово:
«Відійдіть лише на хвильку, пане,
Мушу з нею дещо в штири очі
Побалакать».
Віддалився Генріх.

І, встромивши острий, проникливий
Погляд свій в лице дівчини, доктор
Так почав до неї говорити:
«Не лякайсь мене, моя дитино,
А признайсь мені, по божій правді:
Пан велів тобі отсе зробити?
Випросив у тебе се, а може,
Виміг і погрозами, не правда?»

«Ні, неправда! — відрекла дівчина.—
Я сама по своїй добрій волі
Зважилась на се і ледве пана
Упросила, щоб приняв сю жертву».

І ще дужче здивувався доктор,
І сказав: «Дитино нерозсудна,
Ти сама не знаєш, що говориш.
Жити ще тобі та веселиться,
А не думати про смерть страшную.
Чи ти знаєш, що тебе чекає,
Страх який, які страшенні муки?
Адже ж знаю, що сам встид дівочий
Не звелить тобі під ніж відкрити
Ніжну грудь твою. А сього ж мало.
Я ж тебе цілком розділи мушу,
Шнурами зв'язати руки й ноги,
До залізних кілець прив'язати,
Краяти пожем живеє тіло
І пилою пропиляти ребра,
Поки зможу руку в грудь уткнути.
Буду в груді лапати рукою,
Поки вловлю серце трепетливе.
Ти жива ще будеш, все меш чути.
А як серце я візьму рукою,

Буду торгать жили кровоносні,—
Ти жива ще будеш, се ще вчуєш.
Аж як жили я порву і серце
Вийму з груді,— ні, мене самого
Дрож проходить і мороз проймає
На сю думку!.. А що найстрашніше:
Як посеред всіх тих болів лютих
І страшних, яких іще ні одна
Не терпіла ніжная дівчина,
Як в оті тяжкі конання хвилі
Ти в нестерпній муці хоч раз крикнеш,
Хоч зітхнеш, хоч думкою самою
Пожалієш сього вчинку свого,
То даремна вся твоя посвята.
Пану смерть твоя не вчинить пільги,
А твоє життя пропало марно.
Схаменись, дівчино необачна,
Відійди, ще можеш все відкликать».

Та, всміхнувшись, мовила дівчина:
«Спасибі вам, пане мій любезний,
Що ви щиро правду всю сказали,
Що мене за смерть ось тут чекає.
Я за се скажу вам цілу правду.
Признаюсь, що я тепер боюся,
Щоб не попсувалось наше діло,
А боюсь я в а ш о ї тривоги.
Задрожить, мабуть, рука вам, пане,
Не спіймати вам мойого серця,
Не порвати жил у моїй груді!
Бо все те, що ви мені сказали,
Скорше личить бабі, ніж мужчині.
Сміло, пане! Сміло ріжте, крайте,
Я, дівчина, все стерплю, без жаху!
Не на те ж я аж сюди прибула,
Щоб в остатній хвилі відступати.
Та й чи довго потриває мука?
І не день, і навіть не годину!
А за се мій пан здоровий стане,
Я ж на вічнее життя заслужу».

Остовпів із диву доктор сивий.
Смілості, рішучості такої

Не стрічав ніколи у дівчини.
«Га,— сказав,— як так, най так і буде!»

І повів її він до світлиці,
Де ждав Генріх на кінець розмови.
Живо к доктору звернувся хорий
І тужливо скрикнув: «Ну, що ж, доктор,
Чи ще буду я живий, здоровий?»

Супокійно відмовляє доктор:
«Що ж, дівчина ся — то справді чудо.
Не вжахнулась всіх страховищ смерті
І охотно йде на смерть кроваву.
Тож, здається, добре вдасться діло.
Ви тепер рішайте, пане: різать
Чи не різать? Се від вас залежить».

І, долонями закривши очі,
Глухо зойкнув Генріх: «Ріжте, пане!»

Ось за руку взяв дівчину доктор
І сказав: «Ходім сюди, небого!»
Радісно пішла вона, та звільна,
Важко йшов старий. Перед дверима
Зупинивсь, ключа шукав в кишені,
Потім довго шпортавсь коло замка,
Все чекав, що Генріх скаже: «Стійте!»
Але Генріх не сказав нічого.

Увійшли обоє до робітні,
І замкнув, ще й засувом засунув
Зразу доктор двері за собою.
Озирнулась по склепу дівчина:
Скрізь кліщі і гаки, скла і труби,
Дивоглядне і страшне знаряддя,
Черепи і кості чоловічі
І великий стіл насередині,
Весь червоний, з гаками й ланцями,
А на нім лежать ножі блискучі.

«Роздягайсь!» — до неї мовив доктор.
Радісно вона й поспішно з себе
Одіж верхню скинула, та спідню,

Щоб не гаять часу, здерла зразу,
Шарпнувши, у швах все розпорола
І без жаху, і без встиду стала
Зовсім гола перед сивоусим.
Як красу її старий побачив,
Що, здавалося, не мала пари
В світі,— так йому щось серце стисло,
Мов кліщами. Ся чудова квітка
За годину серед мук загине!
Та не дав сього пізнать по собі,
Але строго далі їй говорить:
«Вилізь тут на стіл сей і простри́ся!»
Радісно простерлася дівчина.
Він ременями їй руки й ноги
Причепив до кільців металевих,
Прикрутив ще й клямрами в суставах.
А потому ніж узяв у руки.
Ніж широкий був, блищав зловіще,
Та, його потрібувавши пальцем,
Бачив доктор, що він притупився.
От узяв він камінь мармуровий
І почав, не кваплячись, помалу
Ніж острити, по робітні ходя.
Острить, острить, пальцем потрібує,
Буркне: «Ще не остре!» — й острить далі.

Бідний Генріх сам лишився в залі,
Сам лишився ждать кінця і ліку.
Зразу силувавсь ніщо не думать,
Потім рад був думать про здоровля,
Про нове життя й нові утіхи.
Та мішались в голові ті думи.
Те страшне, що мало за хвилину
Статись тут близенько, за стіною,
Наче змора налягло на душу.
І до свого серця мовив Генріх:
«Серце ти моє, зболіле, бідне,
Будь тепер на хвилю кам'яне!
Лиш хвилину, потім все минеться!»

Але серце мучилось, боліло
І йому спокою не давало.
Дарма він твердив разів по десять,

Що вона ж сама того хотіла,
Що вона хотінням тим щаслива,
Що коротке жде її терпіння,—
Серце в нього мучилось, боліло,
Розкидало ті слова на вітер.

А як вчув він, що там за стіною
Доктор ходить, острить ніж об камінь,
То зняла його тривога дика,
Піт холодний обілляв все тіло;
І, мов дикий звір, почав він бігать
По покою, поки невеличку
Шпарку не знайшов коло одвірка.
Ось туди протис він бистрий погляд
У робітню і заздрів дівчину
На столі, прив'язану ремінням,
В нагій красоті прецепорочній;
І душа у нього стрепенулась,
А з її глибин найтаємніших
Розляглось тривожнеє стогнання:

«Боже, що роблю я, окаянний!
Те, що божий суд наслав на мене,
Хочу змити кров'ю сестриною!
Ту крихітку втіхи світової,
Радощів марних, забав нікчемних
Окупить нечуваним убійством!
Господи, додай мені ти сили
Донести свій хрест аж до могили,
А не брать на душу кров невинну,
Не шукать у злочині рятунку!»

І він скочив з силою розпуки,
І загримав до дверей руками,
Термосив за скоблі і завіси
І кричав: «Лікарю, слухай! слухай!»

А лікар відмовив зсередини:
«Зараз, зараз, ще зажди хвилину!»
Та не ждав, ще дужче гримав Генріх.
«Відчини, лікарю, я щось маю...»

«Зараз, зараз! — відмовляє доктор.—
За хвилину вже по всьому буде».

«Ні,— кричить в розпуці бідний Генріх,
Я не хочу, щоб було по всьому!
Стій, не ріж її, лиши живою!»

Упустив із рук і ніж, і камінь,
Вчувши теє слово, доктор сивий,
Відчинив йому щодуху двері.
Генріх входить, лиш одно і бачить:
На столі прив'язану дівчину.
Наближаєсь і, слізьми гіркими
Обливаючись, говорить: «Доктор!
Відв'яжи її! Ніколи в світі
Не позволю, щоб для мене, трупа,
Ангел сей пролив хоч краплю крові.
Що на мене бог зіслав, те буду
Су́мирно терпіти аж до смерті,
Та не дам їй мучитись за мене».

І оба́ швиденько розв'язали,
Розкували зі стола дівчину
І веліли їй убратись живо.
Та вона заплакала тяженько
І, ридаючи, сказала: «Що ж я
Завинила, чим я показалась
Непригожою на те, щоб кров'ю
Свого пана до життя вернути
І собі нове життя здобути?
Пане, пане, що се ви зробили!
Світ вас смілим, мужнім величає,
І я вас таким вважала досі,
Та на вас я гірко ошукалась.
Боягуз ви і бабської вдачі,
Не могли знести того й здалека,
Що на собі я знести готова».

Слухав Генріх сі слова докору,
Та вони не то що не боліли,
А були немов вода цілюща
На його зболілу, скорбну душу.
Але в тій же хвилі вчув ще іншу,
Дивну розкіш, мовби в нього в жилах
Свіжа, чиста кров текти пустилась,
А гидка, болюща шкаралюща

З тіла, мов луска спадала з риби.
Справді диво сталось! З тої хвилі
Біль його минувся, і проказа
Почала сходи́ти з його тіла.
Але радість ту глибоко в серці
Ще сховав, не вірячи їй, Генріх.
Щедро майстру заплатив за клопіт,
Взяв сумну, заплакану дівчину
І поїхав у рідну країну.

Та заким доїхав до границі,
Вже минулись всі його терпіння,
І він став здоров, як був давніше,
І пішла про се широка слава
По всій Швабії. Збігались кревні,
І сусіди, й близькії знайомі,
Щоб вітати лицаря з дороги
По великім перебутім горі.
Та ніхто не в силі розказати
Тую радість, те велике щастя,
Що зазнали мужики убогі,
Батько й мати дивної дівчини,
Бачивши, що їх дитина з паном
Поверта домів жива й здорова.

А за місяць чи за два по тому
Як же ж то змінився високий замок
На горі в прекраснім швабськім краю!
Грають коні по подвір'ї вколо,
Стрійні слуги коло них снуються,
Клекотить життя по всіх покоях,
І товпляться гамірливі гості.
Се пан Генріх славний пир справляє:
Запросив на нього всіх знайомих,
Всіх сусід і всю рідню найближчу.
А як всі зібрались там у залі,
То ввійшов господар поміж гостей
І за руку вів свою дівчину,
І отак сказав до всіх зібраних:

«Слухайте, панове товариство!
Бог зіслав на мене скорб велику
І велику в скорбі тій потіху,

Бо я в ній найшов велике серце,
Що себе само мені хотіло
В жертву дати. А тепер скажіте,
Чим за се віддякувати можу?»

І сказали всі там однодушно:
«Якби все віддав ти, що лиш маєш,
То й сього́, мабуть, було би мало».

«Що ж я маю? — мовив далі Генріх.
Лиш одно: те тіло, що з могили
Підпялось через отсю дівчину.
Серце те, що щастя найчистіше
Взнало аж через отсю дівчину.
Душу ту, що красоту душевну
Вбачила найкращу в сій дівчині.
Їй усе те віддаю, єдиній».

Всі сказали: «Так і слід, наш брате».

І почався славний пир весільний,
Якого ніхто ще не затямив.

Довгий час жили вони обоє,
А при них старі отець і мати.
І пішла про них широко слава,
Що не вмре довіку, не поляже.

АБУ-КАСИМОВІ КАПЦІ

АРАБСЬКА КАЗКА

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Віршоване оповідання «Абу-Касимові капці» виходить отсе другий раз накладом Руського педагогічного товариства, а крім того, було минулого року видане для українського люду в Росії, у Черкасах. Перше видання, що вийшло в 1895 р у Львові, діждалося дуже похвальної оцінки і подрібного розбору з боку чоловіка, що більше всіх інших українців тямить у східних мовах та письменствах, д. Агафангела Кримського, професора арабської мови в Лазаревськім інституті в Москві. Д[обродій] Кримський, висловлюючись дуже прихильно про загальний колорит мойого оповідання і про ту основну думку, яку я силкувався віднайти в тім оригіналі, що з нього взята його канва, підніс заразом деякі помилки, в які легко було впасти чоловікові, не вченому в арабській мові, і які я ось тут здебільшого повиправляв. За ті вказівки складаю щиру подяку нашому шан[овному] землякові.

В своїм розборі на мою книжечку д. Кримський порушив питання про те, відки я взяв отсе оповідання? Йому звісні були — показалося — тільки російські його переповідки, яких знов я не бачив ніколи. Думаючи, що вказівка на мої джерела влегшить оцінку моєї праці, я роблю сим разом те, що повинен був зробити при першому виданні.

Отже, певно, буде несподіванкою для шан[овного] арабіста, коли скажу, що уперве з оповіданням про Абу-Касимові капці я познайомився ще бувши учеником IV гімназіального класу в Дрогобичі, познайомився з уст неписьменного передміщанина Жука. Замість Абу-Касима він називав героя Казоємом і замість капців говорив «сапоги». «Послухайте тепер за Казоємові сапоги!» — так розпочав він своє оповідання, коли при святі у нього зібралося багато передміської молодіжі, таких же

неписьменних парубків і дівчат. Усі слухали й реготали. Я також. Я не питав Жука, відки він узяв се оповідання, але догадуюся по слові «сапоги», що він мусив 1849 р. чути його від «москалів», що йшли через Дрогобич на Угорщину і стояли постоєм у його хаті і про яких він згадував часто й залюбки, хоч оповідав і про зовсім негарні їх діла.

Пізніше довгі літа я не стрічався з сею казкою, та й не до казок мені було. Аж 1894 р., бувши в Відні, я купив у одній антикварні давню німецьку збірку арабських казок під з[аголовком] «Тисяча і один день» (Tausend und ein Tag. Morgenländische Erzählungen, aus dem Persischen, Türkischen und Arabischen nach Petits de la Groix, Galland, Gardonne, Ghavis und Gazotte, der Grafen Gaylus und anderen überzetzt von F. H. von dem Hagen. Zweite wohlfeilere Ausgabe. Prenzlau, 1835). Ся збірка мало що не така довга, як її титул, бо обіймає 11 не зовсім малих томиків, і була, як сказано в титулі, зліплена зі східних оповідань, попереробляваних на французьке ще в XVIII віці. Отож у 4-ім томі сеї збірки я й віднайшов свого старого знайомого «Казоєма». З огляду, що старе Гагенове видання тепер досить рідке, подаю тут се оповідання в дослівнім перекладі і з іменами власними в тій формі, яку в своїй рецензії признав хибною д. Крим-ський, а яку я знайшов у своїм старомоднім та невибагливім джерелі. Читаємо там на стор. 324—331 ось що:

ІСТОРІЯ ПАРИ ПАНТОФЛІВ

Жив у Багдаді старий купець на ім'я Абу Казем Тамбурі-форт, славний своїм скупарством. Хоч був дуже багатий, то проте одягався в саме лахміття; його тюрбан з грубого полотна був такий брудний, що його колір годі вже було розпізнати. Але між усіми частями його одягу його пантофлі звертали на себе найбільшу увагу цікавих. Їх підошви були попідбивані грубими цвяхами, пришви всюди були полатані. Певно, славний корабель Арго не складався з так багато кусників, як ті пантофлі, а від 10 літ, відколи служили вони як обув, найзручніші багдадські полатайки висилювали всю свою штуку, щоб стягати докупи їх розвалини. Через те вони зробилися такі важкі, що ввійшли навіть у приповідку, і коли хто хотів означити щось важке, то все брав для порівняння Каземові пантофлі.

Одного дня, коли той купець ходив по міському базарі, трапилось йому купити значну купу кришталю. Він добив торгу, бо був корисний. Кілька день по тому він довідався, що один задовжений продавець пахощів як остатню запомогу має на продаж іще лише рожеву воду. Скористав, отже, з нещастя того бідолахи і купив у нього всю його рожеву воду за половину вартості.

Сей блискучий інтерес впровадив його в дуже добрий настрій. Та замість, звичаєм східних купців, ушанувати корисний інтерес гостиною, він надумав краще піти до лазні, де вже не був досить давно. Коли роздягався, сказав до нього один його приятель або такий, якого він уважав своїм приятелем (де там у скупаря приятелі!), що його пантофлі зробили його прислів'ям цілого міста і слід би вже йому купити собі нові.

«Та я давно вже думаю про се,— відповів Казем,— та тільки, коли придивлюся гаразд, то вони не такі ще подерті і можуть іще служить якийсь час».

За такою розмовою він роздягся і пішов до купальні. Поки там мився, прийшов багдадський каді купатися. Казем вийшов із купальні перед ним і подався знов до передпокою. Тут він убрався, але надармо шукав своїх пантофлів: замість них стояли на їх місці новісінькі папучі. Наш скупиндряга подумав собі (бо таке було його бажання), що се дарунок того, хто так щиро напоминав його, і надів гарні папучі, які ощаджували йому прикрості купувати самому нові, і радісно пішов собі з лазні.

Коли каді викупався, кинулись його слуги шукати папучі свойого пана, та дарма: знайшли лише колодкуваті капцюгани, в яких зараз пізнали Каземові пантофлі. Придверники побігли за злодієм, ухопили його з поличним і привели назад. Каді, взявши свої пантофлі назад, відправив його до в'язниці. Казем мусив викупитися, а що його вважали щонайменше таким же багачем, як скупарем, то коштувало се його не дешево.

Вернувши назад додому, кинув засмучений Казем свої пантофлі до ріки Тігра, що плила під його вікнами. Кілька днів потім витягли рибаки свою сіть тяжчу, як звичайно, і знайшли в ній Каземові пантофлі. Цвяхи, якими вони були підковані, наробили в оках сіті немало спустошення. Рибаки, сердиті на Казема та на його пантофлі, надумали вкинути їх йому до хати крізь отворене

вікно. Укинені з розмахом пантофлі вдарили по фляшках, уставлених на примурку, і звалили їх додолу; фляшки побилися, а весь рожевий олійок пропав.

Хто здужає, нехай уявить собі біль Казема на вид такої руїни.

«Прокляті пантофлі! — крикнув він, микаючи собі бороду.— Вже ви не будете більше робити мені шкоди».

Сказав се, взяв рискаль, викопав у своїм саду яму й закопав там пантофлі.

Один сусіда, що вже давно мав на нього пеньку, побачив, як він порпався у землі, побіг зараз і дав знати намісникові, що Казем у своїм саду викопав скарб. Більше не було треба нічого, щоб розпалити намісникову захланність. І хоч як божився наш скупиндряга, що не знайшов ніякого скарбу, лише хотів закопати свої пантофлі, коли ж бо в намісника вже розгорівсь апетит на золото, і бідолашний Казем мусив знову окупити свою свободу дуже грубою сумою.

В розпуці посилав він тепер свої пантофлі з усього серця до дідька, далі пішов і вкинув їх у водопровід, геть далеко за містом: сим разом,— думав собі,— ніяка жива душа не дізнається вже про них. Але чортик, що досі невтомно робив йому погані пакості, заволік пантофлі просто в головну трубу водопроводу, так що вони спинили доплив води. Доглядачі водопроводу поспішили на місце, щоб направити лихо, знайшли Каземові капцюги, занесли їх до намісника й заявили, що з них пішло все лихо. І знов властивця нещасних пантофлів запроторили в тюрму й засудили ще на більшу грошову пеню, ніж оба попередні рази. А намісник, покаравши переступ, не хотів задержувати нічиєї власності і щиросердно віддав Каземові його коштовні пантофлі.

Казем, бажаючи нарешті увільнитися від усіх бід, яких вони наробили йому, постановив собі спалити їх. Та що вони були набрякли водою, то поклав їх на плоскім дасі свойого дому, щоб висохли на сонці.

Та нещастя ще не всі свої стріли випустило на нього, а остатня, яку воно ховало досі, була найболючіша. Сусідський пес побачив пантофлі, скочив із даху свойого господаря на дах скупаря, вхопив один пантофель у писок і, граючися ним, упустив його на вулицю. Проклятущий важкий пантофель упав якраз на голову вагітній жінці, що проходила попри дім: перестрах і сила удару

зробили те, що скалічена жінка поронила дитину. Її муж подався з жалобою до суду, і Казема засудили на грошову кару, вимірену відповідно до вчиненого нещастя.

Тоді він пішов додому, приніс оба пантофлі і, держачи їх у руках, промовив до судії так сердито, що суддя аж розсміявся:

«Отсе та нещасна причина всього мойого лиха! Ті прокляті пантофлі довели мене до жебрацької торби. Прошу вас видати тепер такий вирок, щоб від сьогодні мене не карано більше за нещастя, яких вони — я в тому певен — іще нароблять».

Судія не міг відмовити його просьбі; та Казему дорого коштував той досвід, як то небезпечно не міняти пантофлів упору.

Прочитавши се оповідання, кождому легко буде зміркувати, де і наскільки я відбіг від нього. Поперед усього я не бажав зупинятися на тій дуже мілкій моралі, яку випровадив із оповідання,— не знаю вже, чи арабський автор, чи його французький або німецький перерібник (бо ж, певно, арабський текст тут не передано дослівно, а лише коротеньким витягом). Я глянув на ту комічну історію з її трагічного боку і, не вменшаючи комізму, силкувався вивести наверх її трагізм власне в психології скупаря та в устрої тої орієнтальної суспільності, серед якої відбувається подія. Деспотизм, підкупність урядників, безправ'я одиниці виплоджує фаталістичний світогляд і нахил до містицизму. Сюди, в сей світ вірування, тікає й Абу-Касим, зруйнований матеріально через гру випадків, а властиво через урядове здирство. Критика фахового орієнталіста проф. Кримського зазначила, що я добре вгадав ту психологію.

І ще слівце про кінцеву фразу моєї поемки. Проф. Кримський закидає їй несуразність, бо ж у часах халіфів, у яких іде оповідання, годі ще говорити про турків і тим паче про турецьких святих. Проте я лишив сю фразу, бо в ній характеризується не час події, а наше народне розуміння її: турецький святий у нашій і польській нар[одній] приказці значить голяка, чоловік без маєтку (goły jak turecki święty). Нехай і так, що в піднесенні до Абу-Касима ся фраза — анахронізм, але для нашої публіки вона добре характеризує власне те положення, в якому він опинився, а заразом цілій поемці дає значення показу: як то чоловік сходить на «турецького святого».

I

ХТО ТАКИЙ БУВ АБУ-КАСИМ І ЯК ВИГЛЯДАЛИ ЙОГО КАПЦІ

У Багдаді, славнім місті,
Тому літ не сто, не двісті,
Як халіфи [1] ще жили,
Був вдовець, стара катряга,
Та такий вам скупиндряга,
Що шукать по всій землі.

Хоч багатий був, як рідко,
Та ходив брудний, як дідько,
І обдертий, як жебрак:
Сорочище чорна, груба,
Ледве руб держиться руба,
А штанищі, мов райтак [2].

Лисину замість тюрбана [3]
Обвивала шмата драна,
Ветха — й кольору не знать;
Плащ — верета-перетика,
Шпилька з терня, пояс з лика —
Хоч у просо шпаки гнать.

Звався дід той Абу-Касим,
Був купець собі, не блазень,
Пахощами торгував.
Як по місті йшов часами,
Всякий люд за ним юрбами
Біг і дивом дивував.

Та найбільше всіх уваги
У старого скупиндряги

---

[1] Халіфами звались магометанські володарі, що були заразом царями і головою церкви.
[2] Райтак — решето з великими дірками.
[3] Завій, який араби носять на головах замість шапки.

Його капці знай тягли:
Але капці ж бо то, капці!
Що, мабуть, ще дідьчій бабці
Шлюбним обувом були.

Відки Абу-Касим взяв їх,
Кілько літ уже вживав їх,
Сього не затямив світ;
Знали лиш шевці багдадські,
Що ті капці чудернацькі
Латали вже з десять літ.

Що там прищіпок без міри!
Що там дратви, що там шкіри
Шевські руки уплели!
Десять раз підошви клали,
До старих нові шпиляли,
Щоб міцнішії були.

А під десять шкір тих, братку,
Абу-Касим наостатку
Цвяхів густо сам набив,
Та й то цвяхів з головками,
Мов цибулі з часниками, —
На уряд коваль зробив.

І обцаси тож незгірші:
Мов копита щонайширші,
Отакий лишали слід;
Пришви, дубельтово шиті,
Так були латками вкриті,
Наче дуб, корявий дід.

Ноєвий ковчег — я певен —
Стільки лат не мав і бревен,
Що ті капці-шлапаки;
Подобали на колоду,
А тяжкі були до ходу,
Наче проса два мішки.

То ж то мир увесь зглядався,
Як в них Касим прокрадався

Вулицями на базар,
Як потів, бідак, і сапав,
Ноги тяг, що ледве шлапав,
Мов за кару кайданяр.

Купці тії так всі знали,
Так їх часто споминали,
Що прислів'ям стались вмить:
Як тяжке щось мав хто в гадці:
«Се як Касимові капці,
Сього я не втну зробить».

Слухайте ж, як доля-ненька
Тими капцями злегенька
Скоботать його взяла,
Поки всі гидкі й болющі
Злих привичок шкаралющі
Потрощила й розмела.

II

ЯК АБУ-КАСИМ НА ЛІЦИТАЦІЇ КУПИВ СОБІ БІДУ

Раз базаром Абу-Касим
В день торговий ледве лазив,
В своїх капцях ноги тяг,
Та торгу він знай пильнує!
Тут продасть, там знов купує,
Все снуєсь по вулицях.

Втім, забили барабани,
І валить народ юрбами
Там, де возний судовий
Став на бочку й викрикає:
«Хто охоту й гроші має,
Най іде в базар новий!

У базарі, добрі люде,
Ліцитац'я зараз буде!
Там купець єсть Бен-Омар;

Пахощами він торгує,—
От у нього ліцитує
Суд за довг увесь товар».

Мусульмани теє чують,
Ті жаліють, ті кепкують,
Та ніхто не поспіша.
«Пахощі — се бабське діло!
Нам на те, щоб грішне тіло
Прокормить, нема гроша!»

Та один лиш Абу-Касим,
Вчувши се, аж скочив разом,
Мов підріс і просвітлів.
«Пахощі, та й то хороші!
Продадуть за песі гроші!
Коб на час я долетів!»

І вже сапа, і вже фука,
Шкандибає і штильгука
В Бен-Омаровий базар...
Тут спіткнеться, тут офукнесь,
О прохожих лобом стукнесь,
А біжить, мов на пожар.

Прибігає — не вітаєсь,
Тільки про товар питаєсь
Та розвідує ціну.
Втім, Омар до нього сходить
І набік його відводить
На хвилиночку одну.

«Друже любий, Абу-Касим!
Бачиш, що за горе разом
Впало, наче з неба грім,
На мій дім! Та, їй же богу,
Най зламаю зараз ногу,
Як я сам що винен в тім!

Знаєш сам — купець я чесний,
Але трафився друг облесний,
Я за нього заручив;
Вчора мав він довг сплатити,—
Ну, і втік! І ось, гляди ти,
В що мене він затащив!

Дуже любий, Абу-Касим!
Порятуй мене сим разом!
Словечко одно скажи,
Що сплатиш сей довг за мене!
А то горенько нужденне
Жде мене в тюрмі, в вежи!

Та самому б ще терпіти
Півбіди! А жінка, діти!
Адже все спліндрують тут!
Так що нам хоч зараз гинуть,
Хоч із мосту в воду плигнуть...
Сяк чи так — нам всім капут».

Та не зрушив скупиндрягу!
Замість взяти на розвагу
Його просьбу, його плач,
Він промовив: «Кумцю любий!
Я? Тебе спасать від згуби?
Чи ж то я такий багач?»

І, лишивши Бен-Омара,
Він спішить, де возних хмара
Ліцитацію вела,
І рожевого олійку
Величезную сулійку[1]
Власне на продаж внесла.

Сей олій з Шірасу[2] просто
Варт був, певно, п'ястрів[3] зо сто, —
Та ніхто не купував:
Абу-Касим скупарисько
Безсумлінно всю бутлисько
За три п'ястри сторгував.

Дав три п'ястри, в міх бутлище
Та домів коби чимшвидше,

---

[1] Сулія — велика фляшка, бутля.
[2] Ширас — головне місто Персії, славне своїми рожами, з яких видобувають дорогоцінний рожевий олійок.
[3] П'ястр — арабська монета, трохи менша від нашого гульдена.

Наче з краденим, летить.
А Омар зітхнув та й шепче:
«Бог тобі за добре серце
Ще й з процентом заплатить!»

III

ЯК АБУ-КАСИМ ПЕРШИЙ РАЗ ПОЗБУВСЯ СВОЇХ КАПЦІВ

Оттаке добро здобувши,
Про товариша забувши,
Абу-Касим страх зрадів.
Щоб всі бачили, що справив,
Цінну бутлю він поставив
У вікні, де сам сидів.

Сам він взявся міркувати,
Як би відпразникувати
Славний сей здобуток свій?
Дать на боже? Учту справить?
Ні, про се й не думав навіть.
«В лазню я піду як стій!»

Дім як слід позамикавши
І за пояс ключ заткавши,
В лазню почалапав він.
Тут за вступ прийшлось платити,—
Плюнув, буркнув щось сердитий,
Мовби гризти мусив хрін.

В лазні служба вже пильнує:
Той у нього капці ззує,
Сей знімає драний плащ,
Третій ноги натирає,
Той щось в крижах направляє,
Аж хруснув у спині хрящ.

Поки там служебні руки
Скупаря беруть на муки,
Мажуть, правлять, місять, труть,
Аж підходить звільна к ньому

Друг один — чи то скупому
Він таким здавався буть.

Привітались, розмовляють,
Сеє-теє споминають.
Далі друг сміятись став:
«Абу-Касим, любий друже,
Тії капці — час вже дуже,
Щоб ти інші капці мав!

Глянь! Се ж дійснії почвари!
Їм нема в Багдаді пари:
Кльоци шкіряні якісь!
Ти ж бо чоловік маючий,—
Справ собі як слід папучі,
В кандалах отих не лізь!»

«Правда, друже! — Касим каже.-
Я вже й сам не раз, аякже,
Про те думав, як на гріх.
Але знаєш людську вдачу!
Як старі ті капці бачу,
То мені щось жалко їх.

Так уже я з ними зжився!
А як добре придивився:
Таж вони ще добрі скрізь!
Що ж їх дурно викидати,
А новії купувати?
Се ж нерозум! Бога бійсь!»

Поки так балакав Касим,
Аж до лазні входить разом
Пан багдадський судія.
Кинулись до нього слуги:
Сей роззув, тюрбан зняв другий..
«Я натру! Обмию я!»

Абу-Касим аж озлився
І спідлоба подивився
На лизунство «подлих» слуг
Та й пішов у лазню живо,
А за ним глядів жартливо
Той його нібито друг...

Був там довго чи коротко,
Парився гірко чи солодко,
Сеє вже не наша річ,
Доста, що суддя ще в ванні
Кляв на слуги окаянні,
Як наш Касим вийшов пріч.

Вийшов з лазні, одягаєсь..
А де капці? Оглядаєсь,
Але капців ні сліду!
А на місці їх блискучі,
Ще новісінькі папучі
Хтось поклав як на біду.

Абу-Касим усміхнувся.
«Хитрий друг мій! Як звинувся!
Сам немов мене ганьбив,
Та заким я вимивсь в парні,
Він взяв капці незугарні,
А папучі ті купив».

Так-то хитро Абу-Касим
Виміркував серцем ласим
І повірив в догад свій!
Швидко вдяг свої онучі
І обув нові папучі,
З лазні драла дав як стій.

Та хоч дав він з лазні драла,
Вслід за ним біда вже гнала,
Мов за жертвою змія!
Ось, чортів спімнувши копу,
Виліз, наче рак з окропу,
З лазні сам пан судія.

Вийшов з лазні, одягаєсь...
Де папучі? Оглядаєсь,
А папучів ні сліду!
Замість них для осолоди
Два капчиська, мов колоди,
Хтось поклав як на біду.

Пан суддя був дуже строгий,
Наробив як стій тривоги:

«Хто мої папучі вкрав?
Хто для насміху й наруги
Сі проклятії капцюги
Замість моїх тут поклав?»

Страх і трепет по всій лазні!
Шепти, мови невиразні...
Далі скрикнули всі враз:
«Ах, се ж Касимові капці!
Певно, трясця його бабці,
Він же й обікрав тут вас!»

Зараз хопивши палюги,
Вздогін скочили два слуги.
Абу-Касим і не снив,
Що за ним біда йде спішно!
Він в нових папучах втішно
Вже до дому доходив.

А втім, крики його гадку
Перервали: «Дядьку, дядьку,
Зупиніться! Стійте, гов!»
Став мій Касим, озираєсь,—
Се хлоп з лазні наближаєсь,
Весь задиханий прийшов.

«Дядьку Касим, Аллах з вами!
А там в лазні пан за вами,
Пан якийсь знатний питав.
Конче хоче вас пізнати.
Се, мабуть, купець багатий,
Бо нас двох по вас післав».

Абу-Касим здивувався,
Веселенький поспішався,
Думав добрий зиск найти.
В лазні він вступа пороги,
Коли, бач, суддя тут строгий
Як не крикне: «А, се ти!

Ти се, драптавий злодюго!
Гей, візьміть, зв'яжіте туго
І в тюрму його запріть!

І здійміть мої папучі,
А капчиська ті вонючі
До каркý йому вчепіть!»

Тут мав лазню Абу-Касим!
Не пішло йому се плазом,
Що приятель жарт зробив.
Що вже плакав і кланявся,
Толкувався і звинявся,—
Пан суддя трохи не бив.

Мусив Касим наостатку
П'ястрів видобуть десятку
І судді ввіткнуть в кулак,
Щоб минути злої казні.
Так-то змитий, з тої лазні
Видобувся неборак.

IV

МОКРА МЕЛАНХОЛІЯ АБУ-КАСИМА. ВІН КИДАЄ СВОЇ КАПЦІ В РІКУ ТІГРІС, ТА ВОНИ ПО-ЗЛОДІЙСЬКИ НІЧНОЮ ПОРОЮ ВЕРТАЮТЬ ДО НЬОГО НАЗАД

Абу-Касим страх нещасний
Повернув у дім свій власний,
А вернувши, розридався.
Він скупар був, не злодюга,—
Аж тут ось яка наруга
Впала, що й не спам'ятався.

«Боже! — крикнув він крізь сльози.—
Чи ж то я коли де в лози
Крадене добро таскав?
Чи в каварнях крав тюрбани?
Чи по лазнях я кармани
Людські ревізував?

Чи з злодіями я шлявся,
До комори добирався,
З стайні коні виводив?
Чи то я підніс правицю

На халіфову скарбницю?
Чи візиру [1] догодив?

Будь я не купець, а віхоть,
Як чужого хоч на ніготь
До моїх прилипло рук!
Що ж судді я тому вдіяв,
Що мене він позлодіяв
І здер з мене грошей гук!

Боже, знаєш в своїй власти,
Чи хоч думку мав я вкрасти
Ті папучі навісні!
Я ж не ткнувся б їх, як живо,
Коб не жарт, що так злосливо
Хитрий друг удрав мені!

Ах, та вже тепер я бачу,
Що мою поцтиву вдачу
Тії капці в гріх ввели!
Я бажав папучі мати,—
Мусив се мій друг пізнати,
Щоб він висів на гілли!

Я бажав в нових ходити,—
Грошей жаль було купити,
Пристрастилася душа
До отсих кайданів клятих!
Через них прийшлось віддати
Купу ось яку гроша!

Кляті капці! Засліпили
Ви мене зовсім в тій хвили,
Душу спутали мою!
Ви мене вели до згуби!
Так за те я чорту в зуби
В сій хвилині вас даю!»

В тім настрою, страх понурім,
Він за вуха капці шнуром
Міцно враз оба зв'язав,

---

[1] В і з и р — високий урядник державний.

Взяв на плечі, мов колоду,
І над річки Тігра воду
В тихих думах поманджав.

Недалеко мав манджати:
Близько від його кімнати
Бистрий Тігріс шумно плив.
Абу-Касим над рікою
Став і ось перед собою
Свої капці положив.

«Капці,— мовив він,— невдячні!
Ви забули, необачні,
Як я вас любив, беріг!
Як я звільна в вас чалапав,
Кілька сот разів вас ла́тав,
Підбивав, скріпляв, як міг!

А проте ви, капці кляті,
Замість вдяки, благодаті
Довели мя до біди!
Ось вам від старого друга
Замість вдяки та ж наруга:
Йдіть до біса до води!»

І каміння в них наклавши,
Шнуром добре зав'язавши,
Розмахав і бух в ріку!
А вертаючи додому,
Тішився, що собі самому
Помсту видумав таку.

Ой, так, так! Собі самому!
Бо коли вернув додому
І про капці ні ду-ду,
Злая доля наготові
Тії капці стофунтові
Мала на його біду.

Ось три дні собі минули.
Ніччю рибаки тягнули
Невід в Тігрісі по дні.
Як тягнули, так тягнули,

Раптом щось тяжке почули,
Мов колоду у матні.

«Бачність! Риба, знать, велика!
Крикнув невода владика.—
Затягай до бережка!
Живо, братці! Осторожно,
Бо її сполошить можно!
Але ж, бестія, тяжка!»

Стогнуть рибаки, працюють,
Знай до берега прямцюють,
Аж ось раптом: ррр та гов!
Зап'ялась матня в колоду!
Щоб відп'ять, владика в воду
Мусив бовтнуть стрімголов.

Довго шпортавсь там та нипав..
Виліз — ледве-ледве хлипав.
Хлопці невід потягли.
Ще тяжкий! Ну, богу хвала!
Значить, риба не прорвала!
Страх цікаві всі були.

Витягають: що за дідько!
Риби ні хвоста не видко!
Діри у матні кругом,
А насподі для вигоди
Два капчиська, мов колоди,
Та ще й з кам'яним нутром!

Став владика та й журиться,
Проклинає, аж куриться:
«Щоб йому тристенний біс,
Тому вражому падлюці,
Що ті дідьчії папуці,
Нам в найкращий вир заніс!»

Аж один рибак погляне
Та й говорить: «Пане, пане!
Чи ж не знаєте ви їх?
Се ж — тристенний його бабці! -
Абу-Касимові капці!
Він собі з нас робить сміх!»

«Так?» — владика лютий крикнув,
Капці з невода він смикнув
І нічого не сказав:
Взяв на плечі, мов колоду,
І, прискорюючи ходу,
Вулицею поманджав.

Недалеко мав манджати:
Зупинився просто хати,
Де наш Абу-Касим жив;
Там, щоб хвильку відітхнути
І довкола позирнути,
На землі їх положив.

Пусто скрізь було в тій хвили.
Тож він розмахав щосили
Капцями та й бух в вікно!
Сам на річку скочив живо
Та й знай шепче: «Маєш пиво!
Маєш! Все мені одно!»

V

РОЖЕВО-ПАХУЧЕ ПРОБУДЖЕННЯ АБУ-КАСИМА, ГІРКИЙ ПЛАЧ ЙОГО І РІШЕННЯ — СПАЛИТИ КАПЦІ У ОГНІ

Не злякавсь так Йона того,
Як його з човна сухого
В морську кинули глибінь;
Не в таке впав остовпіння
Беда, як мертве каміння
Прорекло йому: «Амінь!» [1]

Не такий філістимлянів
Страх напав, як стовп той грянув,
Що звалив сліпий Самсон,—
Як злякався Абу-Касим,

---

[1] Беда — знаменитий англійський письменник і проповідник IX віку, осліп на старість, та проте ходив проповідати від села до села. Раз збиточник-провідник завів його між каміння; Беда виголосив огнисту проповідь, після якої каміння крикнуло: «Амінь!»

Коли брязком-стуком разом
Вдарило йому на сон.

«Боже правий! Боже правий!
Чи то сон такий лукавий,
Чи кругом валиться світ?» —
Так, прокинувшись, бурчав він,
Сонні очі протирав він,
Щоб довкола поглядіть.

Поглядає — горе! горе!
У покої наче море
Запахуще розлилось.
А в тім морі серед хати,
Мов остро́в якийсь заклятий,
Бовванієчорне щось.

Чи то казка? Чи то сниться?
Щоб зовсім протверезіться,
Він потяг себе за ніс.
«Ні, не сплю! І ось вже дніє.
Та який се холод віє
Крізь віконце? Що за біс?»

Він зривається, з ліжка сходить,
По тім морі босо бродить
По самісінькі кістки;
Раптом скрикнув, мов безумний,
Впав на ліжко, мов до трумни,—
Зрозумів усі звістки.

Він пізнав те чорне диво,
Що близь ліжка гордівливо
У олійку розляглось:
Не острів се в океані,
Його капці окаянні
Повернули к ньому ось.

Як пізнав їх дід нещасний,
То йому відразу ясний
Став весь зв'язок загадок:
Шиба збита, бутля збита
І та річка скрізь розлита —
Весь покій в олійку мок!

«Боже! За що ж стільки кари?
У підлозі всюди шпари,
Весь олійок пропаде!» —
Скрикнув Касим, серед хати
Скочив, щоб олій збирати,—
Але де збирати, де?

Поки там пайшов боклагу,
Вже старого скупиндрягу
Кара повна досягла:
Весь олійок втік у шпари,
Окрім запашної пари,
Дошка голая була.

Став наш Касим, страту бачe
І сердечне, ревне плаче,
Бороду на собі рве;
Кілько раз на капці гляне,
Їх клене, щодуху стане,
А лютує, аж реве.

«Капці, капці, каро божа!
Що за демон з Тігру ложа,
З дна річного вас добув?
На мою тяжку руїну
В нещасливую годину
У вікно мені шпурнув!

Чом не довершив вже злоби
І мені вас, до хороби,
Не шпурнув на лоб старий,
Щоб я світу більш не бачив,
І не кляв, і не собачив
З горя так, що боже крий!

Що ж я буду, бідний, діяв?
Всі надії, бач, розвіяв
Лютий ворог в один мах!
Через капці проклятущі,
Наробив з олійку гущі,
Сотню п'ястрів виссав прах!

Капці, капці, бузувіри!
До якої ж ви ще міри

Дійдете в завзятті злім?
Краще б кров мою ви пили,
Аніж бутлю сю розбили!
Щоб розбив вас божий грім!»

Але капці серед хати
Розляглися, як магнати,—
Чорні, мокрі та важкі,—
Вид їх бридкий, безугарний,
Та за теє запах гарний,
Бо в олійку по пряжки!

Вид сей — Касимова скрута.
Піднімалась злоба люта
В його серці против них.
«Стійте, кляті шлапацюги!
За всі шкоди і наруги
Я на вас пімщуся вмиг!

Моїх рук ви не втечете,
Марно, гидко пропадете,
Як собаки навісні!
Як жидів, тих кровопійців,
Єретиків-боговбійців,
Я спалю вас у вогні!»

Сю завзяту постанову
Й грішную її основу
Абу-Касим проскрипів,
Потім капці взяв за чуби,
Щоб задвигать їх до груби,
Та враз став, мов остовпів.

«Мокрі, кляті! Що робити?
Як же їх мені спалити?
Адже треба сажень дров,
Поки шкіра ся розмокла
Висхне — щоб тут нагле здохла! -
Значить, кошт і страта знов!

Винесу хіба на кришу,
Там на пару день їх лишу,
Най собі на сонці схнуть,

А тоді на славу божу
Дідьче се насіння вложу
У огонь — та й к чорту в путь!»

Так собі розміркувавши
І на палку капці взявши,
Касим їх на дах поніс.
Верг там, та не бачив того,
Як сміявсь і кпився з нього
Злий збиточник, клятий біс.

VI

СОБАЧІ ГЕРЦІ НА ДАСІ І ЇХ СУМНІ НАСЛІДКИ ВНИЗУ. А ТИ ПЛАТИ, АБУ-КАСИМЕ!

У Багдаді, славнім місті,
Є вули́ць не сто, не двісті,
А круті всі та вузькі;
А при них доми маленькі,
Наче при пеньку підпенькі,
А дахи на всіх плоскі.

Наче скрині ті біленькі,
Двері, вікна все маленькі,
Тягнуться доми ті вряд,
Всі до вулиці плечима,
Кожний зиркає очима
На подвір'я та у сад.

Днем народ в домах дрімає,
Доки спека донімає,
Бо там спека, що аж страх;
Аж коли повечоріє,
З Тігру холодом повіє,
Люд гуляє — по дахах.

Там дахи те, що в нас сквери:
Супочивок і спацери,
І сусідський розговір;
Щоб свіженьким подихнути
І на город позирнути,
Всяк спішить на дах надвір.

Днем, коли пани дрімають,
По дахах лиш пси гуляють,
Як у нас по вулицях;
Там для них простору много,
Не значить се їм нічого
Скочити з даху на дах.

Там-то скоки, там-то псоти
Виправляють пси і ко́ти.
Перегони та борні,
Гавкають, немов на ловах,
М'явкають на всяких мовах,
То гризуться, мов дурні.

Гарна річ є жарт дитинний,
Та не кождий жарт — невинний,
Не однако кождий варт:
Хлоп жартує — зарегочеш,
Пан жартує — плакать хочеш,—
Та найгірший песій жарт.

Здибали ось пси-багдадці
Абу-Касимові капці,
Що там сохли на дасі:
Всі над ними поставали,
Головами знай кивали,
Мов над карпом у вівсі.

Поставали та й не знають,
Що з тим звіром діять мають,
Далі гаркли: дзяв, дзяв, дзяв!
Звір сидить, немов колода.
Пси міркують: ось пригода!
Вже один за вухо взяв.

Гаркнув, тягне — годі рушить!
Ба, вже другий зуби сушить,
Капця торгає за ніс.
Тут і інші скоком, скоком,
Хто встиг просто, а хто боком —
Гей до капців, щоб їм біс!

Гавкають на всякі гласи,
Рвуть за вуха, за обцаси,

Відривають прищіпки,
Торгають, куди попало,
Та всього́ ще їм замало,—
Розіграпись залюбки.

Два, три разом їх чіпають,
Капці вгору піднімають,
Тягнуть, котять, волочуть:
Сей упаде, той прискоче,
Сей гаркоче, той дзявкоче,—
Затягли їх в самий кут.

Та хоч тут їх дотащили,
То в спокою не лишили,—
Міри песій жарт не зна!
Далі рвали і гарчали,
Піднімали і тручали,
Наче пер їх сатана.

Раптом зойкнув писько з жаху,
Як тяжезні капці з маху
Гримнули з ним враз униз.
Інші пси, мов змиті, стали,
Вниз хвости всі поспускали,
Потім мовчки розійшлись.

Так злочинець, зло зробивши,
Утікає, хвіст стуливши,
Геть у горп та ліси.
Слухайте ж, яку провину
В нещасливую годину
З капцями зробили пси!

Попри Касимів домище,
Тиснучись к стіні чимближче,
Щоб не впасти де під віз,
Власне сею годиною
Йшла бабуся з дитиною,—
Видно біс її надніс.

Стала баба просто рога,
Задивилася, небога,
Як зчепились два вози:

Коні шарпають та рвуться,
Візники трохи не б'ються,
А пани кричать: «Вези!»

Стала баба, всміхається,
Щось їм радить збирається,
А дитя держить в руках.
Втім гар-гар, гур-гур почулось,
Щось страшне таке метнулось,
Мов увесь звалився дах.

Зглянутись не встигла баба,—
Вже кігтяста песя лапа
Шкряб її через лице!
Передерла, мов драбину,—
Баба кинула дитину
Та й кричить: «Ой, що ж отсе?»

На дитину ж ту нещасну
Впали капці рівночасно,
Мов із неба лютий грім:
По головці як дістало,
То лиш дрібку запищало,
Та й уже було по нім.

Тут вже гвалт і крик зробився!
Перед домом люд стовпився,
Всі кричать, мов на живіт.
Баба кров з лиця втирає,
Мов безумна, знай питає:
«Що се, чи валиться світ?»

Та дитя як мертве вздріла,
То страшенно заревіла:
«Ой ягідочко моя!
Моя внучечко єдина!
Що ж без тебе, сиротина,
Та почну на світі я?»

Люди слухають, зітхають.
«Що тут сталося? — питають,—
Хто се, як дитину вбив?»
Та як капці угледіли,

В один голос заревіли:
«Ось він! Ось хто це зробив!

Га, се ж Касимові капці
Вбили внучечку тій бабці,
Ще й самій роздерли твар!
Абу-Касим! Гей, ти чуєш?
Капців своїх так пильнуєш?
Де він, клятий той скупар?»

Абу-Касим наш нужденний,
Вчувши галас той страшенний,
Весь поблід і помертвів,
Весь затрясся, мов трепета,
Бо вже чує, що в тенета
Біс його зловити вспів.

Вийшов, мов на суд злочинець.
Гнеть якийсь там челядинець,
Здоровенний, аж горить,
Хап його за руку живо:
«Ось де, пане, ось те пиво,
Що ви вспіли наварить!»

І притяг його до баби,
Абу-Касимові лаби
Її кров'ю обмаза́в.
«Бачте! Бачте кров невинну!»
Потім вбитую дитину
В руки Касиму поклав.

«Нате, пане, понесіте!
Або хоч собі зваріте!
Саме добре у окріп!
Певно, сього ви бажали,
Як ті капці заставляли,
Мов на вовка в лісі сліп» [1].

«Ганьба! Ганьба! — крикнув разом
Тлум весь.— Ганьба, Абу-Касим,
Що забулись ви аж так:

---

[1] С л і п — прилад до вбивання великих звірів, зроблений на подобу мишачої пастки.

Баб та діти розбивати!
Бо нащо ж би пакувати
В капці стільки каміняк?»

«Людоїде з серцем драба! —
Скрикнула кровава баба.—
Ти не думай се собі,
Що свою тяженьку рану,
Свою внучечку кохану
Подарую я тобі.

Люди добрі! Присвідчіте!
І зо мною враз ведіте
До судді його як стій!
Всяк щоб знав його провину,
Най він сам несе дитину,
Капці ж двом тра взять на кій!»

Абу-Касим, як заклятий,
Слова ще не вспів сказати,
Спам'ятатися не міг,
Як усе те, мов невольна
Візія якась пекельна,
Так його і збило з ніг.

Весь він кров'ю обагрений,
Мов розбійник навіжений,
А мертве дитя в руці,
А при нім кровава баба,
Перед ним два кріпких драба
Носять капці на дрюці.

А довкола тлум-громада!
Отака чудна парада
Вулицями потяглась.
Крики знай гудуть завзяті;
При судейській ось палаті
Вся ота юрба зляглась.

Пан суддя вже жде на ганку.
«Абу-Касим! А, коханку!
Ми знайомі вже, мабуть.
Ну-ко, що ти вдрав нового,

Що людей привів так много?
Що се так вони ревуть?»

Довгу хвилю се тривало,
Напотів суддя немало,
Поки розпитав як слід,
Хто й яку зробив провину,
Хто і як убив дитину
І роздряпав бабі вид.

Та судді хоч ясно стало,
Що було в тім ділі мало
Абу-Касима вини,
Та вже мав на нього пік він
І для того так орік він:
«Поєлику капцани,

Що зробили всю ту страшність,—
Абу-Касимова власність,
І її повинен він
Пильнувати, зберігати,—
То й одвіт повинен дати
За дитини сеї скін.

Поєлику ж ся дитина —
Баби внучечка єдина,
Вся надія її дому,
То, крім кари за убійство,
Має Касим се злодійство
Відплатити по закону.

Мусить з нею подружитись,
На нове дитя розжитись,
Щоб її не вигас рід.
А за кару п'ястрів двісті,
Других двісті тій невісті
За каліцтво дати слід».

Так премудро розсудивши,
Двісті п'ястрів получивши,
Пан суддя потяг домів,—
Касим же, мов громом вбитий,
Став, не знає, що робити,—
Остовпів і занімів.

VII

ЯК АБУ-КАСИМ ПОСПЕКАВСЯ ОСТАННЬОЇ ЛЮБОВІ І ЯКИЙ СКАРБ ЗАКОПАВ УНОЧІ

Я не знаю, як там тому,
У кого в розпалі злому
Кат всю шкіру з тіла здер;
Та, здається, менше-більше,
Ані ліпше, аніі гірше
Касим чув себе тепер.

Він стояв, мов остовпілий,
На лиці, мов крейда, білий,
Радше жовтий, наче віск;
В голові його мішалось,
Серце в груді знай стискалось,
В ухах чувся шум і тріск.

Далі шепнув: «Боже, боже!
Що то людська злоба може!
Бий вас божий грім усіх!
Я знесу ті всі ругання,
Чень вас ще мої зітхання
Здують, мов ковальський міх!»

Так побожно він зітхнувши,
Вид тюрбаном завинувши,
Скулився, щоб геть іти;
Та в тій хвилі руки штири
З двох боків його вчепили:
«Гей, куди ж то справивсь ти?»

Абу-Касим аж здригнувся,
Зупинився, озирнувся,—
Бачить, се поліціянт.
Він держить його за поли
Та й кричить: «Агов! Поволі!
Пане, ось де є ваш фант!»

«Що за фант?» — «Ну, ваші капці.
Пане, ми не голодранці,
Ми не ласі на чуже!

Ось вони, ще й на дрючині:
Нате вам їх! В тій хвилині
Забирайтесь з ними вже!»

Весь народ зареготався.
Абу-Касим не змагався,
Капці на коркоші впер.
Та й махає — та поволі!
Знов щось сіп його за поли
Та й кричить: «Що ж я тепер?»

Знов оглянувсь Абу-Касим
Та й аж весь здригнувся разом,
Мов в кропиву голий сів:
Се ж та баба, що з-за неї
Він зазнав біди сієї,—
Щоб її де вовк із'їв!

Вся розпатлана і боса,
І брудна, і кривоноса,
В роті чорні зуби два,
Руки, мов граблі, худії,
Щоки, мов та грязь, сідії,
А голосить, мов сова.

Оттака-то краля мила
Абу-Касима вчепила,
Наче грішну душу кат:
З ним під руку забираєсь,
Примиляєсь, усміхаєсь,
Мов він муж її чи брат.

«Абу-Касимцю, мій друже!
Не смутись мені так дуже!
Вид свій милий розпогодь!
Вже ж тобі за всі ті страти
Скарб великий і багатий
В мні отсе дає господь.

Ах, я так тебе кохаю!
Все віддам тобі, що маю,
Всю себе тобі віддам.
Ох, як рада я безмірно!

Лиш мене люби ти вірно,
Рай правдивий буде нам!»

Абу-Касим, теє вчувши
Та хребет в дугу зігнувши,
Силкувався утекти,
Та бабиця не пускає,
Його к собі притискає
Та й говорить: «Що ж се ти?

Пощо так мене волочеш?
Чи втекти від мене хочеш?
Чи забув, як випав суд?
Коли любиш, люби дуже,
Коли любиш, не жартуй же,
Сплату дай мені ось тут!»

Щоб від баби відчепитись,
Мусив Касим знов поритись
В своїм чересі як стій:
Триста п'ястрів добуває,
Важко стогне, і зітхає,
І дає, і мовить їй:

«Бий тебе суха коцюба,
Ти, красавице беззуба!
На́ отсе та подавись!
На́ добро моє, натішся!
Шнур купи собі й повісся,
Лиш від мене відчепись!»

Баба гроші загорнула
Та на Касима зирнула,
Мов її він батька вбив.
«Ти без серця! Що монети!
Та чи справді ж так мене ти
Ані раз не полюбив?»

Люд регочесь, рака лазить,
Абу-Касим тільки й пазить,
Щоб від баби драла дать.
Сплюнув люто, відвернувся,
Між юрбою протиснувся
Та й попер, куди видать.

Біг отак, не зупинявся
І назад не обертався,
Бо мороз дер по хребті;
Аж додому причвалавши,
Двері всі позамикавши,
Відітхнув у самоті.

Відітхнувши, відсапнувши
І на капці позирнувши,
Мало знов він не здурів:
Бачилось йому в тій хвили,
Що вони йому грозили:
«Впадеш через нас у рів!»

Абу-Касиму аж тісно,
В животі зробилось млісно,
В лівім вусі дзінь-дзінь-дзінь!
Рогом очі витріщає,
І на капці поглядає,
І тремтить увесь, мов тінь.

Далі каже: «Боже правий!
Певно, дух якийсь лукавий
В тії капці увійшов!
Вже ж я, певно, бідний, згину!
В нещасливую годину
З ним собі я в спір зайшов!

Що ж мені тепер робити?
Сього ворога не вбити,
Ні прогнати патиком.
Злого духа не підкупиш,
Ані іншим не відступиш,
Ні не кинеш геть тайком!

Та стривайте! Маю раду!
Чей же в більший гріх не впаду,
А позбудусь, може, зла!
В тії капці з добра-дива,
Певно, пакісна, злослива,
Грішная душа ввійшла.

Відбуває тут покуту
І на мене пізьму люту,

Певно, мусить мать за те,
Що над нею збиткувався,
А її не здогадався
В місце схоронить святе!

Адже ж кажуть мудрі люде,
Що душі такій не буде
Супокою, хоч пропадь,
Поки хто її зостанки
Із молитвою до ямки
Здогадаєсь закопать.

Грішна душечко покутна!
Ох, даруй, що баламутна
Мисль моя, мов те дитя,
Досі вперто так блудила
І тебе не нарядила
До спокійного буття!

Та тепер, свій гріх пізнавши,
Стільки кар за нього взявши,
Я, мов брат, мов рідний твій,
Ще сю пічку з молитвами
В затишку тебе до ями
Схороню на супокій!»

Хто б побачив, як наш Касим
У побожність вдарився разом,
Як над капцями прикляк,
Як молився, в груди бився,
Охав, на землі стелився,
Рік би: «Стікся, неборак!»

Е, та добре нам судити,
Як так збоку все слідити!
А стрібуй гіркої пить,
То весь світ тобі затьмиться,
І здуріти не дивниця:
Будеш капці хоронить!

Так до ночі промолившись
І водою окропившись,
Абу-Касим заступ взяв,

Капці зав'язав в мішище
І на близьке кладовище
Серед ночі почвалав.

Там, довкола озирнувшись,
Коло муру в лук зігнувшись,
Став глибоку яму рить,
Потім, капці в ню вложивши,
І присипавши, й прикривши,
Помолився і щез умить.

VIII

СЛУХИ ПРО ЧАРІВНИКА І АБУ-КАСИМОВА РУЇНА

Всюди темно, тихо, глухо.
Напружає око й ухо
Абу-Касим всяку мить,
Та дарма! Мов у могилі!
Незвичайного не в силі
Нічогісінько зловить.

Та зла доля, хоч незрима,
Знай очима злобно блима
І слідить за ним, слідить!
Лист шелесне, гілка хрусне,
Пес загавка, хвіртка лусне —
Абу-Касим знай тремтить.

Вбіг до дому, за хвилину
Вліз у ліжко під перину,
Богу дякує, що так
Все пішло йому щасливо,—
Та зла доля, хоч ліниво,
Все повзе за ним, як рак.

Як се так вона зновила,
І кому найперш відкрила —
Се втопила в пітьмі ніч:
Та досить, що до схід сонця
Від віконця до віконця
Бігла ся кумедна річ:

Вартовий сказав Селіму,
А Селім знов Ібрагіму,
А від сього чув Ахмет,
Від Ахмета дід та баба,
А від сих ціла громада
Сей нечуваний предмет:

Сеї ночі в пізню добу
Край халіфового гробу
Хтось стогнав і землю рив,
Щось шептав і щось мурликав,
Знать, нечистих духів кликав,
Потім скарб у землю скрив.

Мусив бути скарб здоровий,
Бо мішище двокірцьовий!
Як він там його заніс?
Певно, не о власній силі,
А заніс і при могилі
Закопать нараяв біс.

Скарб у землю закопавши,
Притоптавши й приплескавши,
Він те місце так закляв —
Стражник чув на власні вуха,—
Щоб відразу впав без духа,
Хто б копать там починав.

Вдравши вчинок сей поганий,
Чародій той окаянний
Знявсь угору, наче птах,
І через паркан лиш фуркнув,—
Вже ж то біс його так штуркнув!
Аж згадати теє — страх!

Ну, та стражник не таківський!
Вчинок бачачи дідьківський,
Хоч зимниця ним трясла,
За чарівником тим адським
Повз по вулицям багдадським
Геть аж до його житла.

Ледве рано зазоріло,
Донеслося вже се діло

До багдадського судді;
То суддя від тої мови
Схóпився, наче лев на лови.
Го-го-го! Вже ж буть біді!

Чисто вмившись, помоливши,
Поснідавши та й убравшись,
Мовив він до посіпак:
«Зараз кличте вартового!
Чародія нам ось того
Нині треба ще на гак!»

Як для зла, то вартового
І шукать не треба довго —
Він і сам десь близько ждав;
Пан суддя вже в уніформі,
З вартовим по всякій формі
Протокол як стій списав.

«А тепер гляди, небоже!
Докінчить се діло гоже —
Твій найперший заповіт!
Правду своїх слів докажеш,
Як нам зараз же покажеш
Чародія того слід!»

Пан суддя в одну хвилину
Вдяг тюрбан на головину,
Посіпак узяв сім пар —
І готов був до походу
Хоч в огонь, а хоч у воду,
Мов козак той на татар.

Рушив похід вулицями,
Та не просто, манівцями,
І щохвилі ріс, міцнів,
Бо щокрок юрба цікава,
Чуючи, яка се справа,
Пристає до них з боків.

За малої півгодини
Натовп люду незлічимий
Гоготів, неначе грім,

Вулицями плив, як слиж вився,
Аж нараз спинився і стíжбився
Там, де Касимів був дім.

Вартовий сказав: «Ось тут він!»
Пан суддя сказав: «Мабуть, він
Ще не вилетів, ще спить.
Ну-ко, живо, якнайтихше
З всіх боків отсю хатище
Щільно треба обступить!»

Люди хату обступили
Та гармидер учинили,
Шум такий, і гук, і рев,
Що збудився Абу-Касим,
До вікна підскочив разом:
Зловлений, мов в сіті лев!

Ще не знає, що за штука,
Вже суддя у двері стука:
«В ім'я права! Відчиніть!»
А народ реве та кличе:
«Де ти, клятий чарівниче?
В комин на метлі не їдь!»

Абу-Касим відчиняє,
Весь тремтить і сам не знає,
Чи живий він, чи мертвий.
Пан суддя відразу к ньому:
«Ти господар сього дому?
Бе, ми знаємось, старий!»

Тут всі люди мов здуріли.
Засміялись, заревіли:
«Абу-Касим! Чарівник!
Он хто зорі краде з неба!
Он кого спалити треба!
Стережіть, щоб нам не зник!»

«Люди добрі»,— мовить Касим...
Та суддя як крикне разом:
«Стій! Ні слова! Ні мур-мур!

Хлопці, гей! для остороги
Разом в нього руки й ноги
На один зв'яжіте шнур!»

Абу-Касима щосили
У обарінок скрутили,
Положили на поміст,—
Оттоді суддя сідає
І допроси починає.
Що то Касим відповість?

«Як зовешся?» — «Абу-Касим».
«Чим жиєш ти?» — «Хлібом, м'ясом...» —
«Люди, чуєте? Блюзнить!
Хліб та м'ясо він вживає,
Ласки ж божої не знає,
Що живими нас держить!

Маєш нам тепер сказати,
Як не хочеш, щоб у п'яти
Ми пекли тебе огнем,
Що за чар вночі ти діяв,
Де й яке ти лихо сіяв?
Говори, бо ми почнем!»

«Люди добрі,— стогне Касим,—
Хоч печіть, хоч бийте плазом,
В чарах несвідомий я!
Капці, капці ті прокляті,
Що хотів я поховати,—
Ось уся вина моя!»

«Що, брехуне ти проклятий?
Капці хтів ти поховати?
Чи здурів, чи дуриш нас?
Зараз все признай для суду,
Бо як ні, то зараз буду
З шкіри в тебе дерти пас!»

Бідний Касим стогне, оха,
Заїкаєсь та потроха,
Путаючись в купі слів,
Хоч безладно та нескладно,

Та тим більш для всіх принадно
Своє горе розповів.

Та чим більш він плакать хоче,
Тим сильніше люд регоче,
Аж тримаєсь за боки;
Лиш суддя, мов чорна хмара:
«Брехо, жде на тебе кара
Справедливої руки!

Хоч ти крутиш і циганиш,
Але нас не отуманиш!
Ну-ко, зараз нас провадь,
Де ті капці поховав ти!
Та як в тім не буде правди,—
Будеш тяжко відбувать!»

Тут зайшла маленька хрія:
Як старого чародія
Аж до цвинтаря дігнать?
Чи йому розпутать ноги,
Чи тягнути край дороги,
Чи для нього віз нанять?

Бачте, вірять мусульмане,
Що як лиш на землю стане
Чарівник, то дідьчих сил
Набереться, напоганить,
Всіх одурить, отуманить,
Щезне, полетить без крил.

Та на те найшлася рада.
«В міх його!» — кричить громада.
Вперли Касима в мішок,
Зав'язали чуб, до речі,
Два драби взяли на плечі,
Просиливши на дрючок.

Як колись із Галааду
Добрий кетях винограду
Два жидове, взявшись враз,
На дрючку несли під гору
До жидівського табору,
До Мойсея на показ,—

Так у місі на дрючині
Абу-Касим бідний нині
На кладовище чвалав,
А за ним суддя престрогий,
А довкола люд премногий,
Мов рухливий пестрий сплав.

Та ось збилися тісніше.
Стражник мовить: «Ось се місце!»
А суддя: «Розпутать міх!»
Виліз Абу-Касим з міха,
Та слаба йому потіха
Серед тих людей усіх.

Мусив місце показати;
Зараз кинулись копати,—
Живо капці віднайшли;
Втішились, мабуть, капцюги
З пана свойого наруги,
Та й що їм не гнить в земли.

Абу-Касим, мов розбитий:
Сумовитий, не сердитий
На ті капці кинув зір.
Ну, програв остатню пробу!
Вже тепер лягай до гробу,
Але капцям більш не вір!

Ой, зітхнув бідак, похнюпився.
Тим часом суддя насупився
І до Касима мовля:
«Святотате! Тле мерзенна!
Твоїм ділом осквернена
Ся посвячена земля!

Варт би ти на паль за тее!
Та щоб місце те святее
Смертний присуд не сквернив,—
Облекши свої калити:
П'ятсот п'ястрів заплатити
Мусиш так, як завинив.

Триста п'ястрів на святині,
Сто мені за труди нині,

Вартовому п'ятдесят,
Решту на весь люд сей чесний!»—
«Ось прису́д тобі чудесний!» —
Всі присутні верещать.

Абу-Касим на коліна!
«Пане, се ж моя руїна!
Де ж сі гроші я візьму?»
Та суддя рік по хвилині:
«Як не зложиш їх ще нині,
Повандруєш у тюрму!»

IX

ЯК АБУ-КАСИМ СВОЇМИ КАПЦЯМИ ЗРОБИВ РЕВОЛЮЦІЮ В БАГДАДІ

Як часо́м у темній пущі
Блуд кого візьметься злющий,
Помотає всі стежки,—
Чоловік у дикім страху
Там і сям біжить без шляху,
Мов овечка, навпрошки,

Коли гонить вовк лапастий,—
І чим більше він попасти
Силуєсь на правий шлях,
Тим густіша оболока
Світ йому краде з-під ока,
Щоб в знесиллі він поляг,—

Так і Касим бідолаха,
Видко — волею аллаха,
Що скупар був світовий,
Через капці ті суціги
У такі впав рештабіги,
Що хоч сядь та вовком вий.

І чим більш він силкувався,
Наче в сіті в'юн, звивався,
Щоб їх збутись накінець,
Тим впертіш вони вертались,
За полу його хватались,
Мов заклятий в казці мрець.

Ось тепер, як ті шкрабища
Зо святого кладовища
З-під землі злий дух відгріб,
Як ще Касиму вдодатку
Стоп'ястрівок видер п'ятку —
Геть весь скарб його, весь хліб,—

То сердега вже не плакав,
І не охав, не балакав,
І не торгав бороди,
Лиш сидів, неначе змитий,
Мов мертвець, рядном укритий,
Що не знає вже біди.

Так без мови, і без руху,
І без болю, мов без духу,
Довго, довго він сидів;
В хаті пусто, голі стіни,
Та він вперто, без відміни
Все на капці лиш глядів.

Капці ж клятії, безбожні,
Мов пани які вельможні,
Знай пишались перед ним —
Повні глини і каміння,
Мов не божі сотворіння
Видом пу́джали грізни́м.

Абу-Касим стуманілий
Чув, як капці гомоніли
Ось таку до нього річ:
«Дурню! нас ти відцурався!
В п'ястрах, скарбах ти кохався!
Де ж тепер ті п'ястри? Пріч!

Де олійок твій рожевий?
Де котел є твій спіжевий,
Що в нім гроші ти душив?
Ну, за чим ти бігав, тюпав?
Зуб судьби усе те схрупав,
Тільки нас не розкусив.

Ми одні, чи чуєш, друже,
Так тобі все вірні дуже,

Як ти сам був вірний нам.
Стілько літ проживши спільно,
Вже розстатись нам не вільно
На потіху ворогам!

Що вони собі міркують?
Най із тебе й з нас кепкують,
Ти, старий, про те не дбай!
Нас держався, як був багатий,
Нас до смерті мусиш мати,
В нас ввійдеш і в божий рай».

Абу-Касим стуманілий
Враз підскочив, мов здурілий,
Кинувсь бігти до дверей;
В руки голову зціпивши,
Вуха пальцями закривши,
Простогнав він: «Боже крий!

Я дурію! Я дурію!
Двох думок злічить не вмію,
А промову капців чув!
Що вони від мене хочуть?
Чом життя моє лоточуть?
Щоб їм вік поганий був!

Ні, не витерплю я з ними
Ані днини, ні години!
Сам їх вид мене уб'є!
Або сам втечу де з хати,
Або мушу їх запхати
Так, що й чорт їх не найде».

Так він, душу облегчивши,
Міцно се постановивши,
Ладитись в дорогу став:
Ноги вбув, оперезався,
Плащ накинув, геть зібрався,
Капці в міх запакував.

Чи снідавши що, чи з постом,
Кладкою, чи, може, мостом
Через Тігріс перебравсь

І тоді вже шахом-махом,
Не стежками, ані шляхом,
В чисте поле він попхавсь.

Ходить, лазить, життям важить,
А тут зверху сонце пражить,
Мов наняте для біди;
Абу-Касим сохне, в'яне,—
То присяде, то знов стане,
Та пищить: «Води! води!»

Втім — чи чорт оце чарує,
Чи направду вухо чує
Під землею: буль, буль, буль!
Касим скулився, схопився духом
Та й побіг кудись за нюхом,
Наче жид той до цибуль.

Біг, біг, біг ще з півгодини,
Аж ось глянь: на дні долини
Невеличке озерце
Холодочком подихає,
Мов від сонця в тінь ховає
Кришталевеє лице.

Сів наш Касим, покріпився,
І обмився, і напився,
Свободніше відітхнув,
Богу дяку дав сердечну,
Що в сю спеку безконечну
Хід його сюди звернув.

Спочивав тут добру хвилю
І таку чув пільгу милу,
Волю в серці і простір,
Мов уся біда віднині
Геть забігла в багна сині,
Щезла в темних зворах гір.

І в душі його старечій
Шибло враз: «Ану ж, до речі,
Моїм капцям місце тут?
Ся вода глибока та́ки,

В них тяжкії каміняки,—
Кину, буде їм капут!

Адже тут, де гляне око,
Як далеко і широко,
І душі людей нема!
Рибаки сюди не ходять,
Стражники сюди не бродять,—
Тут спокій, тиша сама!»

І, недовго міркувавши,
Капці, добре розмахавши,
З міхом бух до озерця!
Навіть серце не здригнулось,
Прочуття не окликнулось
В бідолашного старця!

Де там! Він ще рад-радіський,
Наче той коняка міський,
Що на поле вирвавсь раз;
Рже, і фирка, й сам не знає,
Чи пасеться, чи гуляє,
Чи хомут навік отряс?

Так наш Касим, відпочивши,
Капці в озері втопивши,
Холодком вертав домів —
А такий веселий, ручий,
Наче скарб найшов гадючий,
Що й ціни сказать не вмів.

Йде — руками розкладає,
Усміхаєсь, щось гадає,
Навіть пробував співать.
«Ні, не зломить доля-злюка!
Абу-Касим кріпка штука,
Буде з нею воювать!

Хоч ти й як мене приперла
І гіркого перцю втерла
Через капці ті мені,
Та не думай, що я впаду!
Дам собі ще якось раду,
А не вступлюся, о ні!

Дім продам — старий домище,
А проте, він варт ще вище,
Як тих тисяч п'ястрів! Ну,
Тисяч п'ястрів, таж се гроші!
Ой, які ще я хороші
Гендлі з ними розпочну!

Наплюю на всі олійки
(Тут нещасної олійки
Пригадавсь йому кінець),
Кинуся на шовк, тканини,
Одамашки, кармазини,—
Славний буду я купець!»

Повернув додому в нічку,
Не вечеряв, навіть свічку
Не світив, а спати ляг;
Спав спокійно, мов дитина,
Снив, що він малий хлопчина
Знай гуляє по полях.

Та як рано встав з постелі,
По своїй зирнув оселі —
Голо, пусто, сумно скрізь!..—
То аж згорбився і насовився,
Мов на лихо знов готовився,
Ждав на підступи якісь.

День минає, другий — тихо.
«Ну, значить: минуло лихо!» —
Абу-Касим міркував;
І вже злегка, осторожно,
Чи де що здобуть не можно,
По базарі мишкував.

Як той пес, що в нього вуха
Й хвіст обтято, лячно нюха,
Все ховаєсь по кутках,
Боком ходить, озираєсь,
Всього острого лякаєсь —
Так засів під шкіру страх,—

Так наш Абу-Касим бідний,
Мов заклятий, мов негідний,

Мов приблуда, мов знайдух,
Вулицями повз несміло,—
Горе так його присіло,
Що прибило в ньому дух.

Та відсапавшись крихітку,
Мов та квітка, що улітку
Вітер до землі пригне,—
Він почав знов підійматись,
І міцніти, й простуватись,
Горе забувать страшне.

Аж отсе одного рана
Чує: баба, наче п'яна,
Коло студні щось кричить.
По хвилині — дві, три, штири
Хором крик такий зчинили,
Аж в ухах йому лящить.

Слуха Касим: що за диво?
Чень же не впилйсь так живо!
Та й тоді чого сей крик?
Чи напав на місто ворог?
Чи мечеть розбив на порох?
Чи халіф де з міста зник?

Рад би знати, що там преці,
Але щось мов тьохка в серці:
«Стережись! Не пхай там ніс,
Де тебе ніхто не просить!
Вже коли бабами носить,
То жартує, певно, біс!»

Крик при студні дужчий, дужчий..
Вже там тлум зібрався злющий,
Вже ревуть — добра не жди!
Чути: «Зрада! Дідьчі штуки!
Дайте нам тих злюк у руки,
Що збавляють нас води!»

Касим тее зачуває,
Вийшов з хати та й питає:
«Люди добрі, що вам є?

Що за крик тут, що за ропіт?
Що з водою вам за клопіт?
Хто води вам не дає?»

«Гей,— говорить хтось з народу,—
Вчора ще ми мали воду
З сеї студні, як хрусталь,
А тепер — що за причина?
Хоч би вам одна краплина!
Не тече, аж серцю жаль!

Що ж нам всім тепер робити?
Чим нам митись, що нам пити,
Чим варити? Гвалт! Розбій!
Гей, біжім до магістрату,
Най на студню сю закляту
Нам порадить що як стій!»

І вже з криком вулицями
З дрекольми й палицями
Йде збунтований той тлум:
Тут зітхання, онде сльози,
Там прокляття і погрози,
Галас, крик, і рев, і шум.

Ба, чим ближче до комуни,
Справа, зліва, збоку суне
Все нова й нова юрба:
Водоноси з коновками,
То прачки йдуть з праниками —
Всіх одна жене журба.

Плац широкий заповни́ли,
Заревли всі враз, завили:
«Гвалт! Води, води, води!
Хто нам воду вкрав із студні?
Кляті вороги облудні!
Дайте-но нам їх сюди!»

Страх пішов по всім Багдаді!
Вже й життю пани не раді
На засідання зійшлись.
«Воду красти що за повід?

Найпевніше водопровід
Попсувався десь-колись».

І одні людей втишають,
Другі знов майстрів збирають
Водопровід розслідить.
Не було се легке діло...
Вже геть-геть повечоріло,
Без води пищить, гудить

Весь народ, тремтять всі власти,
Бо тлум гро́зиться напасти
На уря́ди, на склепи...
Аж ось радість! Всі криниці
Буль-буль-буль! Крізь рури з криці
Трисли водяні стовпи.

«Як? Де? Відки? Що за диво?» —
Весь народ пита сквапливо,—
Та ніхто не відповість.
Лиш майстри, які ходили,
Водопровід розслідили,—
Можуть дати певну вість.

Величезний здвиг народу,
Що весь день чекав на воду,
Жде тепер на тих майстрів.
«Ось надходять! Живо! Живо!
Говоріть, яке там диво?»
Тлум реве, немов здурів.

X

ОСТАТНІЙ УДАР НА АБУ-КАСИМА І ЙОГО ПОЄДНАННЯ З КАПЦЯМИ

Вечоріло, сутеніло...
Чи було яке там діло
В Абу-Касима, чи ні,—
Щось весь день було так нудно,
Думать годі, спати трудно,
Прочуття якісь скрутні...

То походить, то знов ляже,
То щось пише, то знов маже,

То чита святий Коран,
Та слова перед очима
Скачуть, кров у виски грима,
Мов о стіни б'є таран.

Прочувало серце лихо,
Билось і квилило тихо,
Мов голодне немовля,
Та холодний ум старечий
Невиразні тії речі
Душить, цитька, придавля.

Та нараз — всесильний боже! —
Що се все значити може?
Крик розлігся, наче грім.
Голосів страшна громада
Репетує: «Зрада! Зрада!
Тут він! Тут! Його се дім!»

Абу-Касим тее чує —
Вже не мислить, не міркує,
Похолов увесь, як труп.
Серце вже йому сказало:
«Знов на тебе лихо впало!»
І вже жде скажених куп.

А надво́рі люд лютує,
Ломить двері, репетує:
«Де він? Дайте нам до рук
Сього жида, водокрада!
Розтоптать його, як гада!
Мало смерті! Мало мук!»

Абу-Касим весь здригнувся,
З остовпіння враз прочнувся,
Ледве дишучи, піднявсь.
Сил остатніх добуває,
Проти люду виступає
І отак до них озвавсь:

«Люди добрі, горожане!
Що се за таке погане
Діло мав я поповни́ть?»

Та юрба його запекла
Заглушила: «Згинь! До пекла
Йди чортам отак служить!»

І ручища вже тугенькі
Хап його, мов у обценьки,
В'яжуть, крутять, аж хрустить.
Сотня голосів гукає:
«Зараз смерть тебе чекає!
Гріх живцем тебе пустить!»

«Люди добрі,— плаче Касим,—
Я ж безсильний, я ваш в'язень;
Бийте, вішайте мене!
Я вам вирватись не в силі,—
Та скажіть, сусіди милі:
Що зробив я так страшне?»

«Що зробив? Огидну зраду!
Ти хотів весь люд Багдаду
Спрагою на смерть вморить!
Ти заткав нам водопровід,
Ти був бунту й шуму повід!
Признаєш, чи хочеш крить?»

«Признаватись? Боже правий!
Ти мій свідок, ти ласкавий,
Ти невинність не скривдиш!» —
«Що, невинність? — люд скрегоче.
Він вдавать невинність хоче!
Ось наш доказ! Погляди ж!»

Люд в тій хвилі проступився,
Хлоп у хату протовпився,
Мокрий, ззяблий, ледве ліз;
Оберемком, у охапці
Абу-Касимові капці
Він, постогнуючи, ніс.

Серед хати їх придвигав,
Гепнув, аж весь дім заплигав,
В батька, матір так і гне:
«Бий тебе суха ялиця!

Чи ж не гріх то? Чи годиться
Так морочити мене?

Пане,— тут гукають люде,—
Що отсе ваш мебель буде?
Я не знаю. Та коли
В водопровід ви їх ввергли,
Всьому місту воду сперли,—
Гарний плід ви здобули.

Знайте, наші люди штири
Мало смерті не пожили,
В сперту лазячи діру;
Їм на ліки і всю плату
Ви дасте, коханий тату,
Бо я шкіру з вас зідру.

Знайте далі: щоб ті капці —
Кроть за ногу вашій бабці! —
Із каналу там дістать,
Мусили ми — на сумління! —
Водопроводу склепіння
На три лікті руйнувать!

Що за се вам добру плату
Подиктують з магістрату —
Будьте певні, пане мій!
А тепер іще за працю,
Що приніс вам сюю цяцю,
Заплатіть мені як стій!»

Абу-Касим слів тих слухав,
Наче чемерицю нюхав,
Далі скрикнув: «Божий суд!
Люди! На стіну не лізьте!
Забийте мене, повісьте
Без розмови зараз тут!

Жить обридло! Надокучив
Сам собі я й вас намучив...
Видно, бог мене прокляв.
Най сповниться суд сим часом».

Те сказавши, Абу-Касим
Тяжко-важко заридав.

Втім народ заметушився,
У дві лави розступився,
Ага [1] в хату увійшов,
А за ним грізнії мари:
Поліцейських штири пари
З криком: «В ім'я права! Гов!

В ім'я права! Всі тут разом!
Хто між вами Абу-Касим?»
Абу-Касим мовить: «Я».—
«Маеш з нами без протесту
Йти до міського арешту —
Воля власті, не моя».

Абу-Касим похилився,—
Вже не плакав, не молився,
Знав, що й тут йому капут.
Там, у міській буцегарні,
Дні йшли й ночі незугарні,
А він ждав та й ждав на суд.

А тим часом комісарі,
То по штири, то по парі,
В його домі так і шпять:
Урядують, оглядають,
Щось цінують, викладають,
Риють, порпають, глядять.

Довго порались — та марно,
А вкінці списали гарно,
Що хотілось їм списать;
Абу-Касима з арешту
Привели, аби всю решту
Присуду йому сказать.

«В імені царя і бога!
Щоб був пострах і тривога
На зломислених усіх,

[1] Те, що комісар поліції.

Щоб всі проби зради й бунту
Вирвать з коренем, до шпунту,
Зав'язать, мов кицьку в міх —

З огляду, що Абу-Касим
Вперто, злобно раз за разом
Наш нарушував спокій,
Врешті стримав водопровід,
Тим до розруху дав повід,
Страту касі містовій —

Ми, правителі народу,
За ті збитки, за ту шкоду
Ухвалили: у секвестр
Дім підсудного узяти,
Все, що мав, сконфіскувати
І вписати у реєстр.

А що слідства урядові
Дібр движимих в його домі
Ніякіських не знайшли,
Окрім капців колосальних,
Що причиною фатальних
Всіх пригод його були,—

То ми з огляду й надії
На літа його старії
Ухвалили записать:
Щоб знав наших ласк exempla [1],
Без заплати такси й штемпля
Капці ті йому віддать.

Присуд сей — то слово боже.
Винуватець вправді може
Жалуватись до царя,
Та се будуть нам докори,
Знак зухвальства й непокори,
А за се не жди добра.

Тож гляди, ти, діду клятий!
Пробуй лиш рекурсувати,
Зараз у тюрму підеш.

---

[1] Зразки *(лат.).— Ред.*

А вже там тобі на пробу
Ми такого всиплем бобу,
Що й рішенця не діждеш».

Абу-Касим аж здригнувся,
В три погибелі зігнувся,
Руки к серцю приложив;
«Ай, панове! Золоті-сьте!
Все приймаю, хоть повісьте,
Бо на все я заслужив.

А отсе, що в своїй ласці
Віддали мені ви капці,—
Се глибоко чую я!
О, бо добру я тюрму мав,
В по́сті й холоді роздумав,
Що за скарб в них маю я.

Бачте, був я зла катряга,
Безсердечний скупиндряга,
Від голодних дер я хліб,
Голих, бідних пер в болото,
Лиш у срібло та у злото
Душу всю свою загріб.

Та аллах благий та бистрий,
Знать, добра доглянув іскри
У душі моїй на дні;
Сими капцями, мов міхом,
Іскри ті роздув з успіхом
У могучії огні.

Все моє добро дочасне,
Все, що я вважав за власне,
В тих огнях, мов труск, спалив,
Щоб хоч на старії літа
Вільно міг я в світ глядіти,
Всіх любив, його хвалив.

Капці, скарбе мій великий!
Вами ж то нога владики
В мою душу увійшла!
Вами бог мене, сліпого,

Вивів з пітьми, із грузького
Багновища злоби й зла!»

І до капців своїх бідних
Він припав, немов до рідних,
Їх любовно цілував,—
Далі, шнура розмотавши
І на плечі їх поклавши,
Добре знов їх прив'язав.

«Ось, панове, так віднині
Аж до смертної години
В місті буду я ходить —
Жебраком, та богомільним,
Та від зла й покус всіх вільним,
Буду капці ті носить».

Се сказавши, поклонився
І помалу віддалився.
«Одурів»,— рекли пани.
Серце трохи в них щеміло.
«Ну ж халіф узнасть, в чім діло?» —
З страхом думали вони.

Та вспокоїлися живо.
Абу-Касим став правдиво
Щирим, дійсним жебраком.
Вулицями волочився,
Під мечетами [1] молився,
Тричі в Мекку [2] йшов пішком.

Довго він прожив ще в бозі,
Вмер десь голий у берлозі.
З капцями його затим
По-жебрацьки й поховали,
Споминали, величали —
Він турецьким став святим.

---

[1] Мечет — магометанська божниця.

[2] Мекка — місто в Арабії, де знаходиться давня національна святиня арабів, а потім і всього мусульманського світу — Кааба (чорний камінь, що впав із неба). Хід до сього міста вважається заслугою і спасенним ділом для кождого магометанця, і кождий обов'язаний хоч раз у житті бути там.

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

ПРО БАГАЧА, ЩО ЇЗДИВ БІДУ КУПУВАТИ

НАРОДНА КАЗКА

Давно се діялось, коли
Ще «золоті часи» були.
То жив у нас один газда,
Котрий не знав ще, що біда.
Чимало поля дід лишив,
Чимало батько докупив,
Та й сам Степан, не взяв го біс,
Хоть у добрі-достатку зріс,
Добро вітцівське шанував,
Та й сам немало ще придбав.
Худоби гук і грошей гук,
До праці тож немало рук,
І жінку добру бог му дав,
З дітьми також гріжі не мав,
Сусіди добрі, хоть куди,
Добро пливе з роси, з води,
І відки ж у такім ладу
Було му знати про біду?
От раз в неділю вечером
При чарці в коршмі за столом
Сидів собі кружок селян,
Сидів між ними й наш Степан,
І як звичайно, в мужиків
Ішла розмова про попів,
Як то щасливо вни жиють,
З живого і мертвого друть.
Но далі — далі сесь та тот
Почав розказувати: «От,
Чи то в селян, чи то в попів
Добро з бідою пів-на-пів!»

А тут усякий про своє
Почав: «От християнин жиє
В біді! З бідов прийшов на світ,
З бідов дійшов до старших літ,
З бідов прийдеся вік скінчить,
І на біду дітей лишить».
То наш Степан за боки взявсь,
На тую мову насміхавсь.

. . . . . .

«Панове газди, встид і гріх,
Що ви раз в раз ні се ні те
Про ту біду говорите.
Ось я між вами зріс також,
Як ви, працюю, кілько можу,
Плачу дачки, роблю, що тра,
А я не знаю, що біда.
Ануко ось прошу я вас,
Вкажіть біду тоту хоть раз
Мені, щоб я єї пізнав!
А може, б хто ми ї продав?
У мене грошей є досить,
Най скаже, кілько заплатить,
Сейчас усьо на стіл кладу,
Лиш най продасть мені біду!»
Всім дивом ті слова здались,
То сей, то той плечима стис
Та похитав лиш головов,
Немов казав: «Жартуй здоров!»
Но наш Степан розгарячився
(А добре вже був підчмелився),
І, гримнувши о стіл руков,
До других відізвався знов:
«Ну, що ж всі стихли — говоріть!
Хто з вас тут має пару бід,—
Одну для себе там сховай,
А другу вже мені продай».
Ніхто на теє ні ду-ду,—
«От — діт,— не знає про біду
Багач,— чого йому там тре,—
Та ще ось нас на кпи бере!
А ти б, несьже, стрибував,
По-нашому хоть день крірвав
І гризся, мучився,— тогди

Не хтів би-с сам собі біди!»
Но наш Степан не унимавсь,
Над всіми гризко насміхавсь!
«Ей, знаю я те все давно,—
От ся плете, щоб ся плело!
Леда там палець заболить,—
А вже наш брат «йой, смерть!» кричить.
А я все свеї: що тото
Гнівати бога? Що за зло,
. . . . . .
А не молоти раз у раз:
«Біда, біда, біда у нас!»
На ті слова до Степана
Сказав один старий газда:
«Ей куме, куме, вам добро
Сміятись з бідних нас, бо що —
Ви змалу в статку, у добрі,—
І як вам знати о біді?
Но як вам так о тоє йде,
Я зараз вам нараю. де
Біді ся можна придивить,
Ба, і собі біду купить.
Ось ви швиденько ся зберіть,
Верхом чи возом там,— та мчіть
Простісько над Дністер,— туди,
Десь ось Тинів, Колодруби,
Ще й далі їдьте за водов»
(То, певно, здиблетесь з бідов).
. . . . . .
Степан наш був із тих людей,
Що як їм що на ум зайде,
То ні вам сядуть, ні спічнуть
А вже до свойого діпнуть.
Сейчас на другий день узяв
Коня гарненько осідлав,
В бисаги грошей нагорнув,
У добру хустку завинув
Пиріг, ковбас там зо дві — всьо,
Що тра в дорогу,— ну, і вйо!
Пречудний край, Підгірський край!
Шумлять дуброви, наче рай,
Понад річки березники
І зелень, запах і цвітки,

Горбками ниви розляглись,
Мов шахівниця. Десь-кудись
Хороше жито, проче все

. . . . . .

Ось і худоба в поле йде,
Худа, що поледве бреде,
Нужденна, шкіра йно та кість,
Солому з стріхи рве та їсть,—
А ось за нев і пастухи,
Немиті, чорні дітваки
Волочуться... Хатки в селі
Низенькі, стріхи не цілі,
Усюди бідність, що аж сум,—
Та в Степана ніяких дум,
Нічо в душі не ворухнесь,—
Він за бідов крізь сто бід пресь.
На косовицю газди йдуть,
На плечах схилених несуть
Блискучі коси. Сорочки
Діряві, чорні — ходаки

. . . . . .

Понурі лиця, видно, сміх
Давно на них вже не бував.
«Помайбі вам»,— Степан сказав.
«Бог заплать, та щасть боже й вам!
А відки свату? Що де там
Чувати?» — так один питав.
«Я відти й відти,— відказав
Степан,— усього в мене є,
Одного лиш ми не стає —
Біди. То ми один газда
Нараїв їхати сюда —
Тут, каже, де йно поглядіть,
У кождого по пару бід.
А я би, бачите, бажав,
Купить одну, коб хто продав.
У мене грошей є досить —
Скажіть, хто може відступить
Мені одну свою біду,
Що дати,— я як стій кладу».
Всім дивом ті слова здались.
Лиш сей та той плечима стис
Та похитав лиш головов,

Немов казав. «Жартуй здоров!»
Степан, узрівши те, не ждав,
А далі прудко почвалав.
Усі ззирнулися за ним:
Якийсь скажений, галатим,
Біди шукає! А в душі
Десь не один подумав си:
«Гей, гей, тобі б лишень, як слід,
Хоть половину моїх бід!»
Вже другий день в дорозі був
Степан,— підгірський край минув,—
І ось розлилась перед ним
Зеленим морем запашним
Долина Дністрова. Куди
Повернеш оком, мов води
Безмірне дзеркало, розлився
Зелений луг. Дністер скрутився
Посеред нього, мов змія
Сріблиста. Лиш одна грязка
Дорога пасмугов бруднов
Веде в село, що над водов
Розсілося купками хат,
Мов стадо диких утенят.
Вже день ід вечеру клонився,
Пожаром захід весь облився.
І стиха в зелень, запах, млу
Укралось сонечко до сну.
Утих вітрець між тросником,
Загусли мряки над Дністром;
Вже й кінь ся Степанів підбив,
І змрік дорогу заступив,—
Тож наш багач спішив, як міг,
Що завчасу найти нічліг.
Стояла коршма за селом
Брудна, покрита тросником,
Обора вся — багно, стіна
З гнилих делин, провалена,
Усюди сопух, гниль і бруд,
Звичайно, у жидів. Отут
Степан наш на ніч завернув,
Рад, що в...
. . . . . .
Брати оба підбігли враз,

Вітають Степана,— сейчас
Коня під шопу завели,
Його до шинку затягли.
Там дві жидівці щось варять,
Повніська коршма жиденят,
Задуха, гомін, лад такий,
Що, боже, і рятуй, і крий!
Степан, звичайно, гроші мав,
Про решту там немного дбав —
За стіл сідає. Жид сейчас
Горівку ставить... «Я до вас
Заїхав на ніч,— як є де,
То вже мя тут примістите.
Я чужосільний, ту доріг
Не знаю, ще бам ніччю міг
Зблудити де...»— «Ні, ні, на сьзьо
Блудити,— ту у нас є всьо,
Цього забагнете,— ні, ні,
Ноцюйте в нас! А відки ви?»
Степан кватирку спорожнив,
Чим мав там, трохи закусив,
Коневі свому їсти дав,
Бисаги в коршмі поскладав,
Знов випив трохи та й почав
Розповідати, що ді він
Газда із тих а тих сторін
І що вже, їздячи два дни,
Біди питає між людьми.
Зачудувалися жиди:
. . . . . .
«Як вам жиеся? — від усіх
Одно лиш чути та й одно:
Біда, та й годі! Вже давно
Роздумував я: що таке
У тих людей, чого їм тре?
Ось я між ними зріс також,
Як всі, працюю, кілько мож,
Плачу дачки, роблю, що тра,
А я не знаю, що біда,
Отсе в неділю я з людьми
Розговорився, кажу: «Що ви
Раз у раз ані се ні те

Про ту біду говорите?
Ануко ось, прошу я вас,
Вкажіть біду тоту хоть раз
Мені, щоб я її пізнав.
А може б, хто ми її продав.
Я не жартую — говоріт:
Хто з вас тут має пару бід,
Одну для себе там сховай,
А другу вже — мені продай».
Ну, але в нашій стороні
Ніхто чомусь не хтів мені
Біди продати. Лиш один
Старий господар, Сарабрин,
Сказав ми: «Як вам так іде
Ото, то я скажу вам, де
Біді ся можна придивить,
Ба, і собі біду купить.
Ось ви швиденько ся зберіть;
Верхом чи возом там,— і мчіт
Простісько на Дністер, туди,
Де ось Тинів, Колодруби,
Ще й далі їдьте за водов,
То, певно, здиблетесь з бідов».
. . . . . .
І їду вже цілі два дни,
Біди питаю між людьми.
Та що, видиш, то правда й є,
Що я казав: народ плете
Отак собі бог знає що,
А присмотрись — брехня усьо».
По собі гишнули жиди,
Немов подумали: Пожди,
Вже лиш на нас із тим ти здайсь,
А швидко лиха сподівайсь.
«Ей, сцьо ви казєте: бгехня! —
Промовив жид до Степана.—
Ось ту, за насього селом
Стоїть хатина над Ністгом,—
То там таке вогоськи є,
То вно вам певно сказе, де
Біду найти. Лись ви як стій
Зберіться, вилізьте на кінь,
І он туди, тов стезьков вбік

Пгостісько їдьте, за потік,
Там загаз хата. Ви ніцьо
Не бійтеся,— оно вам всьо
Повість, лиш добге заплатіть,
І сцьо вам сказе, то гобіть».
Як гі слова Степан учув,
То з радости ся сам не зчув,
Жидів про стежку розпитав,
Коня чимборше осідлав
І мимо пітьми, мимо мли
Погнав напомацки в луги.
За кілька хвиль за Степаном
Пішли й оба жиди слідом
І швидко щезли, і нічо
Не чути більше, лиш багно
Лунає ряхкотом жабок,
І в далі десь шумить млинок,
А звізди ясно так горять
На небі — тихо так глядять
Із висоти на наш наділ,
На наше щастя, на наш біль,
А в світлі їх щось, мов печаль,
Мов материнський тихий жаль...
Ех, вічні, тихі свідки ви
Недолі людської, й нужди,
І блудів людських, зла і бід,—
Скажіте, праведні, скажіть.
Чи довго ще глядіти вам
На звалений той світлий храм,
На серце людське в путах зла
І пересудів?.. Де ж вела
Доріжка Степана? Куди,
Чого пішли за ним жиди?
Чималий час в траві бродив
Степан, вже й стежку загубив,
А хоть все їхав навпростець,—
Не видно хати. Ба, в кінець
. . . . . .
Від сходу хмарами. Імла
Густов опонов залягла
Усю долину,— темно так,
Хоть око вийми. Наш бідак
Став думать, що тут робить,

Щоб до села ся як добить.
Но що гадати? Всьо дарма,
Тут ради іншої нема.
Лиш далі їхать навпростець,
Чень буде десь лугам кінець,
Ну, і пустився навпростець,—
І швидко був їзді кінець.
Враз кінь, мов чудом, провалився,
В багні глибокім опинився,
Іно хребет та голова
Видніється поверх багна.
Степан залякся наразі,
Бо думав — чари се які,
Но швидко мокроту почув
І холод і пізнав, де був.
Що ж тут робити? Конче тра
Чимборше злізти із коня,
Бо худобина під вагов
Ще глибше. . . . . .
А до села йти, чорт го зна,
Чи знов де западні нема,—
Та й ще хто знає, де село,
А тут знов — на коні сідло,
Бисаги з грішми,— всьо лишить
Знов зле,— сам може де зблудить
У пітьмі — най же хто зайде,
То при сідлі й коня вкраде.
І от в такий тяженький час
З уст Степанових перший раз
Від роду роздалась стара,
Старезна пісня: ой, біда!
В тій хвилі, як із уст його
Тото ся слово пронесло,
Почув Степан, немов йому
З очей зігнав полуду, тьму,
Немов весь світ перемінився,
У іншій барві му явився.
Пропала зелень весняна,
Зів'яли цвіти, лиш одна
Кропива вкруг і тернина;
Пропала веселість душі,
Свобідні мисли щезли всі,
Лиш сум якийсь го огорнув

І серце наче в пути скув,
Послабло тіло, голова
Немов скалов придавлена,
Додолу. . . . життя
Йому представилось ціле,
Таке нужденне! Труд і труд
Без радості! Наруга, бруд,
Грижа, тягар — і всьо, усьо
Крізь душу блискавков пройшло..
Втім груба пітьма перед ним
Прояснюєсь,— мов білий дим,
Розсілась мряка, а з багна
Щось звільна, звільна вирина.
У Степана дух затягло,
Волосся догори пішло,
Поза плечми пробігла дрож,
А відвернуть очей не мож
Від явища страшного... Ось
З багнища відьмо піднялось
Грізне, високе до небес,
Гнила вода з волосся лллесь,
Лице обпухле, синє, мов
У того, що вмер голоднов
Прелютов смертев, а мутні,
Глибоко впалі в голові,
Бездушні очі тупо так,
Безмисно, зблукано глядять,
Що серце в Степана здриглось,
Аж в глиб душі прийшов мороз,—
На тілі шматища брудні,
І кість обглодана в руці.
Ось хриплим голосом мара
До нього ті слова рекла:
«Чого ти так ся налякав?
Та ж сам же ти за мнов шукав,—
І ту мя бачиш! Я біда,
До тебе-м доброхіть прийшла
На перший же клик твій і вже
До смерти не лишу тебе!»
І знов Степан тягар почув,
Що плечі му додолу гнув,
В очах померкло му, лиш то,
Немов крізь сон, почув одно,

Що в далі десь когут запів.
Затим прокинувсь — поглядів
Довкола — ні душі нема,
Лиш, як уперед, мряка й тьма.
Мов п'яний, зліз з коня Степан
І до села пошкандибав,
Просить людей прийти сюда
І витягти коня з багна.
А тим часом жиди прийшли,
Коня в багні якраз найшли,
Бисаги з грішми, і сідло,
Й коня добули,— ну і вйо,
Лиш луг за ними зашумів —
Пропав же коник Степанів!
Аж десь над раном наш Степан,
Закликавши штирьох селян,
Назад на місце те приплів,
Утеленився, заросився,
Прозяб бідак, продрог увесь...
Глядять — коня не видко десь,
Шукають, кличуть,— е, нема!
От лихо — хтось украв коня!
В поли вдарився руков
Степан: «От де-м біду найшов!
Ні в чім тепер домів зайти,
Хіба плини або лети!
Гей, видко бог мя покарав,
Що-м сам собі біди шукав!»
Селяни, що там з ним прийшли
(То бідні рільники були),
В біді го бачачи такій,
Почали потішать,— як стій
В село вернули, донесли
Про крадіж війтові, взяли
До хати Степана, чим тим
Нагодували, хоть самим
Не раз тісненечко було.
Уже полудне надійшло,
Степан сидів сумний і ждав,
Чи згуби війт не відшукав,—
Сидів і думав, дивувавсь,
Що світ не той тепер му здавсь
Як уперед. Від лиць блідих,

Від чорних шмат і рук худих
Аж до нужденних, темних хат
На всім, на всім біди печать!
Коня, ні грошей не найшли,
А бідні газди, чим могли,
Зарятували Степана,
[Помогли домів] зайти. Сумна
Була йому дорога та:
Усюди горе, темнота
І непорадність. Чи село,
Чи то місточко — всюди зло,
Біда та горенько! Пізнать
На всім, на всім біди печать!
Но ось і ріднеє село.
Знайома стежка і дупло
Вербове на межі. Туди
Найближче му додому йти.
Но що се маєся значить?
Він свеї хати щось не зрить,
Лиш верби, що в округ стоять,
Вчорнілим листям шелестять!
Глядів — і віри ще не йняв
Степан, додому поспішав,
Та швидко бідолаха вздрів,
Що дім доразу погорів.
Степан наш, мов безумний став.
І що з ним дієсь,— сам не знав.
Лиш блудно оком поводив
По місцях, де свій вік прожив
Щасливо, тихо,— а в душі
Йому шептало щось: не жди
Давнього щастя вже, воно
У згарищу тім полягло!
А ось і жінка плачучи
Іде та мужа кленучи:
«А щоб розшиб тя божий грім,
Лишив ти жінку, діти, дім,
А сам пішов бог зна куди,
Питаючи собі біди!
Ну що ж, ось» . . . . . .
. . . . . .
Вокруг, мов сонний поглядав,
Немов нікого тут не знав...

Но враз у серці біль тяжкий
Почув: на жінки і дітей
Поблідлих лицях міг пізнать
Виразно вже біди печать!
Пречудний край, Підгірський край!
Шумлять дуброви, наче рай,
Понад річки березники,
Луги зелені і цвітки,
І запах, свіжість, аж душа
У тілі радуєсь — краса,
Лиш жити б, бачиться, робить
Та в щасті господа хвалить
Хрещеним людям!.. Та куди!
Піди, на них ти погляди
І розпитай, як їм живеєсь,
І придивись, як їм ведесь,
А як у твоїй груді б'є
І серце щирее, братне,
Потіш нещасного, як брат!..
На всіх, на всім — біди печать!

СОН КНЯЗЯ

НЕДОКІНЧЕНА ПОЕМА

ЗАСПІВ

Чи не добре було б, браття,
Нову пісню нам почати,
Нову пісню, новим ладом,
Для нових же поколінь?

Не по замислу Боянів,
Що гадками розтікались
По дерев'ю, по цвіточках,
Що дзвонили власну славу
В дзвін оглушуючих фраз,—

Що життям, собою й співом
Забавлялися приємно,
То квилили, то сміялись,
Наче діти, що пускають
Милянії бамбульки.

Не на кобзі Кобзаревій,
Бо та кобза голосная
Вже замовкла, заніміла,
Бо ті струни золотії
Зачаровані замерли.
Дармо плем'я епігонів,
Плем'я карлів змагається
Визвать з кобзи давню пісню,
Визвать давні звуки з струн!
Струни пальці їм кровавлять,—
Та кров з пальця — то не пісня!

Мир душі твоїй, Кобзарю!
Мир вам, пісні чародійні!

Мир вам, струни золоті!
Спіть спокійно у могилі;
Ваші звуки, наче громи,
Не завмерли, по Вкраїні
По широкій гомонять!
Спіть спокійно, хай не сміє
Плем'я карлів вас тривожить,
Вас, котрі були послушні
Тільки велета рукам!

Іншу пісню час почати —
Не про море, про козацтво,
Не про помсту, про могили,
Не про війни, не про кров!

А почати, браття, пісню
Про життя, котрим живемо,
Про діла, котрі діла́єм,
І про працю, що нас жде;

Та почати, браття, пісню
Про пекуче людське горе,
Про нікчемність та злу волю
Тих, що мали б помагать;

Та почати, браття, пісню
Про сліпих, що завзялися
Вести нас, та про німих,
Що учать нас говорити!

Се на нині пісня наша,—
Пісня враз і боротьба.
Хто ж піде у битву сміло,
Хто ту пісню заспіва?

I

Гей, на Русі во дні они
Жив муж славний, муж великий,
Жив муж праведен пред богом,
Аки агнець, як баран.

Він пророк був і на собі
Показав великі чуда,

Бо, хоча німий, як риба,—
Він не раз — то й пророкав.

Тож, як у пророків мода,
Носив бороду, дивився
Сумно, важко на світ божий,
Головою все хитав.

А був муж той з ласки бога,
З ласки батюшки князе́м
Над рутенським поколінням,
Володів щасливо й довго.

Все корилось перед ним,
Шапкувало, поважало
І лизало по руках.
Лиш одна не покорялась —
Його власная жона.

Гей, задрипана ти доле,
Що з усяким так іграєш,
Мов з дитиною малою
Дряхлий стариня-чудак!

Що за дивний смак у тебе!
Трафся мудрий, ти ану-ко,
Мов вола з конем, спрягаєш
З жінкою, мов чіп, дурною.

Трафся добрий, певно, знайде
Ясиеду таку для себе,
Що як стане цокотіти,
То хоть з хати утікай!

Гей, задрипана ти доле!
Хай би вже там що робила
В давнину з татами часто,—
А то з нами день у день

Ти частіше строїш жарти,
Та й то жарти так діткливі,
Що, немов від чемериці,
Не одному бідоласі

Все життя вертить у носі,
У очах свічки стоять!

Що тобі, стара трупице,
Що останніми літами
Ти така на нас недобра?
Хочеш ще чогось від нас?

Може, й ти від нас забагла
Тих фантазій заграничних,
Поступу, наук якихось,
«Манципації жінок»?

Що тобі таке на старість
Забажалося, небого,
Від рутенського народу?
Ой, не спікся, Гапко, книш!

Ти гнівна на нас, бабусю,
Що за сварами пустими
Ми серед дороги стали,
По котрій були повинні
Без упину йти вперед.
Ти жадаєш, щоб у згоді
Ми передніх доганяли?
Ой, не спікся, Гапко, книш!

Ти лютуєш, ти караєш
Нас, що, мов китайським муром,
Сидимо відгороджéні
Від усього, чим живуть,
Чим кріпляться всі народи!
О, не на дурних напала!
Ми не виліземо з буди,—
Ні, не спікся, Гапко, книш!

II

Про історію рутенців
Я, пожалься боже, досі
Не здибав ані одної
Книги, що б була як слід.

Навіть того от не знаю,
Чи принявся хто за діло
Їх історію списати,
А то шкода немала.

Бо, як мішанці, вважайте,
Вимирає теє плем'я
Дуже швидко, і хто знає,
Чи по двадцяти літах

Слід який по них остане?
Тож і сам уже я думав
Завізвать якого німця
Із Німеччини,— най він

Візьметься за сеє діло,
Бо з рутенців, сохрань боже,
Ні один не догадаєсь
Описать себе самих.

Оттому-то господь знає,
Чи наш славний князь рутенський
Виводив свій рід від давніх
Галицьких князів, чи ні.

Те лише я міг дізнаться,
Що його як слід хрестили,
І молитвами, і назву
Наділили: «Маледикт».

Знане також те загально,
Що він і його підвладні
Дивним-дивом мали зроду
Голови тупі на диво.

Знане також те загально,
Що ніхто з його підвладних
Не посивів від ума,—
Но посивів і сам князь.

Лиш не знати ще напевно,
Чи то від чола плоского,
Чи то від ума слабого
Князь сей звався Слабоум.

III

Довгі дні і довгі літа
Володів той князь щасливо,
І не мала перепони
В цілім краю власть його.

А щоби на віки вічні
Княжу власть свою скріпити,
Він купив за царські гроші
Каламутної води.

Се вода була, в которій
Догнивало стерва много,—
Се вода шкідлива, зветься
«Допотопнії думки».

І наняв князь вірні слуги
Та й прийнявся сам за діло,
Весь жаждýщий мир рутенський
Напувать тою водою.

Та щоби не так разила
Гниль її та гидка барва,
Він почав шукати, чим би
Ще приправити її.

От знайшов сироп, що взяти
В рот, то ніби щось солодке,
А схоти напиться щиро,
Розвівається, мов дим.

Різно звуть його продáвці:
Раз вірноконституційність,
Раз лояльність та предáність,
І чорт знає, як іще.

Отож того невидальця
Накупив наш князь у жида
І свою гнилую воду
Ним заправив, що аж фай!

І вже десять літ минає,
Як наш князь, немов у бога

За дверима, сидить, держачи
Знак в руках своєї власті —
Щиро-гусяче перо.

Гей же, в струни! Гей, до пісні!
Гей, давайте вихваляти
Кілько сили, кілько гласу
Того доброго князя!..

Перший він з князів, що взявся
«Словом» та пером владати,—
Не мечем, як наші давні
Всеволоди та Мстислави,—
Ані посохом залізним,
Як Іван Васильєвич,
Не кнутом та нагайками,
Як блаженний цар Никола!

Гей, ликуй, рутенський роде,
Що такий гуманний, добрий
Князь панує над тобою
Та й ще напува водою!

Власть від бога — власті треба,–
Бо і що ж би то було
З чоловіком, якби раптом
Понад ним руки не стало,
Що провадить, куди хоче?

Власть від бога — власті треба,–
Лиш о те просімо бога,
Щоб владителів ласкавих
І гуманних нам давав.

Бо як нам пішле святая
Воля божая гнівного,
Лютого та злого пана,
То прийдеться нам — терпіть!

IV

Десять літ уже минало,
Відколи спокійно, мирно

Князь сидів на своїм троні
З гусячим пером в руці.

Чи писав що,— бог там знає,—
Те лиш певно, що в великій
Своїй мудрості нічого
В ті часи він не читав.

Десять літ уже минало,—
Весело було князе́ві
Бачити, як кру́гом нього
Спить Рутенія уся.

І сказав він в дусі сво́їм:
«Отсе власть моя безпечна!
Упоїв я все те стадо,
Що вже й не протверезиться.

О, вода моя так сильна,
Що усякого просякне,
Наче стовпа соляного,—
Вп'ється нею він наскрізь!

А хто нею так просякне,
Той, коли умом ще твердший,
Наче дерево підгниле
Впаде і засне навік.

Слабшим та вода не дуже
Шкодить, ба, противно навіть,
Наче дух святий дає їм
Дар чудесний — глаголати
Язиками многими.

Ось і стане глаголати
Муж такий во благо Русі:
«Один бог, одна лиш віра,
Одна Русь, ціла, велика,
Від Тісси аж до Амура!»

А крім тих слів, він нічого
Не розчовпа, не вгадає,
Не повірить, не послуха
Й не пізнає — бо й пощо?»

Так гадав наш князь великий
Та засукував з утіхи
Руки, що він ось-таки
«Сущность діла» угадав.

І служив він вірно богу,
Служив батюшці-цареві,
Служив церкві і усім,
Кому церков служить каже.

І при всім тім був щасливий
І не снив про ліпшу долю
Довгі літа,— та, о горе!
Довелося накінець!..

Ні, аж тяжко серцю стане,
Як згадаєш, що у груді
В кождого сидить той демон,
Що пре все на якесь лихо,
Що веде тебе в болото
Та у всякі тарапати!
А той демон, браття милі,—
Се бажання наші власні!

Ой бажання! Ой надії
На таке, що ось-ось, може,
Завтра прийде — ліпше буде,
Ніж те, що було сьогодні!

Ой надії, ой бажання
Щастя, волі, добробиту!
Коби ви, мов змій-гніздище,
Не шипіли, не вертілись
Безугаву в людськім серці,
Був би чоловік щасливий,
Мов той ангел у раю,
Що нічого не бажає
Й не надіється нічого.

Був би чоловік щасливий,
Мов колода на дривітні,
Що лежить собі спокійно,

Хоч там літо, хоч зима,
Хоч лиши, а хоч січи,
Хоч цілу озолоти,
Хоч укинь в багно смердяче!

V

Сталося во врем'я оно,
Що у серці Слабоума
Зашипіли змії люті,
Заворушились бажання,
І бог зна чого й за чим?

Три дні думав князь над ними,
І не спав три довгі ночі,
Й три вечері лиш по три
Склянки пива випивав.

По трьох днях пророк такеє:
«От якби-то моя жінка
Хоч на день з поклоном низьким
Покорилася мені!»

Сталося во врем'я оно,
Що у серці Слабоума
Знов злі змії зашипіли,
Знов бажання ворухнулись,
А бог зна чого й за чим?

Три дні думав князь над ними,
І не спав три довгі ночі,
Й три вечері лиш по дві
Склянки пива випивав.

По трьох днях ось як промовив:
«Гей, коби-то овладіти
Всю доразу Галілею
Та й усю Угорську Русь!»

Сталося во врем'я оно,
Що у серці Слабоума
Нові змії зашипіли,
Знов бажання ворухнулись.

Три дні мучився він з ними,
І не спав три довгі ночі,
Й три вечері по одній лиш
Склянці пива випивав.

По трьох днях так відізвався:
«Гей, коби-то не «Словами»,
А кнутом і нагаями
Я міг тутка панувать!»

От чого душа князе́ва
Забажала! І бажання,
Наче оси ті уперті,
Не щезали з голови.

Ба, день у день сильнішали
Та бриніли невідступно.
Все обридло, надоїло,—
І пропав благий спокій.

VI

І сів князь наш кінець столу,
Та підпер чоло рукою,
Та почав думати думку,
Що на світочку робить?

Як до послуху й покори
Приневолить люту бабу,
Що за перше остре слово
Може бороду обмикать?

Правда, Галілеї решту
«Словом» легко покорити,—
Але як тут панувати
Без кнута і без нагайки?

А щоб їх могти ужити,
Треба від царя самого
Милостивого дозво́лу,
Власноручного письма.

От, мабуть, його злий демон
Дав йому чортівську раду
(Не на нього курта шита!)
«Вадь пригни, а вадь зломи!» [1]

І сидів князь довго-довго,
Розважаючи ту раду,
І хоч мучився щосили,
Та не видумав нічого.

Аж злий демон, той спокусник,
Знов підшепнув: «Насамперед
Приступи до жінки твердо
А побачиш, що нагнеться.

А відтак полий сильніше
Всім рутенцям воду в очі,
Хлюськай сміло, аж всі заснуть,—
І тоді ти пан над ними.

А як будеш пан над ними,
То збери гроша багато
І пошли з письмом «поклінним»
Аж до царського слуги.

Той за тебе там попросить
Батюшку-царя о милість
Та й усі твої заслуги
Вичислить, мов на долоні,

А побачиш, незабаром
Прийде карта під печатьми,
У котрій всемилостиво
Батюшка усім дасть знати,

Що вельможний Слабоум
По його високій волі
Наділений властю й правом
І нагайки, і кнута».

---

[1] В а д ь — в а д ь — у бойківському діалекті (Лолин-Долинського пов[іту]) — або — або.

VII

Так, кінець столу сидячи,
Думав князь аж пізно вніч;
Він не спав, бо дожидався
Із сусідства, із гостини
Своєї Ксантіппи — жінки.

Ніч повзе, та так ліниво!
Улицями серед мурів
Свище-виє метелиця,
І гадки йдуть так ліниво!

А Ксантіппа не вертає,
Мов той мир, що десь упився
На гостині і в Європу
Щось не ласкав повернуть.

А Ксантіппа не вертає,
Мов свобода мисли й слова,
Що злякалася рутенських
Допотопних, вузькоглядних
Переконань — і в наш край
Щось не хоче загостить!

А Ксантіппа не вертає.
Вже князя і сон зломив,
В очі мов насипав приску,
Голова тяжить, неначе
Від маківки або пива.

І він сперся головою
На дубовий стіл твердий,
А неясний, неспокійний
Сон в ожиданні й тривозі
Його пам'ять погасив.

Спить наш князь, сопе спокійно,
Повертається у сні
Та слова незрозумілі
Воркотить крізь сон часом.

За годиною година
Слимаком повзе над ним,—

І конає з ними разом
Рік тяжкий неволі й крові,

Рік незгоди межи нами,
Рік пригноблення та браку
Думки про борбу за волю.

Пропадай, старий упирю,
Скоро, швидко,— хай защезне
В людській пам'яті усякий
Слід по тобі! Хай загине
Слід по підлості і злобі,

Слід по темноті й безумстві,
Слід по крові, різанині,
По неволі і по сльозах,
Що широкою рікою
Ти розлив на всіх слов'ян!

VIII

Спить наш князь, а понад сонним
Незамітно та помалу
Лине в безвість вісімсотий
Сімдесятий шостий рік.

Вулицями серед мурів
Метелиця завиває,
Слід усякий замітає
По старому упирю.

Темно, важко і погано,
Бо се рік страшний конає,
А в хвилині його скону
Ще раз чує вся природа
Ваготу цілого року.

Вагота тота́, мов камінь,
Все гнете, усе тривожить,
Мов мертвецькою рукою,
Покриває увесь світ.

Вагота тота́ погані
Сни наводить на всіх підлих,

На всіх зрадників неситих,
На поводирів сліпих.

І вони, мов під скалою,
В'ються, стогнуть неспокійно,
А м'яка їх, тепла постіль
Коле їх, немов терни.

В той великий час тирани
Бачать сльози міліонів,
Чують болі міліонів
І тонуть у людській крові.

Гей же, гей же, сонні мари,
Гей же, фурії і відьми,
Гей же, муки, болі люті!
Пріться страшним хороводом

На мучителів, на підлих,
На неситих, на незрячих,
На гордих, на допотопних,—
Пріться, рвіть їх, пийте кров!

Таж вони так много крові
Того року нассалися,
Таж вони з очей нещасних
Уточили море сліз!

Пріться круг пишного ложа,
Вийте страшно, щоб почули
У витті тім плач і завід
Міліонів в один час!

Пріться, рвіть їх серце з тіла,
Бо те серце, що товчеться
У потворах тих,— то ганьба
Чоловічої природи!

Видріть серце, щоб нікому
Не прийшлося погадати,
Що в гнобителів тих лютих
Може серце в груді бути!

Видріть серце, замість нього
Посадіть гадюку люту,
Аби вічно кров їх ссала,
Аби вічно гризла грудь!

Аби, ходячи між нами,
На безстидних чолах своїх
Вони мали блідість трупів,
Вічне мертвоти п'ятно,

Аби гризлись і боялись,
Щоб у воздусі, круг себе
Чули смерть, і гниль, і згубу,
Чули похоронний гук!

Рвіть, паліть їх, сонні мари,
Бо вже в воздусі кругами
Дух новий дунув, мов свіжий
Легіт понад сонний світ.

Се дух правди і свободи,
Се дух чесності, се знам'я,
Що нова пора настала,
Що зійшло нове зерно!

Благо тому, хто діждався
З чистим серцем сеї хвилі,
Хто почув той подув свіжий
І ним душу освіжив!

Благо тому, бо він сміло
Стане до борби за волю,
Він поможе зло губити,
Він збільшить число щасливих,
Чесних, добрих на землі!

Та не чув наш князь великий
Того повіву чудного,—
Ні, він спав, а неспокійні
Сни торóпили його.

IX

Сниться дивний сон князеві.
Бачиться йому, що карта
З Петербурга саме нині
Впрост до нього надійшла.

Бачиться, що тую карту
Він дрижачою рукою
Розпечатує, і — боже!
Се від батюшки-царя!

Бачиться, що він з утіхи
Довго-довго не здолає
Сили свої всі зібрати,
Щоб письмо те прочитать.

Тільки букви, крючки чорні
Скачуть ось поперед очі,
Гинуть, тиснуться, мішають,—
У очах аж світ померк...

Десь-колись таки здобувся
Слабоум на силу духу
І, хрестячися побожно,
Три поклони положив.

А тоді, умивши руки,
Царський декрет взяв, бережно
Розвернув і звільна, стиха
Ті слова в нім прочитав:

«Ми, при ласці бога-сили
Цар-сударь усеї Русі,
Нашим вірним і послушним
Слугам — царський наш привіт!

Відомо усім хай буде
Жителям стран галілейських,
Особливо, хто родився
Із рутенців роду, що:

Наш слуга достохвалебний,
Званий Слабоум звичайно,

За свої великі труди,
Що вже много літ поносить,
За безстрашну, невтомиму
Боротьбу во благо Русі
З усіми її врагами,

За блискучі плоди тої
Боротьби, за ту громаду
Слуг і ратників, що служать
Нашій світлості при нім,—

Ми, сударь і обладатель
Всеї Русі, власноручним
Сим письмом определяєм
Ось яку для нього почесть:

Височайше производим
Слабоума з стополизів
В лаполизи й уділяєм
Лаполизівську медаль.

Височайше всіх рутенців
Галілейської країни
Сим письмом під власть безмежну
Слабоуму віддаєм.

І заразом позволяєм
В нашім імені писаться
Слабоуму галілейським
Независимим князе́м.

І заразом в його руки
Ми складаєм нашу повну
Власть,— не тільки слова й права,
А нагайки і кнута.

І заразом ласкавіше
Наших всіх рабів-рутенців
Сповіщаєм, що віднині
Мають всі, як нас самих,

Слухать волі Слабоума,
Підлягать його судам,

А не сміють ані словом
Спротивлятися йому.

Тую нашу царську волю
Стверджує печать державна
І наш підпис власноручний
(Підпис був — та нечіткий).

В Пітері, дня того й того
Грудня місяця. Віддати
В власні руки Слабоуму
В галілейське місто Львів».

«Труби, бубни, загриміте!..
Бийте, громи, вийте, бурі,
Розпадайся, земле, в кусні,—
Я князем, князем, князем!

Все тепер передо мною
Ниць пади,— у мене сила!
Проч, життя давнє, погане,—
Я князем, князем, князем!

Жінко, аспидна Ксантіппо,
Не тобі вже старшувати!
Низом, плазом перед мене!
Я князем, князем, князем!»

Так з великої утіхи
Крикнув князь. Йому здавалось,
Що кружить все вколо нього,
Він сильніє і росте...

І, не знаючи, що робить,
Мов безумний, він три рази
Підскочив угору тричі,
Аж до стелі головою.

І, не знаючи, що робить,
Мов безумний, він заплакав,
І ударив три поклони,
І — прокинувся зо сну.

Писано в початку р. 1877

НАЙМИТ

(ПОЕМА З НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗІВ)

ПРОЛОГ

Єгова скликав ангелів землі
Перед свій трон. Злетілись. Він питає:
«Хай кождий з вас розкаже тут мені,

Як мій закон на світі виповняє?»
І каже ангел Жизні: «Бачив я:
Багач в дворі препишнім проживає

У злоті, сріблі, розкоші. Щодня
Забави, бенкети. При нім в хатині
Бідак. Городець і хатина та —

То весь його маєток. В хаті, в скрині
Пустки,— лиш що заробить, тим жиє,
Весь вік свій так: «Коб нині, нині, нині!»

Дітей аж осьмеро в бідняги є,
А всі дрібні. Вдягти би, згодувати,—
І родичам аж голова з тим схне.

А в багача нема дітей, хоч плати
Чимало вже набрались лікарі,
Хоч слізно моляться отець і мати.

І сталось так, що разом матері,
Багата й бідна, в тяж зайшли. До бога
Шле молитви багач, на вівтарі

Кладе офіри. Ось діждесь, бач, свого
Потомка! Вже тепер добро його
Не впаде в руки приймича чужого.

А бідний плаче і сумує: що
Йому почати? Де візьмесь та сила,
Щоб прокормити ще дитя одно?

І сталось так, що бідна підносила
Тяжкий мішок в городі й без вини
Своєї плід в утробі задушила.

Сповняючи закон твій по всі дні,
Я матері багатої живую
Дитину в лоно бідній підмінив.

Багатій же я підмінив мертвую».
І каже бог: «Се добре! Той бідак
Робучі руки плодить, що годують

Весь світ, хоч голод все самі терпля́ть.
Багач же був би вивів сина свого
На дармоїда,— то й волить отак,

Як жив сам посеред багатства свого,
І вмерти сам. Добро його піде́
Багатшим в руки. Бо хто має много,

Той матиме ще більш, а хто блюде
Тривожно кришечку свою, втеряє
І те, що має, аж усе зведе».

Тут ангел Смерті з трепетом ступає
Перед престол Єгови: «Отче, я
Не знаю, чи закон твій позволяє

Милосерди́ться там, де біль, грижа́,
Сирітство, плач без помочі й поради
В розпуці молиться й клене, де вся

Земна недоля тягарем насяде
На людські се́рця, де й безсмертним нам
Мутиться дух і ум із серцем вадить.

Як твій закон не позволяє й там
Тим смертних милувань, то признаюся,
Що не сповнив його, й хвалюсь тим сам».

На ті слова Єгова усміхнувся:
«Скажи, що трафилося там тобі?»
А ангел Смерті встав і стрепенувся

І так почав: «Вночі було, взимі,
Коли в нужденну хатку край селища
Я загостив. На голім тапчані,

Обвитий в чорні, подрані шматища,
Лежав газда конаючий. Погас
Огонь в печі, крізь шпари вітер свище,

Вкрив іней стіни. Передсмертний жас
Ще нужденнішим те гніздо недолі
Чинив. Край постелі стояла враз

З дітьми дрібними мати і страшної
Хвилини ждала — скону мужа. Плач
Дітей притих; промерзлі, майже голі,

Вони тремтіли вкупці,— тільки, бач,
Донька найстарша матір потішала,
Обтулюючи менших в подігач.

А мати над вмираючим ридала:
«Мій світе білий! Горенько моє!
Чого я на старі літа діждала?

Куди ж тепер дінуся, бідна? Де
Знайду підмогу? Хто вас, квіти-діти,
Згодує й до розуму доведе?»

А муж на те: «Не плач! Є ще на світі
Добрії люди, а над нами бог,—
Чей не дадуть вам гинути та мліти!

Чей порятують! А мені одно —
Вмирати. Й так я жив, нуждав, бідився,
Весь вік робив, не приробив нічого,—

Такий вже, видно, пай мені судився!..»
Замовк. Я вже те чув. Зближався
Остатній час,— та жаль мені зробився

Дрібних дітей, доньки, і я подався,
Лишив ту душу. Отче, як згрішив я,
Карай мене!» Єгова відізвався:

«Ти зле зробив Душі тій присудив я
На суд мій стати — не за гріх її,
Бо стежкою тернистою водив я

Весь вік її, до плуга, скиб землі
Приковану так, що їй і згрішити
Не час було,-- слова ж та мислі злі

Недоля відкупила. Та як жити
Він буде довше, то вже аж тоді
Тяжким покусам не опресь зблудити,

А через блуд терпіти і в біді
Померти мусить. А малії діти
Були б померли за вітцем взимі,

Донька ж була б знайшла талан у світі.
Та в нерозумнім милосерді ти
Змінив мій суд, і те, що муть терпіти,

Вони з твоєї потерплять вини».
Заплакав ангел і пониз престолу
Єгови на лице впав: «О, уйми

Тим людям, отче, горя, муки й болю!
Я завинив, нехай терплю я сам!
Карай мене, лиш їм дай кращу долю!»

На те господь: «Се добре. Я віддам
Тебе тим людям. Чоловіком станься
І, бідний сам, служи тим бідакам!

Терпи враз з ними, їх біді пригляньсь,
Рятуй, як зможеш, від загуби їх,
Учи добру й сам злому опирайся!

Почуй тягар тих пут земних усіх,
Що тих людей додолу придавили,
Візьми пай сліз їх, і провин, і втіх!»

І ангел Смерті крильми світляними
Накрив лице й падучою звіздою
Злетів на зимнії землі долини,
З людьми зносити всяку людську долю.

І

Васюта в деберці застряг з дровами у сипкім снігу,—
З сил вибився, увесь продрог з натуги, студені й страху.
Конята вкрились піною, задихались, ледве стоять,
Та хоч як мучаться, саней не рушать з затоки й на п'ядь.
Вже білий день. Васюта вкруг глядить, а на його блідім
Лиці чимраз видніший страх. Стис зуби й похилився він,
Мов у гнівї якімсь німім, в розпуці, без надії й сил,
А мислі в голові важкі вертілись, тьмили світ, мов пил.
«Ось доля,— думалось йому,— ось тут, небоже, жий та будь!
Як налягла зла доля, так не дасть ні раз вільніш дихнуть!
Худібка в пошесть вигибла що до ноги, хоч вовком вий,
Мене самого на берліг звалив недуг на рік цілий,
Житце торік зародило, та зогнило на помети,—
Отут же ти дітей годуй, податки та дачки плати!
Зима прийшла, ніхто й дрівець не постарав: пан ліс запер,—
Роби за дрова, а як ні, то грішми заплати тепер.
А тут і шеляга нема, а на відробок хто піде?
Я слабував, стара з дівчам ледве могли зробить що де,
Аби прожити. Боже мій, що провинив я так страшне,
Що ти за кару з постелі смертельної підняв мене?
Якби був я в сирій землі з руками наохрест лежав,
Не був би тих дрібних дітей нужди й нещастя оглядав,
Не був би бачив, як пищать із голоду в тяжкі ті дни,
Не був би бачив, як дрижать в ту лють від студені вони,
Не був би чув, як день і ніч стара наш вік гіркий клене,
Як Настка, цвіт мов без роси, мовчить, і гнеться, й в'яне, й схне!
О боже, тою ласкою мене ти страшно покарав,—
На тяжчий біль, лютіше зло мене з недуги ти підняв!
Ось і тепер, хоч жий, хоч гинь! Прийшлося їхать по дрова,
Хоч, як іздибле гаєвий, то в пана милости нема,—
Тра з місяць за ломаччя те в кривавім поті відроблять.
А тут застрягли сани ще, хоч що дій, не двигнеш на п'ядь!

Що з того, що опівночі я з дому вибравсь, щоб назад
Вернути скоро світ? Тепер хоч гинь тут! Жаль і тих конят,
Що так замучились,— та ба, і з ними лишенько мені:
В сусіда, бач, до досвіту на ніч вони позичені,
А тут вже сонце піднялось! Що скаже там за те сусід?
І відробить за шкоду, та й ще наклене мені сім бід!
Ой, господи, дай радше, щоб в тій хвилі нагло вмер я ту,
Або ми поможи відбить оту страшенну бідноту!»

II

Втім звуки пісні, мов дзвінок, тужливо лісом пронеслись
Такі сердечні, повні сліз, та любо в серце так лились,
Що притаївсь в вершках дерев стогнучий вітер, втих весь ліс,
Недвижно слухав велет-дуб, схилялися вершки беріз,
Схилялися заслухані. Хвилюючи, плив дивний спів.
Васюта, вчувши голос той, затрясся зразу, задубів.
«Ого, се гаєвий іде! — подумав він.— Пропав же я!»
Та швидко розважніша мисль у голову йому прийшла.
«Ні, гаєвий потихо йде, мов злодій, щоб кого спіймать.
Ні, певно, се не гаєвий,— не стане ж гаєвий співать.
Чей змилувався бог когось мені до помочі прислать!..»

ПІСНЯ

Ой нема то так нікому,
Як бурлаку молодому.
Бурлак робить-роботає,
Аж піт очі заливає.
Заросився, забродився:
«Де ж ти, бісе, забарився?» —
«Не ходив я в коршму пити,
Ходив діла доробити».
Прийшов бурлак та до хати,
Чи нема що вечеряти?
Господиня не топила,
Вечеряти не зварила.
«Лягай, бурлак, таки спати,
Бо нема що вечеряти.
До порога головами,—
Встанеш рано за волами».
Ой ще бурлак не стелився,
Вже господар причепився:

«Вставай, бурлак, годі спати,
Вже час воли в поле гнати».
Ой встав бурлак, не вмивався,
Не мав чобіт, не взувався,
Не мав свити, не вдягався,
За волами так погнався.
«Їжте, воли, траву тую,
Знайте службу бурлацькую.
Мати ж моя, мати мила,
Нащо ж ти мя породила?
Чи на горе, чи на лихо,
Чи злим панам на потіху?» —
«Не на горе, не на лихо,
А злим панам на потіху!»

Почувся скрип чобіт в снігу, де-де гілля сухе паде,—
Глядить Васюта, парубок гостинцем попід ліс іде.
Здорове, привітне лице мороз ціпкий нарум'янив,
Широкі плечі, стрійний стан старенький подігач укрив,
Ремінь вузький оперезав. Холошні з доброго сукна
І прості, добрі чоботи, старенька кучма, що чола
Широкого і ясного до пів лиш закривала,— ось
Усе, що про прихожого на перший вид сказать далось.
Аж легше бідний відітхнув Васюта, бачачи його.
«Ей, братчику,— аж скрикнув він, як той зблизивсь на кроків сто,—
Сам бог вас, видно, тут надніс, щоб бідного підрятувать!
Адіть — запав я в сніг; хоч що вже мучусь, не здвигну й на п'ядь!
Конята змучені, і я слабий. Дасть бог вам добру путь,—
Ходіть та поможіть мені санки з заточини добуть!»
Прихожий скочив у ту ж мить. «Дай бог вам щастя!» — «Ой, таке
У бідного все щастя ось!» — Васюта рік йому на те.
Прихожий глянув на санки, рукою коні поплескав,
Чи сніг глибокий — посмотрив і до Васюти так сказав:
«Ну, чей же то й на бідного бог ласкав! Чей прийде ще час,
Що щастя й бідному в житті всміхнеться весело хоч раз.
Ану, тепер беріть батіг та підгоніть конята,— я
Підважу відси! Вйо, малий! Ану! Та що ж се за вага!..»
Васюта ще й не озирнувсь і батогом махнуть не встиг,
А вже прихожий догори, немов на крилах вірляних,

З саньми й дровами підомчавсь,— і коні живо так тягли,
Немов подвійную нараз десь-відкись силу узяли.
Перехрестивсь Васюта: — «Гій, се що за диво! Тілький час
Я побивавсь тут, а отсей прийшов, попер та й витяг враз!
Га, видно, парубок здоров, а я ось ледве стою сам,
Куди мені хоч би й санки підняти, не то тілький трам!..»
Так думаючи, з деберки Васюта звільна підіймавсь
На стежку, де прихожий все стояв з саньми та й усміхавсь.
«Ну, бог поміг!— сказав.— Тепер щасливо в дальшу путь! І я
Підсяду з вами до села,— а може, знов де колія,
Що треба буде підмогти».— «Бог заплать вам! — Васюта рік.—
Я вже гадав, що гаєвий іде, то був би заволік
У двір із кіньми,— а тут ще чужі конята,— ну, тоді
Було б нещастя! А то бог зіслав рятунок у біді!
Нехай же вам!..» — «Не дякуйте,— його прихожий перебив,—
Сідаймо й їдьмо» — «Ох, я вже і розум, бачу, загубив»,—
Сказав Васюта і зітхнув, наверхи дров сідаючи.
Прихожий ззаду сів, і, сніг сипучий живо краючи,
Помчали стежкою санки. Над ними темний ліс дрімав
Під сніговою нависсю. Мов хорий, вітер там стогнав,
Серед верхів блукаючи. То в далі лім десь затріщить,
Ворона крякне та жовна о пень сухий застукотить.

III

Мов сонечко за хмарою, померк весь вид прихожого,
І бачилось, що думка враз із джерела негожого
Булькнула й радісні думки, мов луг цвітистий, залила.
Додолу він схилив лице, а думка ось яка була:
«Ну, ось і перший ступінь мій в нове життя,— а вже хибний!
Ось чистоту неси в той бруд, а в перший миг — ти й сам брудний!
Ось тут ти інших вчи добра і сам не допускайсь вини;
А сам у першій хвилі ти вже завинив! Добро чини
Одному — проти другого се зло! Змилосердись над тим
Нещасним, порятуй його — ти вже злочинець тим самим!
Бо, бач, се панський ліс, чуже добро,— він крадіж поповнив,—

А ти, що помагав йому, ураз із ним теж завинив!
О боже, чи на те ж зійшов закон твій вічний, щоб давив
Багатий силою його убогих, знищених братів?
І чи на те ж ти заповідь свою великую поклав,
Щоб сильний нею здирства всі, усяку кривду покривав?
Бо хто ж тут винен? Чи ж отсей бідак, що, щоб огріть
дітей дрібних,
Щоб ложку страви заварить, холодну смерть прогнать
від них,
З плачем в сусіда випросив, конят і ніччю в ліс чужий
Поїхав по дрова? Чи ж він вже злодій через те тяжкий?
Або чи винен гаєвий, що, якби здибав його тут,
Без милості погнав би в двір, де лайка та побої ждуть,
І наказ ще — украдене тяжко та гірко відробить?
Ні, гаєвий своє б зробив: він служить, він же хоче жить.
А пан, хіба ж він винен тут? Він найменше! Його майно,
Значить, чужий не руш, хіба за гроші,— так і слід воно!
А переступиш, караний будеш,— і се закон велить.
Все по закону, а проте, як тяжко людськість тут терпить!
О боже! Чи хіба сам твій закон усьому тут вина,
Що ставить межу між людьми, де по природі меж нема?
Чи найбільш я тут винен? Чом в нещасті я допомагав,
А наперед: чиї дрова, чий ліс, чий віз,— не розпитав?
Та ні, хоч був би знав я крем, що ліс чужий, дрова чужі,
Чи ж був би я покинуть міг отсього бідака в біді?
Значить, подвійная моя вина! Нехай і так! Нехай
На мене вся вина! За ню мене лиш, господи, карай!»

IV

. . . . . .

Написано в цвітні 1878 р.

ІСТОРІЯ ТОВПКИ СОЛІ

ПОЕМА

Посвячена пам'яті
батька мого Яця-коваля

I

В вандрівці жизні я блудив багато,
блудив, бо правди і добра шукав,
в добро і правду віруючи свято.

І в бідну хату раз я заблукав;
стареньку стріху мох укрив зелений,
і дощ крізь ню до хати протікав;

грозив упадком зруб, набік схиле́ний,
обпала глина з понадгнилих стін,
крізь шпари вітер провівав студений.

Вузесенький від хатки йшов вигін,
травов зарослий — ратиці, копита
сліду віддавна, знать, не бачив він.

Скрипіли двері, мов віком розбита
бабуся стогне, що болять кістки;
дрібні віконця, мов в ямках укрита

зіниця діда, ледве що який
за дня промінчик світла пропускали.
Отак в куті на беріжку ріки

вона глипіла, верби її вкривали
зелені, а безплодні, люди в ній
живі — без втіхи, бідні,— проживали.

Осіння ніч була. Мов чорний рій,
насіли хмари важко над землею;
мов величезна птиця, по пустій

долині вихр скиглив і бився над нею,
свистів у річки берегах крутих,
тьмив пітьму ночі лютістю своєю.

Дощ острий, зимний сипався з хмар густих,
в лице ми сік, промочував все тіло
і в дрож метав посеред піль пустих.

Глибоко в серці горе ми засіло,
вузлами сумнів ум мій пов'язав,
ніде довкола світло не зоріло.

І дощ, і вихор дух мій запирав.
Слабий, безсильний, ід незнаній цілі
я в бурю й пітьму поледве ступав.

Аж ось, немов два очка, заглипіли
дві ясні точки — щезли — глипли знов —
знов щезли, мов у тьмі втонути хтіли,

но не втонули! Силою новов
грудь налилась моя,— вузьким вигоном
я до хатини серед верб зайшов.

Застукав,— з довгим, сумовитим стоном
втворились двері, до вузьких сіней
з звичайним в хату я зайшов поклоном.

За очі дим ухопив мя їдкий;
за серце вид мя вхопив ненаглядний,
що поломінь мені відкрив яркий.

Була се дівчина. Мужицький, ладний
вкривав її стрій. Стояла при огні,
мов клен над річков, стан схиливши складний.

Глибокі чорні очі — чом вони
вдивлялись в грань, що перед нев яріла,
мов проблиск кращої будущини

з-за поломіні дослідити хтіла.
І по лиці її глибокий сум
розлився,— устами стиха шепотіла

якісь слова, мов відгомін тих дум,
що бурхали в душі, мов вітер в полі;
та, знать, не щастя споминки їй ум

пестили, не принадну серце долю
вістило, і з заплаканих повік
біль серця, в сльози збризлий, рвавсь на волю.

І рій думок з собов і так волік
що навіть мого приходу не чула
і аж при першім слові, що я рік,

зіснулась, бистро ми в лице зирнула,
налякана мов і здивована...
І думка в мене в голові майнула,

що, знать, чужих не часто тут вона
видала.— Ах! мні в серці засвітала,
мов день новий, хвилина та одна!

Вся кров моя огнем мов запалала,
затьмили ясні оченьки її
все предо мнов,— довкола ніч ми стала,

і нич я вже не бачив, лиш її,
її в хатині, і в цілому світі!
Здавалось ми, що всі літа мої

давніші, горем, тугою повиті,
валились в безвість, наче хмари ті
пусті, подерті, вихру крильми биті.

Тремтячи, я просив і о ночліг.
«Просіть татуся, чи приняти схоче!..
Лиш я не знаю... Бачте, ось в куті

татусь мій хорий — я при нім дні й ночі —
в нас тісно...» Аж тепер я поглядів
по хаті: мало статків впало в очі!

Від диму чорні стіни й стеля, стів
старпй, і лава, й мисник, поуз ліжка
на жердці свита й пара кафтанів.

А ліжко те — від лави до запічка
дощок зо п'ять, соломи околіт,
верета груба — пір'я хоть би кришка!

На ліжку тім лежав старенький дід,
мов голуб сивий; на чолі глибоко
виднівсь грижі і муки вритий слід.

Запалі лиця зжовкли, гасло око
в ямках глибоких, давня сила рук
пропала, з уст, отворених широко,

слабими хвильми теплий віяв дух.
І знов ми пам'ять дійсності свідому
збудив у серці вид старечих мук.

«Не бійсь, дівчино,— я сказав,— чень твому
татусеві я зможу помочи!
Недурно доля мя до твого дому

вела крізь бурю й плюту по́ночі.
Я доктор».— «О?! Бог милостив над нами! —
з утіхи й диву ледве проречи

вна здужала.— Се бог вступив тут з вами!
Ох, поглядіть на тата! Поможіть!
Чи видите, він ледве вже губами

ворушить, він вмирає! О, глядіть!
Що я без нього? Бідній сиротині
без батька темний, непривітний світ!»

І сльози-перли із очей дівчини
знов полились,— і ледве я її
вспокоїв, що татусь не вмре ще нині.

Старого руку я держав в руці
і відгадати жизні хід старався;
но швидко взнав, що щезли сили всі,

що висхла в тілі вже життя нора вся.
На мене звільна очі він звернув
і з тихим стоном «Хто ви?» запитався.

«Лікар».— «Запізно вже лікар прибув!» —
«Що вас болить?» — «Житє мене болить!»
Втім взір його доньку-дівча стрінув...

«Вмирати тре, і те мене болить!
От лиш для неї ще б хотів я жити,
їй, сироті, ще долю запевнить!»

«Не бійтеся! — зачав я говорити,—
ви жить будете!» Болісно старий
на мене глянув, наче жаль укритий

тремтів му в оці. «Панцю дорогий,
сховайте для молодшого надію,—
я застарий для неї, заслабий!»

«Не бійтесь, жить будете! Я зумію
піддержать вас, єї ще долю ви
запевните!» — «Не вспію вже, не вспію!»

Но вперто я з старої голови
старався тьму розпуки розігнати,
розрушать струну теплої любви!

Бо знав я, що хоч лік му небагато
поможе, то надія ще сама
при жизні зможе довше го держати.

І вспів я. Звільна безнадійна тьма
розвиднювалась, на лиці старого
щезала черта болісна, німа.

Кров швидше в жилах поплила у нього,
в очах зажеврів огоньок нараз,
і віддих тож рівніший став о много.

«Хто ви і відки шле вас бог до нас?» —
«Я здалека. В Самбірщині, в Підгір'ю
є Слобода, присілок. Довгий час

там жив отець мій, там і вмер».— «Не вірю
ухам,— сказав старий,— чи ваших слів
я не дочув?.. Ви з Слободи? В Підгір'ю?

В Самбірщині?..» — «Так само»,— я повів.
«То чень там Яця-коваля ви знали?
Був Яць-коваль за ваших ще часів?

От, невеличкий чоловік, русявий,
в літах вже був, хоч кремезно держався,
усе всміхнутий, все на жарти вдалий,

приязний, щирий. Живо обзирався,
мов маком, прудко сипав все словами,
часом на слові ніби запинавсь...»

«Се ж мій отець! Він знакомий був з вами?
Він вмер, вже близько тому двадцять літ,
і небагато я його затямив;

но пред очима живо ми стоїть
єго подоба т а к, як ваша мова.
Де, відки знали ви його, скажіть?»

«Де я го знав? — Старий неначе знова
глибоко в груді вчув пекучий біль.—
Де я го знав? Се давній час, ні слова!

Сумна минувшість!.. Темно, темно в ній...
Погано, страшно... Боже, чом у мене
не заморочиш пам'ять в голові?

Чом забуття ми вже не даш студене?..
А серед тої погані і тьми
одна лиш згадка, світло мов ясенне,

сіяє — пам'ять тої сторони
підгірської, і споминки про нього,
про Яця-коваля, і мов крильми

підносить мя із горя й болю сього!..»
Старий задихавсь, утомивсь, із сил
опав. «Лежіть спокійно! — рік я строго.—

Я зладжу лік, щоб болю вам влекшив,
лежіть лиш тихо! Хоть я й як рад знати,
який случай вас з батьком моїм звів,

но вам тепер о собі пам'ятати
пора,— лежіть спокійно! Швидко чень
вам стане ліпше, то мем розмовляти».

І лік я зладив,— з ним новий огень
затлів в старого жилах; мов дитина,
заснув він. В хаті стихло все, лишень

при печі, хоть і за слізьми, дівчина
щось поралась. «О, пан біг заплать вам! —
сказала вна.— Надія знов вступила

у серце! Чим я, бідна, вам віддам
за вашу щирість?.. Ох, та ви самі ще
промоклі, ззяблі! Помагавши нам,

о собі ви забули! Ось в печі ще
жар тліє: роздягніться! Одіж я
просушу; ви присуньтесь, де тепліше,

огрійтесь! Я, що спромога моя,
вам повечерять зладжу... Небагато
і є в нас! Сльози — бідних вдяка вся!»

«Багато я і сам не звик жадати.
Та й чи ж є плата, краща вдячних сліз?
А нещасливим, бідним помагати,

здвигать розбитих з-під судьби коліс,
сушити сльози болю і недолі,—
се ж щастя більш, ніж труд, що-м тут поніс!»

Між тим на стіл гарячі бараболі
вона поставила, зирнула вбік
і «Ах,— сказала,— в [нас] немає солі!»

«Що ж діяти? —сказав я.— Чоловік
з'їсть і без солі, як голоден крайно!»
І я оглянувсь тож, коли-м те рік,

і бач! Під грагаром, там, де звичайно
по хатах висять образки святих,
побачив я серед стіни случайно

на дощечці, серед вінків сухих
і писанок поблеклих, почорнілу
від диму товпку солі. Знать, з давніх

давен ніхто не ткнув її, бо насіло
верх неї густо диму й порохів.
«А от є сіль! — сказав я й очаділу

вказав їй товпку.— Чи ж не сіль я вздрів?» -
«Ах, сю ви сіль побачили? — рекла вна.—
Ох, ні! Ох, ні! Се батенькова сіль!

До сеї солн в нас ніхто віддавна
не тикаєсь! Се, кажуть, сіль свята!» —
«Свята? Ся сіль? А через що ж свята вна?»

«Не знаю. Но татусь із ній щодня
молилися, неначе до святого,
і плакали... при них молилась я

і молюсь досі ще».— «А се ж для чого?» —
«Не знаю! Татко ми казали так.
Вкінці й сама пізнала я, що много,

о, много легше в серці стане, як
пред нев помолюсь! Ось і днесь сердечно
молилась я... Се, кажуть татко, знак

якийсь важний в їх жизні; набезпечно
не знаю, що за знак і що значить.
Но їджте ж! Занесіться доконечно!»

Но дарма вна просила, я вкусить
не міг нічого, а раз в раз вдивлявся
в ті дивні святощі, в ту сіль... Досить

думок в умі ми шибало, мов гнався
рій за роєм. Із чорної її
подоби вичитати я старався

замерклу повість: що за диво ї
сюди, яке чи щастя ї, чи горе
поставило високо між святі?

Яке життя, немов хвилясте море,
тут перед нев в хатині тій плило?
І далі думка темне поле оре:

о що молився 'д ній старий? За що
їй дякував у сльозах на колінах?
А се дитя, що тихо тут зросло,—

о що молилась чудна ся дівчина?
В пустім просторі шибались думки,
вузли стрічали. загадки, сумніння,

но не могли найти їм розгадкй,
в тім сумерці хоть проблиску якого.
Но на долоню білої руки

головку сперши, при ногах старого
донька сидить і оком не змигне
люблячим із лиця його сумного.

І, як крізь сон, лице ся те всміхне,
то й їй на личку ранньою зорею
світає радість; а як знов спічне

на виду батька сум важков ногою,
то й їй з лиця, мов хмара сонця світ,
зжене сум облиск радості й спокою.

Но, мов під вечір пишнобарвний цвіт,
вона клонилась звільна; довгі ночі
і дні безсонні почали тяжіть

їй на повіках, склеювати очі.
Тож рік я: «Слухай, серце, лязь, спочинь!
Мені і так ще спати ся не хоче,

то я посиджу при слабім; чснь він
гнеть збудиться; мені тре пильнувати
ліку; а як за кілько би годин

зломив мя сон, і я схотів би спати,
тоді тя збуджу». Зразу вна і чуть
о сні не хтіла, аж як налягати

я став,— лягла, і як лягла, так тут
і вснула Я сидів край ліжка. Стала
тишá вкруг, лиш вітри в полях гудуть

Мисль зразу в темний світ ся розбігала.
блудив без цілі по хатині взір,
аж товпка солі знов в умі ми стала,

мов темний горя й бідності докір,
Но швидко темні почали картини
щезати, прояснявся мов простір,

огрілась кров згадками золотими
про молодість, що, мов весна, пройшла,
про радощі, надії й сни дитини,

і, ах! про нього, Яця-коваля,
про батька мого! Кілько людських сліз він
вмів осушить за свойого життя!

Рукою щедров кілько пільги ніс він!
Що щирим словом зітхань утишив!
Як всім добром в сусідських серцях ріс він!

Ніхто в гніві ся з ним не розходив,
а дім його, той дім, де я родився,
що бідних, трудних, нищих угостив!

Як людяно він дома обходився,
яким теплом там віяло, як там
усякий радо, весело трудився!

І честь в селі була його словам;
добро громадське вище свого клав він
і за громаду все, як міг, стояв,

з громадов всяке горе поділяв він.
Гарячим словом 'д ньому я молився,
мов ось живий передо мною став він:

«О батьку, духу, ти, що прояснивсь
у моїй мислі, що живеш донині
у вдячних серцях людських, де ти вжився

добром і правдов! Стій усе при мені,
дай своїми й мені слідами йти,
дай рятувать людей в лихій годині!

Дай і мені по смерті так, як ти,
жить в тямці вдячних, щоб і внуки чули
провідний голос нашої любви!»

Втім дід прокинувсь. «Доктор, а! чи ту ви?»—
«Ту, ту!» — «Так се не сон! А Яць-коваль?
Ви син єго?» — «Так, так!» — «Га, видко, вчули

святії в небі мій сердечний жаль,
і сльози, й поміч в горю ми зіслали!» —
«А як вам?» — «Легше! Холод ніби вдаль

відсунувсь, з груди мов ваги обпали!
Спасибі вам! А Фрузя де?» — «Он спить;
безсонні, довгі ночі її зламали,

а таки спать не клалася; досйть
я напросивсь її, пок лягла спочити,—
се злоте серце, бог її наградить!..»

«Ох, злоте серце! ніщо й говорити!..
Я то вже знаю... Але добре, що
вна спить. Мені, хоть як,— недовго жити,

тож розповім вам, як зо мнов було.
Вна про мою минувшу жизнь не знає,
і дай бог, щоб не знала ввік нічо!..»

Між тим, коли старий се повідає,
огрів я ноги, руки й грудь йому,
подав лікý, що тіло ще зміцняє.

Ще ліпше він почувся, віддихнув
глибоко — віддих рівно йшов і гладко,—
і так зачав казать про давнину:

«Я тут родивсь у тій хатині. Батько
в колисці відумер мя. Самопас
я ріс, пустий хлопак; допильнувать го

недужа мати не могла і раз.
А бідність перла вже дитя до злого:
я красти вчився. Голодний, оком пас

я зразу, де би з'їсти що дармого,
не мліти голодом; но швидко я
направду взявсь до ремесла гидкого.

Не раз ридала матінка моя,
коли на мене їй жалілись люди,—
кляла, сварила,— но сміявся я!

Гадала, бідна: майстер з мене буде!
До міста мя, до столяра дала
в науку: чень при праці-ді забуде

свій наліг злий! І плакала вона,
прощаючись зо мною, і вернула
сюди, свій вік коротати сама.

Я більш не бачив її. Вона не чула
про мене довго нич, а як вкінці
почула, чим я стався,— лиш зітхнула,

заплакала, но слова проречи
не здужала; так мовчачи лежала,
і так самотньо й вмерла мовчачи.

Мене не моц наука занимала,
хоть я здоров був, рослий і міцний.
Зато нас живо купка ся зібрала

термінаторів: кождий угурний,
голоден вічно, голий і зопсутий...
От ми давай змовлятися тогдий,

давай шептать: се вкрасти, там стягнути,
а там продать... Зле сім'я, що з села
приніс я, тут не лиш не встигло всхнути,

а розрослось ще. Майстрові була
незвісна вся та річ. Но чоловік він
грізний був, прикрий: чи вина мала,

чи й найменша, а все любив побить він,—
те й звав науков. «Так мене колись
учили,— звик був часто говорить він,—

і видиш, до чого-м дійшов! Так вчись
і ти!» Та й трах по вилицях нізащо.
Не довго так я вчився, терпів, хилився;

ми змовились, всі як оден ледащо,
втікати з міста; я перед всім вів.
Отак я злодієм зробився, гулящо!

Як жив відтак, що перебув, терпів,
куди бував, як мучився, в тюрмах бився,
в них давніх позбуваючись гріхів,

нові, ще тяжчі поповняти вчився,—
про те казать і гидко, й нудь бере,
і духу б ми не стало...Ні, туди вся

та погань най, зо мнов, в могилу йде!
От раз в тюрмі у Самборі сидів я:
зайшла раз мова, звісно, про житє

злодійське,— де ту доста багачів є,—
як крав котрий, і де, і у кого,
які з котрим лучалися прислів'я...

От став оден розповідать: «Го-го,—
нема тут багача в цілім повіті
над Яця-коваля! Чого-чого

нема у нього! Гроші з срібла биті,
худоба, що і пану би не встид,
а одіж, а футра, сукном покриті!

У свято жінка як натаращить
коралів, то аж гнуть додолу шию!
Се раз багач, там мож ся поживить!»

Тут я озвався і, звісна річ, не крию
цікавости: «А був у нього вже
хто з наших?» — «Був я й сам, та тим не втаю,

що-м там дістав, і, пок життя моє,
там не піду!» — «Чому ж? Чи пси такі там
заїдлі?»— «Де там! Що там пси? Пусте!»

«То, може, за́мки мудрі та міцні там?» —
«Е, що для мене за́мки?»— «Так про що ж
не виніс ти нічо, як кажеш, відтам?»

«Піди-ко ти та сам стрібуй, чи мож!» —
Та й уривав, хоть що го прошу-молю...
І твердо я рішився собі також

піти туди, як скоро лиш на волю
з тих мурів вирвусь. «Приклад другим дам,
а ковалеві гарно вже наса́лю!»

Зима була. З тісних тюремних брам
я вирвався і до Слободи махаю,
захожий мов робітник, по містам

і селам служби буціма питаю.
Приходжу, чую здалека: дрень-дрень...
стук молотів... За звуком тим ступаю.

Зайшов до кузні. Вже смеркався день,
а надворі метіль, вітри такії,
що не дай бог! Я став перед огень,

і гріюсь, і гляджу, що вкруг ся діє.
Коваль кує сокиру, під стінов
на лавці газди молоді й старії

балакають... Хто димає ногов,
хто молотом побити помагає,
а більша часть і нич,— от зимовов

поров... роботи пильної немає,
то замість в коршму та до кузні йдуть.
Тут сей та той мене сейчас питає:

«Хто? відки? як? і що де в світі чуть?»
Я їм се й те, а сам пасу кругами
очима... Смерклось, всяк в свою йде путь,

коваль скінчив роботу і до грани
ллє воду; став і я збиратись тож...
«Ти, ти! Куди ти, хло, під ніч світами? —

коваль до мене.— А хіба ж се мож,
щоб я під ніч, у куревіль такую
пустив чужого з дому на мороз?

Хло-хло, я давний звичай ще шаную!
Ану, до хати! Вкусимо, що є,—
найдесь і місце, то тя підночую,

а завтра, днем, іди, куди ти тре!»
Не дуже-то було мені на руку,
но, щоб в злім світлі не вказать себе,

пристав я, ще й нову задумав клюку:
нехай і так, побуду, роззирнусь,
то завтра ліпше вдам злодійську штуку!

Тож звільна в хату за газдов плетусь...
У хаті чисто, спрятно... На ослоні
сидять два слуги, що за дня якусь

чи панщину робили на вигоні,
чи шарварок,— газдиня й слуги дві
при печі. «Ех, голодні ж ми, як коні! —

сказав коваль.— Ану-ко, газдині,
давайте їсти! Хлопці, ну до діла!»
І сам він сів на лаві при столі,

край нього слуги і газдиня сіли,
я тож. Ми повечеряли. Дівки
окремо, не ті самі страви їли.

Між тим розказували парубки,
як нині, що і кілько наробили,
Відтак коваль про давнії роки

згадав... Дівки до прядіння засіли,
а слуги січку різати пішли
на тік... Для мене сам коваль в тій хвили

соломи вніс. «Стели, стара, стели
чужому зараз осьде серед хати!
Він змерз, втомився, в тій лютій метели!»

Роздягся я і помолився, ліг спати,
но сон не йшов; глибоко в серце ткнув
мене той вид. «Так жити-проживати,

те вже й не жаль!» І в серці я почув
по своїй жизні жаль. «Отут сусіди
всі, мов рідня; рідня, у всіх мов був

оден дух, замисли одні завсігди!»
Но інша думка блисла знов у мні:
«От багачі, не знають лиха нігди!

Чужі на них і [в]літі і [в] зимі
працюють; що ж їм-то значить, як в раю
з собою жить? Лиш чорту, не мені,

їм зáвидіти! Вже що раз гадаю,
те й зроблю, таки завтра, будь-що-будь!
А ти хоч лобом бий о мур, ковалю!»

На другий день встав я, як всі встають,
Коваль мя знов гостить. «Хло-хло, що маєш
ходить? — сказав.— Наймись у мене тут!

Що в нас за лад, сам бачиш і пізнаєш
ще ліпше, як побудеш довше в нас;
пізнавши ж, звикшись, чень го й покохаєш.

Ось, бач, оден слуга мій довгий час —
сім літ — ту був, недавно й оженився,
ну, і на власний хліб іде якраз.

Худібки в мене, шмаття дослужився,
у праці зріс, у мирі і в ладі,
та ще й ковальства в мене ту навчився,—

все мов найде на своїм газдівстві!»
«Отак,— я думав,— за нужденну частку
працюй тобі, вислугуйся тобі,

літа трать, силу і здоров'я краску,
щоб потім газдов найбіднішим стать!»
І я подякував йому за ласку.

«Піду ще,— кажу,— далі поглядать,
відвиджу свояків,— як не лучиться
нич ліпше, верну ту до вас оп'ять».

Я се на сміх казав, щоб розлучиться;
не знав, що казка збудесь гнеть моя,
що тяжко на́сміх той на мні помститься.

Пішов, весь день в дебрі просидів я,
а скоро ніч, я гей же потихенько
з-між терня, полем та до коваля!

Підліз під хату,— тихо. Я легенько
відняв вікно, вліз в хату — благодать!
Там хати дві: в долішній холоднепько

зимов, тож всі в горішній, в кухни, сплять.
Гляджу кругом: бери, що тілько тра!
Коралі, гроші в столику лежать,

на жердці шмаття, чоботи, футра!..
Громаджу я,— вузелик вже пригідний
натаращив. Лиш пок громадив я,

здавалось ми, мов під вікном обрідлий
чалапнув сніг... Я визирнув — нема
нікого, сніг лиш ліпить непровідний.

Заледве випхав я вузел з вікна,
сам виліз... Знов здаєсь ми, мов за плотом
чалапка хтось, но діздріти — дарма!

Ну, я вузел на плечі, вниз городом...
у сад... Коб лиш у річку я забіг!
Борниджу сніг, аж весь облився потом...

Втім, побіч мене знов чалапнув сніг,
і враз під плотом так щось проразливо
зареготалось,— я аж весь остиг!

Я в другий бік шарахнувсь — що за диво?
Знов: «Ха-ха-ха!» — щось туй передо мнов!
Мов від окропу я метнувся живо.

Став, слухаю: нічо не чути знов,
а сніг валить, що й носа не видати,
Я знітився, і взадгузь, взадгузь пішов.

Не вспів ще й десять кроків промахати,
аж за плечима знов ми: «Ха-ха-ха!»
Я вбік, щоби за пліт ся дістати,—

знов сміх! Великі очі у страха́!
Я чую вже, що в мні щезають сили,
і мов той птах в самотріску маха,

і мечеться, і б'є собов без ціли,
так я метавсь,— но всюди сміх та й сміх
мене стрічав... «Відай, мя прислідили

і обступили вороги з усіх
бсків! Прийдесь згибати — то згибати!» —
і на́сліпо в розпуці я побіг.

Знов сміх, но я вже не хотів зважати.
А втім, якась потужна, мов стальна,
рука як гримне мя в лице!.. Як мати

на світ мя видала, така страшна
почесна ще мя зроду не стрічала!
Сто тисяч ми свічок в очах вона

враз засвітила, струнов зазвучала
в ухах, вузел з рук випав, і, немов
галушка, в сніг моя персуна впала.

«Ха-ха-ха-ха!» — довкола ляск пішов,
і з десять хлопа кинулось ід мені,
і, як кати, всі стали надо мнов.

«А що, хло-хло, найшов вже службу нині?
А що, хло-хло, вже в свояків бував?
А що, хло-хло, в дебрі гостив, в тернині?»

Так надо мнов ся кождий смішкував,
наслідуючи ковалеву мову.
Аж ось до них ся Гайгель відозвав —

той сам, що дав лицю почути мому
рук своїх силу — вчора він глядів
на мене в кузні, вовк мов на корову.

«Ну, пташок нам в самотрісок влетів!
Зв'яжіть лапки, і обскубем му крила!
Я б в своїй хаті го вгостить хотів».

І знов його руки залізна сила,
немов мітлу, вгору мя підняла,
і руки ми ужовка обкрутила.

«Ні, пане Гайгель,— ковалів слуга
сказав, по голосі його пізнав я,—
до нас, до Яця завести го тра!»

«До Яця? Ні, на те би не пристав я!
Що Яць? М'якушка! Не заїде й раз
у вилиці, от так!» — і як стояв я

при нім, а він межи очі мя трас
так, що я й пам'ять стратив, зливши кров'ю,
на землю впав, немов мертвий ураз.

«Ей, куме Гайгель,— що вже я вам мов'ю,—
сказав оден,— так не годиться бить,
так може і вбить, ще вашою руков'ю!»

«А хоть най гине! — Гайгель знов бурчить.—
Таж за такого і гріху немає!
Ану, хло-хло,— до мене він кричить,—

живий ти ще? Вставай, пора минає!»
І чоботом як копнув мя під бік,
то я, мов лист, що вітер ним звиває,

по замети скотивсь, аж над потік.
І вже встаю, не пробшусь, бо, безпечно,
те знаю, що гіркий буде мій вік.

Аж бач, садóм іде хтось півперечно.
«Ось Яць іде!» — зашепотіли всі.
«Ну, аж тепер пропав я безперечно!» —

подумав я і став, мов без душі.
«От гість ваш, куме! — мовить Гайгель, взявши
мене за плечі.— Дайте го мені!»

«Ні, ні,— Яць мот,— де вкрав, то там го завше
й карати тра! Ходіть, усі ходіть
до хати!» І тлумак з снігу піднявши,

мені дав Гайгель: «Чо, як околіт,
стоїш? Бери й неси! Твоя се праця!»
У хаті каганця вже блимав світ.

Стара й дівки залякані, лиш Яця
лице спокійне. Сіли всі. Коваль
горівки, хліба вніс, їдять, гостяться...

Лиш Гайгель все на мене зирк! Мов жаль
йому, що так в спокою мя лишили,
мов руки го сверблять... А я, мов паль,

став при порозі; вже не маю сили
ні смілості — проситись: най зо мнов
що хтять, те й роблять! — Вже їду скінчили,—

ще раз келішок з рук до рук пішов...
«Сусіди любі,— каже Яць,— сердечно
вам дякую, що-м поміч в вас найшов!

Но сього хлопця ви мені конечно
даруйте! Що зайшло між нами днесь,
се бог лиш зна й ми знаймо оконечно!»

Привстали всі, лиш Гайгель гнівно дмесь.
«Що,— каже,— ласки просите для нього?
Одного милуй, десять гнеть найдесь!

Я, коб так міг, то шкіру б дер з живого!..» —
«Ні, куме, ні,— рік Яць,— вже я не дам
йому потуги! Штуки в тім немного:

узяти й бити. Вже я кару сам
найду му!» — «Е вже, з карою такою!—
тот буркнув.— Т-та, втім, будь, як хочесь вам!»

Пішли. Я все в кочержнику ще стою.
«Хло-хло, такий-то ти? — коваль сказав
і наче хмара став передо мною.—

Ну, ну, я зараз ти з лиця пізнав,
як лиш побачив тя, що ти за птиця!
І щастя маєш, що-м сю ніч послав

на варту слуг! В нас варта — не дурниця!
Серед лісів, далеко від села,
самі вартуєм... Вже б не волочиться

тобі по світі, якби варта та,
ще з Гайглем, мала тя злапати!
Ти вже почув, що в нього за рука?..»

Він сплюнув, перейшовсь півперек хати;
мов осуджений, я в куті стояв
і сам не знав, що думати-гадати,—

лиш в серці щось щеміло. Знов Яць став.
«Хло-хло, чи чуєш? А пощо ти взявся
тьфу-тьфу! до кражі? Може, ти не мав

чим жити? Може, сиротов остався?» —
«І сиротов, і бідним!» — «А не міг
ти зароблять? Та аж туди попхався!..

Тьфу-тфу! А тато не лишив тобі
нічо?» — «Город і хату, чим тут жить!»—
«А жінка, діти, може, є?» — «Дасть біг!»

«Гм, гм, то зле! А хтів би ти робить?»
Не знаю, чом з тим питанням мені
всю душу перешиб смертельний встид.

«Буду́ робить!» — я ледве шепнуть міг.
«А правду кажеш?» — «Най мя бог карає!» —
«А станеш ту служити, по добрі?

Я не скривджу тя певно. Хто гадає,
що я багач; що я біди не знав,
не знав недолі,— той мене не знає.

Я не багач, що маю, бог ми дав
за труд важкий. Зазнав і я недолі!
А нині що! Добра ми бог послав,—

дітей нема, нема потіхи свої,
а тут вже літ минає п'ятдесят!
Кому буде здобуток праці мої?

Волю чужим, а бідним помагать,
влегшати долю тим, що так блукають,
як я колись-то мусив сам блукать;

що пригорнутись до кого не мають,
як я колись не мав... А що, хло-хло,
чи в смак мої слова ти припадають?

Зістанеш в мене?» Що чинить було?
Я все прирік, но серце ми давила
ще злість, завзяття хвилею гуло.

«Плети собі! Мені ся коб лучила
спосібність,— що лиш зможу, те вкраду,
відтак шукай, де птицю носять крила!»

Так думав я, накликував біду,—
а на біду не треба довго ждати!
«Ану, хло-хло, берися за їду

і спать лягай, тре завтра рано встати
та до роботи: до роботи тра!»
І, попоївши, тихо ліг я спати.

Як я проспав ту ніч, які чуття
в душі клубились, перлись і мішались,
се розказати — сила не моя.

На другий день ми рано позбуджались,
і хоть усі на мене так глядять,
мов рік уже в добрі зо мною знались,

звичайно, просто,— хоть нічо не знать
і Яцеві з лиця, коли вважливо
наказує, що кождому діла́ть,—

я прецінь чуюсь, мов в кайданах... Диво!
Здавен безвстиднее лице моє
вділ хилиться, паліється встидливо!..

До праці я пристав, як пристає
голодний до їди, бо в праці наче
я сам о собі забував. Пливе

так день за днем, пливе життя трудяче
спокійно, мирно... Сварки, колотні
не чуть... І тихне в мні чуття болячe!

Неначе крига та в воді літній
поволі тає, так злість серця мого
щезати стала в щирій теплині.

Почав звикать я до життя трудного,
до воздуху лагідного, що ту
круг мене віяв, до чуття братньо́го

що всіх в'язало в сильну цілоту.
Ах, всього того досі не зазнав я!
Чи ж диво, що в душі вчув теплоту,

що всіх в тій хаті й хату покохав я
і весь став перероджуватись в ній,
мов душу й тіло в собі обновляв я!

За місяць я вже був неначе свій
в тій тихій, добрій хаті. Всі злі мисли,
що-м з ними тут прийшов, мов чорний рій,

навіки, бачилось, із серця зслизли.
Я працював, щасливим чувсь і жив,—
згадки мя навіть темнії не тисли...

Про згоду я нічо й не говорив.
Аж раз, уже в великий піст, в неділю,
коваль всміхнувсь і в хаті мя спинив.

«Ну, хло, смачний газдівський хліб із сіллю?»-
«Смачний,— говорю,— коб до смерти ним
карав мя бог, я певно не згордію!»

«А що, зістанеш в мене пару зим?
Чи знов підеш до свояків?» — З устиду
згорів я весь і очі вділ схилив.

«Як ваша ласка мя держать, не піду
нікуди,— кажу — хоть до смерти в вас
останусь!» — «Ні, хло-хло,— він каже,— ти ту

не мов ми того! Я тобі сейчас
щось скажу,— слухай, як се має бути.
Говориш: батько твій у бозі згас,

лишив щось... Тре й за теє не забути!
Вітцівщина, яка там є, то є,—
все ж гріх її в чужії руки вткнути.

Піди домів, зроби там лад, що тре:
чи винайми кому, чи як сам знаєш,
щоби відтак не втратити своє.

Тоді вертайсь! Тут певне місце маєш.
Тоді й за згоду. Я тебе пізнав,
що ти робітний... Ну, і як гадаєш?»

«Ви мій отець! — крізь сльози я сказав.—
Ви другий раз на світ мя народили,
бо перший раз у тьмі я пропадав!

Ви чесним мя робітником зробили!
Розказуйте, що лиш завгідно вам,
я зроблю все!» — «Ні, ні! — сказав по хвили

коваль.— Хло-хло, усе роздумай сам!
Не здайсь ніколи на чужую волю!
Все май свій розум, все в ладі свій крам!

А як гадаєш, що я добре мовлю,
то і збирайся нині,— рік коваль,—
і я, що тра, в дорогу ти зготовлю...»

Та й що вам дальше скажу? Тисне жаль
за серце!.. З ковалем я попрощався
і з Слободов, а йдучи знов удаль,

не думав навіть, що тоді розстався
з будущинов, із щастям, з чеснотов!
Під моїм щастям беріг обірвався,

зарвав мене й надію в хлань з собов!..
Лиш я прийшов сюда, мене чекали
вже шандарі, шукали вже за мнов.

Бач, десь там двір злодії обікрали,—
ніхто не міг на їх напасти слід,
тож шандарі вину на мене склали.

Підозріння було! І дармо світ
і душу кляв я, що нічо не знаю,—
взяли мене, прийшлося знов сидіть.

При своїм опирався я до краю,
не признававсь, бо й нич не винен був,
і клявсь, хоть знав, що віри в них не маю.

Так в слідстві близько року я пробув,—
вкінці на внір мя таки засудили,—
і знов в калюжу давню я втонув...

Шість літ минуло. Вийшов я. Без сили
до праці і без волі до добра,
я вже безвладно далі плив по хвили,

немов колода котиться гнила!»
Старий слізьми оповість доповів,
тремтів цілий і плакав, мов дитя,

а я, мов причарований, сидів.
«Так він умер? — він знов мене спитався.—
Ви син його? То ще господь призрів

на нього, дав му діти?» — «Так,— озвавсь я,—
як перша жінка вмерла, та, котру
ви бачили, він другий раз побрався».

«О, вічна, вічна пам'ять будь йому!
Чимало в світі жив я, а такого
не видів і не ввиджу, аж умру!»

І дід утих,— знать, сон зломив старого,-
а і мені збиралося на сон,
і Фрузю я збудив сидіть край нього,

а сам поклався. Дзвеніло скло вікон,
тряслась хатина, верби аж стогнали,
і в берегах скиглив протяглий стон

вітрів осінніх. Тлумом обіймали
ті голоси гадки мої й чуття,
і хвилі в серці слабли, утихали

і втихли. Внер я в купіль забуття.

II

Хто жизні темну загадку розв'яже?
Хто людський дух розложить на частки
і повість кождої частинки скаже?

Хто прослідить всі тисячні знаки,
які на мозгу людськім жизнь лишає,
мов мозолі на долоні руки?

І хто в сльозинці кождій роспізнає
всі складники? І в проблиску сміху
розмірить, як ся втіха й біль мішає?

Щасливий, хто без прочуття й страху
по стежці жизні йде і жизні дари
бере без намислу, по верху

бездонних хвиль пливе!.. Ніякі мари,
ні привиди снів тихих не мутять
йому; не зносить він тяжкої кари

за те, чого не завинив, не тлять
його душі всі незлічимі пута,
що всіх нещасних тиснуть і гнітять.

Щасливий він! Не стане дума люта
пред ним і не спита: «Що ти зробив,
щоб вольнов стала людськість в пута скута?»

Щасливець! Ох, кому не уділив
приязний жереб сього щастя й знати,
хто й ніч одну спокійно не проснив,

той щастя се й не здужає поняти!
Так сирота, що сам з життям в війні
зріс змалку, не пійме, що́ люба мати.

Не дав приязний жереб і мені
такого щастя; людське горе всюди
окружує і гонить мя,— і в сні

воно ляга скалою ми на груди.
І як у сльотавий осінній день
лиш де-де сонце прозирне крізь груди

важких хмар: не розвеселить, лишень
ще дужчий сум розсипле над землею
і знов втоне, і дарма ждеш: чень-чень

знов вирне, сірих хмар прорве кирею,—
так рідко радість в серці ми гостить,
а сум царить над думкою моєю.

Нічо пожару того не втишить,
котрим, здаєсь, вся кров моя згорає,
котрий і в сні не хоче мя лишить.

На небо наче хмара набігає,
то рвесь, то тягнесь, мов туман степо́м,
вік молодий передо мнов минає.

Вітця лице люблячеє мельком
проноситься, поміж людьми чужими
важке дитинство — непривітний сон.

Прови́дливії радощі дитини
і непрови́дливії сльози, й біль,
і праця, й бідність, і самотність з ними.

Знов сонця блиск — чуття, що по важкій
думок роботі правда відкриваєсь,
луч щастя в далі блискає хмарній.

І знов тьма — серце в болю знов стискаєсь,
за правду мука, пута і тюрма,
і згірдний шепіт людський розлягаєсь...

Знов лучем сонця золотиться тьма,—
се Фрузине лице, її се око
глядить на мене, розкіш в нім німа,

чуття сердечне світиться глибоко.
Нова будучність в погляді її
мені світає; весело, широко

грудь віддиха; всі злоті сни мої
стають, мов дійсність, і в вінок чудовий
сплітаються в однім тім злотім сні.

Но втім нараз, мов сум налéтів новий,
велика тінь понуро налягла
на той пресвітлий образ криштальовий.

Надію серця мого підтяла,
немов коса пахучий цвіт, нежданo
та тінь — се товпки солі тінь була.

Мов велет-ніч, що з сходом сонця рано
лягає в дебрі, щоби день проснить,
а вечором встає наново прямо,—

так товпка ся передо мнов в ту мить
понуро стала, мов собов хотіла
всю жизнь мою, надії всі затьмить.

Ціла її подоба затремтіла,
і чув я добре, що се не мертва
сіль, що в курній хатині бовваніла,

що се істота сильная, жива,
налита людським потом і сльозами,
що й мої долі в собі часть скрива.

І'д ній такими я озвавсь словами:
«Чи ще ж мені блукання не досúть?
Ще ж мало я непевними стежками

нашлявся даром? Чи ж не закінчить
мою недолю й ся любов сердечна,
що в серце ми розкішно шевелить?

Зачим же ти, понура, безсердечна,
стаєш між моєв долею а мнов,
щоб туга знов мя гризла безконечна?

Зачим нагадувать мені, яков
лягло над нею плямою страшною
уродження? Якими батько йшов

стежками і провиною якою
значив своєї жизні кождий слід?
Зачим ти все те ставиш предо мною?

Чи вна ж тут винна? Чи пишнúй той цвіт,
що зріс на грязі, мусить в грязь вернути,
не видавши хороший, чистий плід?

Ні, ні! Не може се, не може бути,
щоб кривда людська і на ній лягла,
щоб і її прокляття не минути!

Пред нею тане суть моя ціла́!
Я вирву ї із омуту страшного!
Вона моя, навік будé моя!..»

Но пок я те казав, до серця мого,
здавалось, добиралася уже
тінь сумніву, роздвоєння важкого.

«Ну що ж,— гадав я,— сли сей цвіт росте
на кривді людській, кормлений відмалу
накраденим добром? [1] Не наситись чуже!»

---

[1] Слова «накраденим добром» в автографі закреслено.— *Ред.*

І темно, страшно, холодно ми стало,
і жар любові в серці погасав,
і луч надії блід і мерк помалу.

Втім з пітьми той голос ся озвав:
«Вір серцю свому, вір в добро на світі,
хоть би-сь добро і в грязі напіткав!

Скоріш добро хоронять горем биті,
нещасні серця, діти-сироти,
ніж викохані в шовку, оксамиті!»

«О, так, я вірю й вічно вірити
буду,— сказав я,— в доброту її,
в красу душі, крім тіла красоти!

Но страшно лиш подумати мені
о тій вині, котрій вона не винна,
а все ж причасна — о вітця вині!»

«Завчасно судиш! Думка тя невпинна
рве поза ме́ту. Без знання судить —
таж се не суд, лиш забавка дитинна!»

«Досить я знаю, більше ніж досить!» —
сказав я гірко. «Ні, нічо не знаєш,—
чи ж з повістю життя ся враз кінчить?

Тепер ти ворогом мене вважаєш,—
[но я — та от послухай ти мою
оповість]
. . . . . .

ДОДАТКИ

ОЛЬГА

ПОЕМА

ПІСНЯ ПЕРША

ВІЧЕ

Життя — пожар. Спершу димиться, тліє,—
Мутний, понурий початок його,—
Потом насильно бухне, заясніє,
Розгульно нищить, що му в путь зайшло,
Реве, тріщить, но скоро прошаліє,
Конає звільна і мутить чоло.
Життя! В мутних і ясних своїх хвилях
Злинь в пісню мою на силі творчій крилах.

Утіха! Чи ж то не вона нас вводить
Мов ангел тихий в світ на тяжкий путь?
Чи ж не вона щасливі сни солодить
І в річах матері дається чуть?
Чи ж не вона з побідов в парі ходить?
Щаслив, кому обі ся усміхнуть!
Щасливий нині кождий Древи житель,
Бо втішний, вільний, бо він — побідитель!

Ось на широкім лузі між лісами
Серед чаровной зелені вінка
Ляг Іскоростень,— вкруг вали і брами,
Мов сторожі, що сплять тут од віка;
Круг них спокійно межи берегами
Крізь очерети ледве в'ється ріка.
А перед містом рівний луг широко
Життям весни чаруе серце й око.

Пестріесь луг: не древами лісними
Не мотилями, духами Весни,
Не травами і цвітами рясними,—
Не лебеді се поле залягли,

Не дике птаство гурмами такими
Розсілось густо-шумно на землі.
Древляни се зійшлись на вільне віче,
Где князь їх і добро родини кличе.

Гей, віче ж нині! Віча ще такого,
Відай, не тямить деревлянський ліс!
Звір лісний ніколи ще тут так много
Не мав поживи! Що за лютий біс
Тебе, о Ігорю, безмаль самого
По здобич і по смерть в край Древи ніс?
Тепер лежиш ти, смирний і спокійний,
В могилі мир знайшовши незатійний.

Тепер лежиш, а над тобов ликує
Древлян народ. Чи ти, варяг гордий,
Не стогнеш ще й в могилі, сли там чує
Твій труп на собі камінь-гріб твердий,—
Сли зриш, як верх могили ся красує
Рицарська стать,— князь Древи молодий.
Хоть Мал і звесь, та ріст, і сила, й ум
Пішли тій назві навпірки, на глум.

Чи ти не рвешся, лютий льве, з могили,
Коли чутні ти Малові слова,
Як він, убійця твій і враг постилий,
Говорить гордо, як, немов трава
Пред вітром, клониться народ пред силов
Тих слів, простуєсь буйна голова
У не одного молодця, а кров
Кипить аж в жилах, волю рве з собов.

«Древляни, браття,— мовить Мал удалий,—
Свобідні ми! Погиб грабитель наш!
Всі, що були з ним, голови поклали,
З могили їм не встати против нас;
Но днесь розважте, чи вже ми зділали
Все, чи не прийде знов ще гірший час,
Чи месть варягів не нагряне громом
І знищенням над мирним нашим домом?

То правда — радість нас в нас днесь панує,
Вона побіди наймильша сестра,

Но мудрий радуєсь, а все міркує,
Чи не веде та радість горя й зла;
Міркує те й наперед ся варує,
Щоб го недоля нагло не найшла;
То днесь розважмо, як мужам пристало,
Щоб нас і зло готовими застало!»

Скінчив князь Мал — жар мужеський іграє
Легенько по його лиці,— він сів
На свій престол, що золотом сіяє
На Ігоря могилі. Загудів
Народ, і видимо, що одобряє
Розумне слово, що князь Мал повів.
Лиш вкруг могили тихо. Там засіли
Старці і важать все, що чули й зріли.

Ось Ратислав встає, чоло схиляє
Перед князем, потім дажбожий люд
Трьома поклонами чтить-почитає
І зачинає (а слова пливуть
Йому із уст, немов ріка гуляє,
Коли ся води їй веснов розллють,
Бо Велес в серце жар великий влив
Старцю й розумом слово насталив).

«Вітаю тя, народе чесний, нині
В ім'я Перуна й Лади золотой!
Вітаю тя, наш княже, в сій годині,
В годині втіхи й радості святой,
Котра ясніє сонцем в сій країні!
Розумне слово рек еси! Бо той,
Хто в щастю рад, а зла не сподіваєсь,
То як дитя, що то з огнем іграєсь.

Така утіха мужам не пристала!
Нам і гадати що о тім нема,
Щоб надовго та радість нам остала,
Щоб враг-варяг не мстився за князя.
Як та весна, що по зимі настала,
Так нас конечно жде тяжка війна,
Бо вам незвісно, може, як ся мстить
Народ, котрого князь от нас убит!

Послухайте, я вам скажу, якою
Проклятов штуков в край наш мирний, той

Народ поганий, враг дружби й спокою,
Дістався! Послухайте моєй важкой
І сумной повісти,— а чень такою
Ненавистю перейметесь к цілій
Тій розбійничій дружині, як я,—
І згодитесь, що лік на них: війна!

Ви знаєте,— та як же вам не знати! —
Над Ільмером великий Новгород.
Ви знаєте, який се град багатий,
Який там бравий і буйний народ.
На той-то град увзявся позирати
Найперше злобний рід варязький тот!
Вкінці підступно поночі толпами
Вломились в город, розламавши брами.

Я молодий тогди ще був,— возив
У Новгород дрова, і шкіри, й рибу,—
Коли то сталось. Дармо боронив
Рицар Вадим твердині. Тиждень вибув
Замкнений, но вкінці і отворив
Твердині брами,— не оперсь. Коби був
Народ весь сміло на врага напав,
Не знаю, чи б не був, як раз пропав.

Но так не сталось. В городі незгоди
Були, народ піддався сам врагам.
Все ліпше, каже, сли один всіх водить,
Як сли у свій бік кождий тягне сам.
Но не минули й два короткі годи,—
Народ пізнав, як тяжко чужинцям
Служити, хищних наситити львів
І бути посміховищем врагів.

Пізнав народ варягів тяжкі руки,
За давною свободов затужив.
Тогди Вадим задумав знов із муки
Спасти народ. На себе наложив
Поганих шмат і, в небо взнісши руки,
Мов божевільний, город обходив.
Найменшой хатки не минав і всюди
Кричав: «До бою! На врагів, о люди!»

Ніхто го не пізнав, но волнувались
Толпи, бо думали, що Див явився,—
На городську площадь усі зібрались,
Несмілі ще,— аж ось Вадим одкрився,
Ізгнанник, давній воєвода! Рвались
Толпи побачить го! Він узброївсь
І крикнув: «Гей, на ворога! За мною!
Смерть всім тиранам!» Верглись всі до бою.

Не видержав варяг великій силі,
Просив о жизнь і за море убіг.
Гей, весело іграли Волхви хвилі,
Коли щез ворог, мов весною сніг!
Гей, то ж то новгородці веселились,
То ж то Вадиму тислися до ніг,
То ж то го в піснях гордо величали!..
Но знов прийшов по втісі день печали.

Предателі і ту явились скоро,
Почались свари в місті і бійки,
Сумний роздорів вид представив город,
Вкінці зійшлись на віче старики,
Зійшовсь народ, і — ох, сказати сором,—
Рішено дати з вольної руки
Назад тирану власть, рішено з горя
Зазвати знов варягів із-за моря.

Нечиста справа се була! Край рідний
Запродали предателі врагам!
Один Вадим ридав, немов син бідний
По матері: «О горе, горе нам,
Що ми самі собі удар послідний
Задати хочем! Браття, чи ж вже вам
Затерлась в пам'яті тяжка недоля,
Варязька власть, і сором, і неволя?»

Но дармо звав. Варяг прийшов з-за моря,
І в Новгороді Рюрик-князь осів.
Тогди ажень, під гнітом нужди, горя
Почув народ велику правду слів
Вадима. Вже противники не спорять,
Вже тихо в місті,— свар потух і гнів,—

Бо всі дрижать пред Рюриком одним:
Вадиме, де ти? Ось з'явився Вадим!

Він знов зібрав і знов до бою
Повів його. Но гнів Перуна вже
Завис над Новгородом, що, з судьбою
Іграючи, врагу оддав себе.
Варягів много вже навів з собою
Князь Рюрик. Дармо, наче грім, паде
Вадим на них. Поліг в борбі Вадим,—
І полягла слов'ян свобода з ним!

Отсе було начало вражой власти!
Град вольний бід і гніту став гніздом.
Бо недосить варягу дань накласти
На люд і багатіть його добром,—
Він рад весь світ загарбать, запопасти,—
Весь край підбив війною і мечем
І правди нас навчив великой, грозной:
Побідов лиш іль смертю спастись можно!

Війна врагу! Ось князь його убитий,
Один член смока, браття, усічен!
Сли смок той жив,— нам поруч з ним
не жити,—
Ми смока розсічем, не один член!
Не час тепер з варягом ся мирити,—
Як лютий лев, він крові лиш жаден.
Війна в однім го може знищить дни,
А мир його страшніший од війни!»

Сів Ратислав, но ще огнем палало
Орлине око, ще кров перла грудь.
В народі тихо по тій мові стало,
Лиш чутно, як ліси мрачні гудуть.
Втім Мал постав. Народу, як пристало,
Розкланявсь,— тихо стало всі, щоб чуть
Слова його. Він серцем помоливсь
Дажбогу й до древлян так говорив:

«Учувши слово Ратислава, браття,
Гнівом ви, певно, прете на врагів,

Огонь старця і рицарське завзяття —
То жар Перуна,— тож не див, що гнів
Занявсь у вас. Лиш одно сказать я
Вам маю,— тож послухайте тих слів
Вам певно в думці, що і я хотів
Сказати то ж, що Ратислав повів.

Но ні. Просив я вас розважить діло,
Обдумать средства, щоб уйти біди,
Но на Перуна заклинаюсь сміло,—
Я вас не хтів склоняти до війни.
Край наш і так уже утерпів зіло:
Лежать облогом буйної лани,
Пустками хати многії стоять.
Хоробрі воїни в могилах сплять.

Не до війни хотів я радить вам,
Не до кровавих боїв і нещасть!
Я не перечу правду тим словам,
Що вирік Ратислав, но, сли мні дасть
Дажбог і Волос мудрість, я вам дам
Розумну раду, щоб у вражу пасть
Не впасти і уйти пролиття крови,—
Тому ж послухайте моєй мови!

Убитий князь варягів, но осталась
Жена його, вдовиця молода.
Моя жена,— ох, рік вже, як дісталась
В дажбожі хмари, где жива вода
Пливе. Пошліть післанців, чи б не далась
Склонити Ольга вийтя за князя
Древлян. Прийме — так з ладом піде діло,
А не прийме — ми в бій поступим сміло».

Богів любимче Мале! Цар всесвіту
Дажбог услухав твоєї мольби.
Народ ся хилить до твого совіту,
Но що стоїть на таблицях судьби,
Не згануть нікому! Минають літа,
Віки, століття серед нужд, борби,
А людський дух все той же, однаковий:
До діл го пруть непевності окови.

Се не шумлять древлянськії дуброви,
Не водопад гримить долі скалов,—
Се зашумів народ, почувши слово
Князя. «Спокою нам! Наш край війнов
Зруйнований»,— кричить один. «Гей,— мовить
З народу другий,— годі головов
Стіну пробити — не для нас війна,
Князь мудро радить — слухаймо князя!»

Встав Ратислав: «Прости мене, наш княже,
Но спротивлюся бесіді твоєй.
Святий ми тоє обов'язок каже,
Любов ко отчині святой моєй.
Не миром, но війнов то плем'я враже
Проможем. Мир тогда в нас з ним ажей
Настати може, сли, як сей їх князь,
Всі ляжуть в гріб со своєв княгинев враз!»

І вже народ зачався колебати,—
Молодші кличуть: «Хто нас в бій веде?»
А втім нараз дідусь старий, горбатий
Із лісу просто між народ іде.
Медвежий плащ окрив його кудлатий,
Волосся вітер розкида сіде.
Утихли крики,— з честю розступаєсь
Народ і низько старику кланяєсь.

А він немов не бачить нич, не чує,
З чолом схиленим наперед спішить
І просто ко князю старик прямує,—
Цікаві всі,— що їм оповістить.
Прийшов перед князя і став, немов статуя,
Жде, аж му князь озватися велить.
А князь спросив: «Хто ти і відки йдеш,
О, старче, що за новину несеш?»

«Дажбожий мир на тебе, чесний зборе,
Дажбожий мир на тебе, юний княже!
Старий я тілом — юний серцем! Море,
Ліси, вітри й ціла природа каже
Мені о своїх тайнах. Жизнь, і горе,
Літа, і досвід, і самотність, княже,

Дали мні зоркий взір, що бачить все,
Що було, єсть і що наступить ще.

Жив віщий єсть владитель жизні моєй,—
Жив, що читає світле звізд письмо,
І Світовид, що у світляній зброї
Поборює злу пітьму, ніч і зло.
Вони в видінні соннім волев своєй
Веліли мні йти до вас і то
Сказати вам (ви напружіть свій слух,
Щоб крізь слова почувсь вам віщий дух!).

Свободна Древа, доки не обляже
Кроваве войско сплячи град єї,
Докіль жена вернутись не розкаже
Й минути Іскоростень сей ріці,
Докіль, зажжен звіздами, в прах не ляже
Сей град, краса і кріпость сей землі.
Мужайся, княже! Доки се не станесь,
Древлянський край врагові не дістанесь!»

Утих старець, но тяжкою скалою
Засіли в серця всіх його слова.
Хто розбере їх значення? Якою,
Чи злов, чи добров вказуєсь судьба?
Утих народ, всяк важить сам з собою,
Що чув. Втім князь: «Яке твоє ім'я,
Віщуне, як тебе нам величати,
Коли вжесь загостив до нашой хати?»

«Ім'я моє? Я мав колись ім'я,—
Велике, славне,— я забув вже нині,
Тепер я Ямедик, тепера я
Старий одлюдок, мешканець пустині!
Я Ямедик, ви так зовіть всі мя,
Но не кажіть моєй мертвой родині,
Що я так звусь! Вона б із гробу встала
І власнов назвов ще би мя назвала!»

І дивно ярко-мутно заблестіли
Старечі очі,— він в округ повів
По людях ними і замовк. Не сміли
Древляне одзиватись,— занімів
І князь на хвилю. Но до своєй ціли

Конечно нині Мал дійти хотів,—
І знов підносить голос і народу
Говорить про варяг, про Ольгу, згоду.

«Я знаю Ольгу. Хоть варязька кров
Кружит в ей жилах, но її вскормила
Земля слов'янська, славний город Псков,
Вона народ слов'янський полюбила
За щирість, добрість і мирний норов,—
Вона слов'янка серцем, лагодила
Буйство й охоту до війни, розбою
У свого мужа лагіднов рукою!

Вона княжить достойна деревлянам,
За матір стати моїм сиротам,
А що старик сказав,— то ворожба нам
Щаслива,— я все розтолкую вам.
Война з варягами — то смерть страшна нам,
Бо лиш тогди кровавий враг у брам
Засне,— тогди лиш Ольга повелит
Ріку одвести до нових корит.

Ми в свати шлім до Ольги! Мир, весілля
Межинародний спір най закінчить.
Най разом двох дерев сплетеся гілля,
І свіжов зеленню весь мир скрасить!
Нехай незгоду і вражду сон-зілля
На віки вічні в бездні гдесь приспить!» —
Так князь сказав,— і гучно загримів
Крик радості, аж бір одгомонів.

І двадцять мужів вибрали древляне,
Яко посланців в Київ, стольний град.
І раді всі. Лиш Ратислав, що гляне
Кругом, то очі смутком ся мутять.
«Ей, чую в серці,— рік,— що не постане
З них ні один у отчині назад!»
Так Ратислав на голос говорив,
Те вчув Ратай і так му ответив:

«Відай в словах лиш смілість Ратислава,
Прийде до діла,— вітрить все біду!» —
«Молодче,— Ратислав сказав,— не о мні
справа!

А щоб ти знав, що й я ще не складу
На постіль костей,— ось моя булава
Радницька,— я в посольстві з вами йду,
Що приключиться вам, то то й мене,—
Будь зле, будь добре,— також не мине!»

«Дармий ваш страх, древляне! — одзиваєсь
Знов Ямедик.— Нич вашим ся послам
Не стане! От що їм судьба віщує:
Як довго їх човен не дасть веслам
Свободи й доки сухопутним краєм
Не поплине, як довго лиш мерцям
Гріб коплють,— так їм довго щастя буде
Сприяти в путі!» — Тихо стало всюди.

І розважає кождий ворожбу
І думає: «Ніколи сухопуттям
Не поплисти безвеслому човну,
Ніхто живим не копле гробу людям!
Боги ласкаві!» Навіть на сумну
Твар Ратислава той пророк, хоть чуден,
Надію й радість визвав. І посли
Готовитись у путь свою пішли.

А Мал молився: «Боги, которим милий
Род Древи, що ей город храните!
Ви нині волю нам свою звістили:
О дайте, най ще довгий час цвіте
Мир-воля в нас! О, дайте, щоб сповнили
Посли, що ви сповнить їм велите!»
Кінець вже вічу. Мал пішов з старцями
В гай, за люд жертви класти пред богами.

Боги предвічні! Чи коли пізнає
Прах земний, чоловік, путь вашой волі?
Чи взрить, котра го мука-біль карає,
Котра му єсть добром і ласков долі?
Чи взрить коли, котра му щастя раєм,
Котра нещастям, мукою і болем?
Ні, най не зрить, чи цвіти топче, чи терни!
Коб лиш до цілі го, до вас вели вони!

ПІСНЯ ДРУГА

О, женське серце! Чи ти лід і камінь?
Чи запашний, пречудний цвіт весни?
Чи світло місяця, чи страшний пламінь,
Що нищить все? Чи ти, як тихі сни,
Призрак чудн[ий], чи як воєнних знамен
Хоругов, змінне в жалю і любви?
Ні, ти глубінь, ти синява небес:
Любов'ю грієш, хоть і громом б'єш!

В золотоверхім теремі клячала
В молитві перед столпом Одина
Княгиня Ольга. Чи молитви слала
К богам за мужа вірная жена?
Чи лиш устами мертвими шептала
Молитви, а душа її, до дна
Налита горем, трискала сльозами,
Мішала вздохи з тихими мольбами?

Чом їй душа аж в глибинах мутилась,
Волненье сильне розривало грудь?
О, ні, княгине, се не жалю сила,
Що за убитим тягне душу в путь
До Вальгалі! Чи ти сама не скрила
Перед собов якої тайни? Суть
У серці женськім кутки, где й сама
Не сміє глянуть ніколи вона!

О, горе, сли в такім кутку ся зродить
Мість, никлой мушки страшний великан,
Що все росте,— прогнаний не уходить,
Що не боїться сліз, жару, ні ран,
Що накінець на яв із тьми виходить
Яко пожар, гроза або оркан!
О, плач, княгине, жалуй свого мужа,
А страшну серця мару передужай!

Княгиня плаче — не за мужем своїм!
Княгиня тужить — не за умерлим!
Думки княгині шумним, світлим роєм
Кружать як день, так ніч лиш над одним...
Над ким? Дажбог вість і вона. З спокоєм
Навік розсталась, розстаючись з ним,

Ридай, княгине, і залий сльозами
Жар серця! Страшна пропасть межи вами!

Доносять їй, що в терем надійшли
Посли древлян. Чого ж нараз заблисла
Яркая радість на єй лиці,—
Но і сльоза на оці знов зависла?
«Гостить послів,— а тут щоби прийшли
На раду мужі!» Що княгиня мислить?
Що їй лице то краскою палає,
То блідне й зимним потом ся зливає?

На ловах раз серед лісів зблукалась
Княгиня, легку гонячи серну,
І довго путі по лісах шукала,—
Аж в'їхала у темну гущину.
Тут змучена, тривожна спочивала,
Ліс одівався в пітьму вже страшну,—
Ніде стежинки, ні знаку, куда
Назад вернутись до стрільців могла.

Втім, рицар враз з гущавини виходить,—
Медвежа скіра з рамен му спада,
На голові шлем з чашки тура,— сходить
На рамена аж грубая кожа.
Лице рум'яне вітер му холодить,
А спису кріпкую держить рука.
Узрівши Ольгу, став мов скам'янілий,
Лиш мужні лиця легко покрасніли.

«Хто ти, богиня лісу, чи води,—
Чи смертний рід твій?» — з диву так питає,
Зблизившись трохи, рицар молодий.
«Варягів рід мя панев величає,—
І прошу тя, хто будь ти, одведи
Мене у Київ, где мій муж владає!» —
«Твій муж!— аж скрикнув рицар,—
о, Дажбоже,—
Твій муж! І чи се правда бути може?»

«Що се тобі? — княгиня знов спросила,—
Чого на мене смотриш дивно так?»
Но вже минула перша чару сила,
Хоть юне серце чар наскрізь просяк,

Він мовчки йшов наперед, хоть щохвиля
Звертав на Ольгу тужний взор. От так
Зайшли аж вблиз стрілецького табору,
Где Ігор був. Було се в пізню пору.

«Мні час вертать,— рік рицар,— но вертаю
Зранен глибоко! О, прости, княгине,—
Скажи мені ім'я своє, най знаю,
Через кого мій мир і щастя гине?» —
«Я Ольга. Но хто ти, котрому маю
Завдячить, що мя вивів з сей пустині?» —
«Я Мал, древлянський князь!» — так одказав
Наш рицар — і в гущавині пропав.

Но чи пропав із пам'яті княгині?
Дажбог вість! . . . . . .
. . . . . .

САМІЙЛО КІШКА

ПОВІСТЬ

Чорноє море, витай ми,— широке, гулящоє море,
Руское море — гостинноє море! Багато на своїх
Хвилях носило ти, море, суден з передвіка, багато
Білих костей полощеш на дні, немало ти крові
Випило й сліз!
Но чи носило ти, море, на своїх хвилях ревучих
Кращу, багатшу галеру, як Алкана-Паші? Не знаю.
Но чи чувало ти, море, гучнішії радості крики,
Співи, музику воєнну, як з тої галери? Не знаю.
Но чи спливали ряснішії сльози в твої солонії
Води, як з тої галери враз з кров'ю спливають?
Н[е] зн[аю]
Пишна галера
Алкана-Паші, владільця могучого Трапезунта,
Що то прелестно розсівся над тихим заливом моря.
Золото-синіми лентами, наче цар-птиця, оббита
Паші галера, боками покрита білим завоєм.
З вітром іграють-шумлять хоругвки на мачтах високих,
Гирла армат наставились грізно боками, готові
Кождої хвилі ригнути згубов і знищенням. Пишно,
Наче біл лебідь, по морю гуляє Паші галера!
[Ой, не сама ж вона, браття, гуляє!
Ой, то в ній Алкан-Паша, трапезунтський владитель,—
З ним яничарів, люду виборного сотні чотири,
Сімсот турецьких ратників в коп'я і стріли оружних,
Півчвертаста гребців-невольників, г'яврів християнських,
Півчвертаста козаків, та ще крім старшини войськової!
А з старшини меж ними перший Кішка Самійло,

Гетьман козацький, а другий, колись-то суддя військовий,
Марко Рудий, а третій — трубач військовий, Мусій Грач.
Ще був один — ще був сотник колишній Переяславський,
Лях-Бутурлак, но тепер він став ключник галерський,—
Став перекинчик поганий, не встояв при вірі христовій!
Ось виринає, наче із мряки далекої, Каффа
З гордими башнями,—] . . . . . .
. . . . . .

ДЕ Є В СВІТІ ПРАВДА?

ПОЕМА

ВСТУП

До гніту й нужди наш мужик
Привикне — кажуть.
Не привик
До неї за цілий свій вік
Степан, упертий чоловік.
Він в наймах родився, в біді
Літа спропудив молоді.
Малим чужії гуси пас,—
Підріс капинку — і сейчас
Багач один го д'собі взяв,
Щоб пас худобу, поганяв,
Газдині дров врубав, як тра,
Ба й молотити вже пора,
Косити, жати,— мій Степан,
Хоть ледве лазить, марш на лан,
На пастівник, в ліс по дрова,
В ріку по воду,— голова
Закрутиться, валиться з ніг,
Бідак,— газда шле на нічліг
Із кіньми в ліс та й ще кричить:
«Гей, хло, най твердо ся не спить!
Вважай — то ліс, хто-будь прийде,
Та й вже по коньох! Ось буде
Березини тре на мітлу —
Приладь вночі!»
І так цілу
Хорошу молодість прожив
Степан — в біді ся все хилив.
Хилився, гнувся, тяг ярмо,
Бо скинуть — сили не було.

Та хоть від роду не зазнав
Добра, то все ся сподівав,
Що ось-ось працею доб'юсь
Якоїсь долі, ось візьмусь
З усеї сили,— чень же ще
Й мені ся доля усміхне.
Та годі, хоть і як старався,
А долі все нема, та й аус!
Вже, правда, тільки заслужив,
Що грунту кусник си купив,
Та що му з грунту — ні хвоста
Худоби в обійстю нема,
Ні плуга, ані борони,—
Ну, й дорobляйся!
Важко дни
За днями йдуть — повзуть в біді,
Літа марніють молоді!
Степан свій грунт в аренду здав
Та й на зарібки в Борислав
Пішов, щоб стільки заробить,—
Конята й віз який купить.
Чужу худобу пасучи,
Чужеє поле орючи,
Аж поки в войсько не взяли,
В ремінь та в мундур не вдягли.
Ремінь на плечах, в серці жаль,—
Пішов Степан наш в чужий край,
Пішов, та долі не найшов,—
Літа минули, знов прийшов
До рідного села і знов
Став бідним наймитом, слугов.
. . . . . .

СНІГОВА КАЗКА

I

На полях незмірима Сибіри
Всемогуча панує зима,
понад нею — бігун її сірий,
снігова, без кінця і без міри,
нависаюча хмара дріма.

В нерозсвітній півночі ночі
панувала безжурно вона,
доки крила засягнуть і очі,
доки сніг блискотить і мигкоче,
доти весь світ — її сторона.

Але враз ось поля задрижали,
оглушаючий гук загудів,
застогнали, мов збуджені, скали,
і на ріках леди затріщали,
і її якийсь ляк овладів.

Піднялася на рівнії ноги,
головою небес досягла
і закрикнула криком тривоги,
як Дніпер, коли б'єсь о пороги,
в снігову ся хмару вдягла.

«Гей, на Захід! Се що там такого,
що аж царство моє затряслось?
Чень не прихід ще дня весняного,
не кінець всемог[у]щества мого?
Царство світла ще не почалось?»...

II

Перед нею пустиня розлога,
Через ню, наче пасмо проклять,
безконечна, заклята дорога,
по снігах в ланцюгах якомога
нею тисячі люда спішать.

Тут хлоп сильний сніг важко
толочить,
тут хлопчина, ще майже дитя,
тут дівча ледве пута волочить,
далі старець, що певно не зочить
цілі сього тяжкого путя.

Важко дишуть всіх сціплії груди,
сумно пута на них брязкотять,
сукняні кафтани від простуди
не хоронять, а вколо нікуди
ні села, ні двора не видать.

Хто вони? Як жили? Що кохали?
[І] яка лиха доля нараз
ту їх пхнула в сніжнії завали?
Годі знать! Пута всіх порівняли,
порівняв — «височайший указ»...

КОМЕНТАРІ

Четвертий том Зібрання творів Івана Франка в п'ятдесяти томах охоплює поеми 70—90-х років. Сюди ввійшли твори, що друкувалися за життя поета, а також неопубліковані, але повністю завершені. В окремий розділ виділяються незакінчені поеми («Про багача, що їздив біду купувати», «Сон князя», «Наймит», «Історія товпки солі»). Уривки та фрагменти подаються в «Додатках».

EX NIHILO

Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 1-3, с. 65—73.

В останні роки життя, готуючи збірку поезій, І. Франко включив до неї і цей твір, дописавши заголовок, підзаголовок та зробивши ряд стилістичних правок.

Подається за автографом (відділ рукописів Інституту літератури ім Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 232, с. 11—14[1]). Дата в автографі: 1885 р.

«Культура» — щомісячний громадсько-політичний журнал, виходив у Львові в 1924—1934 рр. До 1927 р. був неофіційним органом КПЗУ, пізніше потрапив до рук націонал-ухильницької групи в КПЗУ.

Монтесума (бл. 1466—1520) — останній володар Мексіки, за якого ця країна була завойсвана іспанцями.

Лукрецій Кар (бл. 99—55 рр. до н. е.) — давньоримський поет і філософ. У віршованому трактаті «Про природу речей» відстоював матеріалістичний погляд на світ.

Сервет Мігель (1509 чи 1511—1553)—іспанський мислитель і медик епохи Відродження. Спростовував «троїстість» бога та інші християнські догмати Перед судом інквізиції не зрікся своїх поглядів і був спалений на вогнищі.

Таціт Публій Корнелій (бл. 55 — бл. 120) — історик і політичний діяч Стародавнього Риму.

---

[1] Далі посилання на цей фонд подаватиметься скорочено: ф. 3, № ...

Соцін Фауст (1539—1604) — діяч Реформації, засновник вчення соцініан, яке піддавало раціоналістичній критиці християнські догми.

Лукіан з Самосати (бл. 125 — після 180) — давньогрецький письменник-сатирик. Висміював релігійні передсуди і християнську релігію зокрема.

Кеплер Йоганн (1571—1630) — видатний німецький учений-астроном, відкрив закони руху планет.

Браге Тіхо (1546—1601) — датський астроном. Його праці лягли в основу законів Кеплера.

Тертулліан Квінт Септімій (бл. 160—222) — давньоримський письменник. У своїх творах проповідував містику і сліпу віру в християнські догми.

Золотоуст Іоанн (347—406) — християнський проповідник, відомий своєю красномовністю.

Григорііїв аж трьох... — Йдеться про римських пап Григорія I (590—604), Григорія VII (1073—1085), Григорія XIII (1572—1585).

Августин (354—430) — один з перших християнських теологів, фанатичний проповідник релігійного мракобісся.

Єроним (330—419) — один з «учителів» християнської церкви, був канонізований як святий; переклав латинською мовою Біблію.

Фома Аквінський (1225—1274) — представник середньовічної схоластики, ідеолог католицизму.

Бардезан (Бердезанес Сірійський, 154—222) — філософ-агностик, автор праць з питань теології.

Манес (Мані, бл. 216 — бл. 277) — засновник релігійної секти маніхейців. У III ст. вчення маніхейців з Персії проникло у Римську імперію і стало одним із сильних суперників християнства.

Пелагій (бл. 318 — після 418) — чернець, засновник християнського етико-богословського вчення, яке заперечувало церковну догму про первородність гріха. На III вселенському церковному соборі в Ефесі (431) вчення Пелагія було засуджене як єретичне.

Цельс Авл Корнелій (I ст. до н. е. — I ст. н. е.) — давньоримський філософ, виступав проти християнської релігії.

Вальденси — релігійна секта у середньовічній Франції та Італії.

Альбігойці — релігійна секта у Франції в XII—XIII ст. Виступали проти гніту католицької церкви і вимагали ліквідації церковних землеволодінь.

Мориски — араби середньовічної Іспанії, які формально прийняли нав'язане їм у кінці XV — на початку XVI ст. християнство, а насправді лишилися вірними ісламу. Зазнавали жорстоких переслідувань. Після придушення повстання 1568—1570 рр. були виселені до Північної Африки.

Молей (Моле) Жак — керівник чернечого ордену тамплієрів (храмовників). Спалений на вогнищі 1313 р.

Мелькарт — в релігії фінікійців та інших народів Близького Сходу бог сонця, родючості.

Тао — мається на увазі релігійне вчення даосизм, яке виникло в Китаї на початку I ст. н. е.

СВЯТИЙ ВАЛЕНТІЙ

Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Червоний шлях», 1926, № 9, с. 5—40.

В основу поеми покладена легенда про святого Валентія, яку поет чув ще в дитинстві. Легенда ця є одним з численних зразків фольклорної трансформації давнього релігійного сюжету. В християнській агіографії зафіксоване житіє святого Валентина, від якого, безумовно, походить фольклорний Валентій. У журналі «Житє і слово» (1894, т. 2, с. 186) Іван Франко вмістив такий запис народної легенди, почутої з уст батька:

«То був такий дохтор, називав сі Валентій. Такий він був змаленьку ладний, і добрий, і приємний, що всі люди його любили. А як став дохтором, як зачав людьом помагати, то так до нього народ плив з усього світу, як вода в море. Далі йому сі то сприкрило. «Господи,— каже,— що ті люди так до мене липнуть? Піду я геть від них, на пустиню, сховаю сі та й буду сі молити». Пішов він на пустиню, але де там! Люди за ним, і там його найшли. Де він сі повернув, люди все за ним, все до нього липнуть. То він тогди зачив сі молити до бога: «Господи, дай мені таку слабість страшну, щоби сі ті люди геть від мене відшибли!» Пан-біг довго не слухав тої молитви, але далі розгнівав сі на нього та й зіслав на нього тоту слабість. Як він зачав сі метати, синіти, піну точити, землю під собов бити, то всі люди геть від нього повідбігали. А він за кару жив у тій слабості сто літ. І вже по тому просив бога, щоби му дав перед смертьов хоч здалека увидіти людське лице, але пан-біг його не вислухав. А як мав умирати, то таку муку мав при смерті, що на сижень під собов землю вибив і руки собі по кикті скусав. А за то пан-біг по смерті взяв його до неба...»

Про роботу над поемою і її літературні джерела І. Франко писав у листах до М. Драгоманова від 14 і 22 лютого 1886 р.

Пізніше, у 1902 р., І. Франко знову використав легенду про святого Валентія в оповіданні «У кузні» (і тут її розповідає батько письменника).

Подається за автографом, датованим груднем 1885 р. (ф. 3, № 300).

«Житє і слово» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. Редактор — І. Франко.

Стагірит — мається на увазі великий давньогрецький філософ і вчений Арістотель, ідеолог античного рабовласницького суспільства. Родом із Стагіра (Фракія), звідси ім'я Стагірит.

Атріум — приміщення в давньоримському будинку, яке мало верхнє освітлення і призначалось для прийому гостей.

Епіктет (бл. 50 р. — бл. 138) — античний філософ, представник римського стоїцизму.

Асклепій — у грецькій міфології бог лікування (латинська форма — Ескулап).

Паннонія — провінція, що входила до складу Римської імперії, займала територію сучасної Австрії, Угорщини, Боснії, Словенії.

Ереб — у грецькій міфології втілення вічного мороку.

ЛИС МИКИТА

Вперше надруковано у журн. «Дзвінок», 1890, № 3-4, с. 6—21. Твір складався з дев'яти пісень. У наступному році цей журнальний варіант виходить окремою книжкою під назвою «Лис Микита». З німецького переробив Іван Франко. Накладом редакції «Дзвінка», у Львові, 1891».

Друге перероблене і розширене видання вийшло 1896 р. у Львові. В цьому виданні вже не 9, а 12 пісень, додано ряд нових епізодів, зроблено кілька перестановок. У тексті є чимало мовностилістичних правок, які наближують мову твору до тогочасних літературних норм. Видання супроводжується післямовою «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?»

У 1902 р. з'являється третє, виправлене видання поеми, яке відкривається передмовою та статтею «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?», а в 1909 р.— четверте, яке мало, крім того, ще й невеличку передмову про характер нового видання.

Нижче наводимо різночитання, наявні у четвертому виданні, порівняно з третім.

Третє видання	Четверте видання
Пісня друга, строфа 1:	
Гей, хто в лісі не буває, Той не бачив *і* не знає, Як Микита Лис жие.	Гей, хто в лісі не буває, Той не бачив, *той* не знає, Як Микита Лис жие.
Пісня п'ята, строфа 22:	
Так сказав, усім вклонився І тяженько прослезився, Зрушив душі всіх *звіряк.*	Так сказав, усім вклонився І тяженько прослезився, Зрушив душі всіх *хижак.*
Пісня дев'ята, строфа 13:	
Все обдумув*ати вмиг.*	Все обдум*ать в один миг.*
Пісня 12, строфа 11:	
«Го-го-го,— сказав Микита,— Тут рідня вся *знаменита!»*	«Го-го-го,— сказав Микита,— Тут рідня вся *знакомита!»*

За життя І. Франка було здійснене ще й п'яте видання поеми «Лис Микита», яке вийшло 1914 р. у Києві. Даних про причетність автора до нього немає. Порівняно з попередніми, тут маємо такі істотні зміни, характер яких переконує, що зроблені вони з огляду на царську цензуру. Замість слів *цар, царица* надруковано *лев, левица,* усунено також місця, які могли дати привід для звинувачень у зневазі християнських догм.

Поема «Лис Микита» датується 1890 р. на підставі першодруку. Текст поеми, передмови, а також стаття «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?» подаються за четвертим виданням.

Воронний Микола Кіндратович (1871—1942) — український поет, театрознавець і перекладач. Один з теоретиків декадансу на Україні. У 1920—1925 рр. перебував у еміграції.

«Дзвінок» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей і юнацтва. Виходив у Львові у 1890—1914 рр.

Українсько-руська видавнича спілка — громадська видавнича організація, заснована 1898 р. у Львові. Існувала до 1917 р. Здійснила понад 300 видань, активно пропагувала здобутки української літератури — твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, В. Стефаника. Головними співробітниками й редакторами були І. Франко і В. Гнатюк.

Я спішу до Магерова! — Магерів — містечко у Львівській області.

ПРИГОДИ ДОН-КІХОТА

Вперше надруковано у журн. «Дзвінок», 1891, № 2—7, 9, 11—23. Наступного року цей же текст без змін видано окремою книжкою з передмовою «Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот».

Друге виправлене і доповнене видання поеми («Пригоди Дон-Кіхота. З іспанської переробив Іван Франко») вийшло 1899 р. у Львові, а третє, також поправлене,— 1913 р.

Поема «Пригоди Дон-Кіхота» датується на основі першодруку 1891 р.

Текст поеми, а також передмова «Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот» подаються за третім виданням.

БІДНИЙ ГЕНРІХ

Вперше надруковано разом з передмовою у «Буковинському православному календарі на рік 1892» (Чернівці, 1891) під назвою «Бідний Генріх. Поема Гартмана фон Ауе. Вільно переробив із старонімецького Іван Франко».

У 1899 р. І. Франко включив твір до збірки «Поеми». У тексті поеми зроблено ряд виправлень мовностилістичного характеру, а замість згаданої передмови подано таку вступну замітку:

«Канвою отсеї поеми послужила поема старонімецького поета XII віку Гартмана фон дер Ауе п[ід] з[аголовком] «Der arme Heinrich». Я не даю перекладу старого німецького твору і держуся ближче тої переробки, яку в 30-х роках нашого віку зладив Шамісso (див.: Chamissos Werke, herausg. v. H. Kurz, т. I, с. 230—240). Розуміється, і сю переробку я не перекладав дослівно».

Поема «Бідний Генріх» датується на основі першодруку 1891 р.

Текст поеми друкується за виданням 1899 р. Разом з текстом поеми подається передмова І. Франка, надрукована 1891 р., зважаючи на її органічний зв'язок з твором; вона містить дані про джерела поеми, відомості про першу літературну інтерпретацію її сюжету тощо.

АБУ-КАСИМОВІ КАПЦІ

Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1895 р. № 1—6, 8, 10—12, 14—15, 18, 20, 23, з приміткою в кінці: «Із збірки казок «Тисяча днів і ще один». Вільно переробив Іван Франко». Того ж року поема вийшла у Львові окремою книжкою.

1899 р. «Абу-Касимові капці» за підписом «І. Мирон» перевидано із значними мовними змінами в Черкасах. Даних про участь І. Франка у цьому виданні немає.

У новій редакції і з «Переднім словом» автора поема «Абу-Касимові капці» вийшла у Львові окремим виданням 1902 р.

Датується на основі першодруку 1895 р.

Текст твору і «Переднє слово» подаються за виданням 1902 р.

Товариство педагогічне — громадська культурно-освітня організація ліберально-буржуазного, пізніше — буржуазно-націоналістичного спрямування, заснована у Львові в 1881 р. Мало кілька назв: до 1912 р.— Руське педагогічне товариство, потім — Українське педагогічне товариство, а з 1926 р.— Рідна школа. Українське педагогічне товариство. Очолювалось переважно буржуазно-націоналістичними діячами.

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

ПРО БАГАЧА, ЩО ЇЗДИВ БІДУ КУПУВАТИ

Вперше надруковано у газ. «Літературна Україна», 15 жовтня 1963 р. Публікацію підготувала О. Мельниченко.

Твір написаний І. Франком на полях журн. «Вестник Европы» за жовтень 1877 р. (с. 616—617, 685—686, 747—748, 779—780, 804—805), ймовірно під час перебування в тюрмі: в середині червня 1877 р. поет був арештований, і цей арешт, за його словами, «потягнув за собою майже восьмимісячне слідче ув'язнення, політичний процес за соціалістичні ідеї і кару шеститижневою тюрмою».

Примірник журн. «Вестник Европы» з автографом поеми «Про багача, що їздив біду купувати» зберігається у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР в особистій бібліотеці І. Франка (№ 554). При оправленні книжки журналу окремі рядки тексту були зрізані. В автографі поряд з текстом І. Франко цифрою позначав кількість рядків. Зокрема, на с. 805 журналу в кінці тексту поеми зроблена остання помітка «536». З цих 536 рядків 28 зрізані палітурником. Лишилися неушкодженими 508 рядків.

На підставі часу виходу у світ вказаного номера «Вестника Европы», правописних особливостей і почерку поема орієнтовно датується кінцем 1877 р.

Подається за автографом.

«Вестник Европы» — російський щомісячний науковий, суспільно-політичний та літературний журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Москві в 1866—1918 рр.

СОН КНЯЗЯ

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Твори в двадцяти томах, т. 13. К., Держлітвидав, 1954, с. 7—25.

Зберігається незакінчений автограф твору (ф. 3, № 216). В останні роки життя І. Франко відредагував написаний текст, вніс окремі стилістичні правки, опустив підзаголовок «Казка про князя і його слугів», а також перший варіант початкових розділів поеми. Нижче наводимо спущені розділи:

Во время оно жив був князь
У городі над Полтво́ю.
Він міг усе, він знав усе
И на все хитав головою.

Чи з давніх галицьких князів
Він виводив як рід свій,
Не знати; но твердо за Русь він стояв
Против усяких бідствій.

Не знать допевно, від чого
Той князь наш надполтванський
(Чи від плоско́го чола, чи ума?)
Писався «князь Площанський».

Рутенців плем'я перед ним
Хилило чола покірно
І голосило на весь світ
Його славу безмірно.

Але не буком він твердим,
Не шаблев, не кнутами
Здобув собі власть і свій трон утвердив,
А твердшими сто раз «Словами».

«Бо що ж,— гадав він,— хто мечем
Воює, від меча й загине,
Но «Словом» я скорше поб'ю всіх врагів,—
Мене ж ним убити хто встигне?»

І князь той премудрий п'ятнадцять літ
Кормив своє стадо водою
І думав: «Тепер я безпечний! Уже
Не стрічусь ніколи з бідою.

У тій допотопній калюжі гадок,
Котрою поїв я народ свій,
Втопилось, заціпло усе, що лишень
На мене дзявило рот свій!

Нікому тепер ся й не приснять уже
Страшилища Поступу й Волі,
Нікому й на гадку не прийде Народ,
Його віковічної болі!

Вода моя стухла, стара і мутна,
А хто її гарно напився,
Той спатиме довгі-предовгі літа,
І гадки нема, щоб збудився!

А як хто прокинесь й проглипне,
Той світу не зможе пізнати
І без угаву: «Єдна Русь, єдна!»
Буде́, мов безумний, кричати!»

Так думав надполтванський князь
І потішався сердечно,
Що спати буде надальше народ,
А він ме владіти безпечно.

Се бу́ло в той вечір, коли кінчивсь
Рік сумних «проісшествій»,
Рік крові, і сліз, і тиранства, й нужди,
Рік вісімсот сімдесят шестий.

II

У городі Львові усього є гук,
А найбільш сміття й трактирів,—
У них дають їсти за гроші, хоч вже
Не один ту їду й відхирів.

У городі Львові в трактирників тих
І пива за гроші дістати.
При склянці всю ніч там ті мужі сидять,
Що бояться йти на ніч до хати.

Що бояться не псів, ані хижих звірів,
Щоб на улиці їх не напали,
Що бояться не духів, не злих упирів,
Но дрожать з ляку перед жінками.

У городі Львові трактирщик один
У книгах ся пише «Штадміллер».
У нього-то часто наш славний князь
Сидить цілу нічку. Das will er! [1]

Сидить цілу нічку і нектар п'є,
Котрого римляни не пили,
На лікті важкую голову спер —
Бог зна, що він дума в тій хвилі?

Десь думає, як тяженько княжить
Без войська і без бука,
Бо ось головою поважно хита,
А то — дум поважних порука.

Десь думає, як то приятно служить
Сильнішому, вищому пану,
Що сріблом за всяку прислугу платить
Своїому отаману.

Він думає далі — і морщить чоло,—
Що доля лиха си закпила
Із нього, і світові всьому на глум
Смиренного з лютов зліпила.

---

[1] Він цього хоче! *(Нім.). — Ред.*

І нижче схиляєсь його голова
Під сумних дум вагою,
І жінка йому пригадалась гнівна,
Що держить його під ногою.

Гм-гм! кашельнув наш князь-богатир,
Щоби гадку прогнати тривожну,
Гм-гм! кашельнув, горі очі підвів
І поглянув на склянку порожну.

Но з неї потіха ніяка не йде,
А тривожні гадки, наче мухи:
Та над вухом бзинить, ся за бороду рве,—
І шиплять, і гомзять го, псяюхи.

Ще нижче голову схилив
Додолу бідолаха,
Втім, перед ним слуга опинивсь,
Що звався «Гайдамаха».

Слуга се вірний, хоть зглубить
Не втне, де Чернігів, де Харків,—
А преціньпівець він і публіцист,
Підписуєсь: О. А. Марків.

III

При склянці порожній наш князь сидить,
І киває головою,
І смотрить під стіл, немов не зрить
Слуги перед собою.

Но вірний слуга зігнувсь в дугу,
До уха його нагнувся
І шепче слова якісь бистро йому,—
Князь слухав, но не обернувся.

І шепче слуга: «Пронеслася вість,
Що жде вас завтра пригода,
Що Іуда якийсь нападе на вас
Із страшнов товпою народа.

Народ розлючений, яко звір,
І хитрий ваш предатель,—
Сховайтесь, скрийтеся, втечіть,
Я раджу вам, яко приятель».

«Але наперед скажи мені,—
Князь стиха обізвався,—
Хто сей предатель, чого му тра,
І як ти все те дізнався?»

«В Віденській кофейні про те я чув,
А то вповідав ми Олійник,
Но того не знаю, і що за один,
І що хоче в вас той ізмінник».

І бачив князь наш дивний сон,
Якого, певно, «в дні слави»
Не бачив ні Лев, ні Данило, ні всі
Романи і Мстислави.

Здається йому, що з далеких сторон,
З далекої півночі нині
Одержав письмо, у котрім Білий цар
Дав му власть в цілій нашій країні.

І здається йому, що з письмом тим біжить
До гідної свеї дружини,
І вона, перший раз, поклонилась йому,
Владареві всеї країни.

І так любо йому, так солодко в душі,—
Хоть не знає гаразд із-за чого,—
Чи з-за ласки царя, чи з-за того, що вна
Така ласкава нині для нього.

Так відрадно йому, так соло́дко в душі,
Бо тепер він побачив наглядно,—
Що усе, так як жінка,— корись перед ним,-
І того-то йому так відрадно!

Цілує сто раз височайший указ,
Сльозами папір обливає
І всіх «врагов Руси» скрушити на прах
Всесвято присягає.

«Скажи мені, княже («Як любо звучить
Те «княже» з тих уст, що донині
Лиш «ослом» та «болваном» кликали все
Мене! Ось упадок гордині!»,

Скажи мені, княже,— почала жона,
Як перша втіха минула,—
Чи край твою власть добровільно прийме,
Чи, може... Бо знаєш, я чула...»

«Ех, чула, знаєш! — крикнув князь
По-княжому — гордо-кисло,—
Указ прийшов,— і казати нічо,—
Все від мо́єї волі зависло!»

«Та так воно, так,— відказала вона,—
Але, знаєш, мій друже,— княжити
То не те, що яким там будь сміттям
Нумер «Слова» заповнйти.

О, княжити, мій друже, то річ тяжка,—
А ще тяжча — власть княжу посісти,—
Все найдуться якісь к. . . . . .
. . . . . .

Можливо, для того, щоб поема мала більш викінчений вигляд, І. Франко в другій редакції закреслив кілька останніх строф. Наводимо їх:

Мерещиться і мішаєсь
Перед княжими очима,
І нову картину віщий
Сон показує йому.

Ранок зимний і понурий,
Горі сходами ступає,
Повертаючи з забави,
Зла Ксантіппа. Князь не спить.

Він поважно, торжественно
По кімнаті походжає
І наперед міни строїть,
Як то він її прийме.

Ось вона широко двері
Отвирає,— бистро, гнівно,
З розмахом, мов хуртовина,
В княжі комнати вліта.

Від безсонниці й утоми
На лиці її засіла
Блідість, а в очах холодний
Гнів блищить, мов лід твердий.

В кінці автографа зазначено: «Писано в початку р. 1877, досі не друковано».

Подається за автографом.

«Сон князя» — сатира на Венедикта Площанського (1834—1902), одного з діячів клерикально-«москвофільського» табору, з 1871 по 1887 р.— редактора реакційної газети «Слово».

Марків Осип Андрійович — «москвофільський» діяч, засновник і редактор реакційних газет «Пролом» (1881—1882), «Новий пролом» (1883—1887), «Червона Русь» (1888—1891).

Віденська кофейня — одна з кав'ярень тогочасного Львова.

НАЙМИТ

Вперше надруковано у журн. «Культура», 1926, № 4—9, с. 20—28. Публікацію підготував М. Возняк.

Поема залишилась незакінченою. Зберігається автограф твору, який уривається на третьому розділі (ф. № 3, № 211, с. 37, з кінця зошита). В останні роки життя І. Франко зробив мовну редакцію

тексту, а в кінці дописав: «Написано в цвітні 1878 р., досі не друковано».

Подається за автографом.

ІСТОРІЯ ТОВПКИ СОЛІ

Вперше надруковано у журн. «Культура», 1925, № 5, с. 72—94. Публікацію підготував М. Возняк.

Поема залишилась незакінченою. Зберігаються три неповні автографи твору:

1. Чорновий автограф першої частини поеми, написаний на полях рукопису драматичного образка «Послідній крейцар» (ф. 3, № 211, с. 59—68);

2. Чорновий автограф другої, незакінченої частини поеми, який уривається на 46-й строфі (ф. 3, № 214, с. 123—125);

3. Чистовий автограф, який включає повний текст першої частини та 11 строф другої частини поеми (ф. 3, № 215, с. 229—231).

Саме цей автограф був опублікований М. Возняком у журн. «Культура». Дата написання 1879 р.

Подається за чистовим автографом (ф. 3, № 215) до 11-ї строфи другої частини включно. Весь подальший текст — за чорновим автографом другої частини поеми (ф. 3, № 214).

Вальгала (Валгалла) — у древніх скандінавців місце, куди після смерті потрапляли герої і ті, що загинули в битвах.

ДОДАТКИ

ОЛЬГА

Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Іван Франко». Т. 1. К., Вид-во АН УРСР, 1956, с. 11—12.

Зберігається незакінчений і недатований автограф твору (ф. 3, № 210, с. 267—281). Датується на підставі листування та порядку розміщення творів у записних книжках І. Франка. У листі до М. Драгоманова від 24 квітня 1890 р. І. Франко писав: «Виїжджаючи з Дрогобича (до Львівського університету.— *Ред.*), я віз з собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання — вірші любовні (патріотизму я тоді ще не знав), драми і оповідання віршовані, але головно були переклади: «Антігона» й «Електра» Софокла, значна частина Йова, кілька глав Ісайї, кілька пісень Нібелунгів, дві пісні «Одіссеї», два перші акти «Урієля Акости» Гуцкова, ціла «Краледворська рукопись» і т. д.».

В одній із згадуваних книг знаходиться і незакінчена поема «Ольга». Вона записана після перекладу драми Софокла «Електра» (дата 1874 р.), перекладу епізоду з індійської епопеї «Махабхарата» під заголовком «Смерть Гидимба» (дата 1875 р.) та незакінченої оригінальної драми «Славой і Хрудош» (дата 1875 р.).

На звороті останньої сторінки автографа «Ольги» і далі (с. 282—327) — філологічні записи, очевидно, виходячи із змісту, університетські лекції з граматики (І. Франко почав заняття в університеті у 1875 р.).

На підставі наведених даних незавершена поема «Ольга» датується 1875 р.

Подається за автографом.

САМІЙЛО КІШКА

Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Іван Франко», т. 1, с. 23.

Зберігається незакінчений і недатований автограф твору (ф. 3, № 210, с. 5—6, другої пагінації), записаний у тому ж зошиті, що й поема «Ольга», поряд з автографом перекладу «Ліричного інтермеццо» Генріха Гейне, яким І. Франко відкрив свою першу поетичну збірку «Балади і розкази» (видання 1876 р.). На цій підставі незавершений уривок під назвою «Самійло Кішка» датується 1875 р.

Подається за автографом.

ДЕ Є В СВІТІ ПРАВДА?

Вперше надруковано у кн.: Твори в двадцяти томах, т. 13, с. 405—406.

Зберігся автограф (ф. 3, № 216, с. 55—56, з кінця). Це уривок з незакінченої поеми, над якою І. Франко працював до 1878—1879 рр.

Датується на підставі того, що текст записано у зошиті з творами І. Франка цих років.

Подається за автографом.

СНІГОВА КАЗКА

Вперше надруковано в журн. «Радянський Львів», 1946, № 6.

Зберігся автограф (ф. 3, № 211, с. 17, з кінця). Це фрагмент поеми, записаний між сторінками нотаток письменника під назвою «Дані щодо стану шкіл гімназіальних і реальних в Галичині» (за 1879 р.). І. Франко цитує останню строфу уривка в статті «Темне царство», яку написав у 1881 р. Тут же, у виносці, поет зазначає, що поема «Снігова казка» присвячена декабристам. На цій підставі уривок з поеми «Снігова казка» датується 1880—1881 рр.

Подається за автографом.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Антена́ти — предки
Аспр, а́спер — арабська дрібна монета

Ба́тяр — гультяй, волоцюга
Бе́рло — скіпетр, атрибут царської влади
Беса́ги — подвійна торба
Блам — хутро; хутряна обвідка на шапці
Борни́джити — місити сніг, бродячи в ньому

Варува́ти — зберігати, остерігати
Ві́дпуст — богомілля, проща
Ві́зир — тут: дротяна сітка біля шолома для захисту обличчя від ударів
Вні́р — від вінрнути (потонути)
Вужени́на — копчене м'ясо

Галабу́рда — бешкет
Галати́м — галатин, галайко
Гама́рня — металотопний завод
Гінеке́й — жіноча половина в давньогрецькому будинку
Гнеть — в цю мить, негайно
Геоме́тра — землемір

Гра́гар — сволок
Гри́жа — гризота, журба

Де́бра — лісистий яр, улоговина
Драб, драбу́га—голодранець, здоровнло
Дудо́к — дрібна монета (два австрійські крейцари)
Ду́ндер — грім

Жо́вна — дятел

Змрік — сутінки, присмерк
Зо́чити — побачити

Йо́ра вписати — побити когось

Кима́к — обрубок, уламок дерева
Клапа́ня — шапка-ушанка
Кляка́ти — ставати навколішки
Кльоц — колода
Кона́рище — товста гілка
Конда́к — різновид церковного співу
Крем — так само, на всякий спосіб
Кри́жка (меду) — стільник

Лагоми́на — ласощі
Ланда́ра — віз

Ле́ктика — носилки для знатних осіб
Лім — вітролом, сушняк
Лога́за — ячмінна каша

Май — дуже; служить для підсилення наступного слова
Маркітний — сумний, зажурений
Ме́бель — річ; тут: взуття
Ме́рва — м'ята, терта солома
Ми́тка — ганчірка
Мот — мовить (каже)

Навпі́рки — всупереч
Наголі́нник — наколінник (у панцирі)
Нана́шко — хрещений батько, дядько

Оба́рінок — бублик
Обезві́чити — скалічіти
Опала́ти — віяти (зерно)

Падкува́ти — жалкувати, бідкатися
Па́зити — пильнувати, стежити, дбати
Папу́чі — черевики
Пахо́лок — хлопець, парубок
Пе́тек — сіряк, короткий верхній одяг
Пивни́ця — льох, підвал
Під — горище
Пі́зьма — гнів
Пі́тля — мірка
По́лоть, пі́льть — великий шматок сала
Плаз — тупа сторона меча
Пла́тва — балка, на яку спираються крокви (на хаті)
Пля́стер (меду) — стільник
Пляндува́ти — допомагати
Подіга́ч — рядно, верета, зношений верхній одяг
Пофала́таний — понівечений, порубаний
Преці, прецінь — тобто, адже, проте, все ж
Приректи́ — пообіцяти
Прищі́пка — латка на черевикові

Ре́курс — скарга до вищої інстанції (в суді)
Респе́кт — пошана
Решта́бі́г — халепа
Ржемичек — ремінець

Си́лька — петля
Ска́за — вада, огріх
Сква́р — спека
Скоботи́ти — лоскотати
Сли — коли, якщо
Смок — змій, дракон
Спацери — прогулянки
Спіжа́рня — комірка
Спу́дитися — перелякатися
Стекти́ся — сказитися
Стрий, стрик — дядько (батьків брат)

Та́ма — гребля, загорода
Та́ти — розбійники
Ти́ка — тичка, дрючок
То́ня — ополонка
Трафу́нок — випадок, пригода
Три́снути — бризнути
Тропа́р — різновид церковного співу
Тру́мна — труна, домовина
Труск — хмиз, хворост
Тручати — штовхати
Туй-туй — ось-ось
Ту́рма — отара

У ж о́ в к а — мотузка із пруття або лози

Ф а́ м а — чутка
Ф е́ н и к — пфеніг (дрібна монета)
Ф р а́ т е р — брат
Ф р а́ ш к а — дрібничка, забавка

Х а́ в т у р — попівські побори натурою
Х л о — скорочене: хлопе (в просторіччі)
Х о́ п т а — бур'ян
Х о с е́ н — користь

Ц и н о́ б е р — кіновар
Ц и р у́ л и к — перукар
Ц ю п а — маленька кімнатка, тюремна камера, тюрма

Ч а́ п і т и (ч и́ п і т и) — сидіти навпочіпки
Ч е н ь, ч е й — мабуть, може
Ч у́ р а — джура, зброєносець

Ш а́ л ь г а — шал, одур
Ш а р а́ н — короп
Ш м а́ т а — ганчірка
Ш п а́ д а — шпага

Я с к и́ н я — печера
Я́ с п е д а — злюща жінка, баба-яга

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Фото. 1890 . . . . . 4—5
2. Сторінка автографа поеми І. Франка «Святий Валентій» 17
3. Обкладинка другого видання поеми І. Франка «Лис Микита». 1896 61
4. Сторінка автографа поеми І. Франка «Історія товпки солі» 397
5. Сторінка автографа поеми І. Франка «Ольга» 431

ЗМІСТ

ПОЕМИ

EX NIHILO 7
СВЯТИЙ ВАЛЕНТІЙ 15
ЛИС МИКИТА 57
ПРИГОДИ ДОН-КІХОТА 167
БІДНИЙ ГЕНРІХ 275
АБУ-КАСИМОВІ КАПЦІ 295

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

ПРО БАГАЧА, ЩО ЇЗДИВ БІДУ КУПУВАТИ 355
СОН КНЯЗЯ 368
НАЙМИТ 387
ІСТОРІЯ ТОВПКИ СОЛІ 396

ДОДАТКИ

ОЛЬГА 429
САМІЙЛО КІШКА 444
ДЕ Є В СВІТІ ПРАВДА? 446
СНІГОВА КАЗКА 448

КОМЕНТАРІ 451

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 466
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 469

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН
ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Художественные
произведения

Тома 1—25

Том 4

Поэзия

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
Л. П. Чорна

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічні редактори
М. А. Притикіна, Б. О. Піковська

Коректор
О. С. Улезко

Здано до набору 6.III 1975 р. Підписано до друку 10.XII 1975 р. Зам. № 5-99. Видавн. № 277. Тираж 50 000. Папір № 1, 84×108 1/32. Друк. фіз. аркушів 14,75+1 вкл. Умовн. друк. аркушів 24,88. Обліково-видавн. аркушів 20,53. Ціна 1 крб. 47 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Рєпіна, 3

Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.